

GEORG. FRID. SCHOEMANNI

OPUSCULA ACADEMICA.

VOLUMEN III.

MISCELLANEA.

BEROLINI
IN LIBRARIA WEIDMANNIANA
MDCCCLVIII.

INDEX OPUSCULORUM.

DE RETICENTIA HOMERI.

A veteribus Homeri interpretibus non raro schematis cuiusdam elliptici mentionem fieri videmus, quod *κατὰ τὸ σιωπώμενον* dicitur, quo schemate poetam usum esse autumant, ubi aliquid, quod dici debuisse videatur, silentio praetermittit, ut ab ipsis auditoribus subaudiendum. *Ἔστι γὰρ τοῦτο*, inquit Eustathius p. 174, 22, *μέθοδος συντομίας, ὡς μὴ θέλοντος τοῦ ποιητοῦ ἐνδιατρίβειν τοῖς μὴ καιρίοις*. Et sane non mirum aut reprehensione dignum iudicabimus, si non omnes res minimas semper disertis verbis exponere, sed nonnulla etiam auditorum intelligentiae relinquere voluerit, verbosaeque et putidae loquacitati talem brevitatem praetulerit, quae nec destitueret auditorem summae rei intentum, nec moraretur supervacanea leviorum commemoratione, suntque hac ratione aliquot loci, in quibus unus aut alter criticus offenderat, non inscite ab aliis defensi. Velut Il. II, 76, ubi Agamemnon in principum consessu verbis factis consedisse dicitur (*ἤτοι ὅγ' ὣς εἰπὼν κατ' ἄρ' ἕζετο*), quum antea v. 55 non dictus sit ad dicendum surrexisse, id quod alibi in huiusmodi narrationibus non solet praetermitti, haec res Zenodotum adeo offendit, ut v. 55 pro eo, quod nunc legitur, *τοὺς ὅγε συγκαλέσας πυκινὴν ἠρτύνετο βουλήν*, hos duos versus reponeret: *αὐτὰρ ἐπεὶ ῥ' ἤγερθεν ὁμηγερέες τ' ἐγένοντο τοῖσι δ' ἀνιστάμενος μετέφη κρείων Ἀγαμέμνων*. Longe aliter Aristarchus, qui quum hoc ipsum parum credibile iudicaret, Agamemnonem in septem virorum consessu — tot enim convocati erant — stantem verba fecisse, versum 76 et septem proximos cum hoc cohaerentes plane eiiciendos esse censebat. Alii contra, quorum auctoritatem Eustathius sequitur, haudquaquam illud incredibile rati,

Agamemnonem, quamvis pauci adessent, tamen, ut in concione, ad dicendum surrexisse, disertam huius rei mentionem, ut supervacaneam, impune ab Homero reticeri potuisse iudicarunt: quod iudicium, a recentioribus, quod quidem ego meminerim, omnibus comprobatum, mihi quoque rectissimum esse videtur [1]). — Porro Iliad. I, 490, de Achille ob acceptam ab Agamemnone iniuriam irato, inter alia haec dicuntur: *οὔτε ποτ' εἰς ἀγορὴν πωλέσκετο κυδιάνειραν, οὔτε ποτ' ἐς πόλεμον* —, estque loci illius contextus eiusmodi, ut non possint haec nisi de eo tempore dicta accipi, quod medium fuit inter iniuriam Achillis reditumque deorum ex Aethiopia in Olympum, quo eos post dies duodecim, sicut Thetis v. 245 praedixerat, reversos esse poeta v. 493 memorat. Atqui nulla per hos duodecim dies concio Achaeorum, nullum proelium memoratur: et sunt tamen verba illa eiusmodi, ut abstinuisse Achillem propter iram concionibus et proeliis significent: abstinere autem rebus, quae nullae sunt, nemo dici potest. Itaque hic quoque reticuisse Homerus videtur, quae ab auditoribus subaudiri deberent: *εἰκὸς κατὰ τὸ σιωπώμενον καὶ ἐκκλησίαν καὶ πόλεμον πρὸς τοὺς περιοίκους γενέσθαι*, inquit Schol., in qua sententia non intercedo equidem quominus acquiescamus. — Nec graviorem offensionem habet IV, 159, ubi Agamemnon, ruptam foederis fidem increpans, *οὐ μέν πως*, inquit, *ἅλιον πέλει ὅρκιον αἷμά τε ἀρνῶν, σπονδαί τ' ἄκρητοι καὶ δεξιαὶ ᾗς ἐπέπιθμεν*. Notarunt sane nonnulli, *δεξιὰς* nunc dici, quum in superiore libro, ubi ritus foederis sanciendi singulatim memorantur, dexterarum tamen ad firmandam fidem datarum nulla mentio facta sit, utiturque Lachmannus [2]) etiam hoc argumento, quo hanc partem Iliadis ex alio, quam superiorem, carmine desumptam esse probet. Nos, quamvis ceteroquin non vanas Lachmanni suspiciones esse iudicemus, huic tamen argumento non multum tribuendum esse concedimus, sed audiendum potius schol. BL.: *δεξιαὶ ἐγένοντο ἴσως κατὰ τὸ σιωπώμενον*, aut Eustathium: *σημείωσαι δ' ἐνταῦθα ὅτι ἐν τοῖς ὁρκίοις καὶ δεξιῶν ἥπτοντο, εἰ καὶ Ὅμηρος οἰκείῳ νόμῳ τοῦτο ἐσίγησεν ἐν τοῖς φθάσασιν, ὡς καὶ ἐπὶ ἄλλων*

---

1) Conf. Il. VII, 347 et 354, ubi item consedisse dicitur, qui non dictus erat surrexisse.

2) Betrachtungen über Homers Ilias v. K. L. mit Zusätzen v. M. Haupt. Berl. 1847. p. 19.

πολλῶν ποιεῖ, κατὰ σχῆμα ἀποσιωπήσεως. — Item VI, 114 offendit veteres quosdam criticos, quod Hector proelium relicturus, quo supplicationem in urbe fieri iubeat, *βείω*, ait, *προτὶ Ἴλιον, ἠδὲ γέρουσιν εἴπω βουλευτῇσι καὶ ἡμετέραις ἀλόχοισιν δαίμοσιν ἀρήσασθαι*, neque tamen aut ab Heleno, v. 87, quum Hectori illud consilium suggerit, neque ab ipso Hectore, v. 260, quum matri suae supplicationem mandat, ulla senum senatorum mentio fit. Removendae offensioni duplex ratio inita: *νοητέον*, inquit schol. A., *ἤτοι κατὰ τὸ σιωπώμενον κἀκείνοις αὐτὸν εἰρηκέναι, ἢ ὡς ἐπὶ στρατείας* (leg. *στρατιᾶς*) *καὶ παρατάξεως τοῦ πρέποντος χάριν τοῦτο προστεθεικέναι.* — Levissima res est XVI, 411, de Patroclo, qui quum non pedibus sed curru insistens proelietur, tamen Erylaum saxo coniecto percutit. *Πῶς λίθων εὐπορεῖ*, inquit Schol., *ἐφ' ἅρματος ὤν;* sed respondet ipse: *ἔοικε κατὰ τὸ σιωπώμενον καταβεβηκέναι ἀπὸ δίφρου, εἶτα μετὰ τὸ πλῆξαι τὸν Ἐρύλαον πάλιν ἀναβεβηκέναι.* Alii, quorum Eustathius mentionem facit, rem sic expediverunt, ut dicerent Patroclum fortasse provisa in curru saxa habuisse, si quibus utendum foret. Recte autem nuper Faesius admonuit, iam e v. 404, ubi Thestorem Patroclus prope adstans hasta percutit (*ἔγχεϊ νύξε παραστάς*), colligi posse, eum de curru descendisse. — Non minus leve, quod XXI, 17 Achilles gladio usurus hastam ad ripam fluminis myricis obtectam reliquisse, mox tamen v. 67 contorsisse hastam in Lycurgum dicitur. Notaverat hoc Zenodotus, quemadmodum depositae, sic etiam resumptae hastae mentionem disertam fieri debuisse ratus: sed redarguit eum Aristarchus, *ὡς ἀγνοοῦντα ὅτι πολλὰ δεῖ προσδέχεσθαι κατὰ τὸ σιωπώμενον ἐνεργούμενα.*

Haec igitur atque similia facile sic explicari et defendi posse concedimus: sunt autem alia, quorum non tam expedita est defensio, neque iniectus animo scrupulus illo reticentiae schemate adhibito facile eximitur. Ex hoc genere illud est, quod XVII, 24 Menelaus cum Euphorbo ad certamen congressus fratrem huius Hyperenorem, ante a se interemptum, convicia in se iactasse ignaviamque sibi exprobrasse memorat, cuius rei in illa parte Iliadis, quae Menelai cum Hyperenore pugnam refert, XIV, 516, nulla prorsus mentio facta est. Absolvitur enim ibi omnis narratio his versibus: *Ἀτρείδης δ' ἄρ' ἔπειθ' Ὑπερήνορα ποιμένα λαῶν οὖτα κατὰ λαπάρην, διὰ δ' ἔντερα χαλκὸς ἄφυσσεν δῃώσας· ψυχὴ δὲ κατ' οὐταμένην ὠτειλὴν ἔσσυτ' ἐπειγομένη,* 5

τὸν δὲ σκότος ὄσσε κάλυψεν. Scholiastae quidem etiam convicia ista Hyperenoris *κατὰ τὸ σιωπώμενον* subaudienda esse, quamvis dubitanter, suspicantur. Nobis probabilius videtur, fuisse in alio quopiam carmine accuratiorem de Hyperenoris caede narrationem, quae quum non recepta esset in compositione Iliadis, hunc tamen locum libri XVII, qui illuc respiceret, per negligentiam quandam intactum ut erat relictum esse. — Porro lib. XVI v. 432 Iupiter Sarpedonem conspicatus cum Patroclo congressum Iunonem alloquitur, seque ambigere profitetur, eripiatne fatali morti filium, an occidi a Patroclo patiatur, quam illa orationem vehementer improbans persuadet marito ne fatis obsistat. Apparet ex hoc colloquio, hos duos nunc una esse, et quidem in Ida monte, quo se Iupiter contulisse dictus est XI, 183, neque adhuc inde in Olympum revertit, id quod XVI v. 677 demonstrat. Atqui Iuno visitaverat quidem in Ida sedentem, XIV, 283, sed dudum ab eo in Olympum remissa est, XV, 54. 79, unde eam post iterum in Idam reversam esse nusquam poeta dixit. Hanc ob causam Zenodotus totum hoc Iovis cum Iunone colloquium, a v. 432—459, pugnare cum reliqua narratione ideoque pro insiticio habendum esse indicavit, cui equidem assentiri malo, quam Aristarcho illum reprehendenti, quod nescierit *ὅτι πολλὰ κατὰ συμπέρασμα λέγει ὁ ποιητὴς γεγονότα, καὶ οὐ δέον ἐπιζητεῖν, πῶς ἡ μικρὸν ἔμπροσθεν ἐπὶ τὸν Ὄλυμπον παρακεχωρηκυῖα νῦν ἐπὶ τῆς Ἴδης ἐστί.* Non defuerunt tamen ex recentioribus, quibus haec defensio satisfaceret, quorum unus insuper addidit, tam artam Graecorum opinione coniunctionem Iunonis cum Iove fuisse, ut, licet illa antea discessisse ab eo dicta sit, nihilo minus tamen nunc quasi praesens induci potuerit. Tam promptos ad credendum animos de huiusmodi propugnaculis deiicere frustra coneris. Ceterum cohaeret hic locus cum altero haud minus suspecto, XVI, 666, in quo item Zenodotus non iniuria haesitavit, licet medicinam non satis prospere tentaverit. Iupiter enim, quemadmodum paullo ante Iunonem, sic nunc interfecto Sarpedone Apollinem alloquitur, quem in Ida versari non magis quam illam poeta indicavit. Hinc Zenodotus pro eo quod nunc legitur, *καὶ τότ' Ἀπόλλωνα προσέφη νεφεληγερέτα Ζεύς,* sic potius scribendum suasit, *καὶ τότ' ἄρ' ἐξ Ἴδης προσέφη Ζεὺς ὃν φίλον υἱόν,* deleto simul versu 677, quo ab Ida descendisse Apollo dicitur. De correctione ista contendere nolumus cum adversariis Zenodoti, quibus ridiculum videbatur, Iovem ex Ida monte Apollinem absentem

inclamare; quum vero addunt, *ὅτι τὰ τοιαῦτα κατὰ τὸ σιωπώμενον ἐνεργούμενα δεῖ προσδέχεσθαι*, ad idem rursus defensionis genus confugiunt, quod mihi quidem, quanto saepius in unius narrationis tenore adhibendum est, tanto magis suspicionem movet. Illud certe manifestum est: si omnem hanc de Sarpedone narrationem ab hac, cui 6
nunc inserta est, parte Iliadis seiunctam legeremus, nemo non Iovem cum Iunone, Apolline ceterisque deis in Olympo, ut assolet, versantem agnosceret. Quid igitur causae est, cur non rem sic etiam ab eo, qui primus haec cecinit, propositam fuisse credamus, postea autem, quum visum esset hanc narrationem huic rhapsodiae inserere, a diasceuastis additum esse versum 677, quoniam scilicet haec pars Iliadis Iovem in Ida sedentem poscere videretur? Est praeterea aliud quid in hac narratione non inscite a Zenodoto notatum: iniunctum Apollini munus cadaveris curandi, parum illud conveniens huius dei personae. Neque tamen propterea ille omnes hos versus, a 666 ad 683, eiicere ausus est, quemadmodum Heynius credidit. Hoc autem pro certo affirmare licet, si quis totum hunc locum de Sarpedonis certamine, morte et in Lyciam deportatione plane resecuerit et ex hac Patrocliae compage removerit, nihil ad integritatem reliqui carminis defuturum esse. — Insiticium haud dubie etiam alterum Iovis cum Iunone colloquium est post mortem Patrocli, XVIII, 356—386, de quo post Wolfium, prolegg. p. CXXX, plerique nunc consentiunt, praeter Bothium, Spitznerum, Faesium. Quod autem in scholiis legimus, *ἡ διπλῆ, ὅτι κατὰ τὸ σιωπώμενον ἐξ Ἴδης εἰς Ὄλυμπον γέγονεν ὁ Ζεύς, καὶ οὐ ξενιστέον ὅταν λέγῃ (ὁ ποιητὴς) κατὰ συμπέρασμα*, apparet hic quoque quaesitum fuisse, ubinam Iupiter et Iuno una esse putandi forent, in Idane an in Olympo. Reversum autem ab Ida in Olympum Iovem iam XVII, 167. 8. et 545 agnoscimus, de cuius reditu quum disertius exponere poeta supersederit, est sane hoc verum reticentiae exemplum. Neque tamen hinc illud colloquium Iovis cum Iunone minus suspectum fit, cuius damnandi aliae causae gravissimae sunt, de quibus quoniam dudum ab aliis, et nuper etiam a Nitzschio expositum est, nunc a nobis dici nihil attinet. — Non levem offensionem habet etiam XV, 668, ubi subito Minerva caliginem ab oculis Graecorum discussisse dicitur, quae quando et quo modo et a quonam offusa fuerit, nusquam antea indicatum est. Itaque huic quoque loco nonnulli reticentiae figuram adhibuerunt: scilicet hoc ipso, quod discussa caligo dicatur, satis apparere, eam antea aliquo modo offusam fuisse,

ut licuerit poetae hoc subaudiendum nobis relinquere. Alii, spreta tam frivola defensione, ipsam potius caliginem figurate dictam acceperunt de timore mentes Graecorum quasi occaecante, quem quum Iupiter iniecerit, (v. 593 θέλγε δὲ θυμὸν Ἀργείων), nunc Minerva rursus adimere dicatur. Id recentioribus quibusdam placuit, Koeppenio saltem et Bothio, praeivit autem iam Eustathius, apud quem Minerva est ἡ φυσικὴ φρόνησις, caligo autem ἡ ἐξ ἀθυμίας ἀχλὺς ἢ δίκην νέφους τῷ ἐν ἡμῖν ὀπτικῷ ἐπιπροσθέουσα. Hocine igitur probabimus, an eum potius audiemus, quisquis is est, cuius in schol. Victor. suspicio proditur: λέγοις ὡς λείπει ἄλλα ποιήματα, δι' ὧν ἐδεδήλωτο ταῦτα. Nempe factum est hoc loco idem, quod paullo ante in Hyperenoris pugna cum Menelao factum esse suspicati sumus, ut ex antiquo carmine parte aliqua resecta, nonnulla tamen, quae illuc respicerent, per incuriam relinquerentur. Atque simile quid etiam libro VI, 337 accidisse suspicor, ubi item nonnulli ad illud suum κατὰ τὸ σιωπώμενον confugiunt. Excitatus ab Hectore Alexander, ut in proelium revertatur, paratum se esse, et uxoris
7 quoque blandis hortationibus impulsum respondet, νῦν δέ με παρειποῦσ' ἄλοχος μαλακοῖς ἐπέεσσιν ὥρμησ' ἐς πόλεμον. Atqui de blandis quidem verbis Helenae, quibus illa maritum ad proeliandum hortata sit, nihil quidquam antea memoratum est. Oneravit potius Alexandrum conviciis, ignaviam exprobravit, cum irrisione acerbissima „i nunc“ dixit „offer te rursus ad certamen Menelao; sane consultius erit, tali pugna abstinere, ne mox te illius hasta prosternat“ III, 428—436. Haec quam longe a blandis verbis abhorreant, in aperto est. Statuendum igitur aut mentitum esse Alexandrum propter pudorem, aut Helenam post concubitum, quem illi haud invita concessisse videtur, mitigato animo placidius maritum tractasse. Sic visum veteribus, qui παραμυθίαν Helenae, h. e. amicam exhortationem, κατὰ τὸ σιωπώμενον subaudiri iubent. Sed est alterum in eadem narratione offendiculum. Reprehendit enim Hector Alexandrum, v. 326, quod propter iram proelio abstineat, ipse autem Alexander, v. 335 sqq., quum non tam irae et indignationi, quam dolori se indulsisse respondet, significat tamen haud ambigue, etiam irae et indignationis causam sibi non defuisse. Sed quum nihil huiusmodi ab Homero commemoratum sit, rursus ad coniecturam res redit, ut quae ille disertius indicare supersedit, ipsi subaudire κατὰ τὸ σιωπώμενον conemur. Et praeiverunt iam veteres. Ἡ διπλῆ, inquit schol. A., ὅτι ἄπορον

ποῖον χόλον· λύοιτο δ' ἂν ἐξ ὑποθέσεως. μήποτ' οὖν ἀκούων τοὺς Τρῶας καταρᾶσθαι αὐτοῦ ἐχολοῦτο. Et sane invisum Alexandrum Troianis fuisse legimus III, 451, multosque ante eius cum Menelao certamen Iovem invocasse, uter eorum belli auctor esset, is ut vinceretur. Sed nec audivisse haec Alexandrum poeta memorat, et, si forte audivit aegreque tulit, Hectorem tamen mirabimur hanc iram fratris ut cognitam sibi perspectamque eius absentiae causam statim memorantem. An dicemus hunc simulate loqui, parcentem scilicet coram Helena fratris pudori, ideoque iram dicere, quum ignaviam potius cogitaret, illum autem hanc simulationem libenter arripere? Id quoque nonnullis placuit. Sed verior ratio haec esse videtur, ut dicamus, de ira et indignatione Alexandri disertius dictum fuisse in vetere carmine, cuius haec una pars de revocato in proelium Alexandro in hanc nostram Iliadem recepta sit.

Proposita haec a me sunt non eo consilio, ut omnes id genus locos, quibus explicandis illam reticentiae figuram veteres critici aut recte aut secus adhibuerunt, singulatim persequerer, sed ut proluderem quodammodo accuratiori quaestioni de finibus eius figurae apud Homerum regundis. Nam si reticentiam appellamus ubicunque aliquid, quod dici debuisse videatur, non tamen dictum sit, verendum est, ne paullo plura huius generis in Iliade praesertim deprehendantur, quam quae adhuc a criticis hoc nomine notata sunt. Sed intricata quaestio erit propterea, quod quid debuerit ubique dici, quid non debuerit, decerni plerumque non poterit, nisi de consilio poetae operisque descriptione ad hoc consilium accommodata constiterit: de consilio autem et descriptione Iliadis haudquaquam adhuc inter viros doctissimos constare, quis nescit? Coaluisse eam ex compluribus carminibus, hoc quidem omnes nunc consentiunt; sed qua ratione coaluerit, quidve eius compositor in operis designatione sequutus sit, permagna est dissensio. Alii enim omne illius consilium in eo substitisse arbitrantur, ut una actio primaria ab initio ad exitum naturali quodam ordine probabiliter deduceretur, subiunctis aliis quasi secundariis actionibus, quae cum illa necti commode posse viderentur, utque adsisceretur ex Iliacorum carminum multitudine si quid huic consilio aut sua sponte accommodatum esset, aut accommodari facile posset. Alii contra eum non hoc solum spectasse volunt, ut probabilem exhiberet actionum seriem et connexionem, sed ut quasi speculum quoddam proponeret vitae humanae, ad delectandos non magis auditorum animos,

quam ad movendos salubriter et monendos comparatum. Igitur huc eum omnia retulisse, ut admonerentur heroum exemplis auditores, quae esset humanitatis conditio, qui modus in rebus, qui fines, quos egredi mortalibus non liceret; eique consilio quum cetera, tum Achillis maxime personam accommodatam esse. Proponi enim hunc initio quidem facta sibi iniuria non immerito iratum, mox, quum modum in ira excedat et ne satisfacienti quidem cumulate adversario placetur, gravem ipsum culpam contrahere: hanc graviorem fieri eo, quod in summo rerum discrimine nonnihil quidem, neque tamen quantum deberet, de pertinacia remittat, quamobrem mox ei poenam imponi, gravissimo ipsi vulnere amici morte inflicto, ad quam vindicandam quum rursus supra modum in eius interfectorem saevisset, postremo tamen deorum ipsorum obiurgatione Priamique senis precibus et admonitione ad moderationem humanaeque sortis recordationem revocari. Praedicant autem quum sapientiam poetae, qui tale potissimum argumentum tam grave tamque tragicae cuiusdam dignitatis plenum ex omni Troicarum fabularum multitudine sibi tractandum elegerit, tum vero singularem prorsusque divinam artem in ipsa eius tractatione. Quippe ingentem rerum varietatem sic tamen esse dispositam, ut unitas argumenti nusquam non appareat, secundarias partes omnes uni primariae actioni apte implicatas, ut ei illustrandae mirum quantum inserviant, actuum quasi in dramate progressum, ut a protasi per epitasin variasque peripetias ad catastrophen denique perveniatur: in moribus vel deorum vel hominum effingendis summam sollertiam et aequabilitatem, in describendis rebus et quasi ante oculos ponendis admirabilem perspicuitatem, denique in omni orationis conformatione atque habitu nativam et sinceram elegantiam omni laude maiorem. Haec autem omnia eiusmodi esse, quae effici nisi unius summi poetae ingenio non potuerint, qui licet aliorum poetarum carminibus in operis sui compositione usus sit, — cuius rei passim indicia deprehendi, — sic tamen iis usum esse, ut ex alienis sua faceret, suam iis notam imprimeret, suam quasi animam inspiraret. Atque sic tantam evasisse Iliadis unitatem, tamque indissolubilem partium compagem, ut si quis hanc a se dissolvi variorumque, quae intexta sint, carminum antiquam et nativam formam agnosci posse confidat, — id quod Lachmannus aliique voluerunt, — is nimio acumine caecutire intelligendoque nihil intelligere dicendus sit.

Haec atque talia quum nuper a Nitzschio accurate, ut solet, et

copiose disputata legerem[3]), non sane mediocriter me commotum esse fateor. Nam plurima inesse videbam, de quorum veritate neque ego dubitarem neque dubitari ab aliis posse iudicarem. Ab his autem ille profectus viam sibi munivit ad alia, quae minus in confesso erant, probanda, omnibusque rebus, quae causae suae aliquo modo prodesse possent, summa cum diligentia collectis et in uno conspectu positis 9 assentiri sibi lectorem quodammodo coegit. Ego certe sic me affectum inter legendum sentiebam. Posito tamen libro quum ad Homerum ipsum redirem, multae rursus se offerebant dubitandi causae, neque eadem rerum facies videbatur in Iliadis contextu, quae fuisset in Nitzschii disputatione. Ne multa: assentior viro doctissimo de universa Iliadis compositione hactenus certe, ut similem quandam carminis descriptionem, quam quae a Nitzschio designata est, cum tali argumento summaque sententia etiam veteris poetae animo obversatam fuisse credam; non assentior autem de summo omnibusque numeris absoluto compositionis artificio. Nam quum Nitzschius intexuisse quidem poetam Iliadi aliorum carmina aut carminum partes fateatur, verum sic cum haec omnia intexuisse autumet, ut prorsus sua fierent et ad totius carminis argumentum et consilium plane accommodarentur, ego contra eum intexuisse nonnulla arbitror etiam minus accommodata, quorum loco, si totum carmen ipse faciendum, non etiam ex alienis concinnandum suscepisset, alia fortasse aptiora legeremus. Non de talibus loquor, quae tanquam insiticia et compositae iam Iliadi ab interpolatoribus addita dudum vel ab aliis vel ab ipso Nitzschio notata sunt, quibus resectis non officitur sed consulitur carminis integritati; sed esse quasdam carminis partes aio plane necessarias et quas resecari salva reliquarum compage non posse appareat, neque tamen tales, quales esse deberent. Complura huius generis iam ab aliis animadversa sunt: ego nunc in iis me continebo, in quibus ista, de qua dicere coepi, reticentia agnoscenda erit, hoc est ubi non dicta sunt, quae dicenda fuisse videantur.

Librum secundum legenti semper illud mihi permirum visum est, quod simul atque Graecorum copiae ex castris in campum eductae sunt, statim etiam Troiani urbe relicta ad proelium procedunt, id quod antea nunquam facere soliti erant. Nam post primum illud certamen,

---

3) Die Sagenpoesie der Griechen kritisch dargestellt. B. 1. Die Homerische Kunstepopoee in nationaler Theorie. Braunschw. 1852.

quo egressos navibus Graecos frustra repellere conati sunt, — quo certamine Protesilaus, qui primus omnium de nave desiluit, occisus esse dicitur II, 701, — per omne reliquum tempus tantus fuerat apud eos terror tantaque virium diffidentia, ut tolerare obsidionem quam in pugnae discrimen se committere mallent. Certe nunquam universis copiis conflictatum est, paucae fortasse per occasionem ex urbe eruptiones factae, quum Graeci, praeterquam quod illos obsessos tenebant, crebro etiam longinquiores excursiones tuto susciperent sociasque urbes expugnarent, in quibus Thebas, Lyrnesum, Pedasum aliasque non paucas. Nam tres et viginti a se captas et direptas esse Achilles gloriatur IX, 328. Unde igitur nunc haec subita audacia? Ridebunt haud dubie multi sic quaerentem, ut qui non perspiciam, id quod in aperto sit, antea Troianos metu Achillis perculsos moenibus se continuisse, nunc autem, hoc metu dempto, non amplius certamen detrectare [4]). Sic enim non solum Achillem gloriantem audimus IX, 352, sed confirmatur res etiam Iunonis et Neptuni testimoniis V, 788.
10 XIII, 105, ipsiusque Agamemnonis ceterorumque principum confessione IX, 116 aliisque locis. Nolo quaerere, cur ne absente quidem in expeditionibus Achille decertare cum iis ausi sint, qui in castris remansissent: nam responderi poterit, nescivisse eos, utrum abesset ille an non, nunc autem certiores factos de eius ira utque abstinere in totum bello decreverit, reliquos non iam pertimescere. Sane sic ut statuatur omnis oeconomia carminis flagitat; sed, nisi fallor, flagitabat non minus artis lex, ut id etiam diceretur, neque incommodus ad dicendum locus erat in Iridis oratione, quum ea Jovis mandato Troianos Graecis obviam ire iubet, II, 786—806. Nunc autem Iris nihil nisi incredibilem hostium multitudinem memorat, quae res terrorem potius Troianis quam animos addere debuisse videtur; illud contra, quo uno haec insolita ad decertandum audacia credibilis fieri potuit, ne verbo quidem tangit. Reticentiam igitur poetae in hac parte narrationis nemo non poterit agnoscere, neque defuturos esse credo, qui hanc non modo non mirandam, sed, si ipsis ita placuerit, etiam laudandam esse rationibus acutulis demonstrent. Interim tamen, donec veriora edoctus fuero, profiteor equidem hanc mihi narrationem non sic ut par erat ad reliquam carminis oeconomiam accommodatam videri, sed prodere alium poetam, cui non eadem, quam supra descrip-

4) Cf. Nitzsch. l. l. p. 202.

simus, rerum Troianarum conditio habitusque animorum obversaretur.

Mira et incredibilis quaedam Troianorum cupiditas pugnandi etiam libro IV nos advertit. Antea enim, quum convenisset de singulari certamine Alexandri et Menelai, non modo magnopere omnes gavisi esse dicuntur, quod sic gravissimo bello finem imponi posse sperarent, III, 111. 112, sed posteaquam superatus Alexander a Menelao, morti autem Veneris auxilio ereptus est, tantum fuisse legimus Troianorum in Alexandrum odium, ut libenter eum, si potuissent, dedituri fuissent, III, 451 sqq., postulantique deinde Agamemnoni, v. 456, ut ex pacto Helenam victori reddant, nemo obloquitur. Neque sane dubium esse potest, quin, qui vel interfecto Alexandro laetaturi vel ad dedendum parati fuissent, pactionem saltem implendam esse consenserint. Sed ecce Pandarus spreta foederis fide occidere Menelaum conatur, gratum id non modo Alexandro sed Troianis omnibus fore sperans, IV, 95; ceteri autem vix emissa ab eo sagitta vulneratoque Menelao summo consensu, et ne expectato quidem ducis imperio, arma Graecis inferunt v. 221. Certe nulla alicuius imperii mentio fit, neque credibile est Hectorem, qui ductabat exercitum, sic imperaturum fuisse, omni foederis fide ac religione violata: pugnaret enim hoc cum viri moribus, quales in tota Iliade cognoscimus, neque unquam perfidiosam pacti violationem a quoquam huic imputari videmus. Est igitur etiam in hac narratione aliquid haud dubie offendiculi: quid rei actum sit, poeta refert; causas autem et rationes, cur sic agi potuerit, explicare supersedit. Habebunt ergo hic quoque interpretes, in quo coniectandi sollertiam ostendant [5]) et quae ille reticuit potuisse aut etiam debuisse reticeri nos edoceant. Ceterum ego omnem hanc partem Iliadis, a 11
III, 14 ad IV, 446, si abesset, non magnopere desiderarem, in qua ut sint nonnulla ad universam Iliadis compositionem satis apta, velut *τειχοσκοπία* et Agamemnonis *ἐπιπώλησις*, de quibus nolo nunc contendere, nihil tamen horum necessarium esse apparet, suntque alia

5) Viam monstrabunt schol. ad IV, 221: *διὰ τί οἱ Τρῶες, εἴπερ πάλαι καταθέσθαι τὸν πόλεμον ἐβούλοντο, οὐ ζητοῦσι τὸν βαλόντα, ἀλλ' εὐθὺς ὁρμῶσιν ἐπὶ τὰ ὅπλα; ὅτι ᾤοντο βουλῇ τῶν βασιλέων πεπρᾶχθαι τὴν παράβασιν· καὶ εἰ μὲν τέθνηκε Μενέλαος, κρατήσειν τῶν Ἑλλήνων ἤλπιζον διὰ τὴν ἐπ' ἐκείνῳ λύπην καταπεπτωκότων, εἰ δὲ μή, κἂν φθάσαι ἀόπλοις αὐτοῖς ἐμπεσεῖν. διὰ τί δὲ πάλιν Ἕκτωρ οὐκ ἐζήτησε τὸν βαλόντα; ὅτι οὐκ ἦν ἀναλαβεῖν τὸ πταῖσμα ἅπαξ Μενελάου τρωθέντος.*

aut prorsus otiosa nulliusque ad rem summam momenti, aut etiam eiusmodi, quae cum aliis partibus conciliari vix posse videantur. Ex hoc genere est Iovis illa deliberatio, lib. IV. init., quum consultandum ait, implerine pactionem et pacem inter Graecos et Troianos componi, an bellum redintegrari placeat. Nam oblitum se esse ostendit non solum veteris cuiusdam promissi, quo Iunoni excidium Troiae spoponderat, sed hesternae quoque pollicitationis, quum se iniuriam Achillis magnis Graecorum cladibus vindicaturum esse Thetidi annuit, id quod perfici nisi bello redintegrato non potuisse apparet. Itaque qui hanc partem tuentur, non serio Iovem sed simulate loqui volunt, lacessentem per iocum uxorem filiamque, quas maxime Troianis infestas esse sciebat, dilaudantque poetae inventionem, qui sic, ante quam ipsius belli casus narraret, patefieri etiam hoc voluerit, quonam animo erga utrosque dei essent[6]). Et sane patefiunt implacabiles Iunonis et Minervae in Troianos irae, quae satiari nisi horum interitu non possent; sed unde tantae animis caelestibus irae, hoc non patescit. Scilicet nihil opus erat id exponi, vel quod non ignoraretur ab auditoribus, vel quod non requireretur, vel etiam propterea, quod, si satis iustas illae causas irarum haberent, minus iustus Iupiter videretur, qui dignam poenam Troianorum tam aegre tamen concessisset et tam lente exigeret. Itaque hoc genus reticentiae non modo non mirandum, sed laudandum potius autumant. Nolo contra dicere, neque illud nunc quaerere, num non talis quaedam ratio iniri potuerit, quae non conniventem quidem Iovem, sic ut nunc videri necesse est, ad Troianorum iniurias, sed tardum tamen ad ulciscendum monstraret, quo scilicet illis poenitentiae tempus foret. Nam fateor mihi omnem hanc quaestionem non magnopere ad huius carminis argumentum pertinere videri, quippe quod non in universo bello Troiano eiusque causis et eventu, sed tantum in Achillis ira eiusque expiatione versetur.

Magis huc pertinet Iovis consilium de Achillis ultione. Affectus hic erat ab Agamemnone gravi sane et contumeliosa iniuria, ad quam ulciscendam matris auxilium implorat. Mater Iovem adit, contumeliam filio factam conqueritur, petit ut honori eius Iupiter consulat eamque ob causam Troianis victoriam tantisper concedat, donec Achilli satisfactum fuerit. Iupiter diu tacitus sedet: tandem iterum precibus fatigatus facturum quidem se quod illa petiverat pollicetur, sed aegre

6) Nitzsch. l. l. p. 199.

tamen id a se impetrari fatetur propter Iunonem Troianis infestam
eorumque successum graviter laturam. In hac narratione, si sola per
se spectetur, nihil esse, quod reprehendi aut desiderari possit, equidem
lubens agnosco; sed mirabor, si etiam satis accommodata dicetur ei
rationi, qua omnem Iliadis compositionem contineri audimus, ut vin-
dex humanae iniuriae et ὕβρεως numen deorum appareat. Nam
profecto non valde promptum ad ὕβριν Agamemnonis castigandam
hunc Iovem esse videmus, quam ut castiget non sua sponte et iustitiae
amore, sed Thetidis gratia veterumque beneficiorum ab ea acceptorum
memoria vix tandem et paene invitus permovetur. Itaque nisi Thetis
pro filio intercessisset, impunita, per Iovem certe, Agamemnonis
iniuria fuisset. Ipsa autem eius poena talis est, qua non is tantum, 12
qui deliquerat, sed ceteri quoque omnes, et gravius quidem, plectantur,
quorum tamen culpa omnis in eo constitit, quod fieri a rege iniuriam
passi sunt, si haec culpa dicenda est, ac non potius regiae maiestatis
reverentia. Sic igitur paullo diversam hanc Iovis personam esse
fatendum erit ab ea, quae esse deberet apud poetam iustitiae divinae
in ὕβρεως castigatione exemplum proponere volentem. Nam quod
quis opponat, non fuisse Iovem Thetidis precibus obsequuturum,
nisi etiam iustitiam causae approbasset: fieri sane potest ut verum sit,
potest autem etiam, ut falsum. Hoc autem manifestum esse arbitror,
poetam, si talem Iovis mentem atque animum cogitari ab auditoribus
voluerit, illud ipsum, quod unum maxime ad rem pertineret, non de-
buisse sic per reticentiam obscurare.

Vix aliter iudicari poterit de illis partibus Iliadis, ubi de Achillis ipsius culpa eiusque castigatione dicendum fuit. Agamemnon enim, successu Troianorum persulsus et graviora metuens, nihil non tentandum esse statuit, quo illum sibi reconciliet. Missis igitur legatis, totius exercitus principibus et Achilli amicis, poenitere se peccati sui profitetur idque quantum possit correcturum: nam non munera solum missurum longe amplissima, additurumque insuper alia, si hostes victi forent, nec restituturum solum Briseidem, quam intactam a se esse iureiurando affirmat, sed suam ipsius filiam in matrimonium daturum cum dote, quantam nunquam quisquam genero contulerit, ponat modo ille iram laborantibusque suis opem ferat. Achilles contra neque culpae confessione neque muneribus oblatis honori suo satisfactum ratus, neque amicorum precibus et communi periculo motus, negat se unquam in gratiam cum eo rediturum, a quo tam graviter offensus

sit, neque arma adversus hostes sumpturum, nisi eos in suas ipsius naves impetum facere ignemque iis inferre viderit. Sic legati re infecta redeunt. Postero die redintegratur proelium; aliquamdiu vario Marte dimicatur, mox autem vulneratis Agamemnone, Diomede, Ulixe, et cedere proelio coactis, Troiani victores in ipsa Graecorum castra irrumpunt navemque Protesilai incendunt. Ita demum propinquo periculo Achilles occurrendum esse intelligit, ipse tamen ut arma sumat ne nunc quidem animum inducit, sed Patroclo, amico suo, permittit, ut is, suis armis indutus, cum Myrmidonibus obviam hostibus eat, hac tamen lege, ut repellere eos a castris contentus longius instare nolit, sed statim ad se revertatur, partim quidem saluti Patrocli prospiciens, maxime autem, ne, si plus effectum foret resque Graecorum in melius vertissent, ipsius opera minoris aestimetur suoque aliquid derogetur honori. Patroclus tamen successu elatus haec mandata negligit. Troianos longius persequitur et usque ad urbem repellit, donec tandem ab Hectore et Euphorbo obtruncatur. Nunc demum frangitur Achillis animus, hoc gravissimo vulnere accepto, nunc pertinaciam suam damnat nihilque amplius quam arma et proelium poscit, quo mortem amici ulciscatur. — Est profecto haec rerum series eiusmodi, quam facile credas idcirco sic a poeta contextam esse, ut pro exemplo esset, quam invisa caelestibus immoderata illa mortalium animorum elatio, quamque ipsis plerumque, qui modum excederent, perniciosa esset; et tamen, si verum dicere volumus, in ipsis carminibus aut nulla aut perparva huius rei indicia deprehenduntur. Unus est locus, ubi
13 implacabilem odii acerbitatem iramque nimis pertinacem improbari a divis et castigari audimus, in Phoenicis oratione, qua is Achillem placare frustra conatur, IX, 502—514; et passim vel in eodem libro IX, vel in Patrocli oratione lib. XVI, obiurgatur Achilles tanquam nimis durus atque inhumanus. Sed illum locum in Phoenicis oratione Nitzschius nuper (p. 129) in suspicionem vocavit, tanquam ab interpolatore aliquo insertum, quod si ita est, nihil est in tota Iliade, quod aliquo modo divinam animadversionem castigandique Achillis consilium significare dicamus. Immo Iupiter ipse sic loquens inducitur, ac si non satis consultum Achillis honori censeat, nisi victores Troiani in castra adeo Graecorum irruperint, VIII, 471—477. cf. XV, 63. Itaque si illud tamen cogitari ab auditoribus poeta voluit, hic quoque reticentia quadam eum usum esse fatendum erit. Forsitan autem sic potius se res habeat, ut veteribus illis, qui primi haec carmina canta-

runt, tale quid ne in mentem quidem venerit, is autem, qui postea hoc Iliadis corpus concinnavit, si forte in mente habuerit, non tamen sic illa, quae composuit, mutare ac refingere potuerit, ut plane omnia ad hanc rationem accommodarentur. Quid? quod sunt etiam quae cum ea pugnent. Nam quum cardinem rei in legatione illa Agamemnonis verti appareat, qua spreta Achilles modum humanitatis excessit, haec ipsa tamen legatio illi, qui Patrocliam, h. e. librum XVI, composuit, ignota fuisse videtur. Sic enim loquentem facit Achillem v. 71: *τάχα κεν φεύγοντες ἐναύλους πλήσειαν νεκύων, εἴ μοι κρείων Ἀγαμέμνων ἤπια εἰδείη*, quae verba vix aliter accipi possunt, quam ut Agamemnonem nunc quoque pariter quam olim iniquo erga se animo esse dicat. Id autem qui potuit dicere de eo, qui paullo ante cupidissimum se ostendisset gratiae reconciliandae suamque adeo filiam in matrimonium obtulisset. An suspicari eum dicemus, spreta hac conditione fieri non potuisse, quin Agamemnonis animus rursus a se abalienaretur? At, opinor, hoc tamen non ignorabat, omnem illi spem salutis in suo auxilio positam esse, idque eum, si posset, libenter nunc quoque iisdem quibus antea conditionibus redempturum. Itaque res Graecorum non eo afflictae sunt, quod etiamnunc Agamemnonis animus ab Achille abalienatus est, sed quod placare eum, quum vellet, non potuit, rectiusque igitur dicendum fuit *εἰ ἐγὼν Ἀγαμέμνονι δίῳ ἤπια εἰδείην*, quam *εἴ μοι κρείων Ἀγαμέμνων ἤπια εἰδείη*. Sensit etiam Nitzschius, p. 181, haec verba rei non congrua esse, nec profici quidquam, si quis forte *ἄρτια* pro *ἤπια* reponat: nam non sane aptior sic fiet sententia. Itaque ne tamen pugnet haec pars cum ea narratione, quae est in *Λιταῖς*, lib. IX, versum illum 71 et complures cum eo connexos deleri iubet, ut ab interpolatore insertos. Nimirum sic saepe criticos etiam prudentissimos agere videmus, ut, si quid ipsorum rationibus minus conducat, id interpolatorum fraudi aut stultitiae imputent, quasi vero illi caeco quodam impetu, non aliqua saltem, quamvis saepenumero falsa, ratione permoti Homerum interpolaverint, qua de re Nitzschius ipse accurate et subtiliter disseruit p. 132 et 168. Hoc autem loco quae ratio aut qui error iudicii permovere quemquam ad interpolandos illos versus potuerit difficile dictu est. Neque illud viro eximio concedere possum, versibus 69—79 deletis reliquam orationem multo concinniorem atque elegantiorem evadere. Nam quod ait, enuntiationem illam, quae incipit a verbis *εἰ δὴ κυάνεον Τρώων νέφος ἀμφιβέβηκε*, si causam continere dicatur,

14 cur Patroclum Achilles mittat, — id quod in hoc, qui nunc est, verborum contextu necesse est, — longiorem esse, quam eiusmodi causae expositionem esse deceat, nec recte concludi, sed quasi dissolutam procurrere, fateor me non satis intelligere. Quattuor enim versibus absolvitur, et constructionem habet simplicem atque planam. Quod autem deletis illis versibus 69—79 mutatoque sic orationis contextu verba illa protasin fieri vult ad eam apodosin, quae incipiat v. 80, ita tamen, ut in hoc versu pro ἀλλὰ καὶ ὥς scribatur ἀλλ' ἄγε δή, velim scire, quam ob causam hoc ἀλλ' ἄγε δή, si scriptum olim fuerit, ab interpolatore in ἀλλὰ καί ὥς mutatum esse credatur. Nam etiam post illos versus recte ἀλλ' ἄγε δή dici potuit; contra hoc ἀλλὰ καὶ ὥς minus expeditam habet explicationem, quo minus ab interpolatore tanquam aptius illis versibus pro illo altero positum videri potest. Sed quo planior res fiat, omnem huius Achillis orationis dispositionem contemplemur. Igitur Achilles, cui nimiam atrocitatem et inhumanitatem Patroclus obiecerat, exorditur ab irae suae excusatione iniuriaeque ab Agamemnone sibi factae commemoratione, v. 52—59. Sed, inquit, omittamus haec: (ἀλλὰ τὰ μὲν προτετύχθαι ἐάσομεν): intelligo iam iram sine fine retineri non posse, quamquam statueram sane me nunquam de ea remissurum esse, nisi quum ad meas usque naves hostes penetrassent. Tu ergo indue arma mea et Myrmidones ad proelium educ, quandoquidem iam Troiani in castra irruperunt, v. 60—69. Fatetur igitur Achilles se iam non prorsus persistere in priore sententia posse, sed hactenus saltem remittendum videre, ut Patroclo, quod is a se petiverat, facere concedat. Mutatae sententiae causa posita est in Troianorum victoria Graecorumque clade; haec igitur commemorari conveniens erat, nec iusto longiorem hanc commemorationem videri, iam supra dixi. Nunc autem his commemoratis quid mirum, si etiam cur tantum Troiani potuerint, non praetermittit? Οὐ γὰρ ἐμῆς κόρυθος λεύσσουσι πρόσωπον, inquit v. 70: non terrentur amplius meo adspectu. Nam profecto statim repellerentur cadaveribusque suorum fossas complerent, si Agamemnon aequo adversus me animo esset, (εἴ μοι κρείων Ἀγαμέμνων ἤπια εἰδείη), h. e. si me placare, ut par erat, mihique satisfacere propter iniuriam voluisset. Sed nunc illi in castris pugnant: nam nec Diomedes amplius eos arcere potest, nec Agamemnon,

sed Hectoris voce inflammantur. campusque omnis alacri eorum clamore personat, v. 70—79. In his omnibus nihil est, quod quis aut huic tempori aut Achillis personae ac moribus minus conveniens esse arguat. Sequitur iam necessario, ut, quid fieri a Patroclo in tali rerum statu velit, eloquatur. Quamvis, inquit, haec ita sint (ἀλλὰ καὶ ὥς), navibus quidem periculum fortiter defende, ne his incensis reditu aliquando in patriam excludamur; sed cave tamen ne plus facias quam tibi mando: ubi de navibus hostes repuleris, ulterius persequi noli, sed porro dimicare in campo cum Graecis sinas, v. 80—96. Manifestum est autem, illud ἀλλὰ καὶ ὥς v. 80 non pertinere ad solum proximum membrum, νεῶν ἀπὸ λοιγὸν ἀμύνων ἔμπεσ' ἐπικρατέως, sed potius ad universum Achillis praeceptum, cuius duae sunt partes, altera, qua concedit quantum efficere Patroclo permittat, altera, qua interdicit, ne plus facere velit: atque haec altera pars praecipuo quodam modo inculcatur, ut in qua vere sit μύθων τέλος 15 (v. 83) summaque sententia. Potuit sane hoc etiam apertius fieri, inserta priori membro particula concessiva, νεῶν μὲν λοιγὸν ἀμύνων ἔμπεσ' ἐπικρατέως: neque tamen id necesse fuit, quum ipsa sententiarum oppositio per se satis aperta sit. — Sic igitur ab interpolationis suspicione hunc locum satis vindicatum arbitror, ut iam paullo confidentius repetere possim, non videri, qui hanc partem Iliadis fecit, librum IX de *Λιταῖς* cognitum habuisse. Nam quod obiiciat fortasse aliquis, in verbis his quae sunt v. 61, ἤτοι ἔφην γε οὐ πρὶν μηνιθμὸν καταπαύσεμεν, ἀλλ' ὁπότ' ἂν δὴ νῆας ἐμὰς ἀφίκηται ἀϋτή τε πτόλεμός τε, respici tamen manifesto ad IX, 646, ubi simile quid Achilles profitetur; hoc facile redargui potest notissima observatione, quod φάναι saepenumero etiam de tacita cogitatione dici constat, estque hoc ipso loco sic ab Aristarcho acceptum. Ac possit etiam contra quaeri, cur tandem probabilius sit, libri XVI poetae illum librum IX, quam libri IX poetae hunc XVI ante oculos fuisse.

Sed quoniam libri noni mentionem feci, tangam statim etiam aliam quandam offensionem ab hac quaestione non alienam. Nam in consilio principum, quos Agamemnon convocavit, adesse praeter expectationem etiam Phoenicem videmus, hominem adhuc plane nobis ignotum, ut cuius in superioribus libris nulla usquam mentio facta sit. Quodsi quaerimus, quis sit ille Phoenix, ipse nobis paullo post aperit, Amyntoris se filium esse, patria extorrem, a Peleo, Achillis patre,

benigne acceptum partique ditionis praepositum, Achilli autem olim magistrum atque custodem, mox, quum is ad bellum mitteretur, comitem additum. Consentaneum est igitur, ut etiam contubernalis Achillis in castris fuisse credatur. Atqui nunc tamen non sic esse videtur. Nam optione ei data ab Achille, utrum abire secum in patriam, an remanere apud exercitum malit, quum se discessurum ab alumno dilectissimo negasset, lectum ei apud Achillem Patroclus sternere iubetur, quasi antea alibi cubare solitus fuerit. Quid igitur? Deseruitne contubernium alumni, quod iram eius improbaret, aliamque sibi stationem cepit inter amicos Agamemnonis, quibuscum nunc in consilio adest? Sic profecto statuendum erit; sed mirabimur tamen reticentiam poetae, id nobis divinandum relinquentis. Nam non certe tam levis res fuit, aut tam ipsa per se ad intelligendum aperta, ut ne mentione quidem digna videretur; et alia longe aut leviora aut apertiora non tamen sic solent silentio praetermitti, sed disertius non raro ac verbosius quam opus erat exponi. Videtur ergo qui hanc rhapsodiam de *Λιταῖς* composuit Phoenicis personam partim ex ipsa Iliade, XVI, 196. XVII, 561. XIX, 311, partim aliunde sibi notam, ut senis veterisque magistri Achillis, nunc in hac legatione propterea adhibuisse, quod eam suo consilio praecipue aptam videret, idque unum spectans illud alterum, ut eius ab alumno eiusque contubernio discessionem explicaret, neglexisse. Est autem hoc ipsum eiusmodi, quod facilius huius unius partis quam totius carminis poetae accidere potuisse credas: et sunt etiam alia argumenta, quae hanc *Λιτῶν* rhapsodiam suspectam reddant, de quibus quoniam satis ab aliis expositum est, neque ea ad meum propositum pertinent, dicere nolo.

De proximo libro, qui Dolonia inscribitur, constat nunc fere inter viros doctissimos, non spernendam esse veterum criticorum auc-
16 toritatem, qui eum ab Iliade alienum et a Pisistrati demum amicis insertum esse tradiderunt. Et sunt sane reiiciendi huius libri causae satis graves; una tamen paullo levior haec, quod, qui ad exploranda hostium consilia missi erant, Ulixes et Diomedes, quum revertuntur ad suos, nihil prorsus de exploratione sua renuntiant. Nam nihil illi exploraverant, quod renuntiari necesse esset; idque quum ex universa narratione satis manifestum fiat, etiam disertis verbis a poeta commemorari non opus erat. Quamobrem hanc ego reticentiam non culpandam esse arbitror.

In libro undecimo Agamemnonem, qui paullo ante tam abiecto

animo fuerat tantaque virium suarum diffidentia, ut fuga salutem quaeri vellet, prorsus alium prodire videmus. Nulla iam timoris mentio, sed summa ad dimicandum alacritas, tantaque vis ac fortitudo, ut hostes usque ad urbis moenia repellat, videaturque haud dubiam victoriam reportaturus fuisse, nisi multis prostratis adversariis tandem ipse vulneratus excedere proelio cogeretur. Coniicere quidem possumus, qua ratione haec tanta viri mutatio effecta sit: nempe pudor prioris desperationis et magnitudo discriminis stimulos animo eius addiderunt; sed vellemus tamen id etiam a poeta commemoratum esse, quum praesertim epici carminis ratio ipsiusque Homeri consuetudo postulare videatur, ut in huiusmodi rebus, quae gravioris ad actionem momenti sunt, non solum quid egerint homines, sed etiam quibus causis ac rationibus animi eorum ad agendum impulsi sint, disertis verbis indicetur, neque auditorum coniecturae subaudiendum relinquatur. Hanc ob causam etiam Nitzschius, p. 224, deesse aliquid in hac parte iudicat, idque resectum arbitratur ab iis, qui in componenda Iliade inter superiorem narrationem de Agamemnonis desperatione deque legatione ad Achillem placandum missa et hanc de proximi diei proeliis inseruerint librum decimum de nocturna illa exploratione: quod quum tam acri ceteroquin unitatis in Iliade et continuitatis defensori visum sit, nobis profecto non aliter videri debet.

Sequitur longa certaminum series, donec tandem Achilles Patroclo ut laborantibus Graecis opem ferat concedit, eoque occiso ipse rursus arma capit, quam partem Heynius tom. VIII p. 781 non immerito primariam Iliadis et quasi medullam esse dicit. Nam sane summa rerum eiusmodi est, qua careri in totius carminis compositione nullo modo potuisse appareat; sed huic summae multa tamen adiuncta esse fatebimur, quae si abessent non desideraremus, aut etiam mallemus abesse. Tanta enim in brevi spatio coacervatur multitudo rerum et varietas, quam totam animo complecti sine errore aut confusione etiam attento lectori, nedum auditori, difficillimum sit. Posteaquam Agamemnon saucius proelio excessit, moxque etiam Diomedes et Ulixes propter vulnera cedere coacti sunt, Achilles, de navis suae puppi spectando certamini intentus, quum Machaonem videat, item saucium, in Nestoris curru ad castra revectum, neque satis certo hominem agnoscat, Patroclum ire iubet quis ille sit sciscitatum. Is Nestoris tentorium ingressus verboso sermone detinetur, cuius partem longe maximam otiosa et immodica loquacitate molestam esse Nitzschius quoque fate-

tur, ideoque ut ab interpolatore insertam recidi vult, p. 129. Dimissus tandem a Nestore Patroclus Eurypylo occurrit item saucio, eumque petentem in ipsius tentorium deducit vulnerique curando operam dat, utpote non imperitus medendi. Interim Graeci a Troianis intra murum
17 compelluntur: hi a curribus desiliunt et in quinque agmina divisi munimenta expugnare conantur, alio aliis locis successu. Nam Asius quidem sinistram castrorum partem adortus repellitur, Hector autem cum suis, neque minus Sarpedon, Lyciorum dux, quamvis resistentibus fortiter Graecis, deiecta parte propugnaculorum et porta effracta in castra introrumpunt. In hoc rerum statu Iupiter, Troianorum fautor, quum adhuc ex Ida monte certamen observasset, iam oculos alio convertit, neminem deorum laborantibus Graecis opem se invito laturum esse sperans. Sed ecce Neptunus, qui et ipse de Samothraciae specula proelium contemplatus erat, occasione utitur ad Graecos iuvandos. Relicta Samothracia Aegas properat, equos currui iungit, per mare ad littus Troianum advehitur, ibique curru relicto proeliantibus se miscet et Calchantis specie assumpta Graecos hortatur, incitat, robore et fortitudine mirabiliter auget. Neque hoc satis. Nam Iuno quoque iisdem partibus favens consilium comminiscitur, quo tutius ille perficere quod coeperat possit. Itaque cingulum Veneris mutuata Iovem adit in Ida sedentem, eumque cinguli eius virtute in amplexus suos illicit, ac dein a Somno, quem socium asciverat, consopiri curat. Sic confidentius Neptunus Graecis opitulari pergit, non hortando et monendo, ut antea, sed ipse cum telo divino, et cui resisti a mortalibus non potest, Troianos aggrediens. Ita belli fortuna convertitur: Hector ipse ab Aiace vulneratus animoque deficiens ad Xanthum fluvium reportatur, Troiani autem castris cedere coguntur. Tunc Iupiter somno solutus conspicatusque hanc tantam rerum conversionem graviter uxorem increpat, Neptunum statim proelio excedere iubet, Hectorem autem refici ab Apolline et viribus augeri curat. Sic denuo Troiani superiores fiunt, castra iterum adoriuntur, vallum ab Apolline prorutum facile transscendunt, magnaque in ipsis castris strage edita postremo ignem navibus iniicere parant. Nunc demum Patroclus ad Achillem redit, multisque cum lacrimis exposita Graecorum clade impetrat, ut cum Myrmidonibus ad opem ferendam dimittatur. Haec est brevis summa rerum per quattuor libros, XI—XIV, narratarum: nam praetermittenda fuerunt plurima singulorum certamina, in quibus, etiam si ad totius proelii eventum nullius aut exigui momenti sunt,

accuratissime tamen narrandis haud minima illorum librorum pars consumitur, quas narrationes si quis omnes diligenter examinet, non modo multa in iis esse videbit cuilibet alii parti Iliadis non minus quam huic apta, sed nonnulla etiam inveniet aut pugnantia cum aliis aut perquam ad intelligendum difficilia. Velut in castris Graecorum utrum una an plures portae fuerint e certaminum descriptione non certo intelligi potest, qua de re etiam veteres interpretes inter se dissident [7]): item in designationibus locorum, ubi pugnatum sit, conciliari nonnulla cum alibi dictis vix possunt [8]), quumque, qui modo in

---

7) Aristarchus unam tantum portam maiorem statuebat cum *ἱππηλασίῃ ὁδῷ* h. e. via qua currus agi possent, concedebat tamen plures fortasse minores *πυλίδας* fuisse. Vid. schol. ad VII, 339 cum Eustath. p. 684, 23 et 689, 39. schol. ad XII, 87 et 175. Et sane lib. VII, 338. 9 et 436—9 non discerni potest, utrum plures portae intelligendae sint an una tantum, siquidem *πύλαι* forma plurali etiam de una porta dicitur, id quod grammatici passim inculcant, simul singularem *πύλη* nusquam ab Homero usurpari monentes. Cf. schol. A. et Eustath. ad IX, 362. Tamen posse *πύλας* etiam plures portas significare nemo dubitat, et ipse contextus verborum Homeri, *τεῖχος ἔδειμαν πύργους θ' ὑψηλούς, εἶλαρ νηῶν τε καὶ αὐτῶν, ἐν δ' αὐτοῖσι πύλας ἐνεποίουν εὖ ἀραρυίας*, indicare videtur, ut plures turres, sic etiam plures portas fuisse, et quidem *ἐν αὐτοῖσιν*. in ipsis turribus. Duae certe portae lib. XII distinguendae videntur. Nam postquam Troiani quinque agminibus factis castra adoriuntur, Asius ad sinistram partem se convertens portam ibi invenit apertam, scilicet ad recipiendos Graecos e campo in castra fugientes, v. 118 sqq. Hac ille irrumpere conatus repellitur a Lapithis, quod certamen describitur usque ad v. 194. Interim Hector aliam partem castrorum adoritur, v. 195, ibique Polydamas effringendam esse portam monet, quam apparet ab illa, quam Asius adortus erat, diversam esse: idque confirmatur etiam XIII, 675. 679, coll. 751 et 765, qui loci docent illam sinistram partem castrorum ab eo loco, ubi Hector irruperat portamque effregerat, satis longe remotam esse. Nam quod nonnulli *ἐπ' ἀριστερά* v. 675 non castrorum sed Hectoris respectu dici volunt, haud dubie falsum esse demonstrat v. 326. — Locus Il. XII, 175 *ἄλλοι δ' ἀμφ' ἄλλῃσι μάχην ἐμάχοντο πύλῃσιν* non sine causa pro insiticio habetur; sed ostendit tamen certe etiam rhapsodum, vel quisquis est, qui h. l. interpolavit, plures portas castrorum statuisse. Grammaticorum nonnulli septem volebant (schol. ad VII, 339), alii quinque; e recentioribus alii tribus portis contenti fuerunt, ut Lenzius (Die Ebene von Troia. p. 207.), alii cum Aristarcho fecerunt, ut Heynius tom. V p. 366. 402, et nuper Faesius ad VII, 339.

8) Velut lib. XIII, 681 pars castrorum, qua Hector irrupit, ea est, *ἔνθ' ἔσαν Αἴαντός τε νέες καὶ Πρωτεσιλάου*, Protesilai autem navis *κατὰ μέσσον* esse dicitur XVI, 285, sicut etiam XIII, 312 Hector, qui ibi irruperat neque inde discesserat, id quod v. 679 testatur, *νηυσὶν ἐν μέσσῃσι* pugnat. Atqui XI, 8. 9

una parte pugnavit, mox in altera compareat [9]), mireris de hac stationis mutatione nullum verbum a poeta factum esse. Quamquam hoc quidem defendi fortasse possit: in vario et ancipiti certamine etiam discurrendum huc illuc pugnantibus fuisse, neque culpandam poetae reticentiam, si tales discursus non semper diserte commemorare voluerit. Insistere igitur huic rei nolo, nec refragabor, si quis nonnulla tamen eorum, quae primo adspectu aut pugnantia aut obscura videantur, diligentius iterum iterumque considerata clariora fieri et conciliari inter se posse defendat: nam ut sit ita, hoc tamen ipsum, quod multa non nisi diligenter identidem considerata satis intelligi possunt, parum convenire puto carmini ad audiendum non ad legendum facto, et confirmare eorum sententiam, qui hanc nostram Iliadem non sic ab initio compositam, sed postmodo demum ex minoribus variisque carminibus coagmentatam esse volunt. Auditoribus quidem certe melius consultum foret, si illam, ut cum Heynio loquar, medullam carnibus paullo minus luxuriantibus involutam et obtectam acciperent, neque quemquam aegre laturum aut desideraturum aliquid fuisse censeo, si a libri XII fine statim ad XV, 390 deduceretur, omissis versibus amplius mille septingentis. Nam ut nunc est, quem tandem sive auditorem sive lectorem non offenderit tam tarda diuque dilata Patrocli ad Achillem reversio? Scilicet morabatur eum amici vulnerati curatio. Quantillo autem tempore opus fuisse dicemus ad vulnus obligandum, quod leve fuisse res ipsa demonstrat? Interim Graeci fugientes e campo in castra repelluntur, oppugnant castra Troiani, propugnacula deiiciunt, portam effringunt, irrumpunt omni-

---

Aiacis naves omnium extremae fuisse dicuntur in altero cornu castrorum, sive id dextrum dicimus, a terra scilicet ad mare descendentibus, sive sinistrum, ascendentibus a littore in campum. Non igitur potuit qui ibi irruperat κατὰ μέσσον esse. Itaque Aristarchus illas naves, quae XIII, 681 memorantur, non Telamonii sed alterius Aiacis esse volebat, quod parum verisimile esse apparet. Heynius tom. VI p. 358 locum hunc adulterinum putat. Aliam rationem Lenzius iniit p. 257, transponendis versibus difficultatem removeri posse ratus.

9) Sic XIII, 156 inter eos, qui cum Hectore pugnant, h. e. ad mediam partem muri, ubi ille v. 312 irrupisse dicitur, est Deiphobus, in quem Meriones hastam, quamquam frustra, coniicit. Meriones hasta fracta recedit aliam petiturus, deinde non eodem, ubi antea pugnaverat, revertitur, sed cum Idomeneo ad sinistram partem se confert, v. 326. Sed ecce ibi quoque idem Deiphobus comparet v. 402, qui modo apud Hectorem fuerat, neque reliquisse hanc stationem dictus est. Alia vid. ap. Lenzium p. 255.

bus copiis, ὅμαδος δ' ἀλίαστος ἐτύχθη, Il. XII, 471. Ille vero,
quasi horum omnium nihil aut animadvertat aut magni momenti esse 19
putet, in tentorio desidens cum amico sermocinatur, XII, 1. XV, 390.
Immo, inquit Nitzschius p. 247, animadvertit sine dubio: nam dum
curat Eurypylum, identidem etiam prospectasse de tentorio et quid
agerctur observasse putandus est, sed quum nondum in summo dis-
crimine res Graecorum esse videret, relinquere amici curationem
noluit. Atqui coniectura haec est viri accutissimi reticentiam poetae
supplentis et quod ab eo, quum dici deberet, praetermissum est, libe-
raliter de suo suppeditantis. Cui autem credibile videri potest, quum
fierent ea omnia, quae modo memorata sunt, quumque iam intra vallum
magno tumultu dimicaretur, ne hoc quidem discrimen tanti Patroclum
aestimasse, ut statim ad Achillem properaret, sed tum demum excitatum
esse, quum iterum eadem omnia fieri videret? Animadvertendum
autem etiam hoc est, parum commode in hac nostra compositione
Iliadis illas tot tantasque res temporibus descriptas esse. Incipit enim
proelium summo mane, XI, 1: aequo Marte pugnatur usque ad id
temporis, ἦμος δρυτόμος περ ἀνὴρ ὡπλίσσατο δεῖπνον, v. 86,
quae designatio licet non satis definita sit, aliquot tamen certe horas
pugnatum esse demonstrat, quum praesertim addatur ἐπεί τ' ἐκορέσ-
σατο χεῖρας τάμνων δένδρεα μακρά, v. 88. Sextam horam, h. e.
meridiem, designari putat schol. Vict., quod quamvis falsum videatur,
haud nimis longe tamen meridiem abesse ostendunt ipsius poetae
verba, quum pugnatum esse aequo Marte dicit ὄφρα ἠὼς ἦν καὶ
ἀέξετο ἱερὸν ἦμαρ. Nam crescere dies non sane diu ante meridiem
desinit. Dehinc iam superiores fiunt Graeci, donec Agamemnon, post
hunc Diomedes, moxque etiam Ulixes saucii proelio excedunt. Tum
demum repellunt Graecos Troiani et castra adoriuntur. Id circa meri-
diem fieri consentaneum est [10]). Quodsi nunc statim Patroclum, qui
paullo ante ab Achille ad Nestorem missus est, rediisse ac sine mora,
impetrata Achillis venia, cum Myrmidonibus contra Troianos profec-
tum sumimus, huic apte congruit, quod XVI, 777 Patrocli contra
Troianos proelium et ipsum meridiano tempore factum esse dicitur,
ὄφρα ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει. At vero quae nunc

---

10) Versus Il. XII, 193. 4 et 208. 9. qui castra vesperi expugnatum iri promittunt, Lachmannus (p. 38) eiicit, ut ex XVIII, 454. 5, ubi recte se habeat, perperam huc insertos, assentiturque Nitzschius p. 228.

post primam valli expugnationem gesta narrantur, Neptuni opera, Iunonis dolus et cum Iove concubitus, huius somnus, Hectoris vulneratio, παλίωξις Graecorum, Iovis expergefacti mandata, Hectoris restitutio, instauratio proelii, altera irruptio castrorum, his omnibus aliquantum certe temporis consumi necesse erat, idque tantum haud dubie, ut, si post hanc alteram demum castrorum irruptionem Patroclus hostibus obviam profectus esset, a sano suique ipsius haud oblito poeta huius quoque proelium in meridianum tempus conferri nullo modo potuisset. Sic est profecto, ut dixi: qui XV, 390 sqq. legerit et cum exitu libri XII contulerit, coire haec inter se prorsus apte fatebitur, neque damnum, sed lucrum fieri sentiet omnibus illis, quae nunc intertexta sunt, resectis. Quamquam de damno aliter iudicari a viro doctissimo video p. 241. Is enim non satisfacturum absque illis Homerum fuisse putat popularium suorum studiis et expectationi, quorum tanta fuerit de heroum suorum virtute ac fortitudine opinio, tamque certa de summo deorum erga illos favore persuasio, ut aegre laturi fuissent tam simplicem proelii eventum unamque castrorum expugnationem. Necesse igitur fuisse poetae, ut multiplicaret pugnandi vices, ut victos Graecos mox rursus, ad tempus saltem, victores faceret, denique ut deos quoque proelio immisceret: quamobrem qui vituperent hanc partem et nimis multa coacervata esse criminentur, perquam iniuste facere nihilque aliud quam ostendere, nondum sibi contigisse, ut plane in poetae eiusque aequalium et popularium sensus atque animum sese insinuarent. — Ceterum aliquot satis magnas in hac Iliadis parte interpolationes Nitzschius ipse agnoscit. Nam praeter longam illam et loquacem Nestoris narrationem. XI, 664—762, de qua supra dictum est, etiam libro XII omnem illam Sarpedonis ἀριστείαν, quae est a v. 290—429, subditiciam esse concedit, p. 384; quamquam in proximis libris, qui nobis maxime suspecti sunt, praeter paucos quosdam versus nihil magnopere virum egregium offendisse videtur. Illarum autem duarum interpolationum alteram propterea damnat, quod non apta sit ista narratio loco ac tempori nihilque aut utilis exempli aut admonitionis habeat, alteram autem, quod quae ibi referuntur non satis vel cum antecedentibus vel cum sequentibus conspirent. Atqui hoc quidem alterum genus argumenti quin etiam contra libr. XIII—XV, 389 adhiberi possit, non dubium mihi esse videtur. His tamen Nitzschius carere Iliadem non potuisse iudicat propter illam nescio quam rationem popularem, — sic enim appellare licebit

quam ille nationalem theoriam dicit, — quam ab adversariis non satis animadversam esse queritur. Nolo nunc accuratius in hanc theoriam inquirere, quum praesertim rem omnem eiusmodi esse intelligam, quae ad liquidum perduci certisque argumentis demonstrari vix possit. Interim ab hac si discesseris, in universum spectanti paullo plura viro doctissimo cum adversariis communia sunt, quam quis primo adspectu credat. Nam usum esse Homerum in componenda Iliade etiam antiquioribus carminibus, Nitzschius concedit, neque absolutam ab Homero totius Iliadis perpetuitatem esse contendit, sed partes tantum aliquot maiores interno quodam vinculo inter se coniunctas, nondum tamen etiam in unius corporis compagem connexas. Igitur totius Iliadis formam atque unitatem mente atque animo poetae potius designatam, quam re ipsa et compositione carminum perfectam fuisse dicemus, ut ab intelligentibus animadverti fortasse potuerit, minus intelligentes autem latuerit. In horum autem numero etiam eorum non paucos fuisse fatendum erit, qui in ediscendis et recitandis Homeri carminibus toti occupati erant. Nam a rhapsodis multa Nitzschius admixta esse ait partim ex aliis carminibus antiquioribus, quorum non omnem memoriam Homericorum claritas obscuraverit, partim ab ipsis facta, sed ad illam, quam Homerus in mente habuerit, formam totius carminis non satis accommodata. Denique posteaquam dispersa illa membra colligi scriptoque consignari et in unum corpus coniungi coepta essent, non pauca huiusmodi rhapsodorum additamenta perperam in ordinem recepta, aliaque etiam passim addita esse ab ipsis compositoribus, quibus additis apertiorem fore singularum partium inter se connexionem mutuamque relationem iudicarent. Horum igitur placitorum pleraque non propria Nitzschio sed cum adversariis communia esse apparet, proprium autem primum hoc est, quod, quum antiquioribus carminibus Homerum usum esse concedat, illis tamen, qui longius etiam procedere ausi sunt, ut quae et qualia illa carmina fuerint certis quibusdam indiciis a se deprehendi, adeoque soluta hac nostrae Iliadis 21
compage priscam et nativam eorum formam aliquatenus saltem restitui posse sperarent, fortissime obsistit longeque eos a vera ratione aberrasse contendit. Ego me ab illorum secta non tantopere abhorrere profiteor, quamvis in Lachmanni ceterorumque disputationibus non pauca mihi cupidius quam verius posita esse videantur, neque despero fore, ut si quis satis caute ac prudenter procedat, aliquid certi et quod demonstrari satis evidenter possit, tandem inveniatur. — Porro

autem de hac nostrae Iliadis compositione Lachmannus pro certo habet, eam non esse Pisistrati temporibus antiquiorem, cuius quidem praecipuam quandam operam hac in re fuisse satis inter omnes constat: neque tamen propterea negat ullum etiam ante Pisistratum Iliadis corpus fuisse. Certe principales quasdam partes ad unitatem maioris corporis primitus factas esse agnoscit, h. e., si recte viri acutissimi sententiam interpretor, fuisse putat quandam Iliadem, sive carmen paullo maius, sed ab hac nostra Iliade multum diversam, partibusque plurimis, quae nunc insunt, carentem. Harum enim plerasque Pisistrati demum opera additas, omninoque hoc, quod habemus, Iliadis corpus pro eo, quod olim fuerit, compositum. Nitzschius contra quum hanc nostram Iliadem longe maxima sui parte dudum ante Pisistratum unius Homeri ingenio atque arte compositam censeat, huic a rhapsodis additamenta quidem passim inserta esse fatetur, neque tamen talia aut tam multa, ut vera atque genuina carminis forma prorsus immutaretur aut obscuraretur. Tantam potius esse artis Homericae praestantiam ac proprietatem, ut, qui hanc recte perspexerit, adhibita praesertim etiam populari illa ratione, facile genuina ab adulterinis discernere possit. Redit igitur res omnis eo maxime, ut quid ars Homeri ratioque popularis poscat aut ferat, intelligatur, atque sic quid huic aptum atque conveniens, quid ineptum et inconveniens sit, diiudicetur. Sed ipsum hoc aptum et conveniens non uno modo aestimatur, et habet quosdam quasi gradus, ut ex pluribus rebus, quarum nullam aptam et convenientem esse negaveris, sint tamen aliae aliis plus aut minus aptae et convenientes. Sunt quibus careri nullo modo possit, quae non solum apta et convenientia, sed necessaria potius dicenda sunt. Alia minus quidem necessaria, sed utilia tamen aut ad ornandum illustrandumque carmen apposita, quemadmodum corporibus nostris natura praeter partes necessarias, et sine quibus vita nostra constare non possit, alias addidit aut ad aliquem quamvis non necessarium usum, aut etiam ad decus formae et pulchritudinem comparatas. Alia denique non quidem inepta, sed eiusmodi tamen sunt, ut neque ad usum neque ad ornatum quidquam conferant, sed abundantia, quae si adsint facile feras, sin absint, non desideres. Hoc genus non pauca in Iliade esse nemo negabit, quae tamen utrum ab Homero an a rhapsodis profecta sint vix certo statui poterit. Sunt autem etiam quaedam quasi medii generis, ex aptis atque ineptis mixta, quae si quis obiter nec nimis diligenter inspiciat, aliquam ab

usu aut ornatu commendationem habere videantur, accuratius tamen examinanti aliquid scrupuli iniiciant. Atque ex hoc genere ego hanc partem Iliadis esse aio, de qua dicere coeperam, quae quum Nitzschio ut perapta et populari rationi apprime conveniens magnopere probetur, mihi non modo propter eas, quas tetigi, rationes vehementer displicet, sed etiam propter alias quasdam offensiones. Harum una etiam
veteres criticos non fefellit: Pylaemenem dico, nudius tertius a Mene- 22
lao et Antilocho interfectum, V, 578, nunc autem filii sui funus cum lacrimis prosequentem, XIII, 658. 9: nisi quis forte iis fidem adiungat, qui duos Pylaemenes in exercitu fuisse statuunt, aut alia longe ineptiora comminiscuntur. Nam ab interpolatore duos versus, XIII, 658, 9, adiectos credi vix licebit, quoniam nulla ne levissima quidem causa talis interpolationis excogitari potest. Magis assentiar, si quis eos versus eiiciat, qui sunt de Neptuno, XIII, 18—38, ut post verba *κραιπνὰ ποσὶ προβιβάς* statim sequatur *ὁ δ' ἄρ' ἐς στρατὸν* aut etiam *τάχα δ' ἐς στρατὸν ᾤχετ' Ἀχαιῶν*. Nam nunc Neptunus — pace maiestatis eius dixerim — nimis se ineptum praebet, qui quum omni modo cavere deberet, ne a Iove animadverteretur, tanto tamen cum strepitu incedit, ut montes silvaeque concutiantur, quasi vero Iovem surdum factum nihilque sensurum confidat. Deinde Troiam properanti quid opus fuit Aegas ante adire, ibique curru conscenso magnifice per aequor vectari? Nonne qui tribus passibus a Samothrace Aegas pervenit, etiam paucioribus passibus Troiam pervenisset? An opus fuit vehiculo, quod, ubi advenit, in littore collocatum relinquit, ipse autem pedibus in castra Graecorum pergit, ibique humana forma assumpta laborantibus succurrit? Denique pugnat etiam hic locus cum v. 352, ubi Neptunus Graecos adiisse dicitur *λάθρῃ ὑπεξαναδὺς πολιῆς ἁλός*: nam qui tam magnifice per aequor vectus est, cui fluctus cedentes viam aperuerunt, quem belluae marinae exsultantes prae laetitia ut dominum suum consalutaverunt, is profecto clanculum e mari emersisse nullo modo dici debuit. Aut si quis versum 352, ceterosque a 345 ad 360, ab interpolatore insertos credat, quae Nitzschii sententia est, p. 286, certe infra, XV, 219, Neptunum, quum Iovis iussu invitus proelio excedit, vehiculi sui oblitum statim mari se condere videmus. Quamquam hanc quidem non miram, immo laudabilem potius poetae reticentiam esse fateor, quod morari illo loco in minutae rei narratione noluerit: nihil enim opus fuit currum ibi commemorari; sed multo minus supra ipso curru opus fuisse

contendo. At pulchra est et splendida vehentis per mare imago. Sane pulchra est, et propter hanc ipsam pulchritudinem ut interpolatori sic aliis multis placuit. Sed nunc non erat ei locus, non modo praeter necessitatem, sed etiam contra probabilitatem concedendus. — Etiam in cohortatione Neptuni ad Teucrum aliosque, v. 95 sqq., sunt quae mallem abesse. Imputatur Graecorum clades Agamemnonis κακότητι, h. e. non ignaviae, sed iniuriae, qua offensus Achilles bello abstinebat, id quod v. 111—113 manifestum faciunt: neque ignaviam illi, qui paullo ante tam eximia virtutis exempla ediderat, exprobrari potuisse apparet. Sed iniuriae quoque illius exprobrationem minus aptam hoc loco nec satis iustam esse arbitror; nam sarcire eam Agamemnon et satisfacere omni modo Achilli paratus fuit, ut iustius nunc huius iniuria, satisfactionem pertinaciter respuentis, quam Agamemnonis culpari potuerit. Nisi dicamus, hunc quoque poetam, itidem ut illum, qui XVI, 73 fecit, de quo supra dictum est, Agamemnonis λιτὰς ignorasse. Id sane mihi non improbabile videtur, et confirmare hanc suspicionem etiam v. 115 poterit, ἀλλ' ἀκεώμεθα θᾶσσον· ἀκεσταί τοι φρένες ἐσθλῶν, si quidem haec verba cum Heynio sic accipimus, ut placandum Achillem Neptunus suadeat, eumque placabilem fore promittat. Quod enim alii designari volunt Graecorum ipsorum segni-
23 tiam, quam Neptunus exprobraverat, corrigendam, ut ἀκεσταὶ φρένες dicantur animi eorum, qui peccatum a se esse agnoscant idque emendare studeant, licet non alienum ab hoc contextu, a consuetudine tamen graeci sermonis abhorrere videtur. Ipsa vero illa segnitiae exprobratio, quodque Graeci propter iniuriam Achilli factam abalienatis a rege animis fortem in proelio operam praestare nolle, sed volentes cedere et caedi a Troianis dicuntur, poetam prodere videtur ab eo, qui libros XI et XII fecit, diversum: nam is certe de hac animorum abalienatione et ἐθελοκακίῃ nihil significat. — Versu 211 Neptuno occurrit Idomeneus a commilitone rediens vulnerato, quem medicis curandum mandaverat; quis autem sit ille commilito reticetur, quod genus reticentiae, etiamsi hoc loco non aegre ferendum, abhorrere tamen videtur a consuetudine Homeri h. e. eius poetae, qui meliores Iliadis partes fecit. — Denique XIV, 31. 32 quae de muro navalibus circumdato dicuntur, licet non satis perspicua, eiusmodi tamen sunt, ut murum illum statim belli initio navibus primum in littus deductis circumdatum credi necesse sit. Quod si ita est, ab alio poeta hanc partem factam esse apparet, quam qui libro VIII murum illum ante

biduum, idque mira prorsus atque incredibili celeritate intra unius diei spatium exstruxit. — Sunt etiam alia quaedam in hac parte, quae attentum lectorem offendant, partim in rebus ipsis, partim in dictionibus; sed persequi plura hoc tempore non possum, neque opus esse arbitror: nam hoc certe mihi datum iri spero, ut non temere plane neque inconsulto hos libros a vetere Homero abiudicasse dicar. Sunt autem hi ipsi libri haud dubie ex aliis compluribus carminibus Iliacis, quibus Homerus non usus erat, ab aliquo concinnati, qui aut non abhorrere saltem haec additamenta ab Iliade censeret, aut aliquid etiam maioris commendationis habitura propter eam, quam Nitzschius nos attendere iussit, rationem popularem. Neque posthac iis aut defensores aut laudatores defuturos esse intelligo, quum reputo, quae et qualia interpretandi artificia in usum vocari soleant ab iis, qui sibi hanc nostram Iliadem, si totam non possint, at certe quantam maximam possint partem tanquam unius poetae ingenio procreatam et ad unitatem insuperabili quadam sollertia compositam omni modo tuendam esse statuerunt, id quod mihi tanto acrius nonnulli tantoque animosius facere videntur, quanto plura ipsis comminiscenda et, quum non essent in Homero, ex ingenio suo promenda illique contribuenda fuerunt. Indidit enim hanc natura omnibus *φιλοστοργίαν*, ut etiam in hoc rerum genere quod quisque ex sese peperit id carissimum habeat et placere omnibus cupiat. His igitur non invidebimus: nobis tamen haec Ilias etiam absque illis artificiis sola per se satis placet, propriisque et ingenitis bonis tot ac tantis praedita esse videtur, ut omni dote adventicia carere facile possit.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. IV. Cal. Iul. MDCCCLIII.

DE ARISTOTELIS CENSURA CARMINUM EPICORUM.

3 Quod olim F. A. Wolfius pronuntiavit, Proleg. ad Hom. p. CXXV, sero Graecos didicisse in poesi totum ponere, hoc minus recte a summo critico iudicatum esse hodie quidem apud permultos satis videtur constare. Namque Dissenium potius audiendum esse censent, qui, Proleg. ad Pind. p. LXXXIX, nihil Graecos magis a principio in artium operibus et scriptis sequutos esse affirmat, quam illud ipsum, quod Wolfius eos sero didicisse voluit, nec ullam gentem fuisse, quae ingeniosiores excogitaverit compositiones. Quis autem ignorat, quanto studio quantaque contentione etiam Homero, poetarum antiquissimo, hanc ingeniosae compositionis laudem recentiores critici vindicaverint? Quamquam ne Wolfius quidem ab Iliade et Odyssea, quales hodie extant, sollertis structurae laudem abiudicavit: non tamen veteri Homero eam tribuendam esse censuit, sed posteriori cuidam aevo politiori artibusque abundantiori, quum animadversum esset, quae olim seorsum et nulla spectatione universae formae cantata essent, ea paucis recidendis, addendis, mutandis ad perpetuitatem unius magni corporis redigi posse. Proleg. p. CXXI. Ipsi autem aevo Homerico ne illud compositionis artificium adscriberet quum aliis quibusdam rationibus permotus est, tum cyclicorum poetarum ceterorumque, qui Homero aetate proximi fuerunt, comparatione. „Etenim“ inquit p. CXXVI „legat nobis aliquis epitomas illas Cypriorum et aliorum quinque carminum nuper editas, et experiatur, an in ullo eorum primarium heroem, aut primariam actionem, aut repetitam
4 ex mediis rebus narrationem, qualis in Odyssea est, reperiat. Percense item reliqua illius aevi epica carmina sive carminum argumenta, genealogias deorum et heroum,

Dionysiaca, Thebaidas, Epigonos, Naupactica, alia; unum quidem heroem in nonnullis, (nam fuerunt plura perbrevia), in nullo unam vel primariam actionem, episodiis ad modum Iliadis intertextam, deprehendes. Magno auctore id affirmo, non coniectura ductus. Ita enim Aristoteles ubique praedicat de Homero, ita eum propter istam ipsam rem ceterís in eodem genere omnibus anteponit, ut nullus eorum hac in re ducem et principem suum imitatus esse videatur, ne Pisander quidem aut Panyasis aut Antimachus, qui secundum Homerum optimi numerati sunt, nedum antiquiores et cyclici. — Quae quum ita sint, quis putet illos omnes eam artem, quae tam eximiae perfectionis causa est, si ab Homero adhibitam vidissent, aut non intellexisse, aut intellectam aemulari noluisse?" — Haec Wolfius, cui qui obloquuti sunt, illud maxime sibi agendum intellexerunt, ut cyclicorum poetarum causam, cum Homerica artissime coniunctam, susciperent, artemque illam, quam veteri Homero vindicabant, his quoque haudquaquam defuisse demonstrarent, aut potius contenderent. Nam demonstrari de carminibus deperditis, et quorum praeter paucissimos versiculos praeterque Proclianas epitomas nihil reliquum est, haud facile quidquam posse apparet, omnemque disputationem in eo tantum versari necesse est, primum ut Aristotelis de carminibus illis testimonium diligenter excutiatur, et quid ex eo de eorum compositione colligi rite possit, definiatur, deinde ut ipsa carminum argumenta certe non abhorrere ab artificiosa et Homericae, si minus pari, non tamen absimili compositione probetur. Horum utrumque quum ab aliis, tum maxime a Nitzschio factum est, qui quae dudum de Homero ceterisque poetis 5
vetustioribus carptim perscripserat, nuper in unum collecta multisque et praeclaris partibus aucta proposuit, gratissimum profecto munus omnibus bonarum litterarum amantibus. Sed de Aristotelis auctoritate quum acute quidem ac subtiliter, neque tamen ita disputatum sit a viro eximio, ut plane ei assentiri possim, utendum hac scribendi opportunitate statui ad sententiam meam quam planissime potero exponendam.

Igitur in libello de arte poetica dilaudat Homerum Aristoteles duobus locis, cap. 8 et cap. 23, propterea quod unus fere omnium poetarum epicorum legem unitatis in rerum, quas cecinerit, delectu et tractatione servaverit. Peccasse enim contra hanc legem non eos

modo ait, cap. 8, quicunque Heracleidas aut Theseidas composuerint, heroumque suorum res gestas omnes, etiam quae nullo interno vinculo copularentur, complexi sint, sed similiter, cap. 23, plerosque poetas vituperat, quod carmina sua ad modum historiarum fecerint, in quibus necesse sit non tam unius alicuius actionis imaginem integram proponere, quam quidquid certo quodam temporis spatio aut uni aut pluribus hominibus evenerit, narratione persequi. Plerosque hoc nomine vituperat, non omnes, ut liceat sane suspicari, unum certe aut alterum poetam praeter Homerum ab hoc vitio immunem fuisse: quumque constet praeter Iliadem et Odysseam etiam alia quaedam carmina pro Homericis olim a multis habita fuisse, possit fortasse aliquis hoc ipso argumento uti, ut horum carminum praestantiam artemque compositionis non multum certe ab ea, quam in Homericis omnes admirentur, diversam esse potuisse contendat. Modo constaret, veteribus illis, qui ista pro Homericis habuerunt, artem hanc compositionis notam atque perspectam fuisse, quam quidem, si Aristotelem audimus, ipsos adeo poetas, quorum ille carminibus unitatem deesse testatur, aut ignorasse oportet, aut non tam necessariam iudicasse, ut non etiam
6 absque ea se placere auditoribus suis posse confiderent. Neque enim dubium est, quin multis magnisque laudibus etiam talia carmina ornata esse commendarique magnopere possint, quorum universa compositio ab illa, quam Aristoteles in Iliade et Odyssea laudat, unitate longissime absit. Haudquaquam igitur pro certo sumere licebit, hanc praecipue in illis carminibus spectatam esse, quae praeter haec duo Homero tributa esse legimus. Quid? quod ipsa eorum multitudo ab huiusmodi opinione nos revocare debet. Nam Aristoteles quidem, quamvis benigne verba eius interpreteris, perpaucis certe praeter Homerum bonae compositionis laudem concedit, et tamen Homero a veteribus ea omnia adscripta esse apud Proclum legimus, quae in cyclo fuerunt, quem ille compositum fuisse docet e variorum poetarum carminibus omnem fabularem historiam ab initio rerum Caelique et Terrae coniugio usque ad Ulixis mortem complexis. At opponat aliquis [1]), hoc Procli testimonium et obscurum et levissimum est: graviores testes si examinamus, pauciora tantum Homero tributa esse reperimus, Thebaidem maxime et Epigonos, porro Oechaliae expugnationem, et ex Iliacis Cypria, parvam Iliadem et *Νόστους*, quae omnia credibile est

1) Vid. Nitzsch, Die Sagenpoesie der Griechen p. 356 et 375.

propter maiorem cum Iliade et Odyssea similitudinem in Homerici nominis societatem venisse, praesertim si ab iisdem quibus haec rhapsodis recitari solebant. Sit sane ita: nolumus enim contendere in re tam obscura: hoc tamen apertum est, istam similitudinem non continuo sic accipiendam esse, ut etiam artificiosae compositionis et unitatis laude illa carmina proxime ad Iliadis et Odysseae praestantiam accessisse statuantur. Nam etiamsi sunt in iis quorum ipsum nomen demonstrare videntur, versata ea esse non modo in uno heroe, sed in una actione primaria, velut Oechaliae excidium in Hercule eiusque contra Eurytum bello, sunt tamen rursus alia, quae diversi generis fuisse non coniectura sed certo testimonio intelligamus. Cypria enim 7
et parvam Iliadem Aristoteles Homericis carminibus opponit propter hoc ipsum, quod ad unitatem actionis minus sollerter composita fuerint, quamobrem si tamen Homero haec a multis non minus quam Oechaliae excidium adscribebantur, concedamus necesse est, id propter alias quasdam quam compositionis virtutes fieri potuisse. Quid est igitur, cur in Oechaliae excidio hanc potius quam alias spectatas esse dicamus? — Profecto sic se res habet, ut nullo iure nullaque certa ratione concludi possit, veteres illos in aestimandis carminibus epicis Homeroque aut adscribendis aut abiudicandis illam potissimum unitatis normam adhibuisse, ad quam ut fuerint iam tum Ilias et Odyssea compositae, non tamen eam aut animadversam ab ipsis poetis Homerum aemulantibus, aut utique necessariam ad laudem carminum visam esse apparet. Ut fuerint, inquam, iam tum Ilias et Odyssea sic compositae: nam hoc ipsum haudquaquam satis constare quis nescit? Sed de hac quaestione alias: nunc tantum Aristotelis verba paullo attentius considerabimus.

Is igitur, Art. poet. cap. 8, peccari a multis docet in carminum compositione propterea, quod quid ad unitatem fabulae pertineat non perspectum habeant. *Μῦθος δ' ἐστὶν εἷς*, inquit, *οὐχ, ὥσπερ τινὲς οἴονται, ἐὰν περὶ ἕνα ᾖ· πολλὰ γὰρ καὶ ἄπειρα τῷ γένει συμβαίνει, (ὥσπερ ποτέ καὶ ἄλλοτε φασίν,) ἐξ ὧν ἐνίων οὐδέν ἐστιν ἕν· οὕτω δὲ καὶ πράξεις ἑνὸς πολλαί εἰσιν, ἐξ ὧν μία οὐδεμία γίνεται πρᾶξις. διὸ πάντες ἐοίκασιν ἁμαρτάνειν, ὅσοι τῶν ποιητῶν Ἡρακληΐδα καὶ Θησηΐδα καὶ τὰ τοιαῦτα ποιήματα πεποιήκασιν· οἴονται γὰρ, ἐπεὶ εἷς ἦν ὁ Ἡρακλῆς, ἕνα καὶ τὸν μῦθον εἶναι προσήκειν.* In constituenda huius loci lectione Hermannum hactenus sequutus sum, ut verba uncipis inclusa,

ὥσπερ — φασίν, ex cap. 7, 6, ubi prorsus aliena et inexplicabilia
8 sunt[2]), huc transferrem. Sunt certe hoc loco perapta, siquidem, ut Hermannus ait, haec est Aristotelis sententia, multa ac varia posse uni accidere, quemadmodum poetae (aliique, opinor, multi in narrando) aliquando hoc accidit, alio tempore illud gestum est, dicere soleant. Etiam alteram correctionem *τῷ ἑνί* pro *τῷ γένει* parum abfuit quin reciperem. Nam de iis tantum, quae uni accidant, sermonem esse apparet, ut dativum illum ad *συμβαίνει*, si non positus sit, subaudire tamen debeamus. Sed quum id satis per se manifestum, neque illud *ἄπειρα τῷ γένει* ineptum sit, deserere codicum lectionem nolui. Ceterum universa huius loci sententia nihil obscuritatis habet: quid autem ad unitatem fabulae pertineat, paullo post exponitur his verbis: *χρὴ οὖν, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις μιμητικαῖς ἡ μία μίμησις ἑνός ἐστιν, οὕτω καὶ τὸν μῦθον, ἐπεὶ πράξεως μίμησίς ἐστι, μιᾶς τε εἶναι καὶ ταύτης ὅλης, καὶ τὰ μέρη συνεστάναι τῶν πραγμάτων οὕτως, ὥστε μετατιθεμένου τινὸς μέρους ἢ ἀφαιρουμένου διαφέρεσθαι καὶ κινεῖσθαι τὸ ὅλον· ὃ γὰρ προσὸν ἢ μὴ προσὸν μηδὲν ποιεῖ, ἐπίδηλον ὅτι οὐδὲ μόριον τοῦ ὅλου ἐστίν*[3]). Requiruntur ergo haec duo, primum ut una sit actio eaque tota, h. e. a principio ad exitum rite deducta, deinde ut singulae partes sic inter se cohaereant, ut nulla earum aut transponi aut demi possit, quin totum, h. e. tota actio, discrepet et perturbetur. Credo autem Aristotelem scripsisse *τὰ μέρη συνεστάναι ἐκ τῶν πραγμάτων*: nam ut nunc est, non satis intelligo, cur maluerit *τὰ μέρη τῶν πραγμάτων* dicere, quam *τὰ μέρη τῆς πράξεως* aut etiam *τοῦ μύθου*. Est enim *μῦθος*, ut ipse definit c. 6, 6, *ἡ σύνθεσις τῶν πραγμάτων* (cf. ib. 8: *ἡ τῶν πραγμάτων σύστασις*, item § 12: *τραγῳδία ἔχουσα μῦθον καὶ σύστασιν πραγμάτων*, et 7, 1: *ποίαν τινὰ δεῖ τὴν σύστασιν εἶναι τῶν πραγμάτων*; denique 6, 14 poetarum est *τὰ πράγματα συνίστασθαι*.) *πράγματα* autem sunt, quaecunque

2) Legitur ibi: *εἰ γὰρ ἔδει ἑκατὸν τραγῳδίας ἀγωνίζεσθαι, πρὸς κλεψύδραν ἂν ἠγωνίζοντο, ὥσπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτέ φασιν.* Hartungo haec verba significare videntur: Wie es sonst einmal wohl geschehen sein soll: eamque rem sibi prorsus credibilem esse profitetur. Mihi quidem hercle non fit veri similis.

3) Vulgo scribitur: *ὃ γὰρ προσὸν ἢ μὴ προσὸν μηδὲν ποιεῖ ἐπίδηλον, οὐδὲ μόριον τοῦ ὅλου ἐστίν.* Recepi emendationem E. Muelleri, in Diurn. antiqu. ann. 1848 p. 518 propositam, de cuius veritate ab attentis quidem et intelligentibus lectoribus dubitari non posse arbitror.

fiunt, accidunt, eveniunt, quorum series et consequutio ab initio ad 9
exitum deducta *πρᾶξιν* efficit, cuius *μῦθος* imitatio (*μίμησις*) est h. e. quasi quaedam repraesentatio ex poetae ingenio ad veritatis speciem composita. Itaque ut in una quaque actione, sic etiam in fabula, quae actionis imitatio est, *πράγματα* plura inesse debent, quae prout componuntur, variae existunt actionis vel fabulae partes. Hoc igitur quomodo institui a poeta debeat, Aristoteles praecipit. Laudat autem Homerum, quod, sicut in aliis excellat, sic etiam hoc recte perspexerit sive artis sive naturae beneficio: *ὁ δὲ Ὅμηρος, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα διαφέρει, καὶ τοῦτ᾽ ἔοικε καλῶς ἰδεῖν, ἤτοι διὰ τέχνην ἢ διὰ φύσιν.*

Altero loco, qui est cap. 23, repetuntur primum quae ad unitatem fabulae pertinent praecepta, ut epico carmini cum tragoedia, de qua in superioribus dictum erat, communia: *δεῖ τοὺς μύθους, καθάπερ ἐν ταῖς τραγῳδίαις, συνιστάναι δραματικοὺς καὶ περὶ μίαν πρᾶξιν ὅλην καὶ τελείαν, ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ τέλος, ἵν᾽ ὥσπερ ζῷον ἓν ὅλον ποιῇ τὴν οἰκείαν ἡδονήν.* Haec Aristoteles ipsa per se plana esse dicit, nullaque demonstratione egere: consequi ergo, non debere epica carmina ad historiarum modum componi, *ἐν αἷς ἀνάγκη οὐχὶ μιᾶς πράξεως ποιεῖσθαι δήλωσιν, ἀλλ᾽ ἑνὸς χρόνου, ὅσα ἐν τούτῳ συνέβη περὶ ἕνα ἢ πλείους, ὧν ἕκαστα ὡς ἔτυχεν ἔχει πρὸς ἄλληλα.* Sic tamen fere poetas plerosque facere ait: *σχεδὸν δὲ οἱ πολλοὶ τῶν ποιητῶν τοῦτο δρῶσιν*: hisque deinde opponit Homeri praestantiam: *διό, ὥσπερ εἴπομεν ἤδη* (scil. c. 8), *καὶ ταύτῃ θεσπέσιος ἂν φανείη Ὅμηρος παρὰ τοὺς ἄλλους, τῷ μηδὲ τὸν πόλεμον, καίπερ ἔχοντα ἀρχὴν καὶ τέλος, ἐπιχειρῆσαι ποιεῖν ὅλον· λίαν γὰρ ἂν μέγας καὶ οὐκ εὐσύνοπτος ἔμελλεν ἔσεσθαι, ἢ τῷ μεγέθει μετριάζοντα καταπεπλεγμένον τῇ ποικιλίᾳ.* Structuram verborum in hac extrema periodo perturbatam esse apparet, ipsius haud dubie scriptoris culpa, quem constat in hoc libello concinnitatis minus etiam quam in ceteris curiosum esse: debebat autem aut sic scribi: *ὡς λίαν μέγαν καὶ οὐκ εὐσύνοπτον μέλλοντα ἔσεσθαι, ἢ τῷ μεγ. μετριάζοντα κτλ.* aut etiam sic: *λίαν γὰρ μέγας καὶ οὐκ εὐσ. ἔμελλεν ἔσεσθαι, ἤ, τῷ μεγέθει μετριάζων, καταπεπλεγμένος τῇ ποικιλίᾳ.*
Sententia satis aperta est: Homerum prae 10
ceteris etiam propterea divinum videri, quia ne bellum quidem Troianum, quamvis initium et finem habens (ideoque hactenus non ineptum epico carmini argumentum), proponere totum voluerit, sive quod sic

longius carmen evasurum fuisset nec facile mente complectendum (*εὐσύνοπτον*), sive quod, etiamsi mensura modicum, varietate tamen nimia intricatum foret, (atque sic rursus non *εὐσύνοπτον*). Apparet igitur Homero aliquid amplius tribui practer unitatis curam, quam, ut non ignotam lectoribus et iam supra praedicatam (c. 8), hoc loco iterum diserte commemorari non necesse fuit: sed est tamen id, quod nunc in eo laudatur, cum illa unitatis cura artissime coniunctum. Nam ut percipi unitas carminis ab auditoribus possit, necesse est neque longius hoc esse, quam quod sine molestia cognosci totum queat, neque nimia rerum varietate impletum, quae, etiam si non pugnet cum unitate, facile tamen eam obscuret et officiat intellectui. Hanc igitur ob causam Homerus unam tantum partem belli Troiani sibi tractandam sumpsisse, de ceteris autem episodia passim intexuisse dicitur: *νῦν δὲ ἓν μέρος ἀπολαβὼν ἐπεισοδίοις κέχρηται αὐτοῦ πολλοῖς, οἷον νεῶν καταλόγῳ καὶ ἄλλοις ἐπεισοδίοις, οἷς διαλαμβάνει τὴν ποίησιν.* Opponuntur deinde Homero ceteri poetae: *οἱ δ' ἄλλοι περὶ ἕνα ποιοῦσι, καὶ περὶ ἕνα χρόνον, καὶ μίαν πρᾶξιν πολυμερῆ, οἷον ὁ τὰ Κύπρια ποιήσας καὶ τὴν μικρὰν Ἰλιάδα.* In his quid sit *περὶ ἕνα ποιεῖν*, non obscurum est: designantur enim illi, de quibus cap. 8 dictum est, *ὅσοι τῶν ποιητῶν Ἡρακληΐδα καὶ Θησηΐδα καὶ τὰ τοιαῦτα ποιήματα πεποιήκασι*, quibus carminibus, quum varietas rerum nullo interno vinculo cohaereat, sed eo tantum connectatur, quod unius hominis res sunt, veram et poeticam unitatem deesse apparet. Sed de proximis verbis ambigere fortasse aliquis possit, utrum coniungenda sint in hunc modum, ut poetae unius temporis actionem unam sed multiplicem tractare dicantur, an contra sic, ut alii sint, qui, quae uno temporis spatio evenerint, propterea
11 etiam complecti omnia velint necessariae aut probabilis rerum inter se cohaerentiae parum curiosi, — quemadmodum paullo ante non ad historiarum instar poemata scribi debere monuit, — alii autem, qui unam quidem actionem, sed eam multiplicem, (*πολυμερῆ*) proponant. Hoc haud dubie verum est; siquidem in unius temporis actione una multiplici non certe illud reprehendi potest, quod unius temporis, sed hoc tantum, quod multiplex sit. Nam ad actionis unitatem si etiam temporis unitas accedit, id laudi potius quam vitio vertendum esse apparet. Neque requirenda est praepositio *περί* ante *μίαν πρᾶξιν*: nam ea necessaria fuit apud *ἕνα χρόνον* aut *ἕνα* (*ἄνθρωπον*), quandoquidem poeta non ipsum tempus aut ipsum hominem *ποιεῖν* dici

potuit, sed tantum quae ad unum tempus aut ad unum hominem perti-
nerent; contra πρᾶξιν μίαν ποιεῖν legitima et usitata loquutio est.
Iam in proximis verbis, οἷον ὁ τὰ Κύπρια ποιήσας καὶ τὴν μικρὰν
Ἰλιάδα, accuratius scribenti articulus ὁ ante τὴν μικρὰν Ἰλιάδα
addendus fuit, ne unus utriusque carminis poeta dici videretur; sed hoc
genus negligentiae in hoc libello patienter tolerandum est. Οἷον autem
apparet non alio pertinere, quam ad μίαν πρᾶξιν πολυμερῆ: nam
non circa unum hominem haec carmina versata esse constat, circa
unum tempus autem non certe sic versata sunt, ut quae eo tempore
gesta essent, quamvis aliena inter se et disiuncta, omnia complecteren-
tur, sed ea tantummodo, quae ad bellum Troianum pertinerent, cuius
in parva Iliade exitum, in Cypriis causas atque initia proposita esse
novimus. Apertum est igitur, hoc unum nunc ab Aristotele in iis re-
prehendi, quod πρᾶξιν πολυμερῆ tractaverint, neque vitaverint id
quod Homerum cavisse dixit, ne carmina, si non iusto longiora, certe
tamen propter nimiam rerum multitudinem ac varietatem implicata et
intricata, τῇ ποικιλίᾳ καταπεπλεγμένα, evaderent. Scilicet habet
haec res etiam in epico carmine modum suum ac fines. Multo plus
quidem hoc in genere epicis quam tragicis poetis concessum esse
Aristoteles ipse docet cap. 24, quippe quum in tragoedia, quae ad spec- 12
tandum comparata est, non possint unius actionis partes plures eodem
tempore gestae simul proponi, in epico autem carmine, quia narratio
est, nihil obstet, quominus eiusmodi partes plures deinceps narrentur.
Erit tamen, ut arbitror, hic modus observandus, ne partium harum
multitudine fabula oneretur atque intricetur, neve totius actionis unitas
obscuretur potius quam illustretur: et hoc, nisi fallor, illud est, quod
Aristoteles ab Iliadis parvae et Cypriorum auctoribus minus cautum,
ab Homero autem observatum esse ait: quod quo magis apertum faciat,
statim addit: τοιγαροῦν ἐκ μὲν Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας μία τρα-
γῳδία ποιεῖται ἑκατέρας ἢ δύο μόναι, ἐκ δὲ Κυπρίων πολλαὶ
καὶ τῆς μικρᾶς Ἰλιάδος πλέον ὀκτώ, οἷον Ὅπλων κρίσις, Φι-
λοκτήτης, Νεοπτόλεμος, Εὐρύπυλος, Πτωχεία, Λάκαιναι, Ἰλίου
πέρσις καὶ Ἀπόπλους καὶ Σίνων καὶ Τρῳάδες. Apparet enim
horum verborum in hoc contextu non aliam sententiam esse posse,
quam ut Iliadis et Odysseae partes eae, quibus ipsa utriusque carminis
actio continetur, unius tantum aut duarum h. e. perpaucarum tragoe-
diarum argumenta habere dicantur, Cypriorum contra et parvae Iliadis
dartes eiusdem generis tam multas esse, ut octo amplius tragoediis

argumenta unum carmen suppeditet. Quaenam essent ex Iliade aut
Odyssea tragoediae ductae, Aristoteles indicare neglexit: ex interpreti-
bus autem Aristotelis unus, qui sibi intellexisse videretur, non unam
aut duas, sed longe plures ex utroque carmine tragoedias desumptas
esse, propterea totum hunc locum non ab ipso Aristotele, sed ab inepto
quopiam interpolatore scriptum esse contendit. „Multae“ inquit
„et peti possunt et petitae sunt ex Iliade et Odyssea tragoe-
diae, verbi causa Aeschyli Myrmidones, Nereides, Phryges
(*Ἕκτορος λύτρα*), etiam *Ψυχοστασία* (quamquam perso-
narum nomina et fata ex Arctini Milesii Aethiopide sumpta
erant), Psychagogi, Penelopa, Sophoclis Chryses, Phry-
ges, Thamyris, Tyro, Sisyphus, Nausicaa (satyrica), Phaea-
13 ces (satyrica), aliaeque aliorum.*)“ Nimirum ostendit vir doc-
tissimus, se nec Aristotelis sententiam satis perspexisse, nec de ipsis
illis tragoediis, quarum nomina congessit, recte iudicare. Nam ut ab
ea incipiam, in qua ipse quandam erroris sui conscientiam prodit,
Aeschyli Psychostasiam constat versatam esse in Memnonis fato, cuius
fabulae apud Homerum nulla prorsus mentio fit, sed cecinerat eam
Arctinus in Aethiopide. Itaque argumentum tragoediae suae Aeschylus
ex Homero petere nullo modo potuit: illud unum transtulisse ex eo
dicitur, quod, quum Homerus Iovem *κῆρας* Achillis et Hectoris in
trutina suspendentem fingat, ipse eum animas Achillis et Memnonis
trutinantem induxit. Nec minus manifestus error in Psychagogis est.
Nam licet etiam in Odysseae parte postrema Mercurius *ψυχαγωγὸς*
sit, procorum animas in Orcum deducens, Aeschyli tamen tragoediam
non in hac fabula, sed in rebus multo posterioribus, quales in Tele-
gonia narratae erant, versatam esse e schol. ad Odyss. XI, 145 intelligi
potest. Quid autem de Sophoclea Tyro dicam? Apud Homerum de
illa muliere nihil aliud narratur, nisi a Neptuno sub Enipei, quem ipsa
deperibat, specie compressam duos filios, Nestorem et Peliam, moxque
ex Cretheo Aesonem, Pheretem, Amythaonem peperisse. Od. XI,
235 sqq. Hocine igitur Sophocleae tragoediae argumentum fuisse
putabimus? Immo alios ille auctores habuit, qui Tyrus fabulam uberius
persequuti erant, Hesiodum fortasse, qui quum de patre Tyrus Sal-
moneo, itemque de eius posteris exposuerit [5]), etiam ipsius fabulam

*) Ritter. ad Ar. Poet. p. 248.

4) Vid. schol. Od, XII, 70. schol. Pind. Nem. III, 92. Steph. Byz. s. v. *Αἴσων*. Tzetz. ad Lycophr. v. 284.

enarrasse putandus est in Catalogis. Non magis argumentum tragoediae praebuerunt quae de Thamyri ab Homero, Il. II, 595 et proximis quinque versibus non narrantur, sed attinguntur: neque igitur dubitari potest quin huius quoque fabulae alios Sophocles auctores habuerit, Minyadis fortasse poetam, quem de Thamyri narrasse ex Pausania constat, IV, 33, 7. Porro Sisyphi argumentum quis credet ex Homero 14
sumptum esse? qui nihil nisi genus eius duobus versibus, Il. VI, 153. 4, poenamque apud inferos versibus item paucissimis, Od. XI, 552—599, memorat, facta autem eius aut eventa, quae in tragoedia repraesentari potuerint, nulla prorsus tradit. De Phrygibus Sophoclis nihil quidquam relatum est, unde coniectura de argumento fabulae capi possit, et licet fuerit de genere Troicarum, pariter ut Chryses, cuius praeter titulum nihil novimus, tamen quantum argumenti ex Homero, quantum ex aliis poetis ductum sit, quis tandem divinare poterit? Nam de Chryse expugnataque eius urbe et capta a Graecis filia perquam copiose etiam in Cypriis narratum fuisse non dubium est, unde nomen quoque filiae, ab Homero non memoratum, Hippodamiam grammatici hauserunt. Restant de Sophocleis Nausicaa et Phaeaces, quas vir doctissimus satyricas fuisse autumat: quo iure, ipse viderit: sed si fuerunt satyricae, vix ad hanc quaestionem pertinent, sin tragoediae fuerunt, totaeque ex Odyssea ductae, — quod tamen ipsum haudquaquam liquet, — convellere hae duae Aristotelis auctoritatem non poterunt. De Aeschyleis autem Myrmidonibus, Nereidibus, Phrygibus s. Hectoris lytris, quae tres fabulae, utpote in trilogiam compositae, pro una tragoedia numerari poterunt, hoc quidem constat, versatas eas esse in iis rebus, quae in Iliade ab Homero narrantur, verum sic tamen, ut Homeri narationem Aeschylus multis modis amplificaret, nec fere nisi primas lineas argumenti et catastrophen ex ea sumeret. De Penelope denique parum nobis compertum est. — Sed negavi etiam sententiam Aristotelis ab eius interprete satis perspectam esse, de qua utique Nitzschius audiendus fuit, Melett. de histor. Hom. II p. 18, verissime monens: „Ex Iliade et Odyssea quod unam vel duas ex utraque tragoedias fieri dixit, hoc ita dixit, si tragoediae illae ipsam factorum seriem aut summam utriusque carminis complecterentur.“ Nempe 15
summam carminis aut ipsam factorum seriem eam intelligit, quam Aristoteles alibi, c. 17, 5, τὸν λόγον dicit sive τὸ καθόλου, variis illam episodiis opponens, quibus distingui carmen et amplificari con-

veniat. Potest autem fieri, ut, quae sic per episodia carmini inseruntur, ipsa etiam eiusmodi sint, quae idonea tragoediis argumenta praebeant: velut quae Il. VI de Bellerophonte, Il. IX de Meleagro, Od. IV de Ulixis speculatione per occasionem s. episodice narrantur. Verum Aristoteles ne Rhesum quidem, si hanc fabulam legit, aut Nausicaam et Phaeaces ex ipsa Iliade ipsaque Odyssea, sed ex episodiis tantum Iliadis et Odysseae factas esse diceret, quae quamvis apta suis locis, non tamen adeo necessaria sunt, ut in ipsius summae fabulae partibus, quibus demptis aut transpositis hanc quoque alterari et turbari oporteat, numerari possint. Aliter se res habuit in illis tragoediis, quas e Cypriis multas, e parva Iliade plus octo factas Aristoteles commemorat: harum enim argumenta necesse est non ex episodiis illorum carminum sed ex ipsa eorum summa et primaria actione petita fuisse, id quod non modo Aristotelis testimonio recte intellecto credimus, sed ex iis quoque comprabari videmus, quae aliunde quum de parvae Iliadis, tum de tragoediarum, quas ille hinc factas memorat, argumentis comperta habemus. Nam Ὅπλων κρίσις versabatur in certamine de Achillis mortui armis inter Aiacem et Ulixem, unde Leschen Iliadis suae exordium duxisse Procliana epitome docet. Tragoediae argumentum hinc ab Aeschylo petitum est, cuius Ὅπλων κρίσις aliquoties laudatur. Philoctetae fabulam a compluribus tragicis tractatam esse nemo nescit: in parva Iliade eam narratam fuisse item Proclus refert. In eadem expositum fuit de Neoptolemo Achillis filio, ut ab Ulixe de Scyro insula ad Troiam deductus arma paterna acceperit, utque Achilles ei in somnis apparuerit; tragoediam autem Neoptolemum unam certe fuisse novimus, Nicomachi, qui Euripidis aequalis fuit[5]).

16 Eurypylus Telephi filius in parva Iliade Troianis auxilio venit, quumque multa fortiter fecisset, tandem a Neoptolemo interfectus est. Tragoediam hoc argumento qui scripserit, nescimus: fuisse aliquam nemo dubitabit, nisi cui libeat cum illo, quem ante designavi, viro doctissimo ineptire. Idem de Πτωχείᾳ dicendum est. Nam quod ignoramus, quis hoc titulo tragoediam fecerit, quis tandem mirabitur in tanta harum litterarum iactura? de argumento autem res plana fit ex epitome parvae Iliadis: Ulixem, mendici habitu, ad speculandum Troiam intrasse, agnitumque ab Helena, sed celatum, consilia cum ea composuisse de urbe prodenda, dein, caesis plurimis Troianis, in castra Grae-

5) Vid. Welckeri librum de tragoed. gr. tom. III p. 1013. 1016.

corum reversum esse. Eandem rem etiam Homerus refert Od. IV, 244 sqq., possitque proinde aliquis, Aristoteliae rationis ignarus, *Πτωχείας* quoque tragoediam in iis numerare, quae ex Odyssea ductae sint. Sed apud Homerum res obiter et in episodio traditur; apud Leschen contra in iis fuit, quarum serie ipsum carminis argumentum ac summa continebatur: idemque de ceteris dicendum est, quas ex Iliade parva desumptas tragici poetae tractasse dicuntur. Proxima est *Λακαινῶν* fabula, quo titulo Sophoclis tragoedia fuit, quam in rebus Iliacis versatam esse unum certe fragmentum testatur, quumque ab Aristotele haec tragoedia statim post *Πτωχείαν* nominetur, summo iure argumentum eius ex ea parte Iliadis parvae ductum esse statuitur, de qua in Procli epitome post illam mendicantis Ulixis speculationem refertur: *καὶ μετὰ ταῦτα Ὀδυσσεὺς σὺν Διομήδει τὸ Παλλάδιον ἐκκομίζει ἐκ τῆς Ἰλίου.* Neque enim dubitari potest, quin Ulixes etiam in hoc furto Palladii Helenae auxilio usus sit, quacum antea de excidio urbis conspiraverat, *Λακαίνας* autem ancillas Helenae interpretabimur ex Laconia heram comitatas [6]). Sequitur *Ἰλίου πέρσις*, quo nomine tragoedias inscripsisse dicuntur Cleophon, Iophon, Nicomachus [7]). Eodem nomine etiam parvae Iliadis liber 17 postremus a quibusdam appellari solitus esse videtur [8]), excidium urbis resque cum eo coniunctas complexus, unde quantum quisque tragicorum in tragoediam suam transtulerit, sciri non potest. Nicomachi quidem *Ἰλίου πέρσις* etiam alio nomine Polyxena inscribebatur: versatam igitur apparet in Polyxenae sacrificio, de quo etiam in parva Iliade relatum fuisse, licet nemo testetur, vix tamen dubitabitur. Nam Procli epitomen non totius carminis, sed prioris tantum partis summarium exhibere constat. *Ἀπόπλους* tragoedia cuiusnam poetae et quonam proprie argumento fuerit, ignoramus. Sinonem Sophocles scripsit: fabulam, qualem Vergilius habet Aeneidis libro II, etiam in parva Iliade fuisse non est quod dubitetur. De Troadibus denique, nobilissima Euripidis tragoedia, dicere nihil attinet. — Ceterum qui illud de Iliade et Odyssea testimonium, idem criticus etiam hanc decem tragoediarum enumerationem vehementer impugnavit,

---

6) Sic etiam Welcker. l. l. tom. I. p. 145.

7) Suid. s. voce. et Eudoc. p. 248 et 311.

8) Cf. Fr. Wüllner. de cycl. p. 84. Welck. de cycl. I. p. 215. Nitzsch. l. l. p. 39.

quod quo iure factum sit, ex iis, quae a me exposita sunt, propemodum iam satis liquere arbitror. Certe supervacaneum hunc locum aut ad superiorem Aristotelis disputationem non satis aptum nemo amplius credet: quae autem censor ille in singulis aut mira aut vitiosa aut commenticia esse criminatur, haec omnia aut fuerunt dudum ab aliis vel defensa vel excusata, aut nulla apud cordatos lectores defensione vel excusatione egere videntur. — Sed quoniam etiam a Nitzschio, viro primario et vere critico, non quidem scriptus ab Aristotele hic locus esse negatur, sed dubitatur tamen nonnihil de iudicio Aristotelis eiusque veritate, hanc quoque dubitationem non putavi silentio praetermittendam, quum praesertim eam dilui posse sperem. Disputatur autem a viro praestantissimo, Melet. de hist. Hom. II, p. 17, hoc modo: „Ex eo“ inquit „quod tragici Iliadis parvae partes in
16 magnum fabularum numerum converterant, colligit Aristoteles, eius actionem minus esse congruam. Haec conclusio probabilitatem habet, necessitatem nullam.“ Scilicet si constaret ea conclusione Aristotelem usum esse, ac non potius ipsum carmen eiusque compositionem, quam tragoediarum ex eo ductarum numerum spectasse. Potueritne fieri, ut eae partes omnes, quae tragoediarum argumenta tragicis praebuerunt, epici poetae sollertia sic componerentur, ut non officeretur actionis unitati, quaeri nunc nihil attinet. Factumne esset, an non, id Aristotelem non aliunde nisi ex ipsius parvae Iliadis consideratione decrevisse persuasum habeo. Et Nitzschius quoque, ut est vir prudens et circumspectus, ipse quodammodo sententiam suam retractavit. „Verum enim“ ait „nos ita iudicamus causa quasi incognita: ipsum enim carmen quo modo singula temperata habuerit, non licet considerare, consideraverat autem Aristoteles.“ Attamen statim rursus diffidere Aristoteli mavult: „Par esset“ inquit „sensum quendam in iudicium assumere, quem ex lectione ille traxisset, nisi ipse sibi adversari videretur. Alio enim loco (c. 18) epicam et tragicam compositionem accurate distinguit, neque solum totam Iliadis fabulam una tragoedia comprehendi vetat, sed etiam Iliu Persidem. Idem c. extr. s. fin. ex una quaque epopoeia plures tragoedias fieri dicit; unam enim si epici fabulam effingant, carmen aut longitudinem iustam non habiturum esse, aut, eam si efficere velint, languidum evasurum. Sin plures conseruerint fabulas, non unam

amplius futuram esse actionem: ut Ilias et Odyssea multas contineant partes, quae etiam per se suam habeant magnitudinem. Quamquam haec poemata, quantum genus epicum recipiat unius actionis imitationem, optime composita sint." Consideremus igitur ipsos Aristotelis locos. Horum 19
alterum, qui est cap. 18, cum iis, quae ex cap. 23 proposuimus, nullo modo pugnare facile intelligetur. *Χρὴ δέ*, inquit Aristoteles, *μὴ ποιεῖν ἐποποιικὸν σύστημα τραγῳδίαν· ἐποποιικὸν δὲ λέγω τὸ πολύμυθον, οἷον εἴ τις τὸν τῆς Ἰλιάδος ὅλον ποιοῖ μῦθον.* Cur hoc non debeat, hanc rationem affert, quod in epopoeia propter ipsam carminis longitudinem etiam singulae partes iustam magnitudinem habere possint, id quod in tragoedia contra sit. Patefieri autem hoc ait exemplo eorum, *ὅσοι πέρσιν Ἰλίου ὅλην ἐποίησαν*, h. e. qui una tragoedia ea omnia complecti voluerint, quae sunt in Iliu Perside. Videmus igitur Aristotelem hoc loco non loqui de **unitate actionis** sed tantum de carminum magnitudine et mensura. Itaque illud *πολύμυθον* a tragoedia arcet non propterea, quod multae fabulae apte ad unitatem argumenti componi non possint, sed quod, propter necessariam tragoediae brevitatem, explicari commode nequeant, rursusque epicis carminibus *τὸ πολύμυθον* concedit non propterea, quod facilius etiam in magna multitudine fabularum argumenti unitas servari, sed quod iusta mensura, iustum spatium cuique fabulae explicandae tribui possit. De compositionis igitur artificio, de unitate actionis tuenda, hoc quidem loco nihil praecipitur. Licere tantum ait epico poetae, quod tragico non liceat, ut multas fabulas complectatur. Rectene et convenienter an secus hoc fiat, in unius cuiusque poetae ingenio et sollertia positum est, potestque accidere, ut, quod liceat fieri aut etiam necesse sit, tamen, si minus recte fiat, reprehendendum sit. — Restat alter locus, qui est c. 26, 6. Comparantur ibi inter se tragica et epica poesis, exponiturque quibus de causis haec illi postponenda videatur. Harum una est, quod minus in epopoeia quam in tragoedia unitatis sit: *ἧττον μία μίμησις ἡ τῶν ἐποποιῶν.* Id iam comprobatur exemplo: *σημεῖον δέ· ἐκ γὰρ ὁποιασοῦν ἐποποιῶν μιμήσεως πλείους τραγῳδίαι γίνονται*, h. e. nullum est carmen epicum, ex quo non plures tragoediae fiant. Necesse est igitur propter hanc ipsam causam, quod plures sunt in epico carmine fabulae, quarum nulla sine actione esse potest, totius carminis unitatem minorem fieri 20
aut videri: *ἐὰν πλείους (μύθους ποιῶσι), λέγω δὲ οἷον ἐὰν ἐκ*

πλειόνων πράξεων ᾖ συγκειμένη, οὐ μία sc. ἔσται aut φανήσεται. Hoc οὐ μία non nimis urgendum esse res ipsa docet: apparet enim nihil aliud significari quam quod ante dictum est ἧττον μία. Iam vero quum hoc ipsum etiam in Iliadem et Odysseam cadere dicatur, ὥσπερ ἡ Ἰλιὰς ἔχει πολλὰ τοιαῦτα μέρη καὶ ἡ Ὀδύσσεια, ἃ καὶ καθ' ἑαυτὰ ἔχει μέγεθος, nonne pugnat hoc cum iis, que cap. 23 in laudem Iliadis et Odysseae dicta sunt? Ibi enim perpaucas tantum ex utraque tragoedias fieri legimus: nunc pari cum ceteris epopoeiis loco censentur, ex quarum una quaque multae tragoediae fiant. Quamvis enim concedatur Iliadem et Odysseam optime, quantum liceat, compositas esse et maxime unius actionis imitationem habere (καίτοι ταῦτα τὰ ποιήματα συνέστηκεν ὡς ἐνδέχεται ἄριστα καὶ ὅτι μάλιστα μιᾶς πράξεως μίμησις), tamen quum multas utraque partes eiusmodi habere dicatur, quae etiam solae per se magnitudinem habeant, dubiumne esse potest, quin ex talibus partibus etiam tragoediae fiant fierique possint? id quod pugnare cum c. 23 manifestum est. Pugnat sane; sed est tamen, ut arbitror, haec pugna magis verborum, quam rei ipsius ac sententiae. Nempe omnis discrepantia in eo consistit, quod nunc partes (μέρη) dicuntur, quae magis proprie episodia dicenda fuissent. Episodiis autem multis Iliadem distinctam esse Aristoteles ipse professus est c. 23, 3. Cap. 17 autem § 5, de Odyssea loquens, λόγον eius sive summam argumenti brevem esse ait, quae paucis sic fere comprehendi possit: quum quidam multos annos peregre fuisset, ab infesto Neptuno observatus ac solus, res autem eius domestica sic se haberet, ut opes a procis uxoris absumerentur filioque insidiae struerentur, tandem ipse, tempestatibus iactatus, rediit, et post quasdam agnitiones impetu in adversarios facto ipse servatur,
21 illos autem ulciscitur: his itaque sic propositis, τὸ μὲν ἴδιον, inquit, τοῦτο, τὰ δ' ἄλλα ἐπεισόδια. Hinc intelligitur, quam multa magnaque in utroque carmine episodia agnoverit, quorum non pauca etiam tragoediis argumenta suppeditare potuerunt. Haec igitur nunc minus accurate loquens, in partibus eorum carminum numerat, licet alibi, cap. 24, 4, episodia a partibus distinguat, et cap. 23, ubi de tragoediis loquitur ex Iliade et Odyssea ductis, nullam episodiorum rationem habeat. Sed haec indiligentia non tamen eiusmodi est, quae fallere attentum lectorem et in errorem inducere possit, neque adeo miranda in hoc libello, quem parum elaboratum esse satis inter omnes

constat[9]). Hinc igitur manifestum esse arbitror, non obstare hunc locum, quominus illis, quae altero loco, cap. 23, de parvae Iliadis et Cypriorum auctoribus dicta sunt, fides habeatur. Reprehendit autem ibi Aristoteles, quemadmodum supra vidimus, hoc unum, quod, quum actionem multiplicem tractarent, non vitaverint id, quod Homerus prudenter caverit, ne propter nimiam rerum multitudinem ac varietatem implicata carmina evaderent: quae reprehensio significare videtur, eos non satis scite fabulas, quas proponebant, ad unitatem actionis composuisse, sed ita potius omnia narrasse, ut quid primarium, quid secundarium esset, non posset dignosci, ideoque unitas actionis, etiamsi non plane deesset, non tamen satis eluceret.

Ceterum quod ad hanc unitatem actionis attinet, est ea quidem necessaria, quae ubi desit, bene compositum carmen esse nequeat, neque tamen sola ad laudem compositionis sufficiens. Requiritur insuper, ut actio tota sit, vel, ut cum Aristotele loquar, ut initium, medium et finem habeat, h. e. ut a principio ad exitum necessario aut probabili processu per gradus deducatur. *Χρὴ οὖν*, inquit c. 8, 4,
τὸν μῦθον, ἐπεὶ πράξεως μίμησίς ἐστι, μιᾶς τε εἶναι καὶ
ταύτης ὅλης. item c. 23, 1: *δεῖ τοὺς μύθους συνιστάναι περὶ* 22
μίαν πρᾶξιν ὅλην καὶ τελείαν, ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ
τέλος, ἵν' ὥσπερ ζῷον ἓν ὅλον ποιῇ τὴν οἰκείαν ἡδονήν. add.
c. 7, 3: *ἀρχὴ δ' ἐστὶν ὃ αὐτὸ μὲν μὴ ἐξ ἀνάγκης μετ' ἄλλο*
ἐστί, μετ' ἐκεῖνο δ' ἕτερον πέφυκεν εἶναι ἢ γίνεσθαι· τελευτὴ
δὲ τοὐναντίον ὃ αὐτὸ μετ' ἄλλο πέφυκεν εἶναι ἢ ἐξ ἀνάγκης
ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, μετὰ δὲ τοῦτο ἄλλο οὐδέν· μέσον δὲ ὃ καὶ
αὐτὸ μετ' ἄλλο, καὶ μετ' ἐκεῖνο ἕτερον. Haec ut satis plana, sic etiam certissima sunt: sed quam bene a veteribus illis epicis servata sint, parum liquet. Sunt enim, qui ne Iliadem quidem et Odysseam sic, ut par esset, finiri, sed utramque ultra iustum finem produci putent; et Odysseae partem postremam, a XXIII, 297, alienam nec ab eodem, qui reliqua fecit, poeta profectam esse non ambigitur, ea autem, quae de pace cum occisorum procorum parentibus composita XXIV, 413 sqq. narrantur, etiam ab ea, quam Aristoteles legerit, Odyssea abfuisse nonnulli crediderunt. Sed horum quidem opinionem a Nitzschio satis refutatam esse lubens concedo, nec de Iliadis iusto

9) Conf. quae de simili quadam in a. p. indiligentia prudenter monuit E. Egger, Histoire de la critique chez les Grecs (Paris. 1849.) p. 145.

exitu dissentio. Ceteri autem epici quam recte totum ponere, h. e. actionem ab initio usque ad finem rite deducere valuerint, hoc quidem Aristoteles neque de aliis significavit, neque de iis, quos propter argumentum minus sapienter electum Homero opposuit, Iliadis parvae et Cypriorum poetis. Neque, quod ille reticuit, aliunde nobis compertum est, quandoquidem carminum illorum praeter paucissima quaedam fragmenta nihil superest, Proclianae autem epitomae non totum eorum ambitum describunt, sed eas tantummodo partes, quae aut receptae erant in cyclum ab eius collectoribus, aut pertinere Proclo ad fabularis historiae orbem ac perpetuitatem videbantur. Quodsi probabilitatem sequimur, de Cypriis quidem et parva Iliade — in his enim nunc me continebo — difficile est ad credendum, alterius carminis finem, alterius initium iustum ac debitum fuisse, quippe quum parvam Iliadem continuasse belli Troiani historiam inde ab eo tempore, in quo Arctini Aethiopis desierat, Cypria causas tantum belli et praeparationem pri-
23 maque tempora, non autem exitum complexa esse constet. Potuisse tamen fieri, ut vel sic poetae illi totum quoddam efficerent, nolo infitias ire, admirorque magnopere et exosculor doctissimorum virorum ingenia, qui, quo modo id fieri potuerit, ostendere, alii aliter, conati sunt. Et de Cypriis maxime, in quibus et Proclianae epitomae ubertas et fragmentorum numerus plures tanquam ansas ad coniectandum praebent, non sine summa voluptate huiusmodi pericula contemplatus sum, fateorque adeo, me ipsum aliquando paene illectum esse, ut quid coniectando valerem experirer: subibat enim illud, praefiscini, anch' io —; sed revocavi me, abstinendumque putavi huiusmodi lusibus ingenii, quos aliquid fortasse otiosae delectationis habere, parum autem prodesse viderem ad veritatis cognitionem.

DE VETERUM CRITICORUM NOTIS AD HESIODI OPERA ET DIES.

De carmine Hesiodeo, quod Opera et Dies inscribitur, quam varia 3 ac diversa sint doctissimorum virorum iudicia neminem fugit mediocriter modo in hoc litterarum genere versatum. Sunt enim, qui formam eius et compositionem, si minus laudibus extollant, at certe satis probabilem esse contendant, in qua licet passim iuncturam paullo asperiorem transitumque ab alia parte ad aliam abruptiorem esse fateantur, tamen non adeo mirum hoc videri posse autumant in carmine tam vetusto eaque aetate nato, quae quid poeticae artis leges poscerent nondum satis calleret; boni autem interpretis esse, si quid ad partium aptam compositionem deficiat, id suamet ipsum sollertia supplere, causasque et rationes, quas poeta in opere componendo sequutus sit, sagaciter indagare. Contra alii partes quidem aliquot maiores recte compositas et quasi continuo filo deductas esse concedunt, eas imprimis, quae de agricultura et de navigatione deque dierum faustorum et infaustorum observatione praecipiunt, sed his alias perperam assutas esse, nullo interno vinculo aut inter se aut cum illis maioribus cohaerentes, sed confusam quandam sententiarum ac praeceptorum varii generis farraginem, quam qui congesserint aut merum arbitrium aut fortasse externam quandam similitudinem in vocabulis adeoque in litteris sequutos esse, ad eundem modum, quem in elegorum Theognideorum collectione critici acutiores animadverterunt. Atque ab horum sententia ego quoque me non abhorrere profiteor. Quanto saepius enim carmen perlustro, quantoque accuratius defensorum illorum ac laudatorum rationes examino, acumen quidem et sollertiam argumen-

4 tandi libenter agnosco, veritatem ut agnoscam nullo modo adducor, neque melius de hoc carmine iudicari posse existimo, quam de theogonia nuper a me iudicatum est, quum eam compositorem prodere dixi opus quasi tessellatum ex variis atque dissimilibus partibus concinnare conatum, qui, quum universae quidem compositionis consilium et descriptionem haud inepte instituisset, tamen aequabilitatem partium iustamque proportionem parum curaret, neque ad scitam et aptam earum iuncturam et quasi mollem quandam membrorum commissuram efficiendam satis aut ingenio aut arte valeret. Assentior itaque in universum iis, qui partes istas inaequales et male compositas discriminare aggressi sunt, quamquam hos ipsos nec de numero earum nec de unius cuiusque ambitu definiendo plane inter se consentire video. Nam alii, ut Twestenius [1]), qui huius subtilioris inquisitionis princeps fuit, quinque partes maiores, duas minores distinguunt, alii, ut Goettlingius [2]), editor Hesiodi longe praestantissimus, novem esse volunt, denique Heyerus [3]), cuius non contemnenda extat de hoc carmine commentatio, priorem partem, quae continetur vv. 11—382, sex maioribus et continuis poematis compositam esse statuit, de altera parte, a v. 382 ad 828, nihil dixit; dubitari tamen non potest, quin huius quattuor minimum particulas distincturus fuerit. Equidem meum hac de re iudicium nunc interponere nolo; sed unum tangam in Goettlingii disputatione, quod mihi minus recte a viro doctissimo positum esse videtur. Nam sententiae suae de diversis olim carminibus posteriore demum tempore in hoc corpus conflatis aliquid praesidii etiam hinc petit, quod nonnullae partes suis peculiaribus titulis appellari solitae sint:
5 *Πανδώραν* enim vel *πιθοιγίαν* eam partem, quae sit a v. 47 (potius 42) ad v. 105, *Δαιμονολογίαν* eam, quae sit a. v. 109 ad 201, aliquoties a grammaticis dici ait, ubinam autem et a quibusnam, indicare supersedit. Non equidem adeo aut lectione mea aut memoria fretus sum, ut nihil me apud grammaticos aut non legisse aut non oblitum esse credam; eorum tamen, quae ad Hesiodum pertinent, non nimis multa me fugisse arbitror. Sed *δαιμονολογίας* nomen qui usur-

---

1) Comment. crit. de Hesiodi carmine quod inscribitur Opera et Dies. Kil. 1815. p. 64.

2) Praefat. ad Hesiod. ed. 2. p. XXXV. sqq.

3) De Hesiodi carm. quod Op. et D. inscribitur comment., in progr. gymnasii Suerinensis ann. 1848. p. 9.

paverit de hac parte carminis, neminem novi, neque omnino illud vocabulum extare in veterum scriptis videtur, sed recentiore demum aetate ad exemplum *θεολογίας* aliorumque similium procusum esse. De hoc quidem carmine Hesiodeo primus Dan. Heinsius eo usus est, Introduct. in O. et D. cap. VII, quo loco contra vulgatam olim carminis in duos libros divisionem disputans, rectiusque partes eius ex rerum atque argumentorum varietate distinguendas esse contendens, huius distinctionis quandam significationem etiam apud Manilium inveniri putat, qui Astron. II. v. 11. sqq. haec de Hesiodo canit:

> Hesiodus memorat divos divumque parentes,
> et chaos enixum terras, orbemque sub illo
> infantem, et primos titubantia sidera partus,
> Titanasque senes, Iovis et cunabula magni,
> et sub fratre viri nomen, sine matre parentis,
> atque iterum patrio nascentem corpore Bacchum,
> omniaque immenso volitantia numina mundo,
> quin etiam ruris cultus legesque novandi etc.

Nam horum versuum duos postremos ad Opera pertinere, et numina illa immenso mundo volitantia non alios esse quam daemones, quorum v. 122 et 252 mentio fit[4]). „Manilius igitur" inquit p. 655 ed. Loesn., *κριτήριον* huius libri primi esse voluit id, de quo praecipue agitur, quia primus Hesiodus, quemadmodum in theogonia de diis sive de prima divinitatis specie, ita in hoc libro primus distincte de secunda egit, nimirum *περὶ τῶν δαιμόνων, περὶ τῶν ποταvῶν θεῶν.*" Et paullo post, p. 656. 7: „Sicut autem minime insolens erat, librum integrum Iliados a parte dicere *Πατρόκλειαν* vel *Λύτρα* — ita quoque *Δαιμονολογίαν* primum *τῶν Ἔργων* vocat Manilius, quod ex illa parte pleraque dependeant." Apparet brevitatis causa huic parti *δαιμονολογίας* nomen ab Heinsio imponi; traditum a veteribus esse non apparet. — Paullo aliter se res habet de *Πιθοιγίᾳ*, quod vocabulum neque ignotum est veteribus scriptoribus, et usurpatum, ab uno saltem, de quodam Operum loco; sed rursus qui illam de Pandora narrationem, quae est v. 42—105, *Πιθοιγίαν* ap-

---

4) Ne certa quidem est loci Maniliani lectio: nam optimi codices lumina habent, non numina, illudque a nupero editore Iacobo receptum est.

pellaret, ante Heinsium nemo fuit. Is autem l. c. p. 656, „in Pandora“ inquit „rursus sunt minutae partes, qualis et *Πιθοιγία* et aliae, quarum grammatici meminerunt.“ itemque cap. XIV. p. 670: „Sicut autem *Πιθοπλαστία* Iovis est, ita *Πιθοιγία* (eleganti voce hunc Hesiodi locum ita vocant grammatici) Pandorae.“ Quinam sint isti grammatici, non magis hic quam Goettlingius nos docet: ego, donec aliquis eorum demonstratus fuerit, nullos esse credam, sed subesse confusam quandam memoriam Eustathii. Hic enim *πιθοιγίας* nomen usurpat, verumtamen non de fatali Pandorae dolio aperto, sed de altero in cella vinaria reposito, de quo Hesiodus praecipit v. 368:

Ἀρχομένου δὲ πίθου καὶ λήγοντος κορέσασθαι,
μεσσόθι φείδεσθαι· δειλὴ δ' ἐνὶ πυθμένι φειδώ.

Nam ad Iliadis librum XXIV, v. 527, ubi duo dolia in Iovis domo posita esse dicuntur, malis alterum, alterum bonis repletum, ille, postquam Pandorae dolii mentionem fecit, in quo mala tantum inessent,
7 *τοῦ δὲ τοιούτου*, inquit, *τῶν κακῶν πίθου εἴη ἂν καὶ ἡ πιθοιγία οὐχ ἑορτάσιμος, κατὰ τὴν παρ' Ησιόδῳ, ἐν ᾗ ἀρχομένου πίθου ἐχρῆν κορέννυσθαι, ἀλλ' εἰς τὸ πᾶν ἀποφράς*: appareique ad festum diem *τῶν πιθοιγίων* s. *τῆς πιθοιγίας* respici, *καθ' ἥν*, ut ait Proclus ad Hesiod. v. 366, *οὔτε οἰκέτην οὔτε μισθωτὸν εἴργειν τῆς ἀπολαύσεως τοῦ οἴνου θεμιτὸν ἦν, ἀλλὰ θύσαντας πᾶσι μεταδιδόναι τοῦ δώρου τοῦ Διονύσου*. Et quo magis apertum fiat, non alio quam ad hoc ipsum Hesiodi praeceptum illud *πιθοιγίας* nomen apud Eustathium pertinere, adscribam etiam quae paullo post ab eo adduntur: *ἡ γοῦν Ἡσιόδειος πιθοιγία εἰς τοιοῦτόν τι κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἐκλαμβάνεται, παραγγέλλουσα συμβολικῶς νέον μέν τινα ὄντα ἢ γηραιὸν ἀνίεσθαι ἀναγκαίως, ἀκμάζοντα δὲ μὴ οὕτως ἔχειν*. Qualem interpretationem praecepti symbolicam etiam ad Hesiodi locum Proclus, aut quisquis est scholii auctor, commemorat: *τινὲς δὲ ἀλληγορικῶς λέγουσι τὸν λόγον εἶναι περὶ τῆς ἡλικίας, ὥστε ἀρχόμενον καὶ γηρῶντα ἀπολαύειν, κατὰ δὲ τὴν μέσην ἡλικίαν ἐργάζεσθαι.* vel, ut apud Tzetzen est, *παῖς ὢν καὶ γηρῶν ἀπόλαυε τῶν τοῦ βίου ἡδέων, κατὰ δὲ τὴν ἀκμαστικὴν ἡλικίαν ἐργάζου.*

Evanescunt igitur, quae de *Πιθοιγίᾳ* et de *Δαιμονολογίᾳ*, ut usitatis apud grammaticos appellationibus duarum illarum partium Hesiodei carminis, viri doctissimi calidius quam cautius crediderunt:

neque certiora sunt indicia aliorum nominum, quibus unam alteramve partem tanquam singularem et a ceteris separandam denotari a veteribus voluerunt. Veluti quod apud Pausaniam de Boeotorum iudicio legimus, IX, 31, 3: *τούτων (τῶν Ἔργων) τὸ ἐς τὰς Μούσας ἀφαιροῦσι προοίμιον, ἀρχὴν τῆς ποιήσεως εἶναι τὸ ἐς τὰς Ἔριδας εἶναι λέγοντες*, nihil aliud significat, quam genuini carminis initium fieri ab Eridum commemoratione, non autem tralaticium hoc fuisse primae partis nomen, quo eam a ceteris seiungerent. Neque magis ex eo, quod Lucianus, Hesiod. c. 1, poetam composuisse ait *παραινέσεις γεωργικὰς, καὶ ὅσα περὶ Πλειάδων, καὶ ὅσα περὶ καιρῶν ἀρότου καὶ ἀμήτου καὶ περὶ πλοῦ καὶ ὅλως τῶν ἄλλων ἁπάντων*, hos peculiares titulos singularum partium usitatos fuisse colligemus. Mitto alia eiusdem generis, quandoquidem hoc mihi pro certo affirmare posse videor, nihil esse in tam multis veterum citationibus, unde cognosci certo possit, quid iis de partibus huius carminis earumque compositione visum sit. Multo minus autem illud ullo aut testimonio aut argumento demonstrari potest, aliam et ab hac, quam nos tractamus, admodum diversam carminis formam ullo tempore veteribus notam fuisse. Quamquam Wolfius quidem aliter statuit[5]: „non tantum luxati corporis“, inquit, „sed et amplioris operis exiguam superesse ruinam docent Manilius, Plinius, alii, quum ex illo afferunt plura, quorum nunc nec vola nec vestigium apparet; nisi quis temere fingat, hos de diverso carmine testari.“ Atqui hoc ipso, quod illi temere fingi videbatur, nihil veri similius est, iudicaruntque sic et olim Heinsius[6], et nostra memoria Hugius[7], Goettlingius[8]) aliique viri doctissimi, qui maius quoddam carmen georgicum nunc deperditum a veteribus Hesiodo tributum fuisse mihi quidem propemodum persuaserunt. Sed ii quoque, qui hoc minus probant, I. Caesar[9] et Mark-

5) Ad Hesiodi Scutum Herc. p. 79 ed. Rank. — Non aliter ante Wolfium Thierschius iudicaverat. Vid. eius dissertationem „Ueber die Gedichte des Hesiodus“ in Denkschr. d. Kgl. Akad. d. Wissensch. zu München f. d. J. 1813, p. 30 not. 19.

6) Introduct. in O. et D. cap. IV p. 644 sqq. ed Loesner.

7) In commentatione quam inscripsit Hesiodi *ἔργα μεγάλα*. Friberg. 1835.

8) Praefat. ad Hesiod. p. XXXIV. — Aliorum nomina commemorat Marckscheffel. l. mox indicando.

9) In Zimmerm. Diurn. antiquar. Zeitschr. f. d. Alterthumswiss. ann. 1838 n. 65 sqq.

schefTelius [10]), illud tamen certe, quod Manilii, Plinii aliorumque citationibus Wolfius doceri ait, haudquaquam ex iis effici consentiunt: quamobrem plura de his nunc dici nihil attinet. Heyerus autem [11]) id adeo demonstrare conatus est, nullam aliam praeter hanc nostram carminis formam ne ante bellorum Persicorum quidem tempora fuisse, quod ego, licet falsum dicere haudquaquam audeam, tamen argumentis ab illo prolatis probari posse nego. Affert enim aliquot Archilochi,
9 Simonidis utriusque, Alcaei, Stesichori, Theognidis, Pindari, Timocreontis locos, quibus demonstrare vult, ab illis iam eadem in Hesiodi carmine lecta esse, quae hodieque a nobis leguntur. Atqui, ne dicam esse in his unum atque alterum paullo cupidius assumptum, velut quum Timocreonti, carmen invectivum in Themistoclem sic exorso: *οὐκ ἄρα Τιμοκρέων μοῦνος ὃς Μήδοισιν ὁρκιατομεῖ*, initium Operum obversatum esse vult, *οὐκ ἄρα μοῦνον ἔην Ἐρίδων γένος*: etiamsi quis vere poetas illos Hesiodum respexisse concedat, nihil aliud tamen hinc efficietur, quam locos Hesiodeos complures etiam ab iis lectos esse, totum autem carmen hac forma et hoc ordine, qui nunc est, compositum iam tum fuisse id vero non consequi fatebimur. Itaque satius erat illud dicere, quod obtineri potest, nullum certum indicium esse carminis aliter quam nunc conformati. Neque enim audiendi erunt, qui fieri potuisse negant, ut opus tam inconcinnum et male compositum pro Hesiodeo tamen a veteribus haberetur, quum praesertim hodieque nonnullos hanc inconcinnitatem aut non agnoscere aut excusare videamus. Ceterum quae in laudem Hesiodi a veteribus criticis dicuntur, pertinent fere aut ad utilitatem praeceptorum aut ad genus dicendi mediocre, quo eum excellere aiunt [12]), universam autem operum conformationem aptamque partium compositionem qui laudaverit, equidem novi neminem.

Omnino autem Hesiodi carminibus admodum diversam sortem quam Homericis contigisse videmus. Haec enim sat mature excellen-

---

10) In Hesiodi, Eumeli etc. Fragmentt. p. 202 sqq.

11) In progr. supra laud. p. 9—13.

12) Quintil. Inst. or. X, 1, 52: „Raro assurgit Hesiodus, magnaque pars eius est in nominibus occupata; tamen utiles circa praecepta sententiae, levitasque verborum et compositionis probabilis: daturque ei palma in illo medio genere dicendi.“ Compositionem dicit non partium carminis, sed verborum. Cf. Dionys. censur. vett. c. 2: *Ἡσίοδος μὲν γὰρ ἐφρόντισεν ἡδονῆς, καὶ ὀνομάτων λειότητος καὶ συνθέσεως ἐμμελοῦς.*

tium ingeniorum curis collecta et disposita, moxque magno acumine et subtili doctrina certatim explicata et emendata sunt; Hesiodeis contra multo minus omni tempore curae ac studii impertitum est. Atque hoc maxime in Operibus et Diebus observare licet, quibus perpoliendis aut interpretandis ab uno aut altero nobiliore grammatico aliquid operae datum esse vix paucis indiciis cognoscimus. Memorantur quidem in scholiis Apollonii Rhodii, Comani, Aristarchi, Cratetis, Seleuci, Didymi nomina, sed locis perpaucis atque sic, ut recensionum diversarum, quales Homericorum carminum fuerunt, rara tantum et parva vestigia appareant. Quidquid autem diversitatis memoratur, in singulis versibus aut reprehensis aut eiectis, aut in vocabulis mutatis consistit, universam carminis compositionem non attingit: et Plutarchum, ex cuius commentariis non pauca a Proclo servata habemus, non diversam ab hac, quae nunc est, carminis formam tractasse liquido constat.

Una tantum insignior editionum diversitas haec fuit, quod prooemio, v. 1—10, nonnullae caruerunt, cuius rei duo extant testimonia, alterum Pausaniae, qui ab Heliconis accolis vetustissimum *Ἔργων* exemplum sibi monstratum esse narrat[13]), plumbeis tabulis inscriptum, cuius initium fieret a versu 11, omissis decem superioribus, alterum Praxiphanis, quem Proclus refert[14]) exemplum Operum *ἀπροοιμίαστον* a se visum commemorasse. Eiusmodi exempla num alii quoque grammatici viderint, non liquet: damnatum tamen prooemium a principe criticorum Aristarcho, ab aliis addubitatum esse videmus[15]). — Sed quemadmodum hi decem versus ab aliquo adiecti esse videntur, qui carere carmen prooemio non debere iudicaret[16]), sic

---

13) Lib. IX. c. 31, 4: *Βοιωτῶν δὲ οἱ περὶ τὸν Ἑλικῶνα οἰκοῦντες παρειλημμένη δόξῃ λέγουσιν, ὡς ἄλλο Ἡσίοδος ποιήσαι οὐδὲν ἢ τὰ ἔργα· καὶ τούτων δὲ τὸ ἐς τὰς Μούσας ἀφαιροῦσι προοίμιον, ἀρχὴν τῆς ποιήσεως εἶναι τὸ ἐς τὰς Ἔριδας λέγοντες· καί μοι μόλιβδον ἐδείκνυσαν, ἔνθα ἡ πηγή, τὰ πολλὰ ὑπὸ τοῦ χρόνου λελυμασμένον· γέγραπται δ' ἐν αὐτῷ τὰ Ἔργα.*

14) Prooem. scholior. p. 3 ff. Gaisf.: *ὅτι δὲ τὸ προοίμιόν τινες διέγραψαν, ὥσπερ ἄλλοι τε καὶ Ἀρίσταρχος ὀβελίζων τοὺς στίχους, καὶ Πραξιφάνης ὁ τοῦ Θεοφράστου μαθητής, μηδὲ τοῦτο ἀγνοῶμεν. Οὗτος μέντοι καὶ ἐντυχεῖν φησὶν ἀπροοιμιάστῳ τῷ βιβλίῳ καὶ ἀρχομένῳ χωρὶς τῆς ἐπικλήσεως τῶν Μουσῶν ἐντεῦθεν· Οὐκ ἄρα μοῦνον ἔην ἐρίδων γένος.*

15) Velut ab Herodiano in Villoison. Anecd. II p. 89 et in Walzii Rhet. Gr. VIII. p. 586.

16) Fortasse a rhapsodo carmen in aliquo ludorum conventu recitante. k

11 etiam clausula carminis non immerito in suspicionem vocata est, ut addita ab iis, qui alterum carmen Hesiodeum, quod erat de auguriis, cum eo coniungi vellent. Nam postremus certe versus, *ὄρνιθας κρίνων καὶ ὑπερβασίας ἀλεείνων*, iustam offensionem habet propter subitam hanc de auguriis admonitionem, quorum in superioribus praeceptis nulla prorsus mentio facta est, neque potest alio consilio adiectus credi, quam ut transitum faceret ad carmen de *ὀρνιθομαντείᾳ*[17]). Hanc ob causam Apollonius Rhodius et hunc et duos proximos damnasse videtur, id quod e scholio ad v. 826 cognoscimus: *τούτοις ἐπάγουσί τινες τὴν ὀρνιθομαντείαν. ἅτινα Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος ἀθετεῖ.* Nam pronomen relativum non ad *ὀρνιθομαντείαν*, sed ad *τούτοις*, h. e. ad tres illos versus, de quibus hoc scholio agitur, pertinere manifestum est. Factum est igitur in Operibus et Diebus idem, quod in Theogonia. Nam huic quoque duo versus postremi, *νῦν δὲ γυναικῶν φῦλον ἀείσατε, ἡδυέπειαι Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο*, propterea adiecti sunt, ut ad subiunctum in Hesiodeorum carminum corpore Theogoniae Catalogum mulierum transitus fieret, eodemque modo, qui Homericorum carminum corpora composuerunt, postremum Iliadis versum, *ὣς οἵγ' ἀμφίεπον τάφον Ἕκτορος ἱπποδάμοιο* sic immutarunt, *ὣς οἵγ' ἀμφίεπον τάφον Ἕκτορος· ἦλθε δ' Ἀμάζων* — ut connecteretur cum Iliade Aethiopis. — Minus liquet, quam illud vere a quibusdam viris doctis statuatur[18]), totam hanc ephemeridem sive dierum faustorum infaustorumque doctrinam, a v. 765 ad 828, olim ab Operum exemplaribus abfuisse. Certe nullum huius rei argumentum ex Aristophanis Ranis peti debuisse arbitror, quod huius fabulae versu 1061 Hesiodus cecinisse dicitur *γῆς ἐργασίας, καρπῶν ὥρας, ἀρότους*: nam plenum indicem rerum ab Hesiodo tractatarum ab Aristophane dari debuisse
12 quis tandem credet? An forte in Homeri quoque carminibus nihil

C. F. Hermanno placet, cuius doctissimum schediasma de H. Op. prooemio, Indici schol. Gott. huius semestris praemissum, nunc ipsum, dum haec scribo, clarissimi auctoris benevolentiae acceptum refero.

17) Perquam improbabile est, quod Markscheffelius ait, l. l. p. 173: „Cur *Ὀρνιθομαντεία* primo post Opera loco poneretur, causa erat in extremo Dierum versu posita: *ὄρνιθας κρίνων καὶ ὑπερβασίας ἀλεείνων*, nisi propter hunc versum totum carmen compositum erat." Rectius iudicat Vollbehrius, in editione Op. et D. Kil. 1844. p. 82.

18) Goettling. praef. p. XXXVI.

Aristophanis aetate lectum esse dicemus, quam τάξεις, ἀρετάς, ὁπλίσεις ἀνδρῶν, quod haec sola eodem loco ab eo memorantur? Sed ne hoc quidem pro certo affirmari posse arbitror, ab illo exemplo plumbeo, quod Pausanias memorat, hanc ephemeridem abfuisse, quemadmodum nonnulli ex verbis eius coniecerunt [19]: γέγραπται δ' ἐν αὐτῷ τὰ Ἔργα, omissa mentione Dierum. Nam potuit sane hac breviore designatione uti a potiore carminis parte, cuius si hanc postremam, de diebus, quae constat versibus amplius sexaginta, abesse ab illo exemplo vidisset, disertam rei mentionem non minus eum facturum fuisse crediderim, quam prooemii in illo exemplo non scripti. Saltem dubitare licebit: neque certior res fiet altero argumento, quum ephemeridem illam a Boeoto poeta propterea abiudicandam esse aiunt, quod Apollo in ea septimo die Thargelionis natus esse dicatur: nam Deliorum hanc opinionem, non Boeotorum fuisse. Atqui Thargelionem haec ephemeris non nominat, sed septimum diem simpliciter: ἑβδομαγενῆ autem Apollinem, h. e. septimo mensis die natum, non modo Delii, sed omnes Graeci dixisse videntur, quamvis de mense dissentirent, velut Iones Thargelionem, Delphi Bysium, alii alios nominantes [20]. — Sed quoniam mensium iniecta mentio est, tangam statim alterum locum a recentioribus criticis quum aliam ob causam, tum propter mensis nomen non Boeoticum sed Ionicum, Lenaeonem, in suspicionem vocatum. Legitur hoc nomen mensis hiberni in verbosa brumalium frigorum descriptione, quam multi vehementer improbant et a reliqui carminis tenore nimium quantum abhorrere iudicant, alii contra aut defendunt aut etiam laudant. Atque hi quidem illam de Lenaeone offensionem aut sic removent, ut non mirum esse dicant, si, qui dialecto utatur Ionica, idem etiam mensis nomen Ionicum usurpet, 13
aut ut antiquissimis temporibus alia quam postea mensium nomina apud Boeotos in usu fuisse sumant, aut denique ut Hesiodum Ionico nomine propterea uti maluisse statuant, quod magis hoc quam Boeoticum apud ceteros Graecos notum esse videret [21]). Ego vero nullam

19) Goettling. l. l. et p. LVII. Cf. Heyer. p. 6.

20) De Bysio vid. Plutarch. quaest. gr. c. 9; respondere is mensis Elaphebolioni, non Thargelioni videtur. Cf. Hermann. griech. Monatsk. p. 60, et de Apolline ἑβδομαγενεῖ qu. cit. id. Antiquitt. sacr. § 44 not. 5. et Blomfield. ad. Aeschyl. Sept. ctr. Theb. gloss. v. 801.

21) Vid. Leanép. commeat. p. 113. Vollbehr. p. 69.

huiusmodi explicationem aut excusationem requiro, locumque illum, licet neque ab Hesiodo neque ab aliquo Boeoto factum, non magis tamen propterea, quam aliam quamvis aut narrationem aut descriptionem, ex hoc opere tessellato removendum esse dixerim. Ceterum veteribus criticis ante Plutarchum, quantum quidem e scholiis intelligi potest, neque Lenaeonis nomen neque aliud quidquam in hac parte carminis dubitationem iniecisse videtur; in uno tantum verbo *μυλιόωντες*, v. 530, Crates haesisse dicitur et *μαλκιόωντες* rescripsisse: a recentioribus autem grammaticis, Eustathio, Etymologo M., Suida, Zonara aliisque complura ex hac parte citantur, sine ulla alicuius suspicionis significatione.

Narrationem de Pandora, v. 48—105, recentiores critici plerique damnarunt, neque sane diffitendum est non uno nomine eam esse vituperandam. Sed veterum tamen criticorum notationes nullae memorantur, praeter has tres. Primum ad v. 79, *ἐν δ' ἄρα φωνὴν θῆκε θεῶν κῆρυξ. Τοῦτό τινες περιττόν φασιν· ἤδη γὰρ ὁ Ἥφαιστος δέδωκεν αὐδὴν τῇ γυναικί*: nempe versu 61, ubi Vulcanus a Iove mulieri *ἀνθρώπου αὐδὴν* indere iubetur. Proponuntur deinde duae defensiones, altera haec: *εἰ δὲ καὶ τοῦτο γνήσιον εἴη τοῦ Ἡσιόδου, τὸν Ἥφαιστον τὸ ὄργανον ἐροῦμεν ὑποστῆσαι τὸ ἄλογον, δι' οὗ δύναται συμφθέγγεσθαι τῷ λόγῳ, τὸν δὲ Ἑρμῆν αὐτὴν δοῦναι τὴν δύναμιν τὴν λογοειδῆ*: altera, alius auctoris: *ῥητέον οὖν ὡς τὸ μὲν ἐνδιάθετον ἐκεῖνος, τὸ δὲ προφορικὸν ὁ Ἑρμῆς ἐντίθησιν.* Sed neutram probari posse apparet, siquidem *αὐδή* neque *τὸ ἐνδιάθετον* significare potest, h. e. rationem tacitamque mentis
14 cogitationem, neque vero instrumentum vocis ab ipsa voce diversum, sed est *αὐδή* nihil aliud nisi vox mentis cogitationes expromens, sive *λόγος προφορικός*[22]). Immerito igitur Lennepius hanc alterius scholiastae interpretationem adoptavit; neque Goettlingius verum dicit, quum *αὐδήν* quidem vocem humanam, *φωνήν* autem suadam esse vult. Rectius iudicarunt Rankius, Vollbehrius, Heyerus, illa de Mercurio *φωνὴν* mulieri impertiente ab interpolatore esse rati[23]). — In eadem hac narratione non iniuria multi mirati sunt, quid esset, quod in dolio Pandorae, posteaquam mala omnia evolassent, Spes sola

22) Cf. quae de significatione vocabuli subtiliter a Nitzschio dicta sunt ad Odyss. tom. III. p. 1.

23) Vid. Rankii dissert. Hesiodische Studien. Goetting. 1840. p. 19. Vollbehr. p. 32. sq. Heyer. p. 22.

remansisse diceretur, v. 96. *Πῶς φησίν*, ait scholiastes, *ἔμεινεν ἐν τῷ πίθῳ ἡ ἐλπίς; ἐστὶ γὰρ τοῦτο ἐν ἀνθρώποις.* (illud *ἐν τῷ πίθῳ* idem significare dicit, atque *ἐν ἀνθρώποις.*) *τοῦτο δὲ καὶ Κομανὸς ὁ ἀρχιοινοχόος τοῦ βασιλέως προὔτεινε. Φησὶν οὖν Ἀρίσταρχος, ὅτι ἡ μὲν τῶν κακῶν ἔμεινεν, ἡ δὲ τῶν ἀγαθῶν ἐξῆλθεν.* Comanum grammaticum aliunde novimus: pincernam regium fuisse hoc uno, ni fallor, loco legimus. Is *προτάσεις* scripsit, h. e. quaestiones, (*προτεινομένας ἐρωτήσεις*, ut Suidas ait), de Homeri, Hesiodi aliorumque poetarum locis difficilioribus, ad quas responsum est ab Aristarcho, cuius libri *πρὸς Κομανόν* citantur in schol. ad Il. I, 97. II, 798. XXIV, 110. Atque hinc fortasse etiam haec *λύσις* petita est: spem, quae in dolio remanserit, esse metum et expectationem malorum. Scilicet mala e dolio emissa passim circumvagari et invadere mortales: apud hos autem esse Spem illam deteriorem, h. e. perpetuo eos venturorum malorum expectatione metuque angi. Ingeniosam, ut omnia Aristarchi, hanc *λύσιν* esse nemo negabit: veram esse, praestare equidem non audeo. Sed talia persequi hoc loco nolo, et dixi iam alibi, quid mihi de Hesiodea fabula videretur[24]). Nunc igitur unam tantum commemorabo Seleuci grammatici coniecturam, qui v. 96 pro eo, quod scriptum est, *ἐν* 15
ἀρρήκτοισι δόμοισι, reponi voluit *ἐν ἀρρήκτοισι πίθοισι*, quam correctionem neque necessariam neque adeo probabilem esse non opus est exponere. Ceterum quum omnis haec de Pandora narratio apud Origenem descripta sit, contr. Cels. IV, 38. tom. XIX p. 58 Lomm., omissis tamen tribus versibus, qui sunt 70—72, unoque, qui est 93, non inepte aliquis coniecerit, diversam ab hac nostra Operum recensionem Origeni in manibus fuisse. Et versum 93 quidem etiam codices Hesiodi non pauci omittunt, nec dubitari potest, quin ex Od. XIX, 360 insertus sit ab aliquo interpolatore, qui v. 92 pro *κῆρας*, quod unice verum est, *γῆρας* legeret; tres autem superiores etiam in Theogonia leguntur v. 571—573, unde huc assumpti videntur, primis tantum verbis paullum immutatis, scilicet quo minus manca foret narratio. Neque illud non advertendum est, nihil plane ad hos tres versus a Proclo annotatum esse.

Sequitur locus de quinque aetatibus generis humani, a. v. 106 ad 201, omnium fortasse, qui in Operibus sunt, recentissimus et qui cum

24) In dissert. de Pandora, ann. 1853 edit. p. 10. (Opusc. II p. 282.)

superiore fabula de Pandora conciliari nulla sana ratione possit[25]). In hunc una memoratur veterum criticorum notatio, ad v. 169, ubi de quartae sive heroicae aetatis sorte exponitur. Heroibus enim, posteaquam alii apud Thebas alii apud Troiam obierint, sedem a Iove assignatam esse in extremis orbis terrarum finibus,

169. *τηλοῦ ἀπ' ἀθανάτων· τοῖσι Κρόνος ἐμβασιλύει·*
170. *καὶ τοὶ μὲν ναίουσιν ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες*
171. *ἐν μακάρων νήσοισι παρ' Ὠκεανὸν βαθυδίνην,*
172. *ὄλβιοι ἥρωες, τοῖσιν μελιηδέα καρπὸν*
173. *τρὶς ἔτεος θάλλοντα φέρει ζείδωρος ἄρουρα.*

Τοῦτον καὶ τὸν ἑξῆς, ait Proclus ad v. 169, *ὡς φληναφώδεις ἐξοικίζουσι τῶν Ἡσιόδου τά τε ἄλλα φαυλίζοντες, καὶ τὸ ἐνθουσιαστικὸν τῆς εἰσβολῆς τῶν μετ' αὐτοὺς στίχων ἀφαιρεῖν λέ-
16 γοντες*. Fuerunt igitur, qui inanem quandam loquacitatem in his versibus esse criminarentur, parum accommodatam vehementiori animi commotioni, quam proderent mox versus 174. 5, ubi poeta se quintae aetatis, qua ipse vivat, tanto taedio affectum esse exclamat, ut aut ante eam mortuus, aut postea demum nasciturus esse malit. Quae autem porro apud Proclum leguntur: *ὡς γὰρ ἀποβλέψας εἰς τὸ κατ' αὐτὸν τῶν ἀνθρώπων γένος μετὰ τὴν ἐξύμνησιν τῆς τῶν ἡμιθέων λήξεως ἐπάγει·*

174. *μηκέτ' ἔπειτ' ὤφειλον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι,*
175. *ἀνδράσιν, ἀλλ' ἢ πρόσθε θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι.*

haec sic non recte superiori annotationi subiuncta esse apparet. Nam propter causalem coniunctionem *γάρ* expectamus rationem eius iudicii, quod ibi commemoratum est, allatum iri; id autem non fieri, sed opponi potius aliquid videmus, quo poeta contra iniquos iudices defendatur: hanc ipsam, quam illi criminarentur, praedicationem beatae sortis heroum (*τὴν ἐξύμνησιν τῆς τῶν ἡμιθέων λήξεως*), horumque conditionem tam diversam ab sui temporis miseria poetae animum vehementius commovisse, ut in haec verba erumperet, *μηκέτ' ἔπειτ' ὤφειλον*, et quae sequuntur. Manifestum est igitur in Procli scholio post commemoratum aliorum iudicium aliquid excidisse, quo sibi illud improbari significaret, velut: *ἀλλ' οὐκ ὀρθῶς ὑπειλήφασιν* vel tale quid. Est autem alia insuper corruptela tollenda. Nempe *ἐξύμνησις* illa, quam nonnulli ut nimis loquacem deleri volebant, haudquaquam

25) Conf. diss. de aetat. gen. hum. p. 12. (Opusc. II. p. 317.)

his tantum duobus versibus continetur, qui sunt 169. 170, sed pertinet usque ad v. 174. Itaque in principio scholii non *τοῦτον καὶ τὸν ἑξῆς*, sed *τοῦτον καὶ τοὺς ἑξῆς* scribendum est. In ipsis autem poetae versibus non potest dubitari, quin recte a recentioribus editoribus plerisque *ἐμβασιλεύει* scriptum sit pro eo, quod in codicibus extare dicitur *ἐμβασίλευε*[26]). Nam, nisi quis forte totum hunc versum ut 17
insiticium eiiciat, — et abest sane a codicibus non paucis, — praesens verbi tempus, non praeteritum res ipsa flagitat. Quod enim Lennepius obiicit, Saturnum in beatorum insulis regnantem quamvis alii poetae memorent, certe Hesiodo ignotum esse, quippe qui diserte Saturno cum Titanibus caeli imperio deiectis sedem tribuat in tenebricosis Tartari cavernis, Theog. v. 729 sqq. 813 sqq. 850 sqq.: huius argumenti vis nulla esse potest, nisi apud eos, quibus persuasum sit, eiusdem poetae et Theogoniam et hoc de aetatibus carmen esse. Fatendum est autem, recepto praesenti *ἐμβασιλεύει* paullo duriorem esse orationis structuram, quum pronomen *τοῖσι* non ad proximum *ἀθανάτων*, sed ad eos referendum sit, qui ante memorati erant, heroicae aetatis homines. Concedendum est igitur, quod Heyerus dixit p. 25, melius poetam scripturum fuisse *τοῖς δὲ Κρόνος ἐμβασιλεύει*. Sed multa sunt in his Hesiodeis, quae aliter scripta malles, neque tamen propterea sic, ut sunt, scribi a poetis non optimis potuisse neges. Nam quod idem Heyerus ad imperfectum *ἐμβασίλευε* tuendum comminiscitur, sedem heroibus in finibus quidem terrae assignatam esse, sed longe tamen remotam a Titanibus, quorum Saturnus rex fuerit, idque indicari verbis *τηλοῦ ἀπ᾽ ἀθανάτων, τοῖσιν Κρόνος ἐμβασίλευε*, hoc quidem refutare non opus est.

Sequitur *αἶνος* seu fabella de accipitre et luscinia, v. 202—212, ad quem locum memoratur in scholiis Aristarchi notatio: *τούτων δὲ τῶν στίχων ὁ Ἀρίσταρχος ὀβελίζει τοὺς τελευταίους, ὡς ἀλόγῳ γνωμολογεῖν οὐκ ἂν προσῆκον*. Nempe vituperabat, accipitri praeter ea verba, quibus lamentantem lusciniam increpat, etiam generale praeceptum tribui, *ἄφρων δ᾽ ὅς κ᾽ ἐθέλῃ πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν· νίκης τε στέρεται πρός τ᾽ αἴσχεσιν ἄλγεα πάσχει*, utpote vel abhorrens a bestiae ingenio vel certe in hanc lusciniae cau-

26) Praeivit emendationem Graevius, Lectt. Hesiod. c. 5. p. 528 Loesn., adoptarunt Schrevelius, Krebsius, Buttmannus, Goettlingius, Lehrsius uterque, Vollbehrius, et alii fortasse plures, de quibus quaerere nunc non vacat.

sam minus conveniens: nam nec certabat ea cum fortiore, sed lamen-
tabatur tantum, nec dedecus aut dolorem ereptae victoriae, sed certam
necem sibi propositam querebatur. E recentioribus criticis alii hos
18 versus transponendos censuerunt post v. 212, scilicet ne accipitris,
sed ipsius poetae praeceptum videretur, alii ne transpositione quidem
opus esse iudicarunt. Ipse autem Aristarchus fortasse non negavit eos
a poeta hoc loco positos esse, sed recte positos esse negavit. Constat
enim obelum ab eo non iis solum versibus appositum esse, quos
spurios, sed etiam quos minus probandos esse significaret, neque
primus Horatius etiam Homerum nonnunquam dormitasse credidit.

Subiunguntur deinceps multa variaque morum praecepta, quae
parum inter se cohaerere ne Heinsius quidem diffitetur. *Τὸ πλεῖστον*,
ait in argumento graece scripto, p. 701 Loesn., *τῶν ὑποθηκῶν τῶν
ἐνταῦθα κειμένων ὁ χαρακτὴρ ἀφοριστικός ἐστι καὶ ἀπόλυτος
καὶ ἀσύνδετος ὡς ἐπίπαν ὁ λόγος*. Et apparet non modo quam
difficile fuerit primis Operum collectoribus talia probabili quodam
ordine disponere, sed etiam quam proclive postea interpolatoribus,
multa passim assuere. Sed veterum criticorum notationes etiam ad
hanc partem perpaucae sunt, quarum una, in schol. ad v. 274
memorata, non interpolationis suspicionem prodit, sed tantum ad
unius vocabuli usum pertinet ab Homeri sermone alienum: *Τὸ
σημεῖον*[27]), *ὅτι οὐδέποτε Ὅμηρος νόμον εἶπε*. Est hoc fortasse
ex Aristonici *σημείοις Ἡσιόδου* petitum[28]), unde observatio quae-
dam, de forma vocabuli *λοχεοῖο*, etiam in schol. ad Theog. v. 178
fluxisse videri potest. — Sed spurios nonnullis visos esse duos versus,
qui sunt 244. 245, ex Procli scholio colligas: *δεῖ δὲ συνάπτειν τὸ
λιμὸν ὁμοῦ καὶ λοιμόν, ἀποφθινύθουσι δὲ λαοί,
(τοὺς ἐν πολλοῖς φερομένους δύο στίχους ὑπερβάντα,) καὶ
ἢ τῶνγε στρατὸν εὐρὺν ἀπώλεσεν,*
19 *καὶ τὰ ἑξῆς*[29]). Nam quum in **multis** exemplaribus illos duos

27) Sic recte in codd. scriptum, subaudito scilicet verbo *παράκειται*, quod genus dicendi, vel e Venetis in Homerum scholiis notissimum, miror a Gaisfordio et Vollbehrio ignoratum esse, qui receperunt ex Heinsii coniectura: *τοῦτο σημείωσαι*.

28) Cf. Lehrs. de Aristarch. stud. Hom. p. 2 et p. 7.

29) Deest vulgo copula ante versum alterum, quam addidit Vollbehr. Alterum mendum *τοῖς — φερομένοις* iam Wyttenbachius correxit, ad Plutarch. tom V, 2 p. 767.

versus extare dicit, non in **omnibus** extare significat. Scilicet omissi erant ab iis, qui eos spurios esse iudicabant: quorum iudicium etiam a Plutarcho probatum esse ex eodem Proclo discimus. — Interpolationis vestigia manifesta nec non a veteribus criticis animadversa deprehendimus v. 376 sqq.

Μουνογενὴς δὲ πάις εἴη πατρώιον οἶκον
φέρβεμεν· ὣς γὰρ πλοῦτος ἀέξεται ἐν μεγάροισι.
γηραιὸς δὲ θάνοις ἕτερον παῖδ' ἐγκαταλείπων,

quorum postremum non modo a Proclo eoque, quem is auctorem sequi solet, Plutarcho, sed etiam ab Aristarcho damnatum esse in Tzetzae scholiis legimus: *οἱ περὶ Πρόκλον καὶ Ἀρίσταρχον ἢ Πλούταρχον ἀδιανόητον τοῦτό φασιν εἶναι καὶ περισσόν.* Quamquam de Aristarcho res non satis certa est: nam et deest eius nomen una cum ἢ coniunctione in aliquot codicibus, neque in iis, quae nunc feruntur, Procli scholiis legitur [30]), ut coniicere liceat, subesse aliquem librarii errorem, qui quum ambigeret, utrius nomen, Plutarchi an Aristarchi, in eo, quod describebat, exemplo scriptum esset, utrumque ponere maluerit. Utut est, indignum certe Aristarcho iudicium de hoc versu nemo dixerit: nam pugnare haec inter se videntur, *μουνογενῆ* h. e. unigenitum filium optandum esse, et tamen **alterum** quoque post mortem relinquendum: erunt enim sic duo. Nisi forte quis sumat, unigenitum tantisper optandum dici, donec res familiaris satis aucta fuerit, ut is dimitti e domo paterna suosque sibi lares constituere possit, tunc autem alterum procreandum, qui post mortem patris heres
in domo relinquatur. Vereor tamen, ne haec divinatio magis quam in- 20
terpretatio dicenda sit. Aliam viam Moschopolus tentavit: *ἕτερον*, ait, *ἤγουν ἄλλον ἀντὶ σοῦ.* Sic nimirum non plus uno filio habebimus;

30) Ne Plutarchus quidem nominatur, sed dicitur simpliciter: *τὸ δέ γε „γηραιὸς δὲ θάνοις" παρέγγραπτον ὡς ἀδιανόητον.* Apparet etiam hoc indicio, vere Wolfium iudicare, quum dicat, ad Scut. p. 82: „ne Proclus quidem integer, sed ab ineptis Graeculis ita excerptus et discerptus, vix ut unquam viri doctrinam agnoscas." Alia exempla, quibus appareat, a Tzetza adhuc lecta esse in Procli commentario, quae hodie non amplius leguntur, sunt ad v. 82 et 91. Et multa Proclo tribuuntur, quae ab illo scribi non potuisse manifestum sit. Unam quidem notam, qua Procliana dignosci ab alienis possint, Rankius indicavit, Comment. de Hes. O. et D. Gotting. 1838, p. 4; sed ea non sufficit, resque accuratiorem adhuc inquisitionem postulat.

is *μουνογενής* erit, quoniam solus est, idem autem *ἕτερος*, respectu patris, in cuius locum successurus est, alter domus possessor. Non displicuit haec interpretatio Rankio p. 24, nec discrepat ab ea Doederlinus, de quo Hermannus dixit in diurnis antiquariis ann. 1836 p. 532. Mihi talem sententiam ne pessimus quidem et indisertissimus poeta sic videtur expressurus fuisse, nihilque restare puto, nisi ut cum veteribus criticis hunc versum in hoc quidem contextu *ἀδιανόητον* esse fateamur. — Sed est praeterea memorabilis quaedam scripturae diversitas in versu primo, quum in plerisque codicibus sicut in editionibus ante Gaisfordianam omnibus non *εἴη* scriptum sit, sed *σώζοι*. Hoc Goettlingius ab iis profectum esse statuit, qui brevitatis causa uno versu quam duobus de eadem re uti mallent: mihi probabilius videtur, *εἴη* pro *σώζοι* ab aliquo interpolatore scriptum esse, qui poetae verba in aliam sententiam detorqueret. Poeta hoc dixit: unum filium optandum esse ad conservandam domum patriam s. stirpem, scilicet ne ea interiret: id enim significat *σώζειν τὸν οἶκον*, et interire aliquam domum nullo herede relicto in maximis malis habitum esse constat. Unum autem filium dixit, quoniam ad conservandam domum pluribus non opus est, immo praestat unum esse, ne bona inter plures divisa minuantur. Proximos autem duos versus, 377 et 378, ut in quibusdam olim exemplaribus non lectos esse credam, scholiastae verbis adducor, qui, posteaquam versum primum, de uno filio optando, criminandum videri posse dixit, ut scriptum ab indignante, quod non se solum pater procreaverit, ad diluendam eiusmodi criminationem primum alia profert, quae repeti hoc loco nihil attinet, deinde autem addit: *τὸ δὲ ἑπόμενον στιχίδιον ἔτι μᾶλλον λύει τὴν διαβολήν*. Id ad eum, qui in nostris editionibus sequitur, versiculum pertinere non
21 posse manifestum est: nam nihil est in hoc, quod criminationem istam diluere possit: neque magis ad tertium, quem *ἀδιανόητον* et ab hoc contextu alienum esse vidimus. Pertinet sine dubio ad eum, qui nunc quartus est,

ῥεῖα δέ κἂν πλεόνεσσι πόροι Ζεὺς ἄσπετον ὄλβον[31]),

qui si statim excipit illum

31) In codd. aliis *καί* aliis *κεν* scriptum est. Hermannus in Zimmerm. Diurn. antiqu. 1836 p. 532 proposuit: *ῥέα δέ κε καί* —. Mihi *κἄν*, licet ab Homeri sermone alienum, ab his Hesiodeis tamen non arcendum videtur. Cf. v. 357.

μουνογενὴς δὲ πάις σώζοι πατρώιον οἶκον,
et sententiarum apta compositio evadit, et scholiastae ratio constat.

In omnem reliquam Operum partem nulla memoratur veterum criticorum notatio, praeter unam Aristarchi ad v. 740, de qua antequam dico tangam prius insigniora quaedam interpolationis vestigia. Horum unum pertinet ad v. 405. 6:

Οἶκον μὲν πρώτιστα γυναῖκά τε βοῦν τ' ἀροτῆρα,
κτητήν, οὐ γαμετήν, ἥτις καὶ βουσὶν ἕποιτο,

quorum versuum alterum ab Aristotele et Theophrasto aut non lectum, aut certe non pro genuino habitum esse ex alterius Polit. I, 1, 6, alterius Oecon. c. 1 iamdudum a viris doctissimis intellectum est. Et damnatum eum a quibusdam criticis fuisse etiam Philodemi verba ostendunt in libro IX de vitiis et virt., p. 46 ed Goettl.: *καὶ πῶς δέχεται [Θεόφραστος] γαμετὴν ὑφ' Ἡσιόδου λέγεσθαι, πολλῶν καὶ φασκόντων αὐτὸν γεγραφέναι „κτητήν, οὐ γαμετήν."* Nam quum m u l t o s sic statuisse ait, nonnullos tamen aliter sensisse haud ambigue indicat. Neque ex eo, quod a Proclo memoratum est: *λέγουσιν οἱ περὶ Τίμαιον Ἡσιόδῳ τὸν Ἀριστοτέλην πειθόμενον μετὰ τὴν τῆς γυναικὸς τελευτὴν Ἑρπυλλίδι συνεῖναι τῇ θεραπαίνῃ, ἐξ ἧς αὐτὸν σχεῖν υἱόν,* quidquam amplius conlici posse apparet, quam interpolatum locum iam Timaei temporibus fuisse [32]). Arguere autem interpolationem etiam structurae inconcinnitas videtur. -- Alterum 22
interpolationis vestigium pertinet ad eum locum, qui est v. 633—640, ubi pater Hesiodi quaestus causa naviculatus esse, relictaque propter paupertatem patria sedem Ascrae tandem fixisse dicitur. Memorabilis autem ad hunc locum est scholiastae annotatio: *Ἔφορος δέ φησι τοῦτον εἰς Ἄσκρην ἐλθεῖν οὐ δι' ἐμπορίαν, ἀλλὰ φόνον ἐμφύλιον ἐργασάμενον.* Pugnat hoc Ephori testimonium cum versuum istorum professione, ut videatur eos ille aut non legisse in Operibus, aut, si legerit, suppositicios nullaque fide dignos iudicasse. — Nunc de v. 740. 41. et Aristarchi ad eum locum notatione videndum est. Versus hi sunt:

---

32) Timaeum Siculum intelligendum esse non potest dubitari. Hunc enim etiam adversus Aristotelem more suo ἐπιτιμαῖον fuisse ex Athenaeo VIII, 6 p. 342, Polybio XII, 8. 9, Suid. s. v. Ἀριστοτ. videmus. Cf. Goeller. de. orig. et sit. Syracus. p. 229.

Ὃς ποταμὸν διαβῇ κακότητι δὲ χεῖρας ἄνιπτος,
τῷ δὲ θεοὶ νεμεσῶσι καὶ ἄλγεα δῶκαν ὀπίσσω,

quibus hoc scholium adscriptum est: *Ἄλλοι γράφουσι* ΚΑΚΟΤΗΤΑ· *ἐπὶ κακότητα εἶδεν, ἀντὶ τοῦ ἐκακώθη. Ἀρίσταρχος δὲ ἀθετεῖ τὸν στίχον τοῦτον. Ἄλλοι κακότητα ἔπι, οἱονεὶ ἐπὶ κακῷ ἑαυτόν.* Corrupta haec esse nemo non videt: de emendatione assentiri Goettlingio non possum, qui quum illud quidem recte intellexerit, pro *ἑαυτόν* rescribendum esse *ἑαυτοῦ*, minus recte tamen in superiore parte scholii *εἶπεν* pro *εἶδεν* legi voluit. Nam ut taceam, ipsam hanc interpretationem, ut *ἐπὶ κακότητα* sit i. q. *ἐκακώθη*, vix cuiquam in mentem venire potuisse, manifestum alterius scripturae indicium offerunt aliquot Hesiodi codices, qui in illo versu non *κακότητι δέ*, sed *κακότητ' ἴδε* aut *κακότητα ἴδε* scriptum habent. Hanc autem loquutionem *κακότητα ἰδεῖν* grammaticis idem significare visam, quod est *κακωθῆναι*, nemo dubitabit, qui meminerit, e. c. *χάριν ἴδε*, Il. XI, 243, a schol. B. L. explicari verbo *ἐχάρη*. Nempe *ἰδεῖν* nonnunquam Graeci eo sensu dicunt, quo nos dicimus erfahren vel erleben, ut *κακότητα ἰδεῖν* sit Unheil erfahren, *χάριν ἰδεῖν*, Freude erleben: nec diversi generis est illud apud Homerum, *νόστιμον ἦμαρ ἰδέσθαι*, den Tag der Heimkehr erleben. Igitur versum sic scriptum

ὃς ποταμὸν διαβῇ κακότητ' ἴδε, χεῖρας ἄνιπτος

interpretati sunt in hunc modum: *ὃς ποταμὸν διαβῇ, ἐκακώθη,*
23 *χεῖρας ἄνιπτος* sc. *ὤν*, h. e. *χεῖρας μὴ ἀπονιψάμενος*, cuius interpretationis veritatem equidem praestare nolo, sed placuisse eam nonnullis, et placituram hodieque uni aut alteri, certo scio. Scholiastae autem verba sic refingenda erunt: *Ἄλλοι γράφουσι* ΚΑΚΟΤΗΤ' ΙΔΕ, *κακότητα εἶδεν κτλ.* De altera lectione *κακότητ' ἔπι*, eiusque interpretatione non opus est dici. Aristarchus haud dubie neutram probavit, sed obelo versum notavit propter constructionis insolentiam sententiaeque obscuritatem. Hoc autem damnato etiam proximum servari non posse manifestum est.

Iam percensitis his veterum criticorum notationibis quotquot extant omnibus illud quidem manifestum fit, quod supra proposui, de nonnullis locis corrigendis aut etiam removendis ab iis disputatum; de maioribus vero carminis partibus aut eiiciendis aut aliter ordinandis quaesitum esse nullo indicio cognoscitur, sed quale nos nunc legimus, tale etiam illi legerunt et, si non probarunt, certe tulerunt. Neque

ullum insignioris alicuius diversitatis vestigium deprehenditur in plurimis aliorum scriptorum citationibus, in quibus, si quid a vulgatis exemplaribus discrepat, hoc et leve est nulliusque ad universam formam momenti, et facile ubivis explicari potest. Sed non vacat nunc hoc exemplis demonstrare, neque opus est in re minime obscura aut controversa.

Scrib. Gryphiswaldiae d. XIV m. Oct. MDCCCLV.

AD LYRICORUM GRÆCORUM FRAGMENTA.

3 Quum nuper, Commilitones, Graecorum lyricorum reliquias, quarum collectionem usui vestro accommodatam Mehlhornius curavit, nonnullis vestrum tractandas proposuerimus, in eoque negotio fieri non potuerit quin multae, quibus earum lectio passim impeditur, vel corruptelae vel difficutates nos adverterent, quarum si quando probabilem aut emendationem aut explicationem nondum ab aliis inventam videremus, nos ipsi aut medicinam adhibere corruptis aut lucem obscuris afferre conaremur: multa quidem in medium allata sunt, quae accuratius pensitata rursus abiicienda esse intelleximus, at de nonnullis tamen locis vel ab iis, quibus horum tractatio mandata erat, vel a nobis, qui vestra studia moderabamur, coniecturae quaedam prolatae sunt non improbabiles neque indignae, quae etiam cum aliis communicarentur. Quamobrem quum hasce academicarum prolusionum scriptiones vestra potissimum causa institutas esse iudicemus, non alienum nobis visum est, de nonnullis harum rerum vel in recordationem haud iniucundam communium studiorum, vel etiam in ceterorum usum, si qui sunt non alienato a Graecorum Musis animo, paullo accuratius hoc loco disserere. — Initium faciemus ab Archilochi fragmento apud Ioannem Stobaeum Flor. tit. 105 vol. III p. 358 Gaisf., n. XXXIII Lieb.

Τοῖς θεοῖς τίθει τὰ πάντα· πολλάκις μὲν ἐκ κακῶν
Ἄνδρας ὀρθοῦσιν μελαίνῃ κειμένους ἐπὶ χθονί,
Πολλάκις δ᾽ ἀνατρέπουσι, καὶ μάλ᾽ εὖ βεβηκότας
Ὑπτίους κλίνουσ᾽· ἔπειτα πολλὰ γίγνεται κακά,
Καὶ βίου χρὴ μὴ πλανᾶται, καὶ νόου παρήορος.

Quod in postremo horum versuum codices offerunt *χρὴ μή* corruptum esse apparet. Ac Grotius quidem cum C. Gesnero *χρήζων*

reposuit, aptissimum ad loci sententiam probatumque propterea Liebelio p. 109, Iacobsio Anthol. I p. 43, Gaisfordio Poet. Gr. min. I p. 295; improbatum autem Mehlhornio nobisque. Neque enim veri simile videtur notissimum verbum et planissimum hoc loco in istum modum a librariis corrumpi potuisse. Quod autem Abreschius Dilucc. Thucyd. p. 716 rescribendum censuit *καὶ βίου χρήμῃ πλανᾶται*, repudiatum 4
est a VV. DD. non aliam ob causam, quam quia vocabulum rarioris usus et nulla classicorum scriptorum auctoritate munitum admitti apud Archilochum non posse censerent: cuius iudicii nobis quidem rationem nullam satis idoneam habuisse videntur, nisi forte nihil in his vetustorum poetarum fragmentis probandum est, cuius non etiam apud alios non minus veteres exempla demonstrari possunt. Non extat sane *χρήμη* vocabulum nisi apud unum personatum Herodotum vit. Hom. c. 13: *τῶν βουλευτέων ἕνα λέγεται ἐναντιωθῆναι τῇ χρήμῃ αὐτοῦ*, itemque cap. 14: *τοὺς ἐναντιωθέντας λόγους τῇ χρήμῃ αὐτοῦ*, quem locum Suidas excitans *χρήμην* interpretatur *χρείαν καὶ σπάνιν*: non autem adducor ut credam scriptorem istum, quum se Herodotum simulare vellet, vocabulo usurum fuisse, quod non certa et vetusta auctoritate probatum esset. Quod autem Suidas, aut is, quem Suidas compilavit, illum unum testem citat, nolim inde colligi nusquam alibi hoc vocabulum ab eo inventum esse. Primum enim quum scriptorem illum haud dubie Herodotum ipsum esse crederet, quid opus fuit uno teste locupletissimo citato etiam alios addere? dein ne certum quidem est, nullum praeterea allatum esse. Nam excidisse nonnihil post illa personati Herodoti verba ipsum Suidae locum inspicienti manifestum fiet: et quum *χρήμην* per *χρείαν* et *σπάνιν* explicet, alteram certe explicationem ex Herodoti loco haurire non potuit: ibi enim *χρήμη petitionem* significat: sed aliunde cognitam habere debuit. Nulla igitur causa esse videtur, cur illud vocabulum ab Archilocho usurpatum esse negemus; quum praesertim totidem plane litteris in codicibus scriptum extet, quamquam in duas voculas librariorum errore diremptum. Erit igitur *βίου χρήμη victus indigentia*: atque haec propria est vocabuli *χρήμη* significatio, unde altera illa, quae apud Pseudo-Herodotum est, facillime fluxit, quemadmodum etiam cognatum vocabulum *χρεία* non modo *τὴν ἔνδειαν*, sed etiam *τὴν δέησιν* significat. Thucyd. I, 37. Plutarch. Crass. 12. Quod autem dativum Abreschius reponit, necessarius sane est hic casus, si reliquum locum incorruptum esse statuas, neque nos id ita esse negabimus, quando-

quidem iste ad singularem numerum a plurali transitus, ut *πλανᾶται* dicatur et *παρήορος*, quum antea sit *ἄνδρας-κειμένους-βεβηκότας-ὑπτίους*, non habet quod peritum lectorem offendat, et sat multa eius exempla collecta sunt ab Heindorfio ad Platon. Gorg. § 75. Protag. § 28. Reisigio Coniect. in Aristoph. p. 153, Hermanno ad Viger. p. 934; attamen nobis quidem paullo concinnior oratio existere videtur, si scribamus

καὶ βίου χρήμη πλάναι τε καὶ νόος παρήορος,

ut poeta, posteaquam mala multa universe significavit, iam singula malorum genera maxime insignia commemoret, eamque commemorationem adiungat per copulativam particulam, quod quidem *συνῆθες σχῆμα* a Strabone dicitur lib. I cap. 2 p. 63 Tauchn., multaque eius generis exempla et Homerica a Strabone, et aliorum ab aliis congesta sunt, quorum nonnullos citavimus ad Isaeum p. 185. *Πλάναι τε* cum *πλανᾶται* quam facile a librariis permutari potuerit cuilibet apparet; *νόος* autem *παρήορος* non minus recte dicitur, quam *ἀνὴρ παρήορος νόου*, id quod vel illud Archilochi fr. LXXI p. 176 Lieb. manifestum facit: *τίς σὰς παρήειρε φρένας.* Conf. et *παρήορον ὄμμα* apud Tryphiodor. v. 373, et alia huius adiectivi exempla apud Iacobs. ad Anthol. I, 1 p. 160. II, 1 p. 342 et Blomfield. ad Aeschyl. Prom. v. 363 (371).

5 Progredimur ad Alcmanem, cuius insigne fragmentum extat apud Apollonium Lex. Hom. p. 407 Toll., apud Welckerum p. 25:

Εὕδουσιν δ ὀρέων κορυφαί τε καὶ φάραγγες,
πρώνές τε καὶ χαράδραι,
φῦλά τε ἕρπετα θ᾽ ὅσσα τρέφει μέλαινα γαῖα,
θῆρές τ᾽ ὀρεσκῷοι καὶ γένος μελισσῶν,
καὶ κνώδαλ᾽ ἐν βένθεσσι πορφυρᾶς ἁλός.

Haec omnia planissima et incorrupta sunt, nisi quod versu tertio aliquid turbatum esse suspicamur. Welckeri quidem sententiam, *φῦλά τε ἕρπετά τε* pro *φῦλα ἑρπέτων* accipientis, fatemur nobis obscuram esse: neque enim apparet, quid illud alterum *τέ* post *ἕρπετα* significare voluerit. Ut nunc versus scriptus est, non potest explicari nisi sic, ut *φῦλα* universum genus animantium significare dicas, quod per *τέ* particulam cum iis, quae prius commemorata sunt, *ὀρέων κορυφαί, φάραγγες, πρῶνες, χαράδραι*, coniungatur, dein autem rursus in partes suas dispescatur, quarum prima sint *ἕρπετα*, altera

θῆρες ὀρεσκῷοι, tertia *γένος μελισσῶν*, quarta denique *κνώδαλα*, quae omnia inter se particulis *τέ* et *καί* copulantur. Ita in verbis *φῦλά τε ἑρπετά τε* plane diversa erit utriusque copulae potestas: non enim copulantur inter se haec duo vocabula, neque alterum *τέ* ad alterum, ut moris est, refertur, sed prior particula substantivum suum *φῦλα* adiungit iis, quae ante dicta sunt, altera autem *ἑρπετα* non cum *φῦλα* sed cum iis quae sequuntur *φύλων* speciebus connectit. Id etiamsi logicae rationi non adversatur, habet tamen haud dubie aliquid molesti atque inconcinni, multoque planior et facilior evadet oratio, si unius litterae mutatione pro *θ' ὅσσα* reponamus *τόσσα*, quod quum etiam relativum esse ignorarent librarii, illud alterum in eius locum invexerunt. Iam *ἑρπετα φῦλα* recte adiunguntur superioribus, ipsisque rursus copulantur *θῆρες ὀρεσκῷοι* et quae sequuntur: atque sic demum illud verum est, quod Welckerus voluit, ut *φῦλα ἑρπετα* idem sit atque *φῦλα ἑρπέτων*. Ceterum de relativa pronominis *τόσος* significatione Hermannus monuit ad Pindar. Nem. IV, 7, et quod idem ad Hymn. Hom. in Cer. v. 66 hunc usum antiquioribus abiudicat, ad epicorum tantummodo sermonem pertinere videtur.[1])

Alcmanem Stesichorus sequatur, cuius fragmentum, a Scholiaste ad Euripidis Orest. v. 243 servatum, non recte Mehlhornius descripsisse videtur hoc modo:

Οὕνεκα Τυνδάρεως
ῥέζων πᾶσι θεοῖσι μιᾶς Κύπριδος λάθετ' ἠπιοδώρου·
κείνα Τυνδάρεω
κούραις χωσαμένα διγάμους τριγάμους τε τίθησι
καὶ λιπεσάνορας.

Nam apud Scholiasten non *πᾶσι* scriptum est, sed *ἅπασι*, neque *μιᾶς Κύπριδος λάθετ' ἠπιοδώρου*, sed *μιᾶς λάθετο ἠπιοδώρου Κύπριδος*, neque *κείνα Τυνδ.*, sed *κείνα δὲ Τυνδ.*, nec denique *χωσαμένα*, sed *χολωσαμένα*, quae omnia Melhornius satis violenter et sine idonea causa delendo aut transponendo mutavit, in plerisque 6
Blomfieldium sequutus Mus. crit. Cantabr. fasc. VI, unum *χωσαμένα* pro *χολωσαμένα* de suo addens, quia scilicet nihil frequentius horum verborum permutatione, neque *χολωσαμένα* versui, qualem quidem

1) Non dissimulabo tamen nunc praeferendam mihi videri Th. Bergkii emendationem, *φύλλα τε ἑρπετα θ' ὅσσα* —

ipse fuisse statuit, aptum est[2]). Paullo lenius Kleinius egit p. 126, neque tamen ipse meliorem versuum descriptionem dedit. Nobis haec vera videtur:

Οὕνεκα Τυνδάρεως ῥέζων ἅμα πᾶσι θεοῖσι
μιᾶς λάθετ' ἠπιοδώρου
Κύπριδος, κείνα δὲ Τυνδάρεω κόραις
χολωσαμένα διγάμους τριγάμους τε τίθησι
καὶ λιπεσάνορας — —.

Metra omnia plana et usitata sunt. Versus 1, in quo nihil nisi *ἅπασι* mutavimus in *ἅμα πᾶσι*, hexameter est herous, vel si quis hoc genus versuum a Stesichoro usurpatum esse dubitet[3]) — quamquam talis dubitationis ego me non socium esse profiteor — compositum dicere licebit e duobus dactylicis trimetris catalecticis in disyllabum, quales versus etiam Pindarus, alias hexametris abstinens, non semel usurpavit, velut Olymp. VIII Epod. 5: *ἔννεπε δ' ἀντίον ὁρμαίνων τέρας εὐθὺς Ἀπόλλων*, et Nem. XI Epod. 3: *εἰ δέ τις ὄλβον ἔχων μορφὰν παραμεύεται ἄλλων*. — Hunc vers. 2 subsequitur dactylicus item trim. catal. in disyll., sed praemissa anacrusi. Tertius est trochaicus trimeter catalect., prima dipodia gravi, reliquis levibus: nam *Τυνδάρεω* per synecphonesin pronuntiandum est. Tales sunt apud Pindarum Olymp. X Epod. 4. 5: *ἔνθα συγκωμάξατ', ἐγγυάσομαι | μή μιν, ὦ Μοῖσαι, φυγόξενον στρατόν*. — Quartus denique dactylicus est pentameter catal. in disyll., praemissa anacrusi, plane ut apud Pindarum Pyth. X, 3: *ἀριστομάχου γένος Ἡρακλέος βασιλεύει*, ex Hermanni quidem ratione, cui etiamsi Boeckhius obloquitur, *Ἡρακλέος* in *Ἡρακλεῦς* mutans, ipsum tamen hoc genus versuum nequaquam damnat. — Versu 3 *δέ* particula, quam Blomf. et Mehlh. expunxerunt, Kleinius autem in *δή* mutavit, et necessaria est propter metrum, neque offendere quemquam potest: nam aut adiungit hoc membrum priori, ut et ipsum ab *οὕνεκα* pendens, aut apodosin indicat, quemadmodum saepenumero *δέ* a Graecis usurpari nostis post *εἰ, ἐάν, ὅτε, ὅταν, ἐπεί* earumque similes particulas. Vid. Ast. ad Plat. Phaedr. p. 33. Buttm. ad Demosth. in Mid. p. 126. Herrmann. ad Hom. Hymn. in Cer. v. 409. Ven. v. 226 p.

2) Potuerat minore negotio *κούραισι χολωσαμένα* scribi, ut versus esset dactyl. hexam. cum anacrusi.

3) Vid. Klein. p. 63 et 68.

107. ad Soph. Electr. v. 27. ad Viger. p. 785. Utra autem h. l. verior sit ratio et supervacaneum est quaerere et difficile, ut in fragmento, discernere; nisi quis forte Stesichorum in *οὕνεκα* particulae usu non descivisse censeat ab Homeri consuetudine, apud quem illam semper ei enuntiationi, cuius rationem contineat, postponi Lehrsius probavit de Aristarch. stud. Hom. p. 69. Quod si ita sit, apparet nostro loco *δέ* non posse in apodosi esse. Et sane ego *οὕνεκα* neque apud Hesiodum neque apud alium vetustiorem poetam aliter collocatum 7 memini. — In eodem versu dativus *κούραις* (vel *κόραις*, ut propter metrum rescripsimus) dubitare aliquis possit an recte a Kleinio cum accusativo permutatus sit, ut pendeat a verbo principali *τίθησι*. Et fortasse Kleinium hoc quoque permovit, quod non filiabus sed patri tantummodo Venerem iratam fuisse crederet. Sed tamen haec in filias quoque, opinor, iram a patre transtulit: quod si concedamus, dativus multo magis quam accusativus Graecorum consuetudini respondet. Solent enim hi, si non semper, at plerumque tamen, ubi participio verboque finito unum obiectum apponendum est, obiecti casum participio, quoties hoc propius est, non finito verbo accommodare, velut Hesiod. Op. et D. 166: *τοῖς — ἦθε' ὀπάσσας κατένασσε*, ib. 505: *πόντῳ ἐμπνεύσας ὤρινε.* Herodot. 1, 66: *τῷ Λυκούργῳ ἱρὸν εἰσάμενοι σέβονται.* ib. 47: *ἐντειλάμενος τοῖς Λυδοῖσι — ἀπέπεμπε.* Thucyd. 1, 20: *τῷ Ἱππάρχῳ περιτυχόντες — ἀπέκτειναν.* ib. 144: *τούτοις ἀποκρινάμενοι ἀποπεμέψωμεν.* ib. 105: *τοῖς ἄλλοις ξυμβαλόντες ἐκράτησαν.* VII, 5: *Ἰώνων κρατήσαντας ἐξελάσασθαι.* VI, 6: *ὧν κρατήσας μὴ κατασχήσει.* Xenoph. Hellen. 1, 5, 6: *αὐτῷ προπιὼν — ἤρετο.* Plat. Legg. VIII, 6 p. 837: *Κλεινίᾳ ἐπᾴδων πειράσομαι πείθειν.* IX, 3 p. 856: *οἷς ἂν αἰτίαν ἐπιφέρων εἰς δικαστήριον ἄγῃ.* Demosth. pr. cor. p. 281, 22: *οὓς συ κολακεύων παρηκολούθεις.* Apollodor. III, 14, 3: *οὗ ἐρασθεῖσα Ἠὼς ἥρπασεν.*

Stesichoro Ibycum comitem adiungimus. Huius reliquias Schneidewinus nuper eruditissime emendata et explicata edidit Gottingae 1833; neque tamen in omnibus viro doctissimo rem bene cessisse iudicamus: veluti quod primo loco posuit splendidissimum fragmentum, ab Athenaeo XIII p. 601 servatum, non magis illius quam aliorum criticorum coniecturis ex omni parte perpurgatum videtur. Postremos enim fragmenti versus ita descriptos dedit:

– ⏑⏑ – ⏑⏑ – ⏑ *ἐμοὶ δ' Ἔρος οὐδεμίαν κατάκοιτος ὥραν.*

Ὥστε δ᾽ ὑπὸ στεροπᾶς φλέγων
Θρηΐκιος Βορέας ἀΐσσων παρὰ Κύπριδος ἀζαλέαις μανίαισιν ἐ-
ρεμνὸς, ἀθαμβεΐησι κραταιός,
παιδόθεν φυλάσσει
Ἡμετέρας φρένας.

Horum versuum tertium, quartum et quintum in unum systema dactylicum coniunctos esse vult cum clausula Ithyphallica. Nobis autem neque huius ipsius systematis membra satis commode disposita, neque illud, quo omnis haec descriptio tanquam fundamento nititur, concedendum esse videtur. Nam quum in codicibus Athenaei scriptum sit *τε ὑπὸ στεροπᾶς φλέγων*, Schneidewinus ex isto *τε* effecit *ὥστε*, adversativa particula addita, atque sic versum nactus est logaoedicum dupl. dactyl. duplic. troch. catal., quales sunt illi, a quibus fragmentum nostrum incipit: *ἦρι μὲν αἵ τε Κυδώνιαι | μαλίδες ἀρδόμεναι ῥοᾶν* etc.; ab hoc dein novos impetus orationem sumere dicit ac per illud systema dactylicum decurrere usque ad clausulam Ithyphallicam, ita ut a verbis *ἡμετέρας φρένας φυλάσσει* alterius strophae initium fieri statuendum sit. Adversativam autem particulam post *ὥστε* requiri contendit propter sententiarum tenorem. Id nobis
8 secus videtur, sufficitque illud unum *δέ*, quod post *ἐμοί* positum libri exhibent. Est enim, nisi fallimur, sententiarum nexus hic, ut poeta omnia verno tempore laetissime florere, sibi autem perpetuam quandam hiemem atque procellas creari dicat per amorem, nullo quippe tempore quiescentem: quamobrem verba illa *ἐμοὶ δ᾽ Ἔρος οὐδεμίαν κατάκοιτος ὥραν* non pro integra enuntiatione habemus, sed haec *οὐδεμίαν κατάκοιτος ὥραν* interposita et integrae enuntiationis subiecto *Ἔρος* adiecta esse censemus, cuius praedicatum in extrema demum stropha verbo finito *φυλάσσει* absolvitur. Neque igitur *ὥστε δέ* probamus, neque *ἀλλ᾽ ἅτε*, quod Melhornio in mentem venit p. 111, sed unum *ἅτε*, cum Lobeckio ad Sophoclis Ai. v. 255, Iacobsio in Anthol. III, 2 p. 155, Hermanno in Ephemm. Lips. ann. 1817. II p. 2233, ut sensus sit: *mihi autem Amor nullo tempore quiescens Boreae instar ingruens animum vexat*: nam de *φυλάσσει* mox videbimus. Iam versus existunt hi:

– ◡◡ – ◡◡ – ◡ *ἐμοὶ δ᾽ Ἔρος*
οὐδεμίαν κατάκοιτος ὥ|ραν, ἅθ᾽ ὑπὸ στεροπᾶς φλέγων
Θρηΐκιος Βορέας, ἀΐσ|σων παρὰ Κύπριδος ἀζαλέαις μανίαισιν,

quorum primus dactylicus est tetrameter acatalectus, alter compositus

ex duobus logaoedicis dupliciter dactylicis dupliciter trochaicis catalecticis, tertius compositus ex eodem logaoedico cum dact. pentametro catalectico in disyllabum, ut maiore cum impetu longius superiore excurrat, id quod nobis a poeta aptissime et eximia cum arte factum esse videtur. — In proximo versu quod codices offerunt ἀθάμβησε corruptum esse apparet, repositumque in eius locum ἐθάμβησε merito a criticis repudiatum est. Neque vero ἀθαμβείησι placere potest, quod Hermannus rescripsit, aut ἀθαμβοσύνησι, quod Müllerum coniecisse Schneidewinus commemorat. Nam non solum lenius est pro rei conditione vocabulum, sed prorsus etiam ineptum, de numine praepotente et cui nihil non pareat, hoc praedicari, quod ab impetu in hominem faciendo nullo se stupore aut terrore praepediri sinat. Nam nihil aliud in verbo ἀθαμβείη inesse, si veri esse volemus, fateri debebimus. Requiri autem nobis videtur adiectivum aliquod, quo *rigidus*, *durus*, *immitis* Amor dicatur, quale aptius nullum inveniri posse censemus quam ἀστεμβής, quod et litteras intuenti non magnopere ab illo ἀθάμβησε abhorrere apparet, et quomodo in ἀθαμβής, unde rursus ἀθάμβησε extitit, mutatum sit, rationem nobis reddere posse videmur. Scilicet rarius et minus notum vocabulum glossemati cessit ad explicandum apposito, inepto quidem illi in huius loci contextu, sed quod tralaticium fuisse Hesychius ostendit, tom. I p. 582 ἀστεμβής· ἀθαμβής, ἀτάραχος. Et fuerunt haud dubie multi scriptorum loci, in quos haec explicatio quadraret, et ἀστεμβής recte dici posset idem atque ἀθαμβής vel ἀτάραχος esse; verum propria significatione longe aliud est, neque diversum ab ἀστεμφής, eiusdem stirpis vocabulo, quod ab ipso Hesychio explicatur τραχύς, χαλεπός, ἀκίνητος. Nimirum ἀστεμβής s. ἀστεμφής proprie est *immotus*, ut apud Homerum Iliad. III, 219: σκῆπτρον ἀστεμφὲς ἔχεσκε, quod Schol. Ven. A. et Eustath. explicant ἀστρεφές, ἀμετακίνητον, ductumque esse docent a στέμβω, *moveo*, *concutio*, cf. Etymol. M. p. 158, 30. Inde etiam ad animum refertur, ut Iliad. II, 344: ἔχων ἀστεμφέα βουλήν, h. e. ἀμετακίνητον, βεβαίαν, ut expl. Schol. Ven. B. et Eustath. Porro *invictus*, *inexorabilis*, *immitis*, ut in Anacreontis fragmento ap. Schol. Ven. A. ad Iliad. III, 219: σὺ γὰρ ἦς ἔμοιγ' 9
ἀστεμφής. Etiam poetae insuaves et duri ἀστεμφεῖς καὶ σκληροὶ dicuntur ab Aristophane apud Athenaeum I p. 30 C: τὸν Ἀθηναίων δῆμον οὔτε ποιηταῖς ἥδεσθαι σκληροῖς καὶ ἀστεμφέσιν οὔτε Πραμνίοις σκληροῖσιν οἴνοις. Denique in Duridis Elaitae ver-

sibus apud Stephanum Byz. v. Ἔφεσος p. 282 et in Anthologia tom. II p. 59:

Ἠέριαι νεφέλαι, πόθεν ὕδατα πικρὰ πιοῦσαι
Νυκτὶ σὺν ἀστεμφεῖ πάντα κατεκλύσατε;

noctem significari arbitror crudelem, rigidam [4]). Similiter igitur nostro loco Amor, cum Borea comparatus, *ἀστεμβὴς* vocatur propter rigidam duramque violentiam, quae nulla re flectitur aut retardatur, *ἐρεμνὸς* autem, ut *λαῖλαψ ἐρεμνὴ* apud Homerum, quia nubes et tenebras obducit, quemadmodum *γνοφώδη αἰθέρος φυσήματα* sunt apud Euripidem Troad. v. 79. Formam *ἀστεμβής* autem praeter Hesychium etiam Etymologicum Gudianum agnoscit et, si recte locus se habet, Philoxeni poetae auctoritate comprobat, p. 85, 44: *ἀστεφὴς [ἀστεμφὴς] καὶ ἀστεμφέως, ἀμετακινήτως καὶ ἰσχυρῶς, παρὰ τὸ στεμμω [στέμβω], ὃ σημαίνει τὸ κινεῖν συνεχῶς. οὕτω μέμνηται [κέχρηται] Αἰσχύλος. ἀστεμβὴς οὖν ὁ ἀμετακίνητος καὶ ἀστεμφής· οὕτω Φιλόξενος.* — In reliqua fragmenti parte neque verbum *φυλάσσει* neque adverbium *παιδόθεν* incorrupta esse videntur. *Φυλάσσειν* enim de Amore tanquam procella hominis animum turbante et percellente longe ineptissimum esse quilibet intelligit, quamobrem alii *τινάσσει* coniecerunt, alii *αἰθύσσει*, Welckerus autem in Museo Rhenano ann. 1833 p. 251 *φυράσσει*, suae fabricae verbum. Nobis unice verum videtur, quod etiam doctissimo Müllero placuit, *σαλάσσει*. *Παιδόθεν* autem Naekius in Choerili fragm. p. 107 cum *πεδόθεν* commutandum suasit, aptissimum sane hoc loco, sed repudiatum tamen ab Hermanno propterea, quod quum ab Athenaeo hi versus pro documento afferantur, puerorum amoribus Ibycum deditum fuisse, non possit *παιδόθεν* deleri, quod si absit, nihil sit in hoc loco, ex quo poetam de puerorum amore loqui agnoscamus. Sed neque illud verum est, quod de Athenaeo Hermannus dicit, neque intelligo qua ratione, etiamsi *παιδόθεν* servetur, aliquid ex hoc adverbio de puerorum amore cognosci possit, nisi forte Hermannus *παιδόθεν* hoc sensu accipi vult, ut Amorem ex puero, cui scilicet insideret (quemadmodum apud Sophoclem *ἐν μαλακαῖς παρειαῖς νεάνιδος ἐννυ-*

---

4) Huc pertinet etiam *ἀστέμβακτος*, eiusdem stirpis vocabulum, apud Lycophronem Alexandr. v. 1117, ubi Clytaemnestra in Cassandram saeviens dicitur *δύσζηλος, ἀστέμβακτα τιμωρουμένη*, quod perperam a veteribus interpretibus, recte nuper a Bachmanno explicatum est.

χεύει) aut quem comitaretur, impetum facientem cogitemus. Hoc ego εὐαριθμήτοις τισὶ probabile fore confido: paullo probabilius Schneidewinus παιδόθεν significare putat *inde a pueritia*; sed huic quoque recte obloqui Welckerum iudico p. 253. Pessimam autem omnium coniecturam Mehlhornius protulit, παῖς ὅθεν ἡμετέρας φρένας φυλάσσει, quam ipse interpretatur: *ex quo puella mentem meam custodit* i. e. *occupatam tenet*. Nam neque ὅθεν pro ἐξ οὗ, hoc sensu ut sit *ex quo tempore*, unquam a Graecis usurpatum esse arbitror, neque φυλάσσειν φρένας recte dici de eo, qui in alterius animo dominetur, τῆς ψυχῆς ἡνιοχεύων, ut est alicubi apud Anacreontem, sed de zelotypo tantum, amatoris animum suspiciose observante. Amplector igitur Naekii emendationem, totumque locum, verbis leniter transpositis, quo versus evadat concinnior et prioribus apte conveniens, ita scribendum censeo:

ἐρεμνός, ἀστεμβής, κραται|ῶς πεδόθεν φρένας ἡμετέρας σαλάσσει.

cuius versus prius membrum iambico rhythmo s. trochaico cum anacrusi, admisto spondeo, accommodatissimum est ad pingendam rei gravitatem: similibusque numeris Pindarus usus est Nem. V str. 1: auget autem gravitatem hoc quoque quod eam arsin, quae est in media syllaba voc. κραταιῶς, statim altera arsis excipit ordinis logaoedici per tres dactylos, duos trochaeos decurrentis aptissimumque strophae finem imponentis. Κραταιῶς pro κραταιός codices offerunt.

Etiam in altero Ibyci fragmento, quod extat apud Scholiasten Platonis Parmen. p. 137 A., medicinam a Schneidewino adhibitam probare non possumus. Scripsit ille in hunc modum:

Ἔρος αὖτέ με κυανέοισιν ὑπὸ βλεφάροις τακέρ᾽ ὄμμασι δερκόμενος
κηλήμασι παντοδαποῖς ἐς ἀπείρονα δίκτυα Κύπριδος εἰσέβαλεν,

quum apud Scholiasten legatur εἰς ἄπειρα δίκτυα Κύπριδος βάλλει. Displicet autem nobis illud εἰσέβαλεν non solum propterea, quia nullam causam probabilem exputare possumus, qua permoti librarii βάλλει in eius locum substituerint, sed magis etiam propter tempus verbi praeteritum hoc loco minime aptum. Subiunguntur enim statim haec: ἦ μὰν τρομέω νιν ἐπερχόμενον: qui autem adventantem Amorem a se timeri profitetur, is indicat, opinor, se nondum eius laqueis irretitum teneri, sed metuere ne capiatur. Itaque retinendum erit prae-

sens tempus *βάλλει* cum conandi significatione dictum, quam frequentissimam in hoc tempore esse nostis. Vid. Hermann. ad Soph. Ai. 1105. Seidler. ad Eur. Electr. 1262. Iph. Taur. 1284. Valcken. ad. Phoen. 1405. Apitz. ad Soph. Trach. p. 118. — Deinde ne *ἄπειρα* quidem mutari necesse erit, sed tantummodo *Κύπριδι* pro *Κύπριδος* rescribendum: et nihil frequentius casuum terminationibus a librariis corruptum esse constat. Iam existet versus hic:

κηλήμασι παντοδαποῖς ἐς ἄπει|ρα δίκτυα Κύπριδι βάλλει.

compositus e dactylico tetram. catal. in syll. cum anacrusi, et dactyl. trimetr. catal. in disyll. item cum anacrusi.

In tertio fragmento apud Athenaeum XIII p. 564 F assentimur Schneidewino, *καλλικόμων* ad *Χαρίτων* referri debere neganti, non assentimur autem in eo, quod Boissonadi coniectura *νεανίδων* admissa metri integritatem pessumdari censet. Quid enim reprehendi possit in hac versuum descriptione?

Εὐρύαλε γλυκειῶν Χαρίτων θάλος,
Καλλικόμων μελέδημα νεανίδων,
11 *Σὲ μὲν Κύπρις ἅ τ' ἀγανοβλέφαρος*
Πειθὼ ῥοδέοισιν ἐν ἄνθεσι θρέψαν,

quorum primus et secundus logaoedici sunt tripl. dact. dupl. troch. catal., tertius dactyl. tetr. catal. in syll. cum anacrusi, quartus item, sed una syllaba tertio longior.

Ex Anacreonticis unum hoc loco carmen in Artemonem tractare libet, cuius quum probabilis restitutio nihil admodum difficultatis habeat, de interpretatione tamen non mediocriter inter se dissentiunt viri doctissimi. Recte autem nostro iudicio Bergkius, nuperrimus Anacreontis editor, apud quem hoc fragmentum legitur p. 110, priores duos versiculos

– ⏑⏑ – – ⏑⏑ – *ξανθῇ δέ γ' Εὐρυπύλῃ μέλει*
ὁ περιφόρητος Ἀρτέμων,

ex eodem quo reliqua carmine petita esse statuit: nonnulla tamen ante proximum versum omissa ab Athenaeo censemus. Sequuntur autem haec:

πρὶν μὲν ἔχων βερβέριον, καλύμματ' ἐσφηκωμένα,
καὶ ξυλίνους ἀστραγάλους ἐν ὠσὶ καὶ ψιλὸν περὶ
πλευρῇσι [δερμάτιον] βοός,
νεόπλυτον εἴλυμα κακῆς ἀσπίδος, ἀρτοπώλισιν
κἠθελοπόρνοισιν ὁμιλέων, ὁ πονηρὸς Ἀρτέμων,

κίβδηλον εὑρίσκων βίον,
πολλὰ μὲν ἐν δουρὶ τιθεὶς αὐχένα, πολλὰ δ' ἐν τροχῷ,
πολλὰ δὲ νῶτον σκυτίνῃ μάστιγι θωμιχθεὶς, κόμην
πώγωνά τ' ἐκτετιλμένος·
νῦν δ' ἐπιβαίνει σατινέων, χρύσεα φορέων καθέρματα
πάϊς Κύκης[5]*), καὶ σκιαδίσκην ἐλεφαντίνην φορέει,*
γυναιξὶν αὔτως [ἐμφερής].

Uncinis inclusa addidimus, quae lacunas probabiliter explere viderentur. *Αὔτως* versu postremo cum contemptu et indignatione dictum illustrabunt exempla a Buttmanno citata Lexilog. I p. 37. 38. Qualem autem hominem istum Artemonem fuisse putabimus, et quam ob causam *περιφόρητον* dictum? Nam Chamaeleonti, qui hoc illi cognomentum inditum esse dicit *διὰ τὸ τρυφερῶς βιοῦντα περιφέρεσθαι ἐπὶ κλίνης*, fidem haberi vetat Welckerus in censura libri Bergkiani, Mus. Rhen. ann 1835 fasc. 1 p. 156, et Bergkius quoque p. 114 de veritate explicationis dubitat propterea, quod de lectica nihil est apud Anacreontem, sed carpento Artemo vehi dicitur. Esset hoc fortasse aliquid, si integrum carmen, non fragmentum haberemus: mirum enim esset eius rei, unde cognomen homini datum, nullam a poeta mentionem fieri; nunc autem quid impedit, quominus Chamaeleontem verum dicere idque aut ex hoc ipso Anacreontis carmine, integro scilicet, aut ex aliis deperditis in eundem Artemonem scriptis cognovisse creda- 12
mus? nisi forte qui plerumque lectica gestari soleret, eum non etiam, ubi res ferret, carpento vehi potuisse iudicamus. Maior certe est Chamaeleontis, qui data opera de Anacreontis vita et scriptis egerat, quam Scholiastae nescio cuius auctoritas, qui ad Aristoph. Acharn. v. 815 *περιφόρητον Ἀρτέμωνα* in proverbio dictum esse autumat *ἐπὶ καλοῦ καὶ ἁρπαζομένου πρὸς πάντων παιδός*. In proverbium Artemonis nomen abiisse facile credo, idque is ipse, ad quem haec scripsit, Aristophanis locus fidem facit, Cratinum illo nomine appellans; sed de pulchris pueris, quos omnes expeterent et ad se raperent, illud usurpatum esse neque propter Aristophanem credibile est, qui Cratinum nobis non sane pulchrum et expetitum propter pulchritudinem proponit, neque *περιφορήτους* hoc sensu dictos esse aliunde novimus, aut dici potuisse arbitramur[6]). Quod autem de duobus Po-

---

5) Praestat, opinor, cum Hermanno legere *παῖς ὁ Κύκης*.

6) Probabilior est alterius Scholiastae explicatio, *πολυφόρητον* esse eum,

lycleti signis, Herculis altero, altero Artemonis a Welckero dicitur, huius argumenti vim nos nullo modo perspicere posse fatemur. Nam ut concedamus Herculem ab artifice et Artemonem tanquam contraria inter se et diversi generis exempla sculptos esse, (quamquam hoc Plinius certe non dicit H. N. XXXIV, 19, 2), qui minus apte luxuriosus homo et effeminatus, quam impudicus et cinaedus, ut Welckero videtur, viro forti et strenuo opponi potuit? — Obloquitur porro Welckerus iis, qui Artemonem Anacreonticum servilis conditionis fuisse statuerunt, assentiturque Petito, Miscellan. lib. VII cap. 7, in libertatem eum asserenti, primum propterea quod servo non recte *κίβδηλος βίος*, h. e. ut ipse interpretatur, impudica vita obiici possit, quippe cui non suo sed heri arbitrio vivendum sit: dein quod servo non liceat vivere quibuscum velit: Artemonem autem sua sponte cum *ἀρτοπώλισιν* et *ἐθελοπόρνοισι* vixisse: postremo quia Artemo ex paupere dives factus sit, teste Athenaeo; servum autem divitias sibi comparare non potuisse. Itaque etiam quae de *δουρὶ* et *τροχῷ* dicuntur, non de servilibus suppliciis accipi vult, sed de artibus et praestigiis Artemonis: fuisse enim hunc petauristam aut in simili aliquo genere artificem: *ἐν δουρί* idem esse atque *ἐν δορίδι*, *δορίδας* autem esse *μαχαίρας μαγειρικάς*, cuiusmodi cultro instructum Artemonem tales quasdam praestigias edidisse, quales Gitonem Petronii c. 94 ed Anton.: *ἐν τροχῷ* autem *αὐχένα ἔχειν* petauristam dici, qui cernulet et in machina vel rota traiiciat sese. Haec et his etiam ineptiora a Petito excogitata non miror; a Welckero, viro ingeniosissimo, credita et commendata sane quam nollem. — *Ἐν δουρί* non dubium est quin idem sit quod *ἐν ξύλῳ*, *ξύλον* autem, cui cervices Artemo inserebat, *κύφωνα* fuisse apparet h. e. *σκεῦος ξύλινον ᾧ τὸν αὐχένα ἐνθέντα δεῖ μαστιγοῦσθαι τὸν περὶ τὴν ἀγορὰν κακουργοῦντα.* Verba sunt Pollucis lib. X segm. 177. *Τροχῷ* autem etiamsi haud dubie non cervices solae sed cetera quoque membra eius qui castigandus erat imponebantur, nemo tamen mirabitur aut vituperabit poetam, qui haec disertius commemorare supersederit. Ceterum Artemonem cogitare debemus institorio aut simili cuidam quaestui deditum, fraudulenter agentem et *κακουργοῦντα περὶ τὴν ἀγοράν*: hic est enim ille *κίβδηλος βίος*, quem Anacreon ei obiicit: conversantem autem cum *πόρναισιν*,

---

qui multorum sermonibus celebretur; quemadmodum *Σίσυφος περιφόρητος* dicitur ab Eustathio, quem Barnesius citavit.

ἀρτοπώλισιν aliaque eiusdem generis plebecula circumforanea: prop- 13
ter fraudes commissas saepenumero κύφωνι et τροχῷ castigatum, aut verberatum mulcatumque et vexatum ab iis, quibus fraudem fecerat: quo pertinet illud κόμην πώγωνά τ' ἐκτετιλμένος. Servus fuerit an libertinus, nihil facit ad rem. Potuit enim et servus institor esse, et libertinus, dum ne civis esset, propter maleficia corpore plecti. Eundem postea ad magnas opes pervenisse nemini mirum videri potest, qui libertinos homines ditissimos saepenumero factos esse meminerit. Ut uno verbo dicam, talis fere Artemo cogitandus est, qualem Crispinum istum ex Iuvenale cognoscimus. Nam Crispinus quoque, quum servus esset, (*verna Canopi* Iuv. I, 26) libertatem et divitias nactus est, quibus ad luxuriam et mollitiem abutebatur *aestivum digitis sudantibus aurum ventilans*, fere ut Artemo χρύσεα φορῶν καθέρματα et σκιαδίσκην ἐλεφαντίνην gestans. Porro Crispinus institorium quaestum fecerat, *siluros vendens* (Iuv. IV, 33), quemadmodum Artemonem quoque in simili genere occupatum agnovimus. Denique sicut Crispinum Iuvenalis servili et barbaro habitu inducit, *patria papyro succinctum* IV, 24, ita Artemoni ab Anacreonte servilis et barbarus, ni fallor, vestitus tribuitur. Primum βερβέριον quamquam quid sit pro certo dici non potest, vocem tamen barbaram fuisse iudico, et significare capitis quoddam tegumentum, pileum aut mitram ab Asianis nescio quibus aut Thracibus Abderae vicinis gestari solitam, eamque fortasse in apicis formam superne constrictam et coarctatam, ἐσφηκωμένον κάλυμμα. Nam de corporis amictu, quod resti arcte constringeretur, nolim hoc cum Bergkio accipere, quum quia κάλυμμα frequentius certe de capitis tegumento dicitur, (cf. Aristoph. Lysistr. v. 530. 532.) tum quia de corporis amictu in sequentibus demum poeta loquitur. Ξύλινοι ἀστράγαλοι haud dubie tessellae sunt ligneae, pro bacis aut gemmis inaurium a pauperibus usurpatae. Et inaurium usum in Asianis gentibus etiam apud viros obtinuisse novimus, quum apud Graecos fere a mulieribus tantum gestarentur. Cf. Plin. H. N. XI, 37, 50. Sequitur vestis coriacea, quae et ipsa Graecis inusitata, (nam διφθέρας nemo obiiciet,) apud barbaros nonnullos in usu fuisse videtur, velut apud Persas teste Herodoto I cap. 71. Artemonis autem vestis quum εἶλυμα ἀσπίδος fuisse dicatur, non ea pellis cogitanda videtur, quae in ipso clypeo fuerat: haec enim et crassior haud dubie fuit, quam ut vestis ex ea confici posset, neque recte εἶλυμα dici potuit, quum non circumdet

clypeum et involvat undique, sed ex altera tantum parte tegat: cogitandum potius est de eo, quod *ἔλυτρον* ab Hesychio et Polluce VII, 157, *σάγμα* ab Aristophane dicitur Acharn. v. 580, h. e. de sacco vel culeo coriaceo, quo clypeus indui solebat. *Νεόπλυτον* si verum est, corium illud nuper demum ablutum et sordibus suis purgatum cogitari debebit; sed scripsit fortasse Anacreon *νήπλυτον*, *immundum*, quod vocabulum non minus quam *νήπεκτος*, *νήπλεκτος*, *νηπενθής* aliaque similia et potuisse usurpari et usurpatum esse vix quisquam dubitabit, etiamsi exempla eius nulla in promptu sunt.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. III Cal. Mart. MDCCCXXXV.

MANTISSA ANIMADVERSIONUM AD AESCHYLI PROMETHEUM.

Quum nuperrime Aeschyleam Prometheum commentariis meis 3
explicatam ediderim, eumque librum a plerisque eorum, qui haec prooemia legere solent, aut lectum esse aut lectum iri credam, non alienum esse statui, hac nunc scribendi opportunitate oblata ita uti, ut de aliquot illius fabulae locis disseram et quasi quandam mantissam commentariis meis addam. Mantissam autem dico, ne quid magni polliceri videar. Nam versabitur omnis haec disputatio in rebus minutis et specie admodum levibus: quamquam qui studiorum nostrorum rationem recte aestimare didicerunt, nihil in his litteris tam leve esse sciunt, quod non etiam ad res gravissimas permagni interdum momenti esse possit. Ceterum ad scribendam hanc mantissam induxit me libellus Adversariorum in Aeschyli Prometheum et Aristophanis Aves nuper a Fr. Wieselero, viro praestantissimo, editus, qui libellus quum absoluta demum mea editione ad me perlatus sit, fieri non potuit, ut in commentariis rationem eius haberem, id quod facturus fortasse in aliquot locis fuissem. Tractantur enim ab hoc duodecim fabulae Aeschyleae loci, quorum sex aut septem ego quoque tractavi. In his quum nullus sit, de cuius emendatione non longissime utriusque nostrum iudicia dissentiant, operae pretium fuerit, huius dissensionis causas atque rationes paullo accuratius exponere.

Primum igitur versu 49, quum vulgo scribatur

ἅπαντ' ἐπράχθη πλὴν θεοῖσι κοιρανεῖν·
ἐλεύθερος γὰρ οὔτις ἐστὶ πλὴν Διός.

convenit quidem nobis cum Wieselero eatenus, ut verbum ἐπράχθη 4

corruptum, coniecturasque a criticis prolatas plerasque omnes reiiciendas esse iudicemus: quod autem etiam Stanleii emendatio una omnium verissima, ἐπαχϑῆ, eodem cum ceteris loco a Wieselero habita, et ne commemorata quidem est, magnopere improbamus. Movit eum fortasse Reisigii auctoritas, qui adiectivum ἐπαχϑής, quoniam alibi in tragicorum fabulis non legitur, etiam hoc loco admitti posse negavit. Atqui si auctoritatibus standum est, non minor sane quam Reisigii in tali re auctoritas Hermanni habebitur, cui illam Stanleii emendationem probatam esse scimus. Quaeri autem ante omnia debebat, num quae probabilis ratio exputari posset, qua permoti tragici illud adiectivum fastidiissent, et si nullam esse appareret, non consulto sed casu factum censeri, ut in his quae extant tragoediis nusquam id usurparent. De sententia autem loci Aeschylei, et quam egregie huic illud ipsum ἐπαχϑῆ conveniat, diximus in comment. p. 284, quae repetere hoc loco nihil attinet. Quod autem Wieselero placet, ut ἐπράϑη scribatur, id nos, etiamsi in omnibus codicibus inventum esset, corruptum tamen et exturbandum dicere non dubitaremus, utpote prorsus ineptum. Ipse sententiam hanc existere autumat: „o m n i a v e n d i t a (h. e. in servitute) s u n t p r a e t e r [quam] i m p e r a r e d i i s.“ Neque dubium esse potest, quin significari his verbis voluerit, servos esse deos omnes praeter unum imperatorem, Iovem. Iam ut concedamus aliquantisper — quod profecto non debet concedi, — ϑεοῖσι κοιρανεῖν, d i i s i m p e r a r e, dici potuisse pro d e o r u m i m p e r a t o r e, ϑεῶν κοιράνῳ, ne sic quidem aliud dicetur illis verbis, nisi deorum imperatorem non esse venditum: quumque addatur statim, ἐλεύϑερος γὰρ οὔτις ἐστὶ πλὴν Διός, videbitur Aeschylus liberum dicere quicunque non venierit, qua ratione recusare non poterimus, quin vernas quoque in herili domo natos, aut helotas Spartanorum, quos venum dari a dominis non potuisse constat, aut si qui sub tyrannorum dominatione vivant, hos omnes Aeschylo liberos visos esse statuamus. Porro ceteri dii non simpliciter servire, sed veniisse et pretio mancipati esse dicentur, quod quam absurdum sit, non opus est demonstrare. Nam quod Wieselerus πραϑῆναι etiam improprie dici autumat, testemque citat Orestem in Choeph. v. 902 haec dicentem:

διχῶς ἐπράϑην ὢν ἐλευϑέρου πατρός,

dicitur sane ibi ἐπράϑην improprie: sed de eo dicitur, qui reapse non servus sed liber est; Wieselero autem talia exempla afferenda erant, ubi, qui serviret, licet non venditus esset, tamen πραϑῆναι diceretur,

qualia neque sunt neque possunt esse. Ceterum quod Orestes illo loco dicit, hoc est, non quidem venditum se esse, sed abalienatum esse a matre lucri causa, quo scilicet ipsa et impunitatem sceleris et regnum cum Aegistho haberet [1]). Et agnoscit hanc lucri significationem Clytaemnestra, cui illud dictum est, quum contra quaerit:

ποῦ δῆθ' ὁ τῖμος, ὅντιν' ἀντεδεξάμην;

indicari sibi illud postulans, quo tanquam pretio abalienati filii potita sit: cui quod ille respondet,

αἰσχύνομαί σοι ταῦτ' ὀνειδίσαι σαφῶς,

testatur hoc quoque verborum superiorum illam quam diximus sententiam fuisse. Itaque similiter etiam nunc nobis quaerere licebit, si *πραθῆναι* dii dicuntur, sive proprio sensu sive improprio, *ποῦ δῆθ' ὁ τῖμος*; poterimusque versum explere in hunc modum: *τίς δὲ καὶ πρατὴρ ἔφυ*; quandoquidem non potest quisquam *πραθῆναι* dici, nisi sit aliquis quasi *πρατήρ*, qui lucrum inde perceperit: qui autem serviunt, *πραθῆναι* ita demum recte dicentur, si pro pretio in servitutem ab alio dati sint, quod quam recte in deos conveniat, supervacaneum est examinare.

Non magis probare possumus alterius loci emendationem v. 265, ubi codicum scriptura haec est:

ἐλαφρὸν, ὅστις πημάτων ἔξω πόδα
ἔχει, παραινεῖν νουθετεῖν τε τοὺς κακῶς
πράσσοντας· ἐγὼ δὲ ταῦτα πάντ' ἠπιστάμην.

Versum tertium corruptum esse metrum arguit: emendandi viae duae iniri possunt, aut ut *τὸν κακῶς πράσσοντ'* scribatur, quemadmodum Stanleius aliique censuerunt, quibus ego assensus sum, quandoquidem non raro numeros nominum aut verborum a librariis permutatos esse constat, aut, si quis tamen pluralem hoc loco servatum velit, ut *ἐγὼ δέ* cum alia quapiam dictione commutetur, qua is qui loquitur — est

1) Similiter Electra loquitur, alio eiusdem fabulae loco, v. 130: *πεπραμένοι γάρ νῦν γέ πως ἀλώμεθα πρὸς τῆς τεκούσης, ἄνδρα δ' ἀντι, λλάξατο Αἴγισθον.* Nam recte ibi *πεπραμένοι* pro *πεπραγμένοι* scriptum esse vix dubitari potest. Abalienatos se et Orestem a matre queritur, ut frueretur haec adulteri matrimonio. — Ceterum alio genere translationis *πραθῆναι*, ut *ἐμπποληθῆναι* et *πωληθῆναι*, non raro dicuntur ii, qui fraude circumventi et decepti sunt, quos nos quoque vernacule loquentes *verrathen und verkauft* dicimus, similiterque Latini, ut est apud Plautum, cum ioculari imaginis amplificatione, Bacch. IV, 7, 16: O stulte stulte, nescis nunc venire te, atque in eo ipso astas lapide, ubi praeco praedicat. De Graecis vid. Intt. ad Aristoph. Ach. v. 362 et Brunck. ad S. Phil. v. 966.

autem Prometheus — semet ipse significet, in cuius dictionis locum illud *ἐγὼ δέ* tanquam glossema quoddam irrepsisse statuatur. Hoc Reisigio itemque Wieselero placuit, quorum alter *αὐτός*, alter autem
6 *ὅδε δέ* ab Aeschylo scriptum fuisse suspicatur. Nobis si horum alterutrum optandum sit, utrum praestet, plane non dubitari posse videtur. Nam quum opponat Prometheus chori praeceptis suam ipsius intelligentiam, suaque se sponte compertum habere dicat quod ille se docere voluerit, in tali oppositione quam apte *αὐτός* pronomine uti potuerit, quilibet intelligit. Neque additam pronomini etiam adversativam coniunctionem requiremus, quandoquidem, quae ita manifesto inter se opposita sunt, isto coniunctionis adminiculo haudquaquam egere videntur. Itaque nulla alteri coniecturae *ὅδε δὲ* commendatio ex addita coniunctione accedet: ipsum vero pronomen *ὅδε* non poterit non longe quam *αὐτός* deterius iudicari. Etsi enim *ὅδε* non raro etiam de prima persona dicitur, ut significetur eo is a semet ipse qui loquitur, vis tamen eius non haec est, ut is ipse alteri, solus aut sua sponte aliquid agens aliis vel hortantibus vel admonentibus vel aliquo modo ad eum pertinentibus opponatur, quemadmodum fit in pronomine *αὐτός*, sed est illa demonstratio mere localis, qua etiamsi possit, qui ita demonstratur, aliis quodammodo etiam opponi videri, non aliter tamen opponitur, nisi quatenus hoc loco, non alibi est, ut rectius discretionem hanc aut determinationem quam oppositionem dicendam esse appareat. Quodsi quis exempla pronominis *ὅδε* ita usurpati consideraverit, facile intelliget, alteri pronomini *αὐτός*, quod veram oppositionem indicat, plane non locum fuisse, veluti apud Euripidem Alcest. v. 752 Monk.: *οὐ γὰρ τῷδ' ἔτ' ἐς ταὐτὸν στέγος νεῖσθε*, h. e. *οὐκ ἐμοί*, non *ἐμοὶ αὐτῷ*, et ibid. v. 1109: *οὐκ ἔστιν ἥτις τῷδε συγκλιθήσεται*, ubi item potuit *ἥτις ἐμοὶ* aut etiam *μοι, συγκλιθήσεται*, sed *ἥτις ἐμοὶ αὐτῷ συγκλιθήσεται* non potuit dici. Et quod apud Aeschylum in prologo Persarum chorus dicit, *τάδε μὲν Περσῶν τῶν οἰχομένων Ἑλλάδ' ἐς αἶαν πιστὰ καλεῖται*, potuit dicere *ἡμεῖς μὲν — πιστοὶ καλούμεθα*, non potuit *ἡμεῖς αὐτοί*. Accedit quod demonstrativum pronomen hoc sensu usurpatum semper etiam gestum quendam loquentis requirere videtur, quo adiuvetur quodammodo demonstratio: qualis gestus quam sit a vincti Promethei conditione alienus, non opus est exponere.

Longa illa de Atlante et Typhone oratio, quae legitur a v. 348 usque ad v. 377, utrum Promethei an Oceani sit, dissentiunt inter-

pretes. Wieselerus mediam quandam viam ingreditur, ut partem huius
orationis, usque ad v. 368, Oceano tribuat, reliqua Prometheo, illius
sermonem interpellanti et continuanti. Et priorem quidem partem ut
Oceano tribuat, Reisigii se rationibus permoveri dicit, quibus quae a
me opposita sunt p. 295, 6, nolo nunc repetere: reliquam autem
orationem, inde a verbis ἔνθεν ἐκραγήσονταί ποτε, Prometheo
assignat duabus de causis: primum, quia vaticinium de futuro Aetnae
incendio melius huic quam alteri conveniat, deinde quod commemo-
ratio illa Typhonis, qui quamvis fulmine ictus saevire tamen non de- 7
sinat, ad consilium Oceani Prometheum flectere cupientis parum accom-
modata sit. Possum equidem haec accipere, quoniam mihi quoque
illa verba, licet non sola, sed una cum omni superiore oratione, Pro-
methei esse videntur: quod autem dispescitur a Wieselero oratio inter
duos colloquutores, et Prometheus desubito alterius sermonem inter-
pellare fingitur, praesertim in medio versu, id vero probari nullo modo
potest. Quantum enim e superstitibus Aeschyli fabulis iudicare licet,
abhorret hoc plane ab huius poetae consuetudine, qui nunquam non
integris versibus personarum orationes concludit et exorditur: neque
ullum est contrarii generis exemplum, praeter unum Promethei locum
v. 982, ubi inchoatur versus Promethei exclamatione ὤμοι, con-
tinuatur autem Mercurii verbis, τόδε Ζεὺς τοὔπος οὐκ ἐπίσταται.
Id cur hoc loco ita Aeschylus instituerit, potest fortasse ratio haud im-
probabilis afferri:[2]) quamquam non repugnabo equidem, si quis
erratum a librariis esse suspicetur, locumque ita refingat, ut primum
ὤμοι Prometheus exclamet extra versum, ac deinceps Mercurius re-
petita eadem exclamatione versum integrum pronuntiet. Et hanc ra-
tionem Lachmanno, viro intelligentissimo, placuisse memini [3]). Verum
utut de hoc loco statuitur, in alterum illum locum rem adeo insolitam
contra omnes codices inutili coniectura invehere, id, opinor, criticis

non di, non homines, non concessere columnae.

In eadem oratione versum 354

Τυφῶνα θοῦρον, πᾶσιν ὃς ἀντέστη θεοῖς,

corruptum esse satis constat. Wieselerus πάλιν pro πᾶσιν scribi iubet, idque referri vult ad pugnam Atlantis contra deos, quo devicto Typhon rursus bellum iis intulerit. Sed dubito ego quidem magno-

2) Cf. Hermann. epit. doctr. metr. p. 276.

3) De chor. syst. p. 124.

pere, licueritne ita *πάλιν* dici de repetito certamine alterius, quum neque socius huius certaminis Typhon fuerit, neque hoc ipsum in superioribus memoratum sit.

Versu 471 pro vulgata lectione *ὥς τις* Wieselerus pronomen relativum *ὅστις*, in aliquot codicibus inventum, restitui, omnemque locum in hunc modum scribi et interpungi vult:

Πέπονθας αἰκὲς πῆμ', ἀποσφαλεὶς φρενῶν·
πλανᾷ κακὸς δ' ἰατρὸς, ὅ σ τ ι ς ἐς νόσον
πεσὼν ἀθυμεῖ —.

Scilicet in vulgata scriptura, quum *ὥς τις* legitur et post *πλανᾷ* interpungitur, utcunque verba construuntur, semper orationem habemus *ἀσύνδετον*, quum nulla intercedat inter haec duo verba, *πέπονθας* et *πλανᾷ*, coniunctio. Huic igitur malo Wieselerus occurrens alterum
8 verbum, *πλανᾷ*, in unum cum nominibus *κακὸς δ' ἰατρός* membrum conflari vult, ut sic etiam *δέ* coniunctio, nominibus his interposita, ad verbum illud pertineat, idque ita cum superiore membro nectatur. Sententiam autem eandem esse, ac si dictum sit, *πλανᾷ δὲ ὥς κακὸς ἰατρός*, quod ut comprobet, ad Schneideri ad hunc locum annotationem provocat. Nempe docet ibi Schneiderus id quod nemo facile in dubium vocaverit, *δέ* coniunctionem etiam ab Aeschylo nonnunquam secundo, non primo vocabulo postponi, eiusque rei aliquot exempla commemorat. Atqui exempla huius nostri similia neque citavit, neque potuit, opinor, citare. Scilicet haec verba, *κακὸς ἰατρός*, pro appositione habenda erunt ad id subiectum, quod est verbi *πλανᾷ*, eiusque appositionis vis erit comparativa, ut saepe alibi. Iam vero in tali orationis conformatione, quum postposita sit verbo appositio, non potuit coniunctio, a verbo seiuncta, mediae appositioni inseri, sed debuit necessario inter verbum et appositionem collocari, *πλανᾷ δὲ κακὸς ἰατρός*: si anteposita esset appositio, potuit coniunctio vel secundo loco poni, ut insereretur appositioni, *κακὸς δ' ἰατρὸς πλανᾷ*, vel etiam tertio loco: *κακὸς ἰατρὸς δὲ πλανᾷ*, sed *πλανᾷ κακὸς δ' ἰατρός* absonum est, neque quisquam unquam sic loquitur. — Quid autem faciemus isto *ἀσυνδέτῳ*, erepta nobis hac medicina? Tolerabimus, censeo, aut, si opus fuerit, tuebimur similibus exemplis haud adeo difficilibus inventu. Nam est sane nihil hoc genere frequentius, ubi quis, quod primum universe proposuit, statim quale sit disertius eloquitur, ut nostro loco chorus, postquam universe Prometheum turpi malo laborare dixit, hoc iam quale sit exponit his verbis,

ἀποσφαλεὶς φρενῶν πλανᾷ et sequentibus. Sexcenta id genus, si quis hoc agat, invenire nullo negotio poterit: ego nunc tribus defungar exemplis Homericis, quae obiter quaerenti prima se obtulerunt. Il. II, 217: αἴσχιστος γὰρ ἀνὴρ ὑπὸ Ἴλιον ἦλθεν· φολκὸς ἔην, χωλὸς δ' ἕτερον πόδα κτλ. Deformitas Thersitae, primum universe commemorata, statim per partes describitur. XXIV, 680: Λητοῖ ἰσάσκετο καλλιπαρῄῳ· φῆ δοιὼ τεκέειν, ἡ δ' αὐτὴ γείνατο πολλούς. Od. IV, 445: ἀλλ' αὐτὴ ἐσάωσε καὶ ἐφράσατο μέγ' ὄνειαρ· ἀμβροσίην ὑπὸ ῥῖνα ἑκάστῳ θῆκε φέρουσα.

In verbis Promethei quae leguntur v. 509, 10:

οὐ ταῦτα ταύτῃ Μοῖρα πω τελεσφόρος
κρᾶναι πέπρωται,

recte Wieselerus *Μοῖραν* non **sortem** sed **Parcam** h. e. divam personam esse agnoscit: quod autem rescribi vult, *Μοῖρ' ὅπως τελεσφόρος κράνῃ*, videtur nobis sententiam loci corrumpere. Dicet enim ita Prometheus, nondum haec sic esse fato constituta, ut a Parca perficiantur, habebimusque Parcam fatalia decreta exsequentem, diversam itaque a Fato eique parentem, qualem vereor ut Prometheus agnoscat, 9
qui quum *Μοίρας* dicat *τῆς ἀνάγκης οἰακοστρόφους* (v. 512, 13) non ministras has alienae cuiusdam potestatis, sed summas rerum moderatrices a se haberi significat, omnium eventuum necessariam seriem ipsas praefinientes et gubernantes.

In Mercurii verbis, v. 1015,

αὐθαδία γὰρ τῷ φρονοῦντι μὴ καλῶς
αὐτὴ καθ' αὑτὴν οὐδενὸς μεῖζον σθένει,

quum sint qui *μεῖον* pro *μεῖζον* scribendum censeant, recte ab his Wieselerus dissentit: ipse autem in fine versus secundi interrogationis signum poni vult, quod qua ratione fieri possit, non perspicio. Nam interrogare Mercurius non potuit nisi aut hoc modo: **numquid est, quo plus polleat contumacia?** — in qua interrogatione indefinitum pronomen ponendum fuisse apparet, *μῶν τινος μεῖζον σθένει;* — aut hoc: **quidnam est, quo plus polleat contumacia?** ut pronomen poneret interrogativum: *τίνος ἔχει μεῖζον σθένος;* Qui autem sic interrogat: **nullane re plus pollet contumacia?** is significat, hoc, quod est in hac interrogatione positum, sibi non ita se habere videri, h. e. non videri sibi nihil esse, quo plus contumacia polleat, sed esse potius aliquid eiusmodi: quae sententia quam aliena sit a Mercurii persona, quis non intelliget? Vult enim profecto nihi

eiusmodi esse, et hoc ipsum planissime eloquitur in vulgata lectione: *αὐθαδία οὐδενὸς* (aut *οὐδ' ἑνὸς*) *μεῖζον σθένει*: contumacia non ulla re plus pollet, h. e. nihil contumacia sola per se, absque prudentia, vincere et superare potest [4]).

Restant aliquot loci a me, qui eos sanos esse iudicarem, silentio praetermissi, a Wieselero autem supervacaneis coniecturis attentati, idque tanta cum levitate, ut in plerisque ne causas quidem, cur vulgatam lectionem mutatam vellet, exponere conatus sit. Veluti versu 258, ubi interroganti choro

οὐδ' ἔστιν ἄθλου τέρμα σοι προκείμενον;

Prometheus respondet:

οὐκ ἄλλο γ' οὐδὲν, πλὴν ὅταν κείνῳ δοκῇ.

displicere sibi ostendit *γέ* particulum, cuius rationem Hartungus in doctr. part. I, pag. 392 reddere studuerit: cur autem displiceat et quid ab Hartungo erratum esse censeat, non dicit. Ipse hanc proponit emendationem:

οὐκ ἄλλοτ' οὐδὲν, πλὴν ὅταν κείνῳ δοκῇ,

licetque suspicari, huius prae vulgata lectione praestantiam adeo ei manifestam visam esse, ut omni demonstratione supersederi posset. Nos hanc praestantiam, qualis sit, non perspicimus. Nam id quidem non credimus, concinnitatis cuiusdam amore eum permotum esse, ut adverbio temporis relativo, *ὅταν*, alterum item adverbium temporis, *ἄλλοτε*, responderet. Nimis enim hoc puerile est. Ceterum *γέ* particula hoc loco plane ex vulgatissimo omnium scriptorum usu posita est in ea responsione, qua quis id ipsum, quod alter interrogaverit, ita esse affirmat, simulque aliquid insuper addit. Res est notissima diuque ante Hartungum a multis observata: et extant eius in hac ipsa fabula aliquot exempla, velut v. 253. 4, 515, 747, 769, 775.

Item v. 436 sqq. vulgatam lectionem

βοᾷ δὲ πόντιος κλυδὼν
ξυμπιτνῶν, στένει βύθος,
κελαινὸς δ' Ἄϊδος ὑποβρέμει μυχὸς γᾶς.

refingi vult in hunc modum, ut pro *βύθος* rescribatur *βαθὺς*, pertinens scilicet eodem quo *κελαινὸς*, ad *μυχὸς*, comma autem post

4) Similia quaedam exempla contulit nuper Sauppius ad Plat. Protag. p. 324 D.

ξυμπιτνῶν deleatur ponaturque post *στένει*, de quo se ambigere dicit, sitne pro dativo accipiendum, ut dicatur marinus fluctus cum gemitu collidi, an pro verbo, ut dicatur scilicet fluctus marinus boare collisus gemere, quale asyndeton iure mireris ei in mentem venire potuisse, qui aliud, idque plane usitatissimum, v. 471, tolerare nequiverit. Sed magis mireris vulgatam lectionem cuiquam displicuisse. Nimirum quum in Robortelli editione *βαθύς* scriptum sit, manifesto typographi errore, in Mediceo autem codice, si minus hoc ipsum *βαθύς*, at certe *βάθος*, hoc satis causae fuit ad excogitandam istam emendationem.

Versu 852 Prometheus Ioni Apidis in Aegypto partum praedicens haec ait:

ἐνταῦθα δή σε Ζεὺς τίθησιν ἔμφρονα,
ἐπαφῶν ἀταρβεῖ χειρὶ καὶ θιγὼν μόνον.
ἐπώνυμον δὲ τῶν Διὸς γεννημάτων
τέξεις κελαινὸν Ἔπαφον.

Γεννήματα Wellauerus, Wunderlichius aliique multi ipsam illam contrectationem, versu superiore memoratam, dici statuerunt. Id Wieselerus improbat propterea quod „ita nimis abrupte et obscure loquutus esset poeta.“ Rescribendum igitur suadet, *ἐπώνυμον δὲ τῶν Διὸς γέννημ᾽ ἀφῶν.* Nimirum debebat Prometheus vaticinans omnia quam planissime et disertissime exponere, et hoc ipsum perspicuis verbis declarare, non de concubitu cogitandum esse, sed de contrectatione tantum: et si forte Io iam ex concubitu Iovis gravida esset, cavendum Prometheo erat, ne responderet sibi illa, filium suum Epaphum, utpote ab *ἐπαφῇ* dictum, non recte nunc *γεννημάτων ἐπώνυμον* dici: nam 11
γεννήματα quidem iam alio modo peracta, contrectationem autem illam nihil nisi quandam obstetricationem futuram esse.

Superest unus locus, de quo disputandum sit, in prologi initio, v. 6, ubi quum vulgo nunc ea scriptura recepta sit, quam vetus Aristophanis interpres ad Ran. v. 827 servavit,

ἀδαμαντίνων δεσμῶν ἐν ἀῤῥήκτοις πέδαις,

Wieselerus codicum Aeschyleorum auctoritatem maiorem ratus hunc versum reponi vult,

ἀδαμαντίναις πέδαις ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις.

Nempe hoc ipsum in Robortelli editione legitur: codices autem, quotquot collati sunt, omnes in *ἀῤῥήκτοις πέτραις* conspirant, suntque etiam qui *ἐν* praepositionem addant, itemque in omnibus *ἀδαμαντί-*

νοις aut *ἀδαμαντίναις*, et *πέδαισιν* aut *πέδῃσιν* extat. „Quivis unus“, inquit Wieselerus, „qui accurate pensitaverit, quantopere codicum lectiones consentiant et ab ea, quae a scholiasta Aristophanis tradita est, discrepent, illi codicum consensui plus tribuendum censebit, quam scholiastae.“ Mihi contra, quo quis accuratius illum consensum consideraverit causamque eius reputaverit, eo minus ei tributurus videtur. Constat enim omnes illos codices ex uno exemplo originem habere, quod exemplum quum alius alio fidelius repraesentet, poterunt hinc inter se comparati alii aliis meliores aut deteriores dici, consensus autem omnium nihil aliud probabit, quam veteris illius exempli lectionem. Haec igitur quum opposita sit alteri lectioni, ab Aristophanis interprete servatae, non multorum nobis testimonia audire videbimur uni opposita, sed singulos utrimque testes esse censebimus, quorum utri fidem adiungamus, non aliunde nisi aut ex ipsorum auctoritate aut ex rei, quam testantur, natura ac probabilitate diiudicandum sit. Et de auctoritate quidem hoc unum nunc dicere possumus, nihil causae esse, cur illum Aristophanei scholiastae codicem, cuius praeter hoc unum specimen nihil nobis innotuit, non meliorem aut adeo deteriorem isto fuisse iudicemus, unde nostri codices fluxerunt, quem quidem non optimum fuisse multis argumentis colligitur. Rem autem ipsam per se contemplanti, non poterit dubium videri, utra lectio probabilior sit. Nam quod Wieselerus hanc quam scholiastes habet lectionem coniectori alicui deberi, non ex integriore libro servatam esse iudicat, nulla ratione facit. Quid enim in coniectoris illius libro scriptum fuisse credit, quod ille corrigendum putaverit? Hocine, quod nostri codices habent? Parum credibilis erit tanta corrigendi audacia. An illud, quod Wieselerus verum iudicat? Negabit ipse, corrigendi causam fuisse. Quamquam nos qui-
12 dem aliter iudicamus; et si vere hoc inventum in illo libro fuisset, tolerari non debuisse contendimus. Quis enim talem versum, non dicam Aeschylo, sed quolibet de trivio poeta dignum iudicet, *ἀδαμαντίναις πέδαις, ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις*, duabus partibus aequalibus in homoeoteleuta desinentibus? Aut quis ab Aeschylo uni verbo *ὀχμάσαι* in uno orationis membro, uno structurae tenore, haec duo *πρὸς πέτραις* et *ἐν πέτραις* adiungi potuisse credet?

τόνδε πρὸς πέτραις
ὑψηλοκρήμνοις τὸν λεωργὸν ὀχμάσαι
ἀδαμαντίναις πέδαις ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις.

Et hoc *πρὸς πέτραις ὀχμάσαι ἐν πέτραις*, ad rupes affigere in rupibus, significabit Wieselero interprete: ad rupes ita affigere alterum, ut is simul etiam inclusus in rupibus h. e. in aliquo hiatu rupium lateat! — Talia si aut non assequutus aut abominatus aliquis ad coniecturam quamvis audacem confugisset, summopere laudaremus. Sed nequaquam tamen scholiastae illius lectionem ex huiusmodi coniectura ortam esse censemus: impressam enim habet certissimam veritatis notam, estque haud dubie ex incorrupto quodam fabulae Aeschyleae exemplo prompta: haec contra, quae in nostris codicibus leguntur, inepte excogitata sunt ad explendam depravati codicis scripturam. Nam primum *ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις*, pro *πέδαις*, scriptum erat, errore proclivi, et in Wellaueri etiam annotatione ad h. l. commisso: deinde media versus pars aliquo casu oblitterata, ut legi non possent nisi haec: *ἀδαμαντίν — — ἐν ἀῤῥήκτοις πέτραις*: denique in margine adscriptum *πέδαις*, quo scilicet illud *πέτραις* corrigeretur. Hoc postea corrector male abusus est ad explendam lacunam, et hinc nostrorum codicum lectiones ortae sunt. — Quae autem protulit praeterea Wieselerus ad emendationem scilicet suam comprobandam: „videri Prometheum in aliquo rupis hiatu positum fuisse ita, ut pars tantum corporis promineret et in conspectum veniret, eamque sententiam egregie quadrare ad id, quod pluribus de causis pro certo sumi possit, Promethei imaginem quandam ligneam oculis eorum, qui spectarent, subiectam fuisse: posse enim statui, hanc imaginem ita comparatam fuisse, ut sola anterior pars exhibita esset, ut is, qui Prometheum agebat, non in ea, sed pone eam in hiatu rupis versaretur," haec nunc accuratius examinare non libet: et cur ligneum illud simulacrum, de quo illi non dubitandum videtur, mihi parum placeret, dixi in prolegomenis editionis meae p. 85. 86. Hoc tamen non gravabor profiteri, si fuerit tale simulacrum, malle me id in rupis hiatu magna ex parte delitescens, quam totum in theatri conspectu positum cogitari, ne scilicet ligneus ille Prometheus nimis cito aut taedium aut risum populo moveret. — Sed admonet me haec res alius cuiusdam
Promethei, non lignei quidem, sed picti in vase fictili, itemque in hiatu 13
quodam pube tenus delitescentis, quem a Scrofanio, Italo archaeologo, acceptum nuper Geppertus, popularis noster, spectandum nobis proposuit in libro de antiquo Graecorum theatro, Lipsiae a. 1843 edito. Vereor tamen equidem magnopere, ne hic quoque Prometheus explodendus sit. Hominem enim pictum videmus adolescentem et im-

berbem, qua specie unquam Prometheum propositum esse parum credibile est. Is prominet dimidia fere sui parte e strue quadam lapidum, rudium quidem illorum, sed ordine tamen compositorum, ut esse solent in aedificiis, quae cyclopia dicuntur, nisi quod in hac pictura lapides satis parvi sunt, maximique eorum, si ad hominis mensuram comparentur, vix capitis modum excedunt, minimi, quantos facile manus totos comprehendat: universa autem species muri est aut imperfecti aut diruti, quali specie rupem, in qua Prometheus vinctus fuit, repraesentare nemo profecto potuit. Denique advolat ad hominem serpens alatus: quem pro aquila, Promethei corpus laniatura, a pictore substitutum esse aut potuisse substitui nunquam nobis persuadebitur. — Necesse est igitur aliud esse huius picturae argumentum: quodnam sit, non quidem pudeat me nescire, neque tamen, quid mihi videatur, dicere verecundabor, quum praesertim Iahnius noster, archaeologus peritissimus, idem sibi dudum visum esse significaverit, in Palamede p. 44, simulque eorum me admonuerit, quae in eandem sententiam a viro illustrissimo, duce de Luynes, scripta sunt in Annalibus inst. archaeol. tom. I, pag. 407 sqq. Videor igitur mihi hominem agnoscere in cavernam Trophonii descendentem; eamque sententiam etiam contra Welckeri disputationem, in Diurnis antiquariis a. 1838, p. 219, facile defendi posse arbitror. Nam quod is Palamedem repraesentari credit lapidibus obrutum, vix minus incredibile est, quam illud de Prometheo. Primum enim in lapidatione, quum lapides a magna multitudine coniiciuntur, hos nemo credet ita cadere posse, ut in muri diligenter constructi formam coeant, cum autem, in quem coniecti sunt, erectum stare, dum lapides ad pubem usque accumulantur et post eum adeo in altum exsurgunt, ut supra ipsius caput emineant, quemadmodum in hac pictura factum videmus. Non igitur intelligo, qui potuerit Welckerus ad ipsum adspectum provocare, qui mihi quidem omnem lapidationis cogitationem excludere et procul arcere videtur. Quod autem introitum in cavernam Trophonii repraesentari negat, non sane ostii instar videmus, patulo vel aditu vel descensu: sed ad Trophonii cavernam descensum fuisse legimus per foramen angustissimum, quo quum is qui descensurus erat pedes immisisset, subito occulta quadam vi intus abriperetur: idque foramen fuisse in latere specus cuiusdam non natura
14 sed arte facti, cuius circuitum probabile est lapidibus exstructum

fuisse in hunc modum, quem pictura repraesentat[5]). Et quod non omnem hunc circuitum depictum videmus, sed partem tantum eius cum ipso illo foramine atque homine intus collocato: necessario hoc ita pictor instituit, quandoquidem, si totum circuitum pinxisset, hominem necesse fuisset abscondi nec potuisse conspici. Fecit igitur, quod maxime consentaneum erat, ut muri imperfecti speciem repraesentaret, eumque ex altera parte humiliorem, quo propius draconem, ex hac parte advolantem, homini admovere posset. Hunc autem draconem ne nos quidem pro uno eorum accipimus, qui in caverna Trophonii esse dicebantur, quos quidem Welckerus recte negat alatos pingi potuisse: sed nihil obstat, quominus Agathodaemonem significari credamus, in cuius aede, qui oraculum consulebant, aliquamdiu morabantur. Is igitur nunc adest descendenti propitius, opinor, et opem laturus. Proxime Agathodaemonem ad dextram caduceus est, mercuriale signum, quo nihil aliud a pictore significatum coniicio, quam Trophonium, oraculi dominum. Quippe fuerunt qui ipsum Trophonium pro Mercurio haberent, uno de quinque, in quos huius numen a philosophantibus mythologis dispertitum est. — Denique litteras *ΑΓΑ*, paullo longius ad dextram positas quilibet, opinor, malet de Agamedis nomine interpretari, quam cum Welckero, de Palamedis, ut prima littera *Π* deleta, *Α* autem cum *Γ* permutata esse statuatur, quum praesertim ipse Welckerus huic se coniecturae non multum tribuere professus sit. Quae autem ab hoc causae proferuntur, quominus Agamedes significari credatur, hae mihi, si fas est litteratori contra archaeologum de huiusmodi artis arcanis dicere, inanes esse videntur. Aut ipsum Agamedem, aut rem aliquam ad Agamedem pertinentem, velut aram, non autem litteras initiales pingi debuisse contendit. Ipsum Agamedem cur noluerit pictor pingere, mihi satis manifestum videtur: aram qui postulat, demonstrare ante omnia debebit, fuisse aram Agamedi consecratam. Nam Pausanias quidem huic ab iis, qui in cavernam descensuri essent, arietem non ad aram, sed *εἰς βόθρον* sacrificatum esse scribit. De alia denique re quaecunque ad Agamedem

---

5) Veram oraculi faciem talem fuisse, qualem pictor repraesentavit, nemo credet. Nam illam sic extra conspici non potuisse manifestum est. Usus igitur est libertate pictoribus concessa, ut quae abscondita essent quodammodo tamen significaret. Ceterum de vera oraculi facie subtilissime a Wieselero disputatum est: Das Orakel des Trophonios. Goetting. 1848.

pertinente, qua is melius quam primis litteris nominis significari potuisset aut debuisset, tum demum disputari poterit, si qualis haec res sit, fuerit demonstratum. — Itaque mihi quidem nihil obstare videtur, quominus id quod dixi argumentum huius picturae esse statuatur, neque in iis, quae in reliquis vasis partibus picta sunt, quidquam esse arbitror, quod huic interpretationi adversetur, etiamsi de singulis, quid sibi velint et quo pertineant, non potest certo demonstrari. Sed quemadmodum in philologicis ita etiam in archaeologicis multa esse puto, quae satius sit nescire, quam inanibus coniecturis operam ludere.

Scribebam Gryphiswaldiae mense Martio ann. MDCCCXLIV.

VINDICIAE IOVIS AESCHYLEI.

Quae tribus abhinc annis de Aeschyli Prometheo commentatus 3 sum, facile iis quidem omnibus probatum iri sperabam, qui libero necdum occupato diversis opinionibus animo disputationis meae viam attente persequi rationumque momenta ex aequo ponderare vellent ac possent; qui autem iam antea de fabulae illius argumento et consilio aliter secum statuissent, hos praevidebam profitebarque paullo aegrius mihi assensuros esse, non quo eos omnes veritatis minus amantes esse crederem, sed quoniam, quum semel aliquid pro vero amplexi sumus, ipse noster veritatis amor impedimento esse potest, quominus veriora, sed iis, quae adhuc vera nobis visa sunt, dissimilia aequo animo accipiamus. Idque tanto facilius accidere etiam optimo cuique solet, quo magis nova et ab iis, quae ipse sibi persuaserat, abhorrentia proferri videt, hoc praesertim tempore, quo multi nimio quodam novitatis studio abrepti levissima saepe commenta fidenter temere iactitant, nec desunt etiam, qui non tam quod ipsis persuasum sit, quam quod gratum aut vulgo aut potentioribus fore existiment, prae se ferre videantur. Hanc ob causam non miratus sum, in iis, qui meae de Aeschylo disputationi obloquerentur, etiam Godofredum Hermannum extitisse [1]), virum optimum veritatisque amantissimum, sed qui quum aliter dudum de Aeschyli tragoedia iudicaverit, tum iudicio suo non sine causa plurimum confidere solitus sit, nec facile concedat dissentientibus, me autem meosque mores ignoret, ut licuerit fortasse dubitare, id quod initio dissertationis suae significat, ex animone an consultius ratus ista scripserim. Is est Hermannus, cui me convictum

1) In dissertatione de Prometheo Aeschyleo Lips. a. 1845. edita.

manus dare haud puderet; is autem ego sum, qui auctoritate non facilius quam gratia movear, veritati omnium libentissime concedam. Itaque si vera Hermannum contra me disputasse viderem, publice me victum confiteri non sane cunctarer: nunc autem, quum re identidem
4 considerata non labefactatum meum de Aeschylo iudicium sed confirmatum sit, officii mei esse arbitror, ut causam semel susceptam tuear, neque alios in errorem induci talis viri auctoritate patiar.

Concedit Hermannus p. 4 verum esse, quod ego dixi, non debere tragoediam pugnare cum religione populari nec quae sancta et venerabilia sint, privare illa sanctitate atque in contemptum adducere; reprehendit tamen quod addiderim, non magis licere poetae tragico Iovem ut odio dignum tyrannum fingere, quam statuario in templo signum Iovis forma satyri aut vultu malevoli daemonis ponere: non enim comparari inter se ista posse, quia nec ridiculi quidquam in Aeschylei Iovis persona, ut in satyro, nec tetri, ut in malevolo daemone, inveniatur. Quasi vero ego dixerim Iovem in Aeschyli fabula aut mihi aut aliis ridiculum ad instar satyri aut tetrum ad instar mali daemonis visum esse. Hoc dixi, Iovem illum permultis saevum, ingratum, iniustum odioque dignum visum esse, — et fuerunt adeo, qui eum cum Satana compararent; — talem autem Iovem proponere non magis licuisse, quam aut ridiculum aut tetrum; nam pariter utrumvis religioni contrarium esse. Id autem cur Hermannus nec recte et cupidius iudicatum diceret, nulla profecto causa erat [2]). Reprehendit porro Hermannus quod eodem loco a me scriptum est, non posse ab Aeschylo maximae temeritatis culpam averti, si in summo deorum exemplum proposuisset morum pravitatis, idque ait documento esse, aliter me de animo Iovis quam Aeschylum sentire, qui non putaverit se aliquid de maiestate Iovis detrahere. Possit haec facile aliquis in eam partem interpretari, quasi Hermannus pravitatem morum non alienam a maiestate Iovis Aeschylo visam esse censeat; sed quum statim addat, ne videri quidem pravos Iovis mores Aechylum voluisse,

2) Ne quis forte credat me ambigue saltem loquutum esse, ut errari facile de sententia mea potuerit, adscribam ipsa verba, quibus p. 13 usus sum: *„Was dem frommen Gemüthe ehrwürdig und heilig ist, das darf sie (die Tragödie) auf der Bühne nicht herabwürdigen, und dem Dichter war es eben so wenig erlaubt, hier den Zeus als einen hassenswürdigen Tyrannen darzustellen, als es dem Bildhauer erlaubt gewesen sein würde, im Tempel der Statue des Zeus eine Satyrgestalt oder das Antlitz eines boshaften Koboldes zu geben."*

ostendit se plane mecum sentire, et utrique nostrum pravum Iovem salva maiestate ab Aeschylo proponi non potuisse videri. Cur igitur me reprehendit? Propterea scilicet, quod ego in Prometheo pravos Iovis mores non quidem esse, sed videri tamen dixi, idque Aeschylum voluisse: ille contra ne videri quidem tales, aut, si videantur, noluisse tamen hoc Aeschylum contendit. Id vero fieri non potuit, nisi aut malus poeta ille fuit, aut aliter atque nos de bonitate et pravitate morum iudicavit. Tam malum poetam fuisse, ut, quod noluerit, invitus tamen commiserit, nemo facile credet: restat igitur alterum, apparetque, Hermanno non illud dicendum fuisse, aliter me de animo Iovis, sed hoc potius, aliter me de morum pravitate sentire, atque Aeschylus sentiat aut sentire ipsi videatur. Sed hoc quale sit, mox accuratius videbimus: nunc considerandum est, quam ob causam Aeschylum ne videri quidem in hac fabula pravos Iovis mores voluisse contendat. „Non tulissent hoc", inquit, „aequo animo spectatores, nescientes in ea demum quae sequutura esset tragoedia Iovem qualis 5
re vera esset appariturum [3]." Atqui hoc certe non nesciebant, sequuturam esse tragoediam, quae exitum certaminis reconciliatumque cum Iove Prometheum exhiberet, et spectaverant paullo ante aliam, in qua certaminis illius causa atque origo proposita erat. Nam trilogiam hanc igniferi, vincti et soluti Promethei nunc etiam Hermannus agnoscit. Itaque quum negat laturos spectatores fuisse talem sibi Iovem propositum, cuius mores summae pravitatis speciem haberent, quid aliud quam homines sibi fingit perquam imperitos, qui partem tanquam partem, non tanquam totum, aestimare nequiverint, ideoque, si quid esset in parte, quod per se solum displicere merito posset, non tulerint hoc propterea, quod exitum, licet mox cognitum iri scirent, atque etiam qualis futurus esset, facile suspicari possent, tamen quis esset futurus, nondum plane cernerent? Ego contra longe probabi-

3) Praeivit haec Iulius Caesar, vir doctissimus pariter et acutissimus, in censura libri mei Diurnis antiquariis inserta, ann. 1845 p. 329, illud maxime urgens, quod dixi p. 10, voluisse Aeschylum hac tragoedia animos spectatorum ita affici, ut saevum Iovem et crudelem sibi proponi crederent. Non quidem immerito Caesarem Hermannus circumspecte considerateque adversus me disputasse dicit: verum tamen ita disputavit, ut maiore etiam circumspectione et consideratione adhibita facile redargui posse videatur, id quod ego facere conatus sum in epistola ad ipsum Caesarem scripta, et ab hoc in Diurnis antiquariis ann. 1846 publicata, quam etiam his vindiciis nunc adiiciendam putavi.

lius arbitror, Aeschyli spectatores, quum unam, et mediam quidem trilogiae fabulam spectarent, satis prudentes fuisse, ut quem ad finem omnis res tenderet expectandum partemque ex toto iudicandam esse recordarentur, praesertim praeparatis iam prima fabula animis, id quod, etiamsi factum esse in hac trilogia demonstrari nequit, potuisse tamen fieri apparet. Itaque ista, quam Hermannus attulit, causa obstare Aeschylo non potuit, quominus hanc quidem partem trilogiae ita componeret, ut, si quis eam solam intueretur, non posset non saevum Iovem et importunum, Prometheum autem propter egregia facinora iniusto supplicio affectum credere. Sciebat enim eo magis omnes in exitum intentos fore, quo suum utrique locum restitutum iri expectarent, tantoque altius veritatem in mentes eorum penetraturam, quanto propius errorem ipsi fuissent. Hinc apparet etiam, quod porro Hermannus ex his, quae ipse posuit, manifestum fieri autumat, hodiernas me aut christianas de bonitate et pravitate morum opiniones Aeschylo supposuisse, id ista quidem ratione, qua ne videri quidem pravos Iovis mores Aeschylum voluisse colligit, nequaquam confici posse. Ceterum ego semper veterum opiniones non aliunde quam ex ipsorum monumentis cognoscendas esse statui: Aeschylus autem quid de bonitate aut pravitate morum sentiat, omnia eius carmina tam liquido demonstrant, ut qui mediocriter modo attendat falli hac in re non posse videatur. Atque de humanis quidem moribus ipsum Hermannum hoc mihi concessurum esse arbitror: obloquetur autem de divinis, imprimis de iis, quos Iovi Aeschylus tribuerit. Nam in errorem me inductum esse ait Iovis nomine, cuius non distinxerim duplicem usum. „Significat enim," inquit, „nomen illud nunc unum ex diis, qui supre-
6 mus habetur, nunc omnino divinam naturam, ut in Agamemnonis et Supplicum versibus, a quibus p. 21 profectus videtur Schoemannus. Ipsa id verba docent, *Ζεὺς ὅστις πότ' ἐστιν*. Illis in versibus Aeschylus, ut omnes antiqui, quum universe de deo loquuntur, summa id reverentia facit, aeque ut Christiani perfectissimum et sanctissimum omnisque labis expers numen venerans. Valde ab eo deo diversus est is Iupiter, quem unius ex diis personam sustinentem potentia quidem praevalidum, cetera autem homini similem iisdem quibus humanam naturam affectionibus animi obnoxium cogitabant. Hos non distinguens Schoemannus fieri non potuit, quin pugnare secum Aeschylum crederet, qui quem alibi ut sapientissimum et iustissimum gubernatorem mundi praedicaret, in Prometheo ingratum, iniustum, saevum,

crudelem fecisset. Itaque deum, qualem Christiani colimus, Aeschyli animo obversatum ratus, necessario in eam incidere opinionem debuit, ut ista, quae in Iove vituperanda putaret, re vera non vitia sed furto Promethei provocatam iustam dei iram esse statueret, idque ostensum esse crederet ea tragoedia, quae soluti Promethei nomen gerens illam quam integram habemus sequebatur." In hac omni disputatione equidem nihil veri inesse video praeter hoc unum, quod Iovis nomen duobus modis a veteribus usurpatum esse dicit: nam est hoc sane verissimum dudumque ab aliis observatum, ut ignorari a nullo possit, qui modo mediocriter sit in hoc litterarum genere versatus. Fuerunt proinde, qui duos Ioves facerent, unum naturalem, ut ait Lactantius [4]), alterum fabulosum, h. e. unum qualem philosophi cogitarunt, totius mundi aut creatorem aut certe rectorem, cuius perfectissima esset vereque divina natura, alterum qualem poetarum fabulae impiae saepenumero et ridiculae proposuerunt, hominum simillimum nulliusque humanae labis expertem. Aeschyli autem Iupiter quantum distet a summo illo numine, quod Iovis nomine philosophi appellant, ego ipse compluribus libri mei locis indicavi [5]). Nam neque absolutum esse docui neque creatorem mundi, sed generatum diis antiquioribus et certis fati legibus obnoxium et ne erroris quidem immunem, praepotentem quidem, non autem omnipotentem, et in universum ab humanae naturae similitudine, sicut ceteros deos populares, non magnopere abhorrentem, neque igitur labis omnis expertem, siquidem etiam error in labe ponendus est iraeque atque amoris affectus, quibus ille nequaquam caret: verumtamen non insipientem, non impotentem animi, non effrenatum libidine, denique non deteriorem viro bono et probo, sed omnes deos hominesque, sicut potentia et imperio, ita etiam sapientia et virtute longissime superantem [6]). Talem Aeschyli Iovem quum plurimum ab illo vero deo, quem Hermannus in Agamemnonis et Supplicum canticis intelligi vult, tum etiam ab eo diversum esse apparet, quem fabulae vetustae, aut reapse aut specie saltem impiae

4) Institt. div. 1, 11, 37. Cf. Cudworth. system. intellect. c. IV. § 14 et 25. Valckenar. diatr. p. 37.

5) Vid. p. 37. 38. 49. 98. 109. 132. 143.

6) Cf. L. Preller in Encyclop. real. a Paulio edita, tom. IV. p. 594, quem mecum consentire tanto magis laetor, quanto maiorem in eo doctrinam et harum praecipue rerum, quae ad mythologiam religionesque pertinent, peritiam omnes agnoscunt.

et ineptae et Aeschyli quidem aetate prudentioribus omnibus summopere improbatae, risu potius aut contemptu quam cultu et veneratione dignum proponebant. De illo autem Iove Aeschyleo, quamvis esset eo, quem philosophi dicebant, aliquanto inferior, potuerunt tamen profecto ea omnia praedicari, quae Hermannus tantummodo de universa divina natura aut de tali, qualem Christiani colimus, deo accipienda esse opinatur: in quo quantum aberraverit ab Aeschyli mente ipsa illa duo cantica manifestum facient. Nam in Agam. v. 155 sqq. apertissime indicatur, ante Iovem illum, quem chorus tam piis precibus invocat, duos alios fuisse mundi dominos, Uranum primum, ὅστις πάροιθεν ἦν μέγας, v. 162, ac deinde Saturnum, ὃς ἔπειτ' ἔφυ, v. 165, Iovem autem tertium extitisse, victorem decessoris, τριακτῆρα, et propterea ἐπινικίοις celebrandum, v. 167; ut iure mireris in re tam manifesta errorem cuiquam obiici potuisse illa formula, qua chorus in invocando utitur, Ζεὺς ὅστις πότ' ἐστιν, quae, etiamsi potuerit usurpari de illo Hermanni deo universe dicto, locum tamen habebat etiam in quovis uno de popularium deorum numero, et usurpabatur ab hominibus religiosis, qui nomina deorum ab hominibus tantum imposita esse reputarent, neque sciri posse, acceptane diis et naturae eorum convenientia essent, id quod etiam ipsi chori verba significant, εἰ τόδ' αὐτῷ φίλον κεκλημένῳ, τοῦτό νιν προσεννέπω. In Supplicibus autem v. 519 sqq. eundem deum, qui ut ἄναξ ἀνάκτων, μακάρων μακάρτατος καὶ τελέων τελεώτατον κράτος invocatur, in eodem cantico chorus progenitorem suum et Ius ἐφάπτορα, v. 530, appellat, multisque verbis Ius aerumnas, propter huius ipsius Iovis amorem exantlatas, auxiliumque tandem ab eodem ei latum commemorat v. 566. Hinc apparet, unum ubivis Aeschylo Iovem esse, Saturni et Rheae filium, patris et Titanum victorem, Promethei adversarium, Ius amatorem, eundem denique, quem Prometheus in fabula cognomine maledictis insectatur exitiumque ei minatur ad exemplum eorum, qui ante ipsum regnaverint. Hic idem est, non alius, „de quo illis in versibus Aeschylus summa reverentia loquitur, aeque ut Christiani, perfectissimum et sanctissimum numen venerans." Quodsi cui tamen pugnare inter se videntur haec perfectissimi dei veneratio et ista rerum fabulosarum commemoratio, non intercedam equidem, quominus is Aeschylum repugnantia et parum convenientia componere et conciliare non recte conatum esse arguat: duos autem Aeschylo Ioves obtrudere nemo audebit, nisi qui eius in tractandis rebus divinis

rationem parum perspectam habeat. Deos ille omnes, quos populus
publicis religionibus coleret, et esse deos credit et adorandos tanquam
mundi rerumque humanarum praesides et moderatores, alium alio
sapientia, virtute, potentia praestantiorem, honore tamen et reverentia
dignos omnes. Atque hanc reverentiam et religionem non passim
tantummodo inspersis dictis praeclaris, qualia etiam apud Euripidem
multa sunt, hominum animis inculcat, sed est haec omnium eius tra-
goediarum summa, omnisque earum descriptio et compositio huc per-
tinet, non ut infinitam aliquam et absolutam naturam divinam, rerum
omnium effectricem et moderatricem, sed ut hos ipsos deos, quorum
nomina a maioribus tradita acceperat, quorum templa in urbibus con- 8
stituta erant, quos sacris et caerimoniis cives colebant, religiose vene-
randos esse doceret. Huic autem consilio attemperavit etiam fabula-
rum, quas proponeret, delectum et tractationem. Nam profecto
Aeschylus non magis quam quisquam illa aetate, qui paullo supra vul-
gum saperet, tam superstitiosus stulteque credulus fuit, ut quidquid de
deorum rebus gestis vetustae fabulae narrarent, propterea quod anti-
quitus traditum erat et credebatur fortasse ab aniculis, sibi quoque
credendum et pro vero habendum esse statueret; plurima haud dubie
ficta, plane certum et indubitatum fortasse nihil esse iudicabat. Sed
ut tragicus poeta alias ex his fabulis, quas nec deorum maiestate
indignas et populo utiles aut esse aut tractatione sua effici posse
existimaret, asciscebat, alias autem spernebat, easque aut silentio
praetermittebat aut etiam apertis verbis reiiciebat; in quo delectu dis-
sentire fortasse aliquis a summi viri iudicio possit, ipsam autem quam
tenuit rationem agnoscere debemus talem esse, quae ad religionem
omnia et pietatem unice referat, nihilque admittat variandorum et or-
nandorum carminum causa, quod ab illis seiunctum esse et deorum
apud homines venerationi officere posse videatur. Itaque Iovem,
ceterorum deorum longe praestantissimum, etiam ubi traditas de eo
fabulas non spernit, non tamen propterea nihil diversum proponit ab
isto fabuloso, quem sapientiores dudum spernere coeperant, utpote sola
potentia et immortalitate, non vero sapientia et virtute quolibet me-
diocri homine praecellentem: non magis autem absolutissimum et
perfectissimum numen, qualem summum et unum verum deum esse
debere philosophi intellexerunt, sed quasi mixtum utroque et tempe-
ratum, quem, quum ab humanae naturae similitudine non nimis ab-

horreat, venerari tamen et adorare non solum propter potestatem, sed propter sapientiam, iustitiam, bonitatem deceat.

His in universum de Aeschyli Iove praemissis iam de Promethei fabula videndum est. In hac enim pravissimos Iovis mores plerisque visos esse nemo ignorat, neque Hermannus ipse olim aliter iudicavit. Nam crudelissimi tyranni exemplum in eius persona propositum esse dixit, idque apud Graecos offensionem habere potuisse negavit, ut in religionibus, quae totae ex huiusmodi fabulis essent compositae[7]). Tantam igitur vir doctissimus apud Aeschylum eiusque aequales perversitatem religionis fuisse credidit, ut pravis deorum moribus non offenderentur, Iovemque crudelissimum tyrannum aequo animo ferrent. Nunc autem hactenus saltem mutavit iudicium, ut duos Aeschyli Ioves distingui velit, alterum fabulosum, qui salva religione etiam minus reverenter tractari potuerit, alterum perfectissimum et sanctissimum, summa semper cum reverentia memoratum: in Prometheo fabulosum istum proponi, ac ne hunc quidem tam pravum esse, quam plerisque visus sit, modo quis rem non ex hodiernorum theologorum aut ex philosophorum placitis, sed ex Aeschyli et eius aequalium opinionibus aestimare velit. Hoc igitur novum suum iudicium probaturus p. 5 ab
9 exponendo fabulae argumento initium facit. „Quum Titanes," inquit, „inter se deliberarent, utrum Saturnum an Iovem regnare oporteret, Prometheus effecit, ut ereptum Saturno regnum traderetur Iovi: quo ille potitus, Titanibus in Tartarum detrusis, munia singulis diis sua assignavit." Poterat dicere, Prometheum illud a se effectum esse gloriari: nam facilior fieret Iovis defensio, si ille fortasse meritum suum supra verum extulisset; sed mittamus hoc, audiamusque reliqua. „Iovi, quum deletis hominibus aliud novum genus creare vellet, Prometheus miseritus hominum obstitit, subductumque clam ignem cum mortalibus communicavit, quo compotitos artes docuit, quibus ab agresti feritate ad commodae et iucundae vitae cultum veherentur. Quapropter iratus Iuppiter eum in Scythiae deserto rupi affigit." Ita exposito fabulae argumento, „quid", quaerit, „est in his, quod aut morum pravitatem Iovis arguat, aut probitatem suspectam reddat Promethei? Ingratus, inquit, Iuppiter est erga Prometheum, per quem est regnum adeptus. Prometheo ita videri non est mirum. Num vero, si regnat per Prometheum Iuppiter, propterea ferat adversantem

7) Dissert. de Aesch. Prom. solut. in Opusc. tom IV. p. 256.

regnanti, nec puniat propter ignem clam surreptum datumque hominibus? Dominator mundi est Iuppiter, pro arbitrio suo cuncta regens, *παρ' ἑαυτῷ τὸ δίκαιον ἔχων*, asper novitate imperii, *ἅπας δὲ τραχὺς ὅστις ἂν νέον κρατῇ*, eoque inexorabilis, *ἀκίχητα γὰρ ἤθεα καὶ κέαρ ἀπαράμυθον ἔχει*: ceterum nec fato maior nec futurorum omnium gnarus. Similia legimus in Eumenidibus v. 620.

τὰ δ' ἄλλ' ἄνω τε καὶ κάτω
στρέφων τίθησιν οὐδέν, ἀσμένῳ μένει [8]).

Eiusmodi ingenium durum quidem est et violentum, sed nihil habet ignaviae, nihil quod indignum aut indecorum sit regi deorum. Severus est: severitas autem, etsi non amatur, tamen per se ne odii quidem caussas habet. Cui traditum est rerum omnium arbitrium, iure suo postulat ut sibi obediatur; iure suo etiam non obedientem punit: quod si Prometheo crudelissimas imponere poenas videbitur, non obliviscendum est immortales esse et qui punit et qui punitur, ut poenis quoque non potuerit Prometheus qualibus inter mortales affici." Sunt sane haec omnia verissima, sed sunt etiam adeo plana et perspicua, ut nihil eorum non sit a me quoque animadversum et expositum. Nam quod ingratus Iupiter Prometheo videatur, non mirum esse, neque id permovere nos posse ut idem iudicemus, monui libri mei p. 30, et in ipsa Aeschyli tragoedia ne eos quidem, qui Promethei supplicium aegre ferant, iniustitiam Iovi exprobrare ostendi p. 31. Durum illum dici et implacabilem adversus eos, qui imperio suo obnitantur; id vero necesse fuisse in novo imperio, quod debuerit contra quemvis rebellem fortiter stabiliri: pro arbitrio suo cuncta regere; sed iniustum illud arbitrium praeter Prometheum atque Io nemini videri: porro nec fato maiorem neque futurorum omnium gnarum, quemadmodum supra dixi p. 6, ita etiam in libro illo exposui. De sola crudelitate poenarum tacui, quippe quae, si non esset a iustitia seiuncta, vix videretur cul- 10
pari in deo contra deum posse; sed non aegre fero etiam huius rei excusationem ab Hermanno non praetermissam. Quid igitur differt inter me atque illum? Nihil profecto, nisi quod ille suum Iovem convenire Aeschyleae tragoediae, ego non convenire iudico. Huius igitur dissensionis causas, quoniam Hermannus aut non animadvertit aut dissimulavit, iam ego aperiam.

---

8) Ita refinxit Hermannus vulgatam lectionem, *οὐδὲν ἀσθμαίνων μένει*: parum probabiliter, meo quidem iudicio.

Regem nuper imperio potitum de amico, cuius auxilio regnum adeptus sit, propter factum aliquod, generoso quidem animi impetu, sed contra regis imperium commissum poenas repetentem gravissimas, non modo in theatro sed ne in vita quidem magnopere reprehendendum iudicabimus, quod regni firmandi curam potiorem habuerit veteris amicitiae memoria. Verumtamen si factum illud amici saluberrimum patriae fuerit, sitque ille amantior populi, quam rex ipse, consulendumque populo etiam invito rege cum summo suo periculo certaque pernicie statuerit, nonne amabimus, non admirabimur eius animi magnitudinem, non laudabimus, quod regis iram mereri quam deesse populo maluerit, denique, si optare iubeamur, non hunc quam illum regem factum malemus? Atqui talis plane conditio est Iovis et Promethei, si Hermannum audiamus. Regnat quidem Iupiter, sed dignior regno Prometheus est. Nisi forte nihil referre dicamus, quali sit aut rex erga populum aut Iupiter erga homines animo. Nam hoc quidem manifestum est, illum in Prometheo Iovem, in quo Hermannus quidquam tragoedia indignum esse negat, talem esse, quem nemo non victum a Prometheo quam victorem esse maluerit. Odit enim genus humanum, deletum contra fati leges cupit, quumque delere nequeat, a Prometheo impeditus, sortem certe hominum quam miserrimam manere, neque emergere eos ex abiectissima conditione et ad perfectionem naturae suae pervenire, sed brutorum instar omnibus humanae vitae subsidiis carere vult, illumque, qui miseritus hominum ignem iis artesque attulerat vitaeque melioris viam monstraverat, crudelissimo supplicio afficit, immemor veteris beneficii, quo victoria ipsi regnumque ab hoc hominum fautore partum est. Hunc talem Iovem non immerito a quibusdam cum Satana comparatum esse fatebimur. Nam odium certe generis humani in utroque par est, quamvis dispari potentia modisque diversis grassentur. Hermannus autem hunc suum Iovem tragoediae, et Aeschyleae quidem, convenire iudicans quid aliud quam ipse sibi contradicit? quandoquidem professus erat, non debere tragoediam pugnare cum religione populari nec quae sancta et venerabilia essent privare illa sanctitate atque in contemptum aut odium adducere. Nisi forte odium nihil officere venerationi dicamus, religionemque veterum metum tantummodo fuisse odio mixtum. Nam duplicitatem Iovis ne obtendat, et licuisse dicat poetae in altero impium esse salva alterius sanctitate, hoc quidem effugium superiore disputatione ereptum est.

Sequitur ut de Prometheo videamus, quem quidem ego, nostri

aevi sensus christianamque disciplinam adhibens ideo vituperasse dicor p. 5, quod quas artes hominibus impertivisset, eae omnes non ad morum probitatem atque animi virtutem, sed ad vitae necessitates et 11
commoditates spectarent, ita ut homines ad solum utilitatis studium informaverit eoque non de bonitate vitae cogitantes pellexerit ad vitium; in quo sim p. 54 usque eo progressus, ut Prometheum vel diabolo aequipararem: quibus relatis exclamat indignabundus:

τλῆμον Προμηθεῦ, τοῦ δίκην πάσχεις τάδε;

Iure indignari virum optimum faterer, si dixissem ego ista omnia, et ita dixissem, ut ab illo relata sunt, neque addidissem etiam alia quaedam, quae ille aut non animadvertit, aut quacunque de causa referre noluit, quamvis magnopere ad rem pertinentia. Nam quod p. 50—52 de artibus dixi non ad probitatem ac virtutem, sed ad necessitates tantum commoditatesque vitae spectantibus, non sane vituperandi causa dixi, sed ut beneficia Promethei ex vero aestimanda neque maius quam par esset pretium iis statuendum esse docerem. Hanc ob causam non sufficere haec omnia ad veram humanitatem monui, sed requiri maius quiddam atque divinius, quod non impertiverit hominibus Prometheus neque potuerit impertire, quoniam huius dispensator unus sit is, qui *ἀριστοτέχνας πατὴρ, δαμιουργὸς δίκας τε καὶ εὐνομίας* est[9]), Iupiter et qui Iovis ministri ac socii sunt in vita hominum tuenda et regenda. Vituperavi autem p. 49 Prometheum propterea, quod opposuerit se Iovi in humani generis cura et tanquam educatione, cuius rectio et moderatio penes hunc unum esse deberet: vituperavi, quod ipse contra Iovis imperium suo modo hominibus consulere conatus sit, scilicet sapientiorem se Iove et meliorem et hominum amantiorem esse ratus, quodque perstiterit in hoc consilio, quamvis admonitus, summa cum pertinacia:

τὸ μὴ εἰδέναι γὰρ μηδὲν ὧν ἡμάρτανεν
ἔκκαυμα τόλμης ἱκανὸν ἔσχε καὶ θράσους.

Apparet autem, quo animo erga Iovem Prometheus fuit, eodem etiam homines ab eo institutos esse debuisse, itaque non amantes Iovem, non venerantes cum pietate, ut sapientem, iustum, bonum, patrem denique vitae suorum prospicientem bonaque omnia sapienter et iuste dispensantem, sed abhorrentes potius aut formidantes metu servili tanquam malevolum bonisque hominum invidentem, cuius asperitatem

9) Pind. fr. 29 p. 571 Boeckh.

et saevitiam anxie precibus et sacrificiis placare conarentur. Quodsi verum est, id quod est sane verissimum, ad omnem honestatem, iustitiam, temperantiam, omnem denique virtutem homines veteribus ac praecipue Aeschylo pervenire sine deorum auxilio non posse visos esse, neque existere unquam illas a pietate seiunctas, consequitur necessario, homines a Prometheo institutos similique erga deos animo impletos non potuisse pios deorumque amantes, ideoque ne virtutis quidem atque honestatis compotes esse. Atque hoc sensu in Prometheum convenire dixi nomen *διαβόλου*, p. 53, siquidem id nomen eum significat, qui alicuius animum ab altero abalienat. Id Hermanno in eam sententiam detorquere placuit, ac si plane Prometheum cum Satana comparassem, qui et ipse *διάβολος* a Christianis appellatur.
12 Ego abalienasse eum homines a diis dixi, eoque factum esse, ut a vera via illi aberrarent et in mala multa inciderent: Hermannus autem ita loquitur p. 6, ac si voluisse eum homines ad pravitatem pellicere dixerim. Quantum absim ab hac sententia, si minus omnis mea disputatio docebat, ex iis certe intelligi debuit, quae Themidem dicentem feci Prometh. solut. v. 608—618. 692—694, et quae huic Prometheus v. 741 respondet. Nam posteaquam exposuit Themis, omnes illas artes, quas Prometheus hominibus tradiderit, non obstitisse quominus hi pravi ac miseri evaderent, idque propterea evenisse, quod intempestive illas et praepropere tradidisset, poenitet Prometheum facti sui, et simulatque intelligere coepit, et sapientiam in Iove maiorem, nec minorem erga homines benevolentiam esse, odisse Iovem desinit reconciliarique cum eo cupit. Hinc manifestum est, quanta sit inter Prometheum et Satanam dissimilitudo, licet pariter uterque *διάβολος*, h. e. abalienator hominum a deo, dici potuerit. Alter enim non minore in homines quam in deum odio incensus est, alter, quum Iovem quidem ceterosque deos oderit, hominum tamen est amantissimus: alter sciens volensque homines ad pravitatem pellicit, quo eos miseros faciat, alter consultum hominibus vult, sed ignarus verae rationis ea iis beneficia tradit, quae videantur quidem non sint autem vere beneficia, sed pravitatis potius et malorum alimenta, scilicet si illa sola homines habeant, non adiunctis aliis bonis maioribus, de quibus non cogitaverat Prometheus neque impertire ipse ea hominibus potuerat. Hinc simul etiam illud intelligitur, quam vere Hermannus p. 6 me postulasse significet, ut morum virtutisque praecepta Prometheus traderet. Neque dixi unquam aliquid eiusmodi, nec potui profecto dicere, nisi

pugnare mecum ipse vellem. Negavi enim p. 16. 47. 51 Prometheum tribuere hominibus potuisse, quae a Iove tantum Iovisque amicis ad homines permanarent: neque postulavi igitur, ut tribueret ille, quae non poterat tribuere, sed hoc postulavi, ut ne ea quidem, quae poterat, hominibus impertiret contra Iovis imperium, neve opinaretur, quid conveniret iis tribui, et quando conveniret, se melius Iove perspicere. Sed operae pretium est ipsa Hermanni verba cognoscere. Nam postquam illud de morum virtutisque praeceptis, quasi meum errorem reprehendens, re vera autem nihil nisi suum prodens, proposuit, pergit deinde in hunc modum: „Id verso si fecisset Prometheus, (scil. ut morum praecepta traderet,) mirati essent spectatores supervacanea et quae nemo expectasset proferentem. Exemplis homines antiqui et monitis pro re ac tempore iactis ad virtutem instituebantur, non praecepta morum in doctrinae formam redacta ediscebant, aut, si quid huiusmodi, id poetarum carminibus expositum memoriae mandabant. Ita domi doctus scire unus quisque putabatur, quid fas et nefas, quid iustum et iniustum, quid aequum et iniquum, quid honestum et turpe, decorum et indecorum, bonum et malum esset, et recte quidem: est enim huius scientiae fons ratio, quae non aliunde accipitur, sed una cum homine nascitur, ut sine ea ne cogitari quidem homo possit.“ Viden quam diligenter summus vir provideat, ne quis persuaderi sibi patiatur Prometheum tanquam quendam ludi magistrum aut moralium professorem induci ab Aeschylo potuisse? Quis autem est, qui talia persuadere conetur? Me scilicet putabunt, qui librum meum non legerunt: qui autem legerunt, aut mirabuntur tam supervacaneam 13
Hermanni disputationem, aut etiam, si minus norint viri optimi animum, subesse nescio quid consilii suspicabuntur. Ceterum de morum disciplina apud veteres Graecos, et qua illi ratione homines ad omnem humanam civilemque virtutem efficacissime informari crediderint, quid ego sentiam non quidem ex iis, quae de Aeschyli Prometheo commentatus sum, ubi nulla erat huius rei explicandae occasio, sed ex libro antiquitatum Graecarum ante hos octo annos edito intelligere Hermannus si volet poterit, neque inveniet in eo quidquam, quod culpare tanquam ex vano haustum possit. Quod autem de ratione dicit, omnis moralis disciplinae fonte, non aliunde accepta, sed una cum homine nata, ut sine ea ne cogitari quidem homo possit, est sane verum neque veteribus ignotum: vereor tamen magnopere, ut quid illis hac de re visum sit, Hermannus recte perspectum habeat. An forte facilius

veteres ad virtutem quam ad ignis artiumque inventionem sola natura et ratione duce perveniri potuisse crediderunt, ut ad haec quidem opus fuerit divino quodam praeceptore, ad illam ipsa natura suffecerit? Hermanno quidem ita videri necesse est: alioquin ignis artiumque monstratorem Prometheum non magis ferret, quam virtutis ac morum. Nam ignem quid opus fuit a Prometheo afferri, quem possent homines vel fulmine incensis arboribus [10]) vel alio quolibet modo nancisci? artes autem quid attinebat ab illo monstrari, quarum nullam non paullatim „meditando extundere usus [11])“ et necessitas potuissent? Et tamen haec Aeschylus non ab hominibus inventa sed a Prometheo data esse voluit: scilicet mancam et debilem ratus humanam rationem auxilioque coelestium semper egentem. Eodem igitur modo inesse quidem in hominibus veteres intelligebant rationis facultatem eam, qua ad virtutem ac sapientiam eniti possent; sed hanc quoque per se solam mancam et debilem esse credebant, quae excitari alique deorum auxilio deberet. Itaque omnem virtutem, omnem sapientiam, omnem morum probitatem et honestatem, quamvis natura facti ad eam homines et praeformati essent, emersisse tamen initio et magis paullatim perfectam esse non sine diis iudicabant. Diis auctoribus in societates coire, civitates condere iurisque ac legum imperio parere homines didicisse [12]): deorum beneficio fieri, si quis animi bonis praeter ceteros excelleret, regere sapienter populum, exempla edere fortitudinis, temperantiae, iustitiae posset [13]): denique deos exorandos esse, non solum ut vitam et opes, sed ut εὐαρμοστίαν atque εὐρυθμίαν animi hominibus impertirent, tribuerentque καλοῖς γενέσθαι τἀνδόθεν [14]): quandoquidem, ut ait Plato, nulla virtus in homine nisi θείᾳ μοίρᾳ emer-
14 git, quam sententiam Iustinus Martyr [15]) non inepte comparat cum

10) Lucret. V, 1090 sqq.

11) Vergil. Georg. I, 133.

12) Cf. Soph. Oed. R. v. 863 sqq. Plat. Legg. 1 in. ibiq. Ast. p. 6. Demosth. or. ctr. Aristocr. § 70. Diodor. I, 94. Strab. X, p. 482. Aristid. Panath. p. 313. Clem. Alex. Strom. I, 26, 170. Platner. not. iur. et iust. ex Hom. et Hesiodi carm. p. 32 sqq. Wachsmuth. Antiquitt. I, 1 p. 87 et II, p. 113 ed. 2.

13) Pind. Isthm. III, 6. Ol. X, 10. IX, 30. V, 11. Simonid. ap. Plat. Protag. p. 339.

14) Plat. Phaedr. p. 279 B. cf. Clem. Alex. Strom. II, 5, 22. Pind. Ol. XIII, 115. Pyth. XI, 50.

15) Cohort. ad gent. c. 32, tom. 1. p. 92 ed. Ott.

christiana doctrina *περὶ τῆς ἄνωθεν παρὰ Θεοῦ κατιούσης ἐπὶ τοὺς ἁγίους ἄνδρας δωρεᾶς, ἣν πνεῦμα ἅγιον ὀνομάζουσιν οἱ ἱεροὶ προφῆται.* Neque vero unus aut alter ita sentiebat e veteribus istis paganis, sed erat haec constans et infixa plerisque persuasio, cuius testes inde ab Homero et fabularum auctoribus usque ad Platonem plurimi produci possunt. Extitisse etiam non paucos qui aliter statuerent, quis aut nescit aut mirabitur [16])? Neque intercedo equidem, quominus horum sententia hodie alicui verior esse videatur: est enim huic noviciae doctrinae, qualem plerique nunc amplexantur, aliquanto convenientior. Sed illud tamen non ferendum esse arbitror, si quis hanc sapientiam etiam veteribus illis, Aeschylo eiusque similibus obtrudens deinde sibi, ad Livii exemplum, antiquas res tractanti animum fieri antiquum glorjatur. Mihi crede, non antiquus iste animus, sed plane totus novicius est.

Nunc Io contemplanda erit, de qua quae Hermannus mihi obiecit, haec quoque recte examinata nihil nisi falsam de Iove Aeschyleo persuasionem penitus animo eius insedisse demonstrant. Fatendum est sane, permultas de amoribus deorum fabulas ita aut fictas ab auctoribus aut difflictas a posterioribus esse, ut religiosae deorum venerationi non possent non magnopere officere: verumtamen qui nihil aliud iis omnibus quam amatoriam quandam libidinem et intemperantiam significari contendat, haud minus profecto peccet, quam qui in nulla id commissum esse credat. Probavi equidem, id quod alii quoque dudum intellexerunt, subesse huiusmodi fabulis, non quidem omnibus, sed tamen non paucis, eam sententiam, ut dii, quo genus humanum ad sui similitudinem extollerent, procreasse dicerentur ex mortalibus mulieribus filios, in quibus humana natura cum divina coniuncta esset, et qui ceteris aut exempla ederent ad imitandum, aut vitae eorum praeclaris factis et institutis prodessent. Id Hermannus neque auctore ullo testatum nec re comprobatum esse arguit, sed si quis homo alios virtute multum antecelleret, eum visum esse ab deo originem ducere, ut Tantalidas illos,

16) Novimus tamen huius contrariae sententiae ante sophistarum aetatem auctorem nullum: postea, labente vetere disciplina, latius serpsit. Huc pertinet, quod Cic. de N. D. III, 36 Academicum dicentem facit: „Virtutem nemo unquam acceptam deo retulit. Nimirum recte. Propter virtutem enim iure laudamur et in virtute recte gloriamur, quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis haberemus. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit unquam?"

οἳ θεῶν ἀγχίσποροι
οἱ Ζηνὸς ἐγγὺς, οἷς ἐν Ἰδαίῳ πάγῳ
Διὸς πατρῴου βωμός ἐστ' ἐν αἰθέρι,
κοὔπω σφιν ἐξίτηλον αἷμα δαιμόνων.

Quid sit illud, quod re comprobatum esse negat, fateor me non satis intelligere. Nam quod totum fictum et commenticium est, qui potuit re comprobari? An forte hoc voluit, illos deorum filios non apparere ne in fabulosa quidem hisoria tales, quos merito quis dixerit divinam naturam humanae mixtam habere? Atqui hoc certe manifestum est, deorum filios ceteris mortalibus praestantiores creditos esse ideoque diis similiores. Qui si multa saepe faciunt, quae nobis quidem nequaquam divinae naturae convenire videantur, commune id habent cum parentibus. Non meliores deos aut deorum filios fingere fabularum auctores quam pro suo captu poterant: posteriores autem poetae fabulas ab ultima antiquitate traditas alii repetebant promiscue quales erant, aut exornabant etiam suo modo, nihil nisi voluptatem auditorum quaerentes, alii sanius iudicium ac delectum adhibebant, quaeque inepta et diis indigna viderentur, aut omittebant aut etiam apertis verbis reprobabant, ut *ἀοιδῶν δυστήνους λόγους*, cuius generis exempla apud Pindarum aliosque complura sunt [17]). In his etiam Aechylum esse iam supra monui, qui quum in Supplicibus Iovem ut perfectissimum deorumque omnium maxime divinum, simul autem in eodem cantico ut Ius amatorem celebret, necesse est etiam amorem illum non libidinosum, ut hominis intemperantis et nequam, sed dignum cogitaverit Iovis sui divinitate. Iam vero quam ob causam religiosi homines deos cum mulieribus concubuisse crediderint, duobus certe testimoniis disertis a me demonstratum est. Nam cum Alcmena Iovem congressum esse non libidinis explendae causa, sed ut filium procrearet semideum, et Diodorus testatur IV, 9, antiquiores auctores sequutus [18]), et Hesiodeus poeta in Scuto Herc. v. 29.

---

17) Pind. Ol. I, 52. IX, 3?. VII, 21. cf. Seebeck, über den religiösen Standpunct Pindars, in Museo Rhen. ann. 1844, p. 594 sqq. — Ita Aeschylus Eum. v. 5 aperte obloquitur fabulae de Delphico oraculo per vim Themidi erepto, in Agam. tacite reiicit fabulam de Diana propter cervam interemptam immolari Agamemnonis filiam iubente, in Prometheo fabulam de sacrificio Meconensi. Cf. etiam quae Aristophanes Ran. v. 1053 sqq. Aeschylum dicentem facit.

18) Hoc enim ipse significat. Simile de amoribus Iovis iudicium ex antiquioribus haud dubie auctoribus servavit schol. Pindar. Nem. VIII, 6: *ὁ γὰρ Ζεὺς οὐ*

ὄφρα θεοῖσιν
ἀνδράσι τ' ἀλφηστῇσιν ἀρῆς ἀλκτῆρα φυτεύσαι.

„At", inquit Hermannus p. 8, „numquid hic de genere humano ad deos evehendo, et non de gignendo deorum atque hominum propugnatore dictum est?" Dictum est, opinor, de generando homine divino, qualis generari nisi a Iove non potuerit; et causam eius generandi hanc fuisse, ut hominibus mala depelleret. Movit igitur Iovem humanae salutis cura: nam quod simul etiam diis *ἀρῆς ἀλκτῆρα* generare voluisse dicitur, quod manifesto ad gigantomachiam pertinet, cuius Herculem socium fuisse fabulae ferunt, non spero a quoquam in eam sententiam detortum iri, quasi alioquin Iupiter Herculem non fuisset generaturus. Porro de evehendo ad deos genere humano fateor equidem nihil dictum esse, scilicet si quis haec ipsa verba a me commonstrari postulet. Sed quid est evehere homines ad deos? Hoc, nisi fallor: excitare, ut deorum quantum possint similes, gratique diis et 16
accepti fiant. Id autem per heroes, deorum filios, efficitur eo, quod hi exemplo suo ceteris virtutis viam monstrant, quamobrem etiam ipsi dii, a quibus ingeneratam heroes virtutem habent, facta eorum egregia montrasse hominibus dicuntur a poeta Homerico, hymn. in Sol. XXXI, 18:

ἡμιθέων ὧν τ' ἔργα θεοὶ θνητοῖσιν ἔδειξαν,

quod recte Ernestius interpretatur: proposuerunt hominibus tanquam *παραδείγματα*, exempla, ad quae se componerent. Hermannus autem quum fateatur p. 7, si quis homo alios virtute multum antecelleret, eum visum esse ab deo originem ducere, debebat etiam cur id ita visum esset quaerere. Nempe quia infixa haec erat veteribus persuasio, humanam naturam ipsam per se magnae cuiusdam et eximiae virtutis incapacem esse. Quamobrem quod Cicero ait, d. n. d. II, 65, neminem virum magnum sine aliquo afflatu divino unquam fuisse, hoc idem veteres illi sentientes pro afflatu stirpem atque generationem dixerunt. Nec latuit haec ratio viros doctissimos, quos in libro meo p. 143 laudavi: quodsi tamen Hermannum latuit, non certe ego in culpa sum.

μόνον δὲ ἐπιθυμίαν ἐμίγη τῇ Αἰγίνῃ, ἀλλ' ἵνα καὶ σπερμήνῃ τοὺς ἀρίστους ἐξ αὐτῆς, Αἰακὸν, Πηλέα, Ἀχιλλέα, Νεοπτόλεμον. Οὗτοι οἱ ἔρωτες ἄριστοι, οἱ μὴ μόνον ὀρεγόμενοι τῆς ἀπολαύσεως καὶ τῆς ὥρας αὐτῆς, ἀλλ' ἀποτελεσμάτων ἀξιολόγων καὶ ἔργων ἐπιφανῶν τελεσιουργοί. Add. quae de Iovis cum Themide concubitu ex Pindaro refert Aristid. tom. II p. 142, laudatus a Prellero in Encyclop. real. tom. IV p. 613.

Quod autem in Epapho, Iovis et Ius filio, quidquam inesse negat, quod similiorem diis hominem, quam quemvis alium, prodat: respondebunt pro me Pindarus et Cicero, quorum alter, Nem. X, 5, multas in Aegypto civitates ab Epapho conditas esse testatur, alter, de re publ. I c. 7, nullam esse rem, in qua propius ad deorum numen virtus accedat humana, quam civitates aut condere novas, aut conservare iam conditas. Itaque si Epaphus rudes atque agrestes homines in Aegypto congregavit, civili societate coniunxit, legibus atque institutis a feritate revocavit, hoc, opinor, ne Hermannus quidem, quamvis magnifice de humana natura sentiat, cuiuslibet hominis fuisse contendet, sed eius, qui virtute et sapientia eximius esset: veterum vero, Aeschyli eiusque similium seu pietas seu superstitio perfici talia nisi divino instinctu non posse credebat, ideoque legum institutorumque civilium origines a diis, ut iam supra dixi, repetebat: unde apparet Epaphum re vera unum eorum fuisse, qui, illorum quidem iudicio, divini et deorum filii haberi deberent [19].

Dicendum aliquid etiam de Alcmena est. Reprehendit enim me Hermannus, quod hanc volentem cum Iove concubuisse finxerim contra notissimam fabulam, quae deceptam esse narrat mariti Amphitruonis specie a Iove assumpta. Ego vero nihil de Alcmena dixi nisi hoc unum, fuisse eam postremam mortalium mulierum, quas Iupiter amaverit, Aeschylumque, quum et Ionem, quae prima fuerit, et Alcmenae filium Herculem in Prometheo induxerit, simul primum initium generandorum a Iove heroum ad generis humani salutem, et ultimum eius rei saluberrimumque hominibus fructum proposuisse. Hermannus autem, opponi a me Alcmenam Ioni ut ultimam primae videns, hanc
17 meam temporis comparationem suo arbitratu etiam ad animum utriusque traxit, ut, quemadmodum primae postrema, sic etiam nolenti volens opponeretur. Hermanni, inquam, est haec oppositio, non mea: mihi ut eam tribueret, haud dubie aliquo errore factum est facile condonando, nisi adiuncta esset etiam criminatio. Nam postquam me dicentem fecit, quod non dixi, captiosa me fallacia id dixisse autumat. Abstinuisset, vellem, hoc genere pugnandi, et, si me refutare cupiebat, inspexisset saltem accuratius, quid scriptum a me aut non scriptum

19) Celsus ap. Orig. ctr. Cels. 1, 67 p. 125 ed. Lomm.: *οἱ παλαιοὶ μῦθοι Περσεῖ καὶ Ἀμφίονι καὶ Αἰακῷ καὶ Μίνωι θείαν σποράν νείμαντες, [οἷς] οὐδ' αὐτοῖς ἐπιστεύσαμεν, ὅμως ἐπέδειξαν αὐτῶν* [non *ἑαυτῶν*] *ἔργα μεγάλα καὶ θαυμαστὰ ἀληθῶς τε ὑπὲρ ἄνθρωπον, ἵνα μὴ ἀπίθανοι δοκῶσι.*

esset. Etiam illud, quod eodem loco de Ione dicit, non a Iove hanc punitam esse, qui eam amare non desierit, sed per Iunonis iram in mala sua incidisse, ita dictum est, quasi a me aut ignoratum aut dissimulatum sit. Atqui ego hoc ipsum exposui p. 59, sed addidi praeterea, quod res postulabat, passum tamen esse Iovem, ut a Iunone illa cruciaretur, et posteaquam satis castigata esset, ipsum Iunonis iram flexisse. De Alcmena autem, etiamsi dixissem, quod Hermannus me dixisse finxit, ne id quidem tali modo criminandum fuisse arbitror. Nam si Iovem illa pro marito suo habuit, certe volens amplexa est: quid autem factura fuisset, si verum scisset, neque narratur a veteribus, neque compertum esse Hermanno credo. Non improbabile tamen est, obtemperaturam fuisse Iovis voluntati, quandoquidem etiam postea, re comperta, neque ipsa indoluit neque maritus, sed laetati sunt Iovis favore, quemadmodum etiam aliae mulieres, velut Semele, illius amore et amplexu beatas se et honoratas censent. Ceterum etiam illud in ista fabula de fraude Iovis simulataque Amphitruonis persona, qui paullo attentius reputare velit, haudquaquam inepte aut impie fictum iudicabit: sed nolo ego hoc nunc exponere, utpote ad Aeschylum nihil pertinens, apud quem nulla fit illius rei mentio.

Restat ut de soluto Prometheo videamus, quem Hermannus, sua de Iove opinione deceptus, negat propterea solutum esse, quod destiterit a contumacia, peccasse se agnoverit, maiorem in Iove quam in se non solum potestatem sed etiam sapientiam, nec minorem humani generis caritatem esse intellexerit, ideoque dignum iudicaverit, cui cum ceteris diis omnique mundo et ipse pareret, sed propterea, quod Iupiter, fatali necessitate coactus, nisi cederet adversario, missaque superbia se feroci submitteret Promethei pertinaciae[20], imminentem sibi cladem effugere non potuerit. Hic certaminis eventus quam dignus sit, non dico Iovis, sed cuiusvis etiam humani regis maiestate, quilibet sua sponte intelligit, neque eum Hermannus unquam Iove dignum iudicasset, nisi nimis hunc, ut fabulosum, ab Aeschylo contemptum et prorsus irreverenter tractatum esse crederet, in quo quantopere ab Aeschyli ratione aberraverit, satis a me demonstratum esse arbitror. Ostendi autem praeterea libri mei p. 26—28, ne Prometheo quidem satis dignum eiusmodi eventum iudicari posse: quam partem disputationis Hermannus intactam praetermisit, sive quod

20) Sunt haec ipsa Hermanni verba p. 11.

non haberet quae contra diceret, sive quod eam refutari non opus esse putaret. Ego autem ab iis, qui iudicare inter nos volent, nihil aliud
18 peto, nisi ut cognoscant saltem ipsi, quibus uterque nostrum rationibus nitatur. Sed ne quid ego quoque de adversarii argumentis reticuisse dicar, Hermannus p. 11, ut ostendat dubitari non posse, quin Prometheus etiam in tertia trilogiae tragoedia perseveraverit in proposito, nec prius quam soluta essent vincula indicaverit, quae illa esset coniux, a cuius filio exutum iri oporteret potestate sua Iovem, provocat ad v. 752, ubi quum quaesivisset Io, nullumne Iovi effugium fatalis sortis esset, respondet Prometheus,

οὐ δῆτα πλὴν ἔγωγ' ἂν ἐκ δεσμῶν λυθείς.

„neque isto solum versu" inquit, „sed saepe et gravius etiam has minas eloquitur, ut v. 167—177. 186—192. 503—517. 887—920. 969—971." Eloquitur sane; sed eloquitur aliis locis etiam alias. Nam v. 757 non ante se solutum iri affirmat, quam exciderit imperio Iupiter:

νῦν δ' οὐδέν ἐστι τέρμα μοι προκείμενον
μόχθων, πρὶν ἂν Ζεὺς ἐκπέσῃ τυραννίδος.

itemque v. 928 Iovis cladem atque exitium quasi utique eventurum praedicit:

πταίσας δὲ τῷδε πρὸς κακῷ μαθήσεται,
ὅσον τό τ' ἄρχειν καὶ τὸ δουλεύειν δίχα.

nec minus diserte v. 941:

δράτω, κρατείτω τόνδε τὸν βραχὺν χρόνον
ὅπως θέλει· δαρὸν γὰρ οὐκ ἄρξει θεοῖς.

et v. 958:

οὐκ ἐκ τῶνδε (περγάμων) ἐγὼ
δισσοὺς τυράννους ἐκπεσόντας ᾐσθόμην;
τρίτον δὲ τὸν νῦν κοιρανοῦντ' ἐπόψομαι
αἴσχιστα καὶ τάχιστα.

Haec qui audiverit, nonne coniici debere dicat, in postrema fabula Iovem imperio exutum, Prometheum autem a Iovis victore vinculis solutum esse? At, inquit, pugnat hoc cum aliis Promethei praedictionibus, et scimus praeterea non evenisse. Sane non evenit, et pugnat cum aliis: verum quae causa fuit Aeschylo, sapientissimo poetae, ut talia tamen Prometheum iactantem faceret et cum eventu rerum et ipsa inter se pugnantia, nisi ut ne nimis fidei istis praedictionibus ha-

beremus? Quod quum ita sit, apparet profecto, ex illis quae Hermannus attulit haudquaquam liquere, quemadmodum et qua ratione Aeschylus in tertia fabula Prometheum solutum fecerit. Et expositum hoc a me est, iisdem versibus citatis, libri mei p. 23, quam partem Hermannus rursus quasi non scriptam silentio praetermisit. Nonne videbitur autem huiusmodi silentio et dissimulatione causae suae apud aequos iudices plus nocuisse quam profuisse? — Porro maiestati Iovis Hermannus eo consultum opinatur, quod non gratuito liberaverit Prometheum, sed dato sibi piamenti loco Chirone, qui illius solutionem immortalitatis suae iactura redimeret. Usum esse hac fabula Aeschylum ego quoque credo, ac proinde et ipse ea usus sum in eo quod 19
composui dramate v. 394 sqq., et qua ratione illud piamentum mihi interpretandum videretur exposui libri mei p. 147, quae hoc loco repetere nihil attinet[21]). Sed Hermannum si audiamus, Iupiter eo necessitatis adactus fuit, ut piamentum illud specie magis quam re fuisse dicendum sit, solvendusque utique Prometheus fuerit, sive obiret mortem Chiro, sive non obiret: namque, nisi solveret Prometheum, ipsi imminebat inevitabile exitium. Hoc, opinor, non maiestatis fuit, sed maximae vanitatis, si, qui reapse ad incitas redactus et plane victus erat, speciem tamen aliquam liberi arbitrii durae et ingratae necessitati praetextam cuperet. Neque magis honori Iovis consultum erit isto poenae simulacro, quod iniunctum Prometheo apud Aeschylum esse Athenaeus refert XV p. 674 D., ut coronam gestaret in vinculorum memoriam, cui addunt alii annulum cum lapide palae incluso in digito gestandum. Scilicet si poenam Iupiter remisit non tam sua voluntate, quam necessitate coactus, *ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ*, quemadmodum Hermanno videtur, ista poenae admonitio nonne hoc effectura erat, ut meminisset simul Prometheus saevitiam adversarii sua constantia fractam, eumque, qui se dominum mundi gloriaretur, tamen, ne privaretur regno, ipsi sese submittere debuisse; cuius rei memoriam Iupiter, si non stultus erat, oblitteratam potius quam conservatam velle debebat.

---

21) Dissentit a me Hermannus p. 12 etiam de Apollodoro, cuius verba, II, 5, 11, 12: *παρέσχε* (*Ἡρακλῆς*) *τῷ Διῒ Χείρωνα θνήσκειν ἀθάνατον ἀντ᾽ αὐτοῦ* (*τοῦ Προμ.*) *θέλοντα*, ego p. 48. not. sic interpretanda dixi, ac si, ex Apollodori quidem sententia, moriendum Prometheo fuerit, nisi Chiro eius vicem obiret. Ipse nihil aliud illis verbis significari vult, nisi m o r t e m C h i r o n i s m e r c e d e m f u i s s e s o l u t i o n i s e v i n c u l i s. Atqui hoc si voluit Apoll., non *ἀντ᾽ αὐτοῦ* sed *ὑπὲρ αὐτοῦ* dicere debuit.

Talia Aeschylum facere potuisse, sicut olim negavi, ita nunc quoque pernego, negabuntque, credo, omnes, qui qualem ille Iovem, non alium alibi, sed unum ubique et eundem cogitaverit, ex ipso intellexerunt. Et me quidem ut oppugnarem falsas opiniones, quarum multos magnosque patronos esse non ignorabam, nihil profecto aliud impulit, quam contracta per assiduam lectionem cum Aeschylo familiaritas, natusque hinc amor non poetae modo summi, sed viri sapientissimi, deorumque, quos coleret, maxima cum pietate reverentissimi. Quodsi in enarrando Aeschyleae fabulae argumento et consilio multa posuisse videor a vera religione, quam nos Christiani profitemur, non nimis abhorrentia, culpandus tamen propterea non sum, nisi si demonstratum fuerit, abhorrere haec ab Aeschyli mente: sin conspirant autem et consentanea sunt iis, quae de diis rebusque divinis illum sensisse reliquae eius fabulae docent, non sane ego vituperandus sum, sed Aeschylus ipse, qui talia senserit, quae eum sensisse multi quum non animadverterint ipsi, tum aegre ferant ab aliis animadversa. Ego autem ut non irascor hebetioribus, ita ne dissensionem quidem et reprehensionem eorum, qui nihil nisi sua sibique convenientia probant, magnopere curo. Multa vident pictores in umbris et in eminentia, quae nos non videmus: multa, quae nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati[22]). Eodem igitur modo etiam in rebus ad religionem spectantibus fieri potest, ut qui minus hoc genus attendere soliti sint, plurima non videant, quae aliorum oculos attendere haec et observare consuetos facile feriant. Neque illud recuso, quominus vere de me iudicasse Rauchensteinius, vir praestantissimus, censeatur, quum me, quae essent apud Aeschylum cum religione coniuncta, quasi per microscopium spectata enarrasse diceret. Nempe microscopium non ea nobis ostendit, quae nulla sunt, sed quae, quum adsint, facile tamen oculos fugiant, quique spernit microscopii usum, saepenumero non modo non videt, quae sunt, sed videtur etiam sibi videre, quae nec sunt neque esse possunt: id quod in hac Aeschyli fabula permultis accidit. Quodsi in hac enarranda, sicut in ea, quam ipse de soluto Prometheo composui, nonnunquam verbis atque genere dicendi usus sum hodiernae magis et christianae disciplinae quam veterum ethnicorum propriis, vel excusandum hoc vel etiam probandum esse arbitror. Nam et ipse, qui scribebam, hac disciplina innutritus eram, et legi me atque

22) Verba haec Ciceronis sunt, Academ. II, 7, 20.

intelligi ab iis cupiebam, qui eadem pariter imbuti essent: enarrandus autem mihi erat poeta, ethnicus quidem ille, sed in multis tamen magnisque rebus non nimis certe cum hac disciplina discordans, quamvis ea, quae sentiret, forma admodum dissimili multoque minus ad rem accommodata induens: quae formarum discrepantia quum apud plerosque recto rerum intellectui adeo offecisset, ut quae formis dissiderent, etiam reapse prorsus diversa esse crederent, non sane effecissem quod volebam, nisi rem ita, ut agnosci ab omnibus posset, hoc est exutam forma ethnico poetae propria, aliaque ad nostrorum hominum captum accommodatiore indutam proposuissem. Nam quod Hermannus me p. 10 quasi evocare Aeschyli manes et violento baptismate Christianos facere autumat: non moveor facetiis, sed argumenta requiro, quae a viro ingeniosissimo nulla aut certe non vera prolata sunt; quem quidem ob id ipsum, quod Christianum a me fieri Aeschylum suum queritur, vereor ne multi Christianorum illud, quod maxime sit christianae religionis proprium, quo eniti Aeschylo non magis quam cuiquam de veteribus contigerit, non satis cognitum habere dicant. Sed haec disputare non meum est: de meo autem Prometheo soluto, quemadmodum olim, quum eum ederem, ita etiam nunc profiteor, formam ei et colorem antiquitatis habitumque Aeschyleum deesse, et compluribus eum vitiis laborare, quae peritos non fugient, a me autem ut commemorentur nihil opus est. Ad duo tamen ab Hermanno mihi obiecta paucis respondere placet. Primum, quod negat tragoediam hanc nominari posse, quia metu et miseratione careat, iudicarunt contra alii, horum utriusque tantum inesse, quantum satis sit ad tragoediae nomen antiquo sensu tuendum. Nam et miseratione lectorem affici, quum Prometheum videat aerumnas suas et solum et cum Titanibus conquerentem, et metu, dum incertum sit, persuaderine sibi salubria consilia patiatur, an persistat in pertinacia exitiabili. Sed esto: verius iudicaverit Hermannus; mea nihil interest, qui nunquam adspiraverim ad poetae tragici laudem, et optaverim ipse, ut opus illud aliquis susciperet poetica facultate me magis pollens. Quod autem porro culpat, omnes quas inducam personas spirare illam communis caritatis ple- 21
nam virtutem, quam christiana doctrina praecipiat, nescio cur communem caritatem dicat, quae dicenda fuit reverentia Iovis, non ut potentissimi solum, sed ut optimi, h. e. ut sapientis et iusti et paterno erga homines amore praediti, qualem Iovem et ab Aeschylo et a quovis cordato illius aetatis ethnico creditum esse, satis, ut arbitror, demon-

stratum est. Non improbat Hermannus Herculis cum Christo comparationem, quam Ioannes Diaconus instituit, a me p. 139 commemoratus; sed utitur hac occasione ut demonstret, quantum tamen intersit inter antiquam et christianam doctrinam. Id ego me non ignorare credo: sed multa tamen etiam conspirare video, videruntque ipsi apostoli et antiqui ethnicae superstitionis impugnatores Christiani, quorum plurimi talia ethnicos non ipsos excogitasse, sed a Moyse et prophetis accepisse crediderunt, quum contra ethnici de suorum scriptis multa ad Christianos fluxisse contenderent. Id autem, quod Hermannus tanquam proprium antiquitatis et a christiana doctrina maxime diversum memorat, illi quoque parti, qua ceteris animantibus similes sumus, ius suum esse concessum, hoc, quantum quidem ego sciam, ne a nostra quidem religione alienum est: verum non plus illi parti quam ius suum concedi debere, et summum in virtutibus locum obtinere pudorem, continentiam, temperantiam, etiam veteres illi intellexerunt. Quod autem addit tanquam consectarium ex illo alteri parti concesso iure, fluctuare antiquorum virtutem cupiditatibus et modo huc modo illuc impelli, ut, si vincat melior pars, tamen non pudeat alteri quoque aliquid indulsisse: hoc alterum, indulgere aliquid corpori et cupiditatibus, ne Christiani quidem veremur aut vetamur; fluctuare autem et modo huc modo illuc impelli, neque coercere cupiditates ratione posse, veteribus non magis quam nobis decorum visum est. Caritatem autem communem amoremque etiam inimicorum praecipit quidem nobis lex divina, quam illi nondum noverant: sed prae se ferre hunc amorem quis nostrum ausit? Re vera, quod veteribus Hermannus proprium tribuit, amare amicum, inimicum odisse, idem etiam nos facimus, agnoscimusque hac in parte, sicut in aliis multis, vitam nostram doctrina deteriorem esse. Sed quid, quaeso, haec omnia ad Aeschylum aut ad meam soluti Promethei tragoediam? Non enim ego tam ineptus fui, ut talia praecepta dari fingerem. De iustitia tantum, de pace, de concordia, de moderatione, de pietate Themis mea loquitur, quas virtutes qui a veteribus minoris quam a nobis aestimatas dicat, summam profecto iniuriam iis faciat. Hermannus autem quemadmodum illud in Ioanne Diacono probat, quod Herculem quodammodo cum Christo comparari posse dixit, ita etiam hoc recte factum agnoscere debebat, quod Prometheum idem cum Adamo composuit. *Οὐκ ἄτοπον*, inquit, *καὶ ἐπὶ τοῦ προπάτορος ἐκλαβέσθαι τὸ νόημα, ὡς ἠπάτησε μὲν τὸν δημιουργὸν ὁ πρωτόπλαστος*

τὴν ἐντολὴν παραβὰς, ἐξόριστος δὲ γέγονεν ἐκ τότε τῆς Ἐδέμ, καὶ — τὴν ἐπίπονον κληροῦται διαγωγὴν καὶ τὴν ἐς τὸ κλαυθμῶνος πέδον κατάκρισιν, — ἕως οὗ Ἡρκαλῆς ἐλθὼν, ὁ ἐμὸς Ἰησοῦς, τῶν δεσμῶν ἠλευθέρωσεν. Comparatur igitur hominis ex Edem relegatio cum supplicio Promethei, peccatum autem huius cum illius delicto: nec fugit, opinor, Ioannem, id quod neminem fugere potest, quantum tamen differat inter hos duos, quippe quum alter sua 22
sponte deliquerit, sapientia sua et virtute nimium confisus, alter inductus sit a callido dei hominumque adversario: sed simul illud rectissime animadvertit, typicam esse Promethei personam exemplumque in eo proponi animi humani divino numini reluctantis,

ὅθ' ἡ φρόνησις τοῦ θεοῦ μεῖζον σθένειν
ζητεῖ, τὸ γαῦρον δ' ἐν φρεσὶν κεκτημένοι
δοκοῦμεν εἶναι δαιμόνων σοφώτεροι.

Itaque illius adversus Iovem certamine repraesentatur humana arrogantia et superbia divino imperio renitens, nec mirum, qui Promethei animi aliquam in se similitudinem habent, huic potius quam Iovi favere. Aeschylum autem longe aliter et de Iove et de humana natura sensisse omnis eius poesis clamat, ut manifestum sit, nihil eius animo fingi alienius potuisse, quam istam solvendi Promethei rationem, quae Hermanno placuit.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. IV. Id. Iul. MDCCCXLVI.

UEBER DEN PROMETHEUS DES AESCHYLUS.

An Herrn Professor Caesar.

Verehrtester Herr Professor!

Durch Ihre umsichtige und eingehende Beurtheilung meiner Arbeit über den Aeschyleischen Prometheus haben Sie mich zu wiederholter Erwägung und Prüfung der von mir aufgestellten Ansichten veranlasst, und da der Gegenstand, um den es sich handelt, Ihnen gewiss nicht weniger als mir der allgemeinen Theilnahme werth zu sein scheint, so befürchte ich keine Fehlbitte zu thun, wenn ich Sie ersuche, den nachstehenden, zur Rechtfertigung und festeren Begründung meiner Ansichten bestimmten Bemerkungen einen Platz in eben der Zeitschrift zu gönnen, in welcher Sie Ihr Urtheil über mich gesprochen haben. Eine öffentliche Beantwortung dieses Urtheils scheint mir um so nöthiger, je mehr ich Grund habe anzunehmen, dass Viele ihm beistimmen, wie denn vor Kurzem auch der hochverehrte Meister unserer Studien, G. Hermann, dasselbe ganz zu dem seinigen gemacht, und zugleich durch weitere Ausführung einiger von Ihnen nicht besprochenen Punkte zu ergänzen unternommen hat. Ich lasse es dahin gestellt sein, ob Sie in dem, was H. vorträgt, wirklich eine Ergänzung in Ihrem Sinne finden mögen; was ich meinerseits dagegen einzuwenden habe, ist soeben in einer dem Lectionsverzeichnisse der hiesigen Universität für das künftige Wintersemester vorangeschickten Abhandlung, Vindiciae Iovis Aeschylei, von mir dargelegt worden, zu deren Vervollständigung nun der gegenwärtige Aufsatz dienen mag, insofern er diejenigen Punkte erörtert, die H. als von Ihnen hinlänglich erwiesen angenommen hat.

Als ein Hauptargument gegen meine Auffassung der Prometheustrilogie machen Sie S. 329 d. Rec. zunächst den auffallenden Widerspruch geltend, in welchem die von mir angenommene Lösung des Kampfes mit dem Eindruck stehe, den das erhaltene Stück auf Jeden machen muss, der sich ihm „ohne eine durch andere Rücksichten bedingte Stimmung" hingiebt, und den es mithin nach der Intention des Dichters auch zu machen bestimmt war. „Wie?" sagen Sie, „des frömmsten Dichters Intention war es, das Wesen, welches er als das höchste, gerechteste, von allem Makel freie erkannte, als das ungerechteste und tyrannischste darzustellen, und zwar so, dass Niemand, der dem Sinn des Dichters folgte, es anders auffassen konnte? Trieb er da nicht ein gefährliches, seine Frömmigkeit sehr in Frage stellendes Spiel mit dem Volksglauben? trifft ihn da nicht der Vorwurf, den Herrn der Herren, der Seligen Seligsten zu einem blossen Bühnenzweck benutzt, und den Glauben an die Gerechtigkeit des höchsten Wesens auf eine höchst bedenkliche Weise erschüttert zu haben? Konnte er es wagen, ein Stück von dieser Tendenz, dessen endliche Auflösung im ganz entgegengesetzten Sinne der Zuschauer doch nicht ahnen sollte, dem an der herkömmlichen Religion gläubig oder abergläubig haftenden Publikum vorzuführen?" Aber, frage ich dagegen, aus welcher Stelle meines Buches entnehmen Sie denn, dass, nach meiner Ansicht von der Intention des Dichters, der Zuschauer die endliche wahre Lösung gar nicht habe ahnen sollen? Sie berufen sich auf S. 10; aber dort ist ja blos von dem Eindruck die Rede, den der gefesselte Prometheus für sich allein betrachtet machen müsse, und folglich auch machen sollte? So lange man sich lediglich auf dem Gesichtspunkt hält, sage ich Seite 12, auf den unsere Tragödie uns stellt, so lange kann man schwerlich eine andere Ansicht fassen. Ist denn aber dadurch die Ahnung einer Lösung im entgegengesetzten Sinne ausgeschlossen? oder war es überhaupt nur möglich sie auszuschliessen, bei Zuschauern die mit „einer schon durch andere Rücksichten bedingten Stimmung," mit der Ueberzeugung nämlich herantraten, dass der Gott in der That ein ganz anderer sei, als er hier zu sein scheine, dass er nicht bloss ihnen, sondern auch dem Dichter ein anderer sei, und dass sie jetzt nur erst einen Theil der ganzen Dichtung sähen, den Schluss aber, und mit ihm die befriedigende Lösung noch zu erwarten hätten. Ich könnte hinzufügen, dass sie auch schon durch das erste Stück der Trilogie auf die endliche Lösung vorbereitet

sein mochten: doch ich verzichte darauf, weil wir von diesem Nichts wissen, und weil mir auch das Angeführte schon vollkommen genügend scheint. Ein gefährliches Spiel mit dem Volksglauben aber würde Aeschylus nur dann getrieben, den Glauben an die Erhabenheit des Zeus würde er nur dann auf eine bedenkliche Weise verletzt haben, wenn er dem Eindrucke, den der gefesselte Prometheus machte, nicht wirklich eine Lösung im ganz entgegengesetzten Sinne hätte folgen lassen.

Ich wende mich nun zu Ihrer zweiten Einrede. Wie Sie nämlich soeben meine Ansicht als unverträglich mit der Frömmigkeit des Dichters dargestellt haben, so stellen Sie sie jetzt als unvereinbar mit den Forderungen der Kunst dar. „Allerdings," sagen Sie, „pflegte der Dichter die trilogische Compositionsart zu sichtbarer Darstellung der Conflicte zu benutzen, deren Lösung die höchste Aufgabe der dramatischen Kunst schien; aber es liegt in der Natur dieser Conflicte, dass es schwankend bleibt, auf welcher Seite das Recht liege, und die endliche Versöhnung eben in der Lösung dieses Zweifels, in der Ausgleichung der von beiden Seiten verfolgten einander gegenüberstehenden Rechte besteht. Hier dagegen wäre nach des Verfassers Ansicht in Wahrheit alles Recht nur auf der einen, alles Unrecht auf der andern Seite, der Dichter aber hätte, um dieses nachher hervortreten zu lassen, zuerst auf den Berechtigten den vollsten Schein des Unrechts geworfen, für den nicht Berechtigten die vollste Sympathie, die dem Rechte zu Theil wird, erweckt, und darin sollen wir seine „ungemeine Kraft und Kunst" erkennen. Wir zweifeln sehr, ob das wahre Kunst wäre." Lassen Sie mich Ihnen gestehn, dass ein solcher Einwand mir noch unerwarteter und befremdlicher war, als der obige. Das freilich war mir nicht unbekannt, was namentlich bei den Verhandlungen über die Antigone in den letzten Jahren vielfältig erörtert worden ist, dass die höchste tragische Wirkung aus der Darstellung solcher Conflicte hervorgehe, wo jede von beiden Parteien, in einseitiger Verfolgung dessen befangen, was ihr als Recht erscheint, eben in dieser Einseitigkeit das wahre Recht verkennt, und so gerade in demjenigen fehlt, worin sie am meisten recht zu thun glaubt; aber dass überall nur Conflicte dieser Art für die Darstellung der Tragödie geeignet, oder nur solche von den klassischen Tragikern dargestellt worden seien, — ich müsste besorgen, Sie zu beleidigen, wenn ich dies für Ihre Meinung ansähe. Ohne Zweifel meinten Sie wohl nur dies, dass, da einmal ein

solcher Conflict tragischer als jeder andere, und ein solcher auch namentlich für die trilogische Compositionsart vorzugsweise geeignet sei, man annehmen müsse, Aeschylus werde auch wohl den Conflict zwischen Zeus und Prometheus am liebsten in solcher Weise aufgefasst, und also Recht und Unrecht, Wahrheit und Irrthum zwischen beide Gegner möglichst getheilt haben. Mit andern Worten, ein Conflict zwischen dem höchsten Gott und dem Vertreter der Menschheit eignete sich Ihrer Meinung nach zu einer des Aeschylus würdigen trilogischen Darstellung nur dann, wenn auch dem höchsten Gotte sein Maass von Unrecht und Irrthum zugetheilt wurde, woraus denn folgen würde, dass Aeschylus entweder jenen Conflict gar nicht darstellen oder dass er ihn auf eine Weise darstellen musste, die sich mit seiner Verehrung des höchsten Gottes schwerlich vereinigen liess. Er konnte den Forderungen, die Ihre Poetik an ihn macht, nur genügen auf Kosten seiner Religiösität. Ihre Poetik, sage ich; denn dass die Poetik der Alten solche Forderungen wirklich gemacht habe, würde jedenfalls erst zu erweisen sein. Ich denke, den Alten schien auch ein Kampf, wo Irrthum und Schuld nur auf der einen Seite stehn, und eine Lösung, wo der Irrthum gebüsst und die verkannte Wahrheit anerkannt wird, ein würdiger und schicklicher Gegenstand tragischer Darstellung. Ein solcher Kampf nun und eine solche Lösung ist nach meiner Ansicht in der Prometheustrilogie vom Aeschylus dargestellt worden: und wenn der Dichter es verstand, den Zuschauer selbst für die Seite des Unrechts und des Irrthums aufs lebhafteste zu interessiren, ihn auf einen Standpunkt zu stellen, dass er trotz seiner mitgebrachten andern Ueberzeugung dennoch nicht umhin konnte, auch mit dieser Seite lebhaft zu sympathisiren, und dass er also um so gespannter der endlichen Lösung und Beruhigung entgegensehn musste, das sollte nicht wahre Kunst sein? Ich zweifle sehr, dass eine Theorie, die dies läugnen möchte, die wahre sei. Doch mag man darüber denken wie man wolle, wer die Kunst nicht anerkennt, der wird doch wenigstens die Kraft des Dichters anerkennen müssen, eine Kraft, die sich an Ihnen selbst wie an so vielen Andern aufs glänzendste bewährt hat. Denn was anders als eine Wirkung seiner mächtigen Kraft ist es, dass Sie an dem Standpunkte, auf welchen der gefesselte Prometheus Sie gestellt hat, so fest halten, dass Sie so ungerne ihn aufgeben, ihn, wenn nicht ganz, doch wenigstens theilweise behaupten wollen?

Unmittelbar an jenen Einwand von Seiten der Kunst knüpfen Sie

nun die folgende Bemerkung: „Auch fühlt Hr. S. bei dieser Ansicht selbst die Nothwendigkeit, in unserm Drama wenigstens Andeutungen des erst im folgenden Stück in sein rechtes Licht zu setzenden richtigen Verhältnisses zu finden; aber eben dadurch kommt er mit sich selbst in einen gewissen Widerspruch. Zwar hebt der Vf. S. 31 alle Züge hervor, welche die Ansicht, dass Zeus im Unrecht sei, als nicht bewiesen darstellen sollen, und behauptet, bei der entgegengesetzten Auffassung gehe man von einer Ansicht aus, die noch erst des Beweises bedürfe; aber er selbst hat ja gesagt, dass eben diese Vorstellung bei dem Hörer zu erwecken die Absicht des Dichters gewesen sei." Das habe ich allerdings gesagt, aber nicht, dass die Absicht des Dichters sich darauf beschränkt habe. Er erweckte jene Vorstellung vielmehr nur deswegen, um dem Falschen nachher das Wahre desto wirksamer gegenüberzustellen. Und wenn es nun in der That auch schon in unserer Tragödie an Andeutungen des Wahren nicht fehlt, so war doch für den Erklärer wohl auch die Nothwendigkeit vorhanden, diese nicht unbeachtet zu lassen, und ich würde gerechten Tadel verdienen, wenn ich sie übersehn hätte. Dabei soll ich nun aber in eine offenbare Inconsequenz verfallen sein, indem ich S. 33 sage, man thue dem Okeanos Unrecht, wenn man in ihm nur furchtsame Unterwürfigkeit und ein kraftloses Wohlmeinen finden wolle, dem es an Energie gebreche, das Würdige und Grosse zu thun, da ich doch vorher S. 11 gesagt habe, er erscheine nach dem ersten Eindrucke als ein gutmüthiger Schwächling, der die sittliche Grösse seines Freundes gar nicht zu begreifen im Stande sei. Meine Inconsequenz wird also wohl darin bestehn, dass ich, nachdem ich vorher den ersten Eindruck geschildert, nachher das Ergebniss einer von der Gewalt dieses Eindruckes nicht mehr befangenen, besonneneren Betrachtung ausspreche, und dadurch jenen als Täuschung bezeichne. Mit welchem Rechte aber Sie darin eine Inconsequenz finden, gestehe ich nicht einzusehn.

Hierauf beginnen Sie, meiner Ansicht die Ihrige entgegenzustellen. Sie erkennen an, dass der Eindruck, den die Tragödie, für sich betrachtet, mache, dem Prometheus günstig sei; jedoch nicht in dem Maasse, dass gegen den Prometheus gar kein Bedenken erhoben werden könnte, ganz in Uebereinstimmung mit meiner S. 30 gegebenen Auseinandersetzung: „aber," setzen Sie hinzu, „auf der andern Seite können wir eben so wenig zugeben, dass der Wahrheit nach alles Recht auf Seiten des Zeus sein könne; sonst dürfte, wie schon bemerkt,

das vorliegende Stück nicht überwiegend den entgegengesetzten Eindruck machen.“ Das haben Sie allerdings vorher bemerkt, aber Sie haben es nicht bewiesen: denn Ihre Behauptung, dass dies keine wahre Kunst gewesen sein würde, kann doch unmöglich als ein Beweis gelten sollen. Aus dieser unbewiesenen und unerweislichen Behauptung nun, und aus Ihrer Ansicht über die allein zulässigen tragischen Conflicte folgern Sie denn weiter, dass auch in diesem Kampfe des Prometheus auf beiden Seiten eine einseitige Verfolgung des Rechtes bis zum Uebermaass, eine ὕβϱις, stattfinden müsse, welche, wenn sie nicht ausgeglichen werde, beide Theile nicht zum Ziele führe; die Ausgleichung aber müsse in dem Zurückführen beider Theile auf das rechte Maass bestehn, und das Verhältniss werde wohl ein ähnliches sein, wie wir es in einer andern, ihren Stoff aus derselben mythischen Sphäre entlehnenden Composition unsers Dichters, in der Orestia erkennen. Im Prometheus nämlich sei dem Zeus eine ähnliche Stellung gegeben, wie den Eumeniden in dem Schlussstücke der Orestia: Zeus sei hier nicht der höchste Gott des Volksbewusstseins, nicht der sonst vom Aeschylus so erhaben geschilderte; sondern, wie in den Eumeniden, so führe uns auch im Prometheus der Dichter die Zeit der noch unentwickelten Weltordnung vor; wie jene finstern Urmächte ihr Wesen einer Veränderung und Läuterung unterwerfen müssen, um in der bestehenden sittlichen Weltordnung eine Stelle zu finden, die jeden Streit im Reiche der Götter aufhebe, so sei auch dieser Zeus in seiner schroffen Opposition gegen das höhere Göttergeschlecht ein selbst der Entwickelung fähiges, der Läuterung bedürftiges Wesen, und der Dichter begehe keine Sünde, wenn er diesen in einem gehässigen Lichte erscheinen lasse. Den Process, den er mit den Eumeniden vornahm, habe er wohl auch bei dem höchsten Gotte, der nicht minder als ein gewordener gedacht wurde, sich erlauben dürfen. Dies ist, wie Sie selbst nicht unbemerkt lassen, auch Dissens Ansicht, gegen die ich meine Einwendungen S. 29 meines Buches vorgetragen habe. Die eine dieser Einwendungen ist: es sei kein triftiger Grund vorhanden, dem Aeschylus eine solche Vorstellung von einem noch unvollkommenen, der Entwickelung und Läuterung bedürftigen Zeus zuzuschreiben. Dissen gehe nämlich davon aus, dass im gefesselten Prometheus Zeus doch wirklich tyrannisch handle, womit er nichts anders meinen könne, als dass die Bestrafung des Prometheus, so unverhältnissmässig für das Vergehen, ein Uebermaass tyrannischer Gesinnung zu verrathen

scheine. Nun sehen wir aber aus den vorhandenen Ueberresten des gelösten Prometheus, dass Zeus nach den Jahrhunderten, die seit der Handlung des gefesselten verflossen sind, noch eben so hart ist als vorher. Denn nicht nur lässt er die Strafe des Prometheus fortdauern, sondern er hat sie sogar noch verschärft durch den Adler, der an seiner Leber nagt. Dies deutet, sage ich, auf keine Sinnesänderung, und ich halte mich [deswegen] überzeugt, dass Zeus dem Aeschylus in seinem Thun und Wollen unwandelbar und ewig sich selber gleich blieb, und dass mithin, wenn der Zeus des gefesselten Prometheus ein Tyrann war, auch der des gelösten es gewesen sei, und wenn dieser nicht, dann ebensowenig auch jener. Dem letzten Theile dieser Argumentation werfen Sie S. 334 eine petitio principii vor: ich habe darum jetzt eine Causalconjunction eingeschaltet, die ich früher gespart hatte, in der Meinung, dass der Zusammenhang auch ohne sie nicht verkannt werden könnte. Ist nun etwa meine Folgerung nicht richtig? Ist Zeus, wie er zu Anfang des gelösten Prometheus erscheint, weniger hart als im gefesselten? Und wenn er dies nicht ist, was haben wir denn für einen Grund zu der Annahme, dass Aeschylus im gelösten den höher entwickelten und edleren, im gefesselten aber den noch unvollkommenen der Entwickelung und Läuterung bedürftigen Zeus hat darstellen wollen? Der Grund, sagen Sie, müsse sich aus Ihrer bisherigen Darstellung ergeben: wahrscheinlich wohl aus Ihrer Behauptung über die Natur der tragischen Conflicte; denn Alles, was Sie ausserdem sagen, kann doch nur die von mir selbst S. 29 anerkannte Möglichkeit einer solchen Ansicht von Zeus erweisen, keineswegs aber, dass Aeschylus sie wirklich gehabt, oder, wenn er sie hatte, dass er sie in dieser Trilogie dargestellt habe. — Meiner andern Einwendung, dass ich mir nicht denken könne, wie Aeschylus die im Laufe der Zeit eingetretene Umwandelung des Zeus auf angemessene Weise in seiner Tragödie habe darstellen können, setzen Sie Folgendes entgegen: „Wie der Dichter die Sinnesänderung des Zeus eintreten liess, wissen wir freilich nicht, weil wir überhaupt sehr wenig von dem gelösten Prometheus wissen; das hindert aber die Vermuthung, dass eine solche eingetreten sei, ebensowenig, als der Verfasser durch die eiserne Consequenz und Starrheit des Prometheus in unserem Stücke sich gehindert gesehn hat, dessen Sinn im folgenden beugen zu lassen.“ Hiergegen erlaube

ich mir zuvörderst zu bemerken, dass meine Einwendung nicht war, *wir wüssten nicht*, sondern ich *könne mir nicht denken*, wie Aeschylus die Umwandlung des Zeus aus einem grausamen Tyrannen in einen sittlich erhabenen Herrscher schicklich habe darstellen, d. h. namentlich wie er sie habe motiviren können. Die Umwandlung des Prometheus aus einem trotzigen Gegner in einen Freund und Verehrer des Zeus lässt sich begreifen als Folge einer Belehrung über seinen früheren Irrthum, wie sie ihm in meinem Versuche stufenweise durch die Titanen, die Gäa, den Herakles, endlich durch die Themis zu Theil wird; und dann erscheint er mir in dieser Umwandelung, in dieser Bereitwilligkeit, dem jetzt erst richtig erkannten sich unterzuordnen, grösser und edler, als in seinem früheren Trotze: womit übrigens nichts von dem zurückgenommen sein soll, was ich selbst über die mir sehr wohl bekannten Mängel jenes Versuches gesagt habe. Ebenso wird in den Eumeniden die Umwandlung der Erinyen durch den weisen Zuspruch der Zeustochter Athene motivirt, indem diese ihnen das Vorgegangene in seinem wahren Lichte zeigt, und sie überzeugt, dass ihnen dadurch ihr altes wohlbegründetes Recht nicht genommen, dass sie auch fernerhin als mächtige und ehrwürdige Gottheiten bestehn und geachtet werden sollen.

Wenn Sie daher sagen, „auf ähnliche Art wie in den Eumeniden dürfen wir uns also auch wohl hier die Versöhnung der streng zürnenden Macht denken," so könnte es scheinen, als ob Sie auch über dem Zeus, wie über den Eumeniden eine höhere Weisheit annehmen, durch die er belehrt und somit umgestimmt würde. Das ist nun aber doch Ihre Meinung nicht; vielmehr „nachdem der Sturm sich gelegt, die Verhältnisse sich geordnet, die Berechtigung des Zeus zur Weltherrschaft von Göttern und Menschen, also auch vom Prometheus, anerkannt ist," soll der streng zürnende versöhnt sein. Aber, mein Verehrtester, Versöhnung des streng zürnenden, und Umwandelung aus einem grausamen Tyrannen, wie Zeus im gefesselten Prometheus erscheint, in einen sittlich erhabenen Herrscher, wie ihn der Menschenfreund Prometheus ehren und lieben konnte, oder, um mich Ihres eigenen früheren Ausdruckes zu bedienen, Entwickelung und Läuterung des noch unvollkommenen zu dem vollendeten obersten Gotte der gegenwärtigen Weltordnung, das sind doch zwei gar sehr verschiedene Dinge. Zürnen gegen einen Empörer, Strafe verhängen über den eigensinnig Trotzenden, durfte doch wohl auch der schon vollkommen

entwickelte Zeus; und dass Zeus auch damals schon, als er scheinbar tyrannisch den Prometheus strafte, nicht unversöhnlich war, hat ja Aeschylus selbst durch den Mund des Okeanos ausgesprochen. Sie meinen freilich S. 332, das sei eine schwach begründete Meinung des guten Alten; aber warum? Hat doch Okeanos, der nach Prometheus' eigener Aussage V. 331 Alles gemeinschaftlich mit ihm unternommen hatte, an sich selbst schon die Erfahrung von der Versöhnlichkeit des Zeus gemacht. Aber freilich, er hat sich nicht trotzig gegen ihn aufgelehnt, sondern der höheren Macht und Weisheit unterworfen: darum ist er ungestraft geblieben: und auch Prometheus' Strafe, weiss er, wird aufhören, sobald er sich selbst erkennt, sobald er aufhört zu trotzen und sich dem Zeus unterordnet. Das ist nun freilich dem Prometheus noch nicht möglich, dem widerstrebt sein Stolz, und die hohe Meinung, die er von sich selbst, die geringe, die er vom Zeus hat: aber liegt denn nun die Schuld nicht bloss an ihm? kam es nicht bloss darauf an, dass er sich selbst erkannte, wie Okeanos ihm V. 310 empfiehlt; und bedurfte es deshalb einer „wesentlichen Modification des Charakters des Zeus," wie Sie meinen? Das einzige vielmehr, dessen es bedurfte, war die Sinnesänderung des Prometheus, die dieser freilich jetzt noch nicht über sich gewinnen kann, die aber in dem folgenden Stücke doch nothwendig eingetreten sein muss: und es fragt sich also bloss, wie der Dichter dieselbe hier habe motiviren können. Nach meiner Ansicht nur so, dass er den Prometheus seines früheren Irrthums inne werden, ihn sowohl sich selbst und seine That, als auch den Zeus und dessen Wesen und Gesinnung, die er vorher verkannt hatte, im wahren Lichte erkennen liess, wobei denn Zeus derselbe blieb, der er von Anfang an gewesen war, und sein Verfahren gegen den Prometheus nicht als eine ὕβρις des noch unentwickelten Gottes, sondern als ein Akt der, wenn auch streng, doch nicht unverdient strafenden Gerechtigkeit erschien: nach Ihrer Ansicht dagegen so, dass Zeus wirklich ein anderer wurde, als er gewesen war, und Prometheus dem Vollkommneren die Ehre erwies, die er dem Unvollkommneren verweigert hatte. Für diese Ansicht, die, wie ich gezeigt zu haben glaube, durch Nichts bisher von Ihnen vorgebrachtes begründet ist, führen Sie nun S. 333 auch noch Folgendes an: „Wäre," sagen Sie, „der Zeus im Prometheus nicht dieser unentwickelte Gott, so konnte bei ihm selbst die Befürchtung nicht vorhanden sein, noch einmal entthront zu werden: er konnte nicht mit den gestürzten Göttern

in eine Kategorie gebracht werden;" und S. 335: „der ganze Conflict beruht darauf, dass Prometheus wirklich auf ein Wissen pochen kann, das den Zeus von ihm abhängig macht. — Ist Zeus, wie Hr. S. will, als ewig derselbe und unwandelbar in der ganzen Composition des Dichters aufgefasst, so kann er nicht von den Drohungen des Prometheus so geängstigt sein, wie er in den Worten des Hermes erscheint." Aber lassen Sie mich zunächst einmal fragen, woher Sie denn eigentlich wissen, dass Zeus wirklich seinen bevorstehenden Sturz befürchte, dass er wirklich nur aus solcher Furcht den Hermes absende, um den Prometheus zur Entdeckung des Geheimnisses zu vermögen, von dem die Fortdauer seiner Herrschaft abhänge? Weil Prometheus es sagt und glaubt? Dass dies nichts beweisen könne, ist wohl augenfällig; und überdies habe ich in meinem Buche S. 22, 23 die Voraussagungen des Prometheus näher beleuchtet, und gezeigt, wie wenig ein sicheres Wissen aus ihnen hervorgehe. Auch berufen Sie selbst sich nicht auf diese, sondern nur auf die Sendung des Hermes, durch welchen Zeus dem Prometheus befiehlt, ihm die Ehe kund zu thun, von der er prahle, und wer jenen vom Throne stürzen solle. Ist es nun etwa von selbst klar, dass Zeus solchen Befehl nur aus Furcht habe erlassen können? Mir scheint das keineswegs so ganz unzweifelhaft. Zeus konnte den Befehl auch deswegen erlassen, damit der Hass und Trotz des Prometheus sich in seiner vollen Grösse zeige, ganz ebenso wie er in der Theogonie bei dem Opfer zu Mekone nur deswegen sich unwissend stellt, damit Prometheus seinen beabsichtigten Trug vollführe, und so seine Gesinnung vollkommen offenbar werde. Und ich sehe nicht, durch welchen Grund Sie mich nöthigen könnten, dem Zeus des Aeschylus lieber jene Furcht, als dieses Motiv zuzuschreiben. Aber ich will Ihnen freiwillig einräumen, was Sie verlangen: Zeus soll wirklich die Möglichkeit einer Entthronung gefürchtet, wirklich kein Mittel gewusst haben, die Gefahr abzuwenden, wenn Prometheus es ihm nicht entdeckte: daraus würde denn doch nur folgen, dass Zeus weder allmächtig und vom Schicksal unabhängig, noch allwissend und seiner eigenen Moira vollkommen kundig sei. Dies habe ich selbst S. 38 auseinandergesetzt. Meinen denn Sie nun etwa, er sei nur zu Anfang noch nicht allmächtig und allwissend gewesen, aber es nachher bei weiterer Entwickelung geworden? Ich meines Theils meine, dass der Zeus der Volksreligion, der Zeus, wie Aeschylus ihn auffasste, auch in seiner höchsten Entwickelung immer nur relativ, nicht absolut der höchste

gewesen sei. Als ein gewordenes, nicht ursprünglich vorhandenes Wesen, als ein Erzeugniss von Ursachen, die vor ihm da waren, ist auch er von einer ausser ihm seienden Nothwendigkeit abhängig, derselben, die ihn selbst und Alles von Anbeginn hat entstehen lassen. In dem Gebiete zwar, welches ihm in der von jenen uranfänglichen Ursachen ausgegangenen Entwickelung der Welt zugefallen, ist er der oberste Herrscher: aber er hat in eben dem, woher er seinen Ursprung hat, auch seine nothwendige Beschränkung, und dies ist seine Moira: und so ist es denn auch wohl möglich, dass, obgleich er innerhalb seines Gebietes Alles weiss und vermag, doch die Moira, von der er selbst abhängt, ihm nicht vollständig klar und offenbar ist. Zu einer höhern Idee des Zeus hat sich Aeschylus schwerlich erhoben, und von solcher Idee konnte die Möglichkeit einer Entthronung durch einen Grösseren niemals ausgeschlossen werden, worüber ich ebenfalls S. 109 und 136, 137 ausführlich gesprochen habe. Ihrem Zeus nun aber soll diese Möglichkeit nur in seinem früheren unvollkommneren Zustande drohen, später nicht mehr, und Sie wollen also mit Ihrem entwickelten und vervollkommneten Zeus viel höher hinaus, rücken ihn dem Gott des Christenthums viel näher, als ich, den Sie beschuldigen, christliche Ansichten in den Aeschylus hineinzutragen.

Ein fernerer Punkt, den ich zu erledigen habe, betrifft die Aeusserungen der Nebenpersonen in unserer Tragödie, von denen keine, wie Sie S. 332 richtig bemerken, selbst diejenigen nicht, die entschieden auf der Seite des Zeus stehn, Gründe vorzubringen vermögen, welche den Prometheus im Unrecht erscheinen zu lassen geeignet wären, woraus denn folgen soll, dass auch nach der Intention des Dichters Prometheus nicht ohne Weiteres als strafbarer Empörer, Zeus als unfehlbarer Weltregent aufgefasst werden dürfe. Was Sie hinzufügen, der ganze Gang des Stückes bringe nichtsdestowenigen den Eindruck hervor, dass Prometheus bei dem sich immer steigernden und zuletzt nur noch auf seine Kunde von dem bevorstehenden Sturze des Zeus übermüthig trotzenden Starrsinn nicht beharren könne; sei er auch nicht eigentlich im Unrecht, so sehe man doch, dass hier der Punkt sei, wo er werde umkehren müssen: dies muss ich bekennen, nicht zu verstehen. Woraus sieht man denn, dass er nicht beharren könnte? Weil Zeus ihn in den Tartarus zu schleudern droht? Er lässt sich ja hinabschleudern. Weil er nicht vermögen wird, die Qualen des Tartarus, oder was ihm nach dem Wiederaufsteigen aus diesem bevorsteht,

länger zu ertragen, auch nicht so lange, bis der von ihm vorausgesehene Mächtigere kommen und den Tyrannen entthronen wird? — Ich wünschte, Sie hätten hier Ihre Meinung mit Ihren Gründen etwas deutlicher auseinandergesetzt, statt sich bloss auf den *Eindruck*, auf ein *Man sieht doch* zu berufen, was für denjenigen, der nun einmal nicht sieht und auf den der Gang des Stückes diesen Eindruck nicht hervorbringt, — und dass sich Viele und keinesweges geringe Leute in diesem Falle befunden haben, kann Ihnen ja nicht unbekannt sein, — unmöglich die Stelle von Gründen vertreten kann. — Hinsichtlich aber der Aeusserungen der Nebenpersonen, aus denen Sie einen Beweis zu Gunsten des Prometheus entnehmen zu können meinen, erlauben Sie mir mit meiner Antwort hierauf zugleich das zu verbinden, was ich gegen eine frühere Stelle Ihrer Recension zu sagen habe, wo Sie den von mir behaupteten höheren sittlichen Adel des Zeus und den Irrthum und die Schuld des Prometheus ebenfalls durch die Aeusserungen der Nebenpersonen zu widerlegen suchen. „Welche der in dem vorliegenden Stücke auftretenden Personen erkennt den höheren sittlichen Adel des Zeus an?“ fragen Sie mich S. 337. Ich frage dagegen: welche, ausser dem Prometheus, leugnet ihn? Dass Hephästos nur von der Härte und Strenge des neuen Regiments redet, Okeanos als Motiv seines Rathes an den Prometheus, sich zu unterwerfen, nur die Furcht vor noch härteren Strafen geltend macht, kann doch nicht als Beweis dienen sollen, dass auch in der That der Zeus in diesem Stücke von dem Dichter nur als der Mächtigere, nicht als der Bessere gedacht worden sei. Denn welchen Grund konnte Aeschylus haben, jenen Personen das richtige Verständniss und Urtheil in den Mund zu legen? Gebot ihm nicht vielmehr seine Kunst, in dieser Tragödie, die den Widerstand des Prometheus auf seinem höchsten Punkte darstellen und die Theilnahme des Zuschauers für den menschenfreundlichen Götterfeind in Anspruch nehmen sollte, Alles zu vermeiden, wodurch jener Widerstand sogleich als ein unberechtigter erscheinen und die Theilnahme für ihn beeinträchtigt werden musste? — „Wer schreibt,“ fragen Sie weiter, „dem Zeus die Absicht zu, nach Vertilgung des vorgefundenen Menschengeschlechtes ein anderes und besseres zu schaffen?“ Niemand allerdings von den im vorhandenen Stück auftretenden Personen; und dennoch drängt uns Alles zu dieser Annahme. Wer spricht überhaupt von der beabsichtigten Vertilgung und der Erschaffung eines neuen Geschlechtes? Nur Prometheus. Und welchen Grund

schreibt er dem Zeus zu? Gar keinen. Wir haben deswegen zwischen folgenden drei Möglichkeiten wählen. Entweder Zeus wollte das Menschengeschlecht vertilgen um ein besseres zu schaffen, oder er wollte es vertilgen, weil es aus der Zeit der ihm verhassten Titanenherrschaft stammte, oder endlich, er wollte es vertilgen aus einer unmotivirten Zerstörungslust: denn eine vierte Möglichkeit, er habe ein schlechteres Geschlecht erschaffen wollen, darf ich wohl mit Stillschweigen übergehn. Das erste nun von jenen dreien wollen Sie nicht zugestehn, weil es nicht ausdrücklich bezeugt ist. Aber ist denn das zweite oder dritte bezeugt? Wenn Sie also eins von diesen beiden annehmen, so können Sie es nur in Folge Ihrer anderweitig bestimmten Ansicht über den Charakter des Zeus thun. Wollen Sie nun etwa das dritte? dann haben Sie einen nicht bloss unentwickelten, der Vervollkommnung bedürftigen, sondern Sie haben einen bösartigen Zeus, der ganz offenbar an sittlichem Werthe weit unter seinem Gegner steht, und der nicht bloss der Vervollkommnung, sondern einer gänzlichen und radikalen Umwandlung bedürfen wird, um der Weltherrschaft werth zu sein. Oder wollen Sie lieber das zweite? Ich denke, Ihr Zeus erscheint nicht weniger bösartig, wenn er die Menschen bloss aus solchem Grunde, als wenn er sie aus gar keinem Grunde vertilgen will. Es dürfte also doch wohl die erste Annahme die einzig zulässige sein. — Ihre letzte Frage ist: „wo ist es auch nur angedeutet, dass Prometheus, der wiederholt als Wohlthäter der Menschen gepriesen wird, dies nicht auf die rechte Art gewesen sei?“ Allerdings nirgends: nirgends aber auch, dass er es auf die rechte Art gewesen sei. Die Stellen, wo von seinen Wohlthaten gegen das Menschengeschlecht geredet wird, — diejenigen abgerechnet, wo er selbst sich preist, die, wie Sie zugeben werden, hier nicht in Betracht kommen dürfen, — sind folgende. Erstens, in den Worten des Kratos V. 7 bis 9, wo der Feuerraub als eine ἁμαρτία bezeichnet wird: zweitens, in den Worten des Hephästos V. 30, wo ihm ein Ueberschreiten der Gebühr Schuld gegeben wird: drittens, in den Worten des Kratos V. 82, wo seine That als eine ὕβρις bezeichnet wird: viertens in den Worten der Okeaniden V. 251, wo die blinden Hoffnungen, die Prometheus den Menschen eingeflösst, ein μέγ' ὠφέλημα genannt werden: fünftens, in den Worten derselben V. 450 folg., wo seine That als eine eigenwillige, aus übergrosser Vorliebe für die Menschen hervorgegangen, bezeichnet wird: sechstens, in den Worten der Io V. 596, wo Prometheus als Wolthäter des ganzen

Menschengeschlechts anerkannt wird: siebentens endlich, in den Worten des Hermes V. 925, wo seine That, ähnlich wie von Kratos, als ein ἐξαμαρτεῖν εἰς θεοὺς bezeichnet wird. Die Aeusserungen des Kratos und Hermes werden Sie natürlich, als parteiisch und einseitig, nicht gelten lassen, und ich gebe sie Ihnen gerne Preis, wogegen Sie mir denn auch zugestehn werden, dass ich dem Urtheil der Io kein allzugrosses Gewicht einräume. Es bleiben also nur Hephästos und die Okeaniden übrig. Den ersten bezeichnen Sie selbst S. 332 als theilnehmend für den Prometheus, der der wiederholten Ermahnungen von Seiten der rohen Gewalt bedürfe, um das ihm aufgetragene Werk zu vollführen, dem er widerstrebend seine Hände leiht, und der nur die Härte und Strenge eines neuen Regiments als Grund für die harte Bestrafung, nur die bittere Nothwendigkeit, den Willen des Vaters zu vollführen, als Grund für seinen Antheil an dieser Bestrafung anzuführen vermöge. Nicht weniger gross ist die Theilnahme der Okeaniden, die sie theils durch Klagen über die Härte des Zeus, theils dadurch an den Tag legen, dass sie den Titanen, auch als der Abgrund ihn verschlingt, nicht verlassen wollen. Und dennoch billigen weder sie noch Hephästos die That des Prometheus; beide vielmehr tadeln sie als ein Ueberschreiten der Gebühr, ein eigenwilliges, übermässiges Streben für die Menschheit. Der eigentliche Sinn und Gehalt dieses Tadels bleibt freilich unklar: klar aber ist doch soviel, dass er die Auflehnung des Prometheus gegen den Willen des Zeus betrifft. Ob diese Auflehnung bloss als unklug gegen den Mächtigeren, oder ob sie auch als unsittlich gegen den Weiseren und Besseren getadelt werde, ist nicht deutlich. Wer nun aber, wie Sie, einen noch unvollkommnen und unentwickelten Zeus annimmt, der muss sich natürlich die untergeordneten Götter noch unvollkommner denken, und kann ihnen kein anderes Motiv als das der furchtsamen Klugheit zutrauen, die da räth, dem Mächtigeren zu gehorchen, wer er auch sei. Steht es aber so um die Nebenpersonen des Stückes, wie können Sie denn verlangen, dass die rechte Würdigung der That des Prometheus, wie ich sie mir denke, durch Andeutungen in den Reden dieser Nebenpersonen hätte begründet werden sollen, die ja zu solcher Würdigung durchaus unfähig sein mussten. Gewiss, diese Würdigung musste anderswoher genommen werden, und konnte nirgendswo anders hergenommen werden, als aus dem, was uns sonst über des Dichters religiöse Weltansicht, über sei-

nen Glauben von Zeus und dessen Verhältniss zur Menschheit bekannt ist.

Sie tadeln mich S. 338, dass ich mich für meine Auffassung der durch Prometheus dem Menschengeschlechte zu Theil gewordenen Güter auf den Platonischen Protagoras berufen habe. „Wer berechtigt uns," sagen Sie, „Plato und Aeschylus auf eine Linie zu stellen, und das religiöse Bewusstsein und die Mythenauffassung des einen nach dem rücksichtlich des Charakters der Zeit und der Individuen so wesentlich verschiedenen Standpunkte des andern zu messen?" Darauf könnte ich mehreres erwiedern, was mich jetzt zu weit führen würde: darum hier nur soviel. Ich denke, meine ganze Darstellung S. 50 ff. muss zeigen, dass jene Auffassung unabhängig von Plato sei. Versuchen Sie es nur einmal und streichen in meiner Einleitung S. 50, 2 die Worte „mit dem Platonischen Protagoras," S. 51, 14 die Worte „wie Protagoras es nennt," und S. 52 unten die ganze Stelle „Klarer noch tritt dies beim Platonischen Protagoras hervor" sammt dem folgenden Satze fort; ich bin überzeugt, Sie werden finden, dass mein Raisonnement auch ohne alle Berufung auf Plato's entsprechende Ansicht vollkommen bestehe, wie ich mich denn auch hinsichtlich der höheren, sittlichen Güter, die den Menschen auch nur von den Göttern kommen können, ja nicht auf Plato, sondern auf Aeschylus selbst und seine Zeitgenossen, Simonides und Pindar, berufen habe. Dass Prometheus, der götterfeindliche Titan, diese Güter den Menschen gegeben habe oder habe geben können, werden Sie nicht behaupten: auch das werden Sie wohl eingestehn, dass ein Leben nur mit den Mitteln zur Befriedigung der niedern Bedürfnisse, aber ohne jene sittlichen Güter, kein der Menschheit wahrhaft entsprechendes, und Prometheus, so gut er es auch mit den Menschen meinte, doch, wenn er sie den Göttern entfremdete, von denen, nicht nach mir oder nach Plato, sondern nach Aeschylus, Simonides, Pindar, jene Güter stammen, nicht unbedingt als Wohlthäter der Menschheit angesehen werden konnte. — Sie sagen ferner: „Nicht das bestreiten wir, das Aeschylus, wie die auf gleicher geistiger Höhe stehenden Zeitgenossen, die Gottheit in höchster ethischer Vollendung aufgefasst, dass er in ihr die Quelle der Tugend gesehn habe; aber dass es seine Absicht gewesen sei, in der Mittheilung jener auf die äussere Existenz gerichteten Güter das Verbrechen des Prometheus zu bezeichnen, weil er sie dadurch vom rechten Wege abgeleitet, und ihn zum Verführer der Menschen eben deswegen zu

stempeln, weil er sie klug und nicht gut gemacht, das ist es, was wir nicht zugeben können." Ich habe in der Vorrede den Wunsch ausgesprochen, dass man bei dem Widerspruche, den ich voraussah, sich nicht verdriessen lassen möge, meine Behauptungen und die Auseinandersetzung ihrer Gründe überall im Zusammenhange zu prüfen; und diesen gewiss billigen Wunsch wiederhole ich auch jetzt. Solche Prüfung wird zeigen, dass auch ich die Schuld des Prometheus gar nicht in die Mittheilung jener Güter an und für sich, sondern vielmehr darin gesetzt habe, dass er, um meine eigenen Worte S. 49 zu wiederholen, dem Zeus in demjenigen widerstrebt habe, worin dieser allein zu gebieten hatte, in der Führung und Erziehung des Menschengeschlechts, dass er (S. 47) die Rathschlüsse des Zeus in selbstgefälligem Dünkel auf seine bessere Einsicht gemeistert, als ungerecht und tyrannisch gescholten, und durch keckes Eingreifen zu stören und zu vereiteln unternommen habe. Sie wird ferner zeigen, dass ich die Richtung auf das Niedere ebenfalls nicht an sich, sondern nur deswegen getadelt habe, weil sie einseitig war und eben um dieser Einseitigkeit willen, die das Höhere ausschloss, die Menschen vom wahren Wege abführte, woraus denn auch klar ist, dass, wenn ich den Prometheus als Verführer der Menschen bezeichne, ich dabei nur die nothwendige Folge seines Eingreifens in die göttliche Führung des Menschengeschlechtes, nicht eine auf Verführung und Verderben gerichtete Absicht meine. Prometheus ward der Verführer der Menschen vielmehr aus Irrthum, weil er die nothwendigen Folgen seiner Handlung nicht vorhersah, und dieser Irrthum hat seine Quelle in selbstgefälliger Ueberschätzung seiner eigenen Weisheit und Einsicht, dass er besser als Zeus zu wissen meinte, was den Menschen, und wann es ihnen fromme und nöthig sei. Dies Alles scheint mir nun aber so einfach und nahe liegend, dass ich mich nur darüber wundern kann, wenn man dem Aeschylus die Fähigkeit absprechen will, es von seinem Standpunkte aus ebensogut zu erkennen. Sie indessen gestehn ihm S. 339 doch wenigstens eine Ahnung davon zu, und nehmen somit zurück, was Sie S. 329 ausgesprochen, dass Ihnen meine Ansicht Nichts als ein Phantasiebild, eine Illusion scheine. Es käme demnach bloss darauf an, uns über den grössern oder geringern Grad von Klarheit zu verständigen, mit welcher Aeschylus sich das, was nach Ihrem eigenen Eingeständniss in seiner eigenen Weltanschauung begründet war, zum Bewusstsein gebracht habe. Sie reden nun so, als ob ich ihm vollkommen entwickelte, christliche Ideen

von einer der Menschheit anhängenden Sündhaftigkeit, welche nur durch Hingabe an die göttliche Gnade zur Erlösung gelange, zugeschrieben habe. Was ich aber wirklich gesagt habe, ist nur dies, dass Aeschylus eine den Göttern befreundete Gesinnung der Menschen für die nothwendige Bedingung ihres Glückes angesehn, dass er geglaubt habe, wie alle andere Güter, so kämen auch die höchsten Gaben der Sittlichkeit und Tugend nur von den Göttern. Und ich sollte meinen, dies haben auch Sie wohl im Aeschylus gefunden, und Sie werden mir beistimmen, wenn ich sage, dass, wer es nicht gefunden, auch gar nicht verdiene, dass man über den Aeschylus mit ihm rede. In diesem Sinne aber, und nur in diesem, nicht in dem christlichen, den Sie meinen, ist Alles das gedacht, was ich über die That des Promethus, über seine Verführung der Menschen und über die Art der Versöhnung mit dem Zeus vorgebracht habe. Findet man darin etwas dem Christlichen Analoges, eine Vorahnung des Christenthums, gleichsam eine fides implicita, um mit Hieronymus zu reden, so habe ich Nichts dagegen: Alles wahrhaft Religiöse ist dem Christenthum verwandt.

Soll aber damit gemeint sein, dass es eben deswegen nicht antik, oder — da das Antike gerade in dieser Beziehung eine ebenso grosse Mannichfaltigkeit von Standpunkten zeigt, als die neueste Zeit, — dass es nicht Aeschyleisch sei, so hoffe ich dagegen gezeigt zu haben, dass wenigstens die Einwendungen, die Sie vorgetragen haben, meine Ansicht, sofern sie nur unentstellt und im Zusammenhange aufgefasst wird, nicht treffen oder widerlegen. Dass übrigens meine eigene Nachdichtung des gelösten Prometheus in Ton und Haltung vielmehr modern als Aeschyleisch sei, habe ich selbst ausdrücklich genug gesagt; aber von dieser Nachdichtung handelt es sich auch gar nicht, sondern lediglich von meiner Einleitung und der dort S. 63 ff. gegebenen Entwickelung. Dass aber Sie, mein Verehrtester, es vorgezogen haben, zu der Dissen'schen Ansicht über die Art, wie Aeschylus den Conflict zwischen Zeus und Prometheus gefasst und die Lösung gegeben habe, zurückzukehren, wundert mich um so mehr, weil Sie mir dadurch in Widerspruch mit eben den Forderungen zu gerathen scheinen, die Sie gegen mich haben geltend machen wollen. Sie verlangen nämlich, ich hätte mich bei der Reconstruction des gelösten Prometheus durchaus nur an die Andeutungen halten sollen, die sich im Gefesselten finden, und Sie tadeln es mehrmals, dass ich mich weiter umgesehen und von meiner anderweitigen Kenntniss, oder, wenn Sie

wollen, von meiner Vorstellung über den religiösen Standpunkt des Aeschylus ausgegangen bin. Wollen wir nun aber diesen Standpunkt ausser Acht lassen und die Reconstruction des gelösten Prom. lediglich von dem Gefesselten aus unternehmen, so müssen wir, wenn wir consequent sein wollen, nothwendig zu einem derartigen Ergebniss kommen, wie es Gravina, Schütz u. A. und am schroffsten Bellmann aufgestellt haben: Zeus muss ein undankbarer, hassenswürdiger Tyrann sein, wie Prometheus ihn schilt, da nirgends in unserm Stücke sich eine Aeusserung für das Gegentheil findet; er muss im Gelösten entweder gestürzt werden oder sich vor dem Prometheus demüthigen; denn dies wird ja ausdrücklich im Gefesselten vorausgesagt, und von Anerkennung eines Unrechts von Seiten des Prometheus, von einer Ausgleichung, bei der auch Er gegen Zeus gefehlt zu haben gestände, ist in dem erhaltenen Stücke gar nichts angedeutet. Sie müssen also dies von anderswoher erschliessen, sei es aus Ihrem Kunstgesetze über die Natur der tragischen Conflicte, sei es aus Ihren Ansichten über die Religion des Dichters. Damit haben Sie also sich ebendasselbe erlaubt, was Sie mir nicht erlauben wollen, und also selbst das Fundament Ihrer Critik verläugnet. Sie haben durch die That anerkannt, dass man sich nicht lediglich an den Gefesselten halten dürfe. Nur soweit soll man doch nicht gehn, als ich gegangen bin, so sehr Unrecht soll doch Prom., so ganz Recht Zeus nicht haben. Deshalb also greifen Sie zu der Vorstellung von einem in dem vorhandenen Stücke noch unvollkommen, nachher aber entwickelten und geläuterten Zeus, und schreiben diese unbedenklich dem Dichter als die Grundidee seiner Dichtung zu, ohne dazu, wie ich glaube gezeigt zu haben, durch irgend eine bei ihm selbst vorkommende Aeusserung berechtigt zu sein. Dass an und für sich betrachtet der Zeus des Volksglaubens, als ein gewordener, solche Vorstellung nicht ausschliesse, habe ich schon bemerkt, und ich könnte Ihnen selbst einige sprechende Belege dafür geben, dass Manche im Alterthum ihn sich in der That als einen solchen gedacht haben, der erst allmählich herangereift, und nach Ablegung jugendlicher Fehler und Mängel mit der Zeit zu dem erhabensten Wesen geworden sei; aber dem Aeschylus dürfen wir doch diese Vorstellung nicht so ohne Weiteres leihen, noch sie zur Erklärung seiner Dichtung gebrauchen, ausgenommen wenn es gar keine andere mögliche Erklärungsart gibt. Da es nun aber eine solche allerdings gibt, so bedarf es für ihre Auffassung positiver Beweise, die Sie nicht gege-

ben haben und nicht geben können. — Und worin soll denn eigentlich Ihrer Meinung nach das Unrecht, die ὕβρις des noch unentwickelten Zeus bestanden haben? Lag darin ein Unrecht, wenn er dem untergeordneten Titanen nicht gestattete, im dünkelhaften Vertrauen auf besseres Wissen und Wollen seinen Geboten zuwider das zu thun, was Er nicht gut hiess? Hatte Prometheus ein Recht des Widerstrebens gegen ihn? musste Zeus ihn gewähren lassen, seinen Trotz, seine Lästerungen ertragen, ohne ihn dafür zu strafen? Das werden Sie nun wohl nicht verlangen; aber Sie werden vielleicht das Unrecht des Zeus eben darin finden, dass, was Prometheus wollte, Er nicht wollte; in welchem Falle Sie denn nothwendig den Prometheus für den Weiseren und Besseren erklären müssen; oder, wenn dies nicht, vielleicht darin, dass Zeus nicht lieber durch Güte und Belehrung den Prometheus von seinem Vorhaben abzubringen gesucht habe. Dann würde Ihnen aber obliegen zu zeigen, dass Prometheus schon damals, als seine That mit ihren Folgen noch ungeschehen war, der Belehrung empfänglich, und bereit gewesen sein würde, seine vermeintliche Weisheit der höhern des Zeus unterzuordnen, was, wie Sie eingestehn werden, durchaus im Widerspruch mit seinem Character steht. Oder sollte etwa das Unrecht des Zeus nur in dem Uebermaass und der Härte der Strafe bestehn? So hätte denn auch im gelösten Prom. die Ausgleichung wohl darin bestehn müssen, dass er dem Prom. wegen dieses Uebermaasses eine Genugthuung gegeben, sich mit den Umständen, den noch ungeordneten Verhältnissen des neuen Regiments, seiner eigenen noch jugendlich unentwickelten Natur entschuldigt, etwa auch für die Zukunft grössere Mässigung und königlicheres Handeln verheissen hätte. Und ein solches Bild des höchsten Gottes, ein solches Stück aus seiner Jugendgeschichte, einen in jugendlicher ὕβρις das Maass überschreitenden, allmählich erst, einem schwachen Sterblichen gleich, zur Besonnenheit gelangenden Zeus, der, wenn er seinen Feind nicht versöhnte, nothwendig seinen Thron verlieren musste: dies seinen Zuhörern vorzuführen, das, meinen Sie, hätte sich mit der Religiösität des Aeschylus besser vertragen, dadurch würde er weniger „den Glauben an die Gerechtigkeit des höchsten Wesens auf eine höchst bedenkliche Weise erschüttert“, weniger „ein gefährliches, seine Frömmigkeit sehr in Frage stellendes Spiel mit dem Volksglauben getrieben haben“, als wenn er, wie ich es mir denke, zuerst zwar ein falsches, einseitiges, unwahres Bild hinstellte, unmittelbar darauf aber

die Wahrheit in desto hellerem und wirksamerem Lichte zeigte? — Ich sollte meinen, die Antwort könne nicht zweifelhaft sein. Und so glaube ich denn, dass Alles, was Sie gegen meine Auffassung des Prom. vorgebracht haben, sich mit gleichem oder grösserem Rechte gegen die Ihrige wenden, von gültigen Gründen aber, wie ich sie für die meinige aufgestellt, sich Nichts für die Ihrige vorbringen lasse. Möge nun die Sache nochmals Ihnen und allen unbefangenen und vorurtheilslosen Forschern zur allseitigen Erwägung empfohlen sein.

Greifswald. Schömann.

EMENDATIONES AGAMEMNONIS AESCHYLEAE.

3 Quum Aeschyleam Agememnonem hoc semestri auditoribus nostris praelegeremus, ne saepius ac diutius quam vellemus in emendandis locis corruptis, qui plurimi sunt in hac fabula, morari cogeremur, hanc rationem inire placuit, ut de huiusmodi locis iudicium nostrum inter praelegendum paucis tantum verbis significaremus, accuratiorem autem disputationem proximae scriptioni academicae reservaremus, quae hibernarum scholarum indici praemittenda esset. Sic enim et nostrae et auditorum commoditati melius consulere videbamur, quam si intermisso identidem interpretationis cursu ad criticas quaestiones deverteremus, animosque totos modo in praestantissimae tragoediae virtutibus defixos subito ad minutum hoc et spinosum genus disputandi avocaremus, ac pro summi poetae versibus librariorum errores codicumque sordes tractaremus. Quamvis enim multas corruptelas superiorum criticorum sollertia iam sustulerit, ad quorum disputationes remittere auditores liceat, restant tamen non pauciores, quae quum nondum a quoquam emendatae, partimque ne animadversae quidem sint, aut intactae et tanquam desperatae relinqui, aut aliter quam a superioribus factum est tentari debeant. Harum unam atque alteram sic ego mihi emendasse videor, ut de emendationis veritate dubitari a peritis certe non posse confidam; in aliis, si minus ipsam veritatem assequutus esse, propius tamen fortasse quam superiores ad eam accessisse iudicabor. Quoniam autem non doctis solum et peritis, sed tironibus quoque nunquam antehac in Aeschyli lectione versatis haec disputatio scribenda fuit, accuratius nonnunquam et copiosius etiam talium emendationum rationes exponendae esse videbantur, quae apud doctiores nulla demonstratione egerent. Tirones vero ante omnia

docendi sunt, quam multis quamque gravibus omnis generis corruptelis omnes fere Aeschyli tragoediae affectae sint, quamque multae saepenumero mutationes in paucorum verborum ambitu faciendae sint, ad speciem fortasse audaces, reapse autem certae et necessariae. Nam non solum levius illud et tralaticium genus vitiorum in Aeschyli codicibus corrigendum est, quod litterarum aut syllabarum similium permutatione aut prava vocabulorum coniunctione, aut verborum ac versuum vel omissione vel transpositione aliisque eiusmodi erroribus constat, a quibus ne attenti quidem librarii satis tuti esse solent, praesertim quum describunt quae ipsi non intelligunt, id quod in Aeschyli 4
fabulis saepenumero accidisse nemo mirabitur; sed alia multa sunt aliquanto graviora et ad emendandum difficiliora. Horum primum genus e scripturae compendiis ortum est. Apparet enim in eo codice, unde nostri omnes derivati sunt, saepenumero non integra vocabula omnibus litteris perscripta fuisse, sed partem quandam, modo extremam modo mediam, omissam et siglis tantum notatam [1]), quae ubi aut deessent aut negligerentur aut secus acciperentur, permultos pepererunt librariorum errores, eosque nonnunquam tales, ut omnis locorum sententia mutaretur et perverteretur. Peius etiam genus corruptelarum, et quod facilius fallere possit, ex interpretamentis natum est, quum quae aut obscurae alicuius aut inusitatae dictionis explicandae causa ab aliquo enarratore adscripta erant, post a librariis pro emendationibus haberentur expulsisque genuinis in orationem poetae inferrentur [2]). Accessit denique correctorum mala sedulitas, qui quum vi-

1) Tironum causa aliquot decurtatorum vocabulorum exempla apponam ex huius ipsius fabulae codicibus superstitibus enotata, unde cognoscent saltem quale sit hoc genus corruptelarum. Sic igitur *λέξει* v. 38. pro *λέξειεν* est in cod. Flor. *παλίντροπ.* pr. *παλιντρόποις* v. 745. in Farn., *πρόπαρ.* pr. *προπάροιθ'* v. 952. in Flor. *ταλάϊν* pr. *ταλαίνας* v. 1102. in Ven. et Flor. *νύμφ.* pr. *νύμφας* v. 1136. in iisdem. Imprimis saepe vocabulorum exitus propter compendia permutati sunt, ut v. 115. *βοσκομένην* in Farn. pro *βοσκομένους*, v. 435. *ἐχθρῶν* pr. *ἐχθρά* in eodem, v. 717. *πικροῦ* pr. *πικράς* in Flor. ne de iis dicam, ubi similitudo litterarum permutationis causa fuit.

2) Hinc est quod v. 110. omnes codices habent *δίκας πράκτορι* pro eo quod Hermannus verissime restituit *πράκτορι ποινᾶς*, item v. 98. *εἰπεῖν* pro *αἰνεῖν* (*αἰνεῖ*) Flor. et Farn. v. 103. *θυμοφθόρον* pr. *θυμοβόρον* Med. v. 184. *Ἀργείων* pr. *Ἄργους* omnes, v. 202. *αὐδῇ* pr. *ὀργῇ* Guelpb. et Farn., v. 267. *ἀγγέλου* pr. *ἀγγάρου* omnes, v. 403. *δόξαι* pr. *δοκαί* omnes, v. 405. *παραλλάξασα* pr. *παραλλαγῇ* omnes, v. 527. *τυράννων* pr. *κοιράνων* Flor., v. 1087. *τύπτει* pr. *θενεῖ* omnes, v. 1123. *δήγματι* pr. *δάκει* omnes.

tiosa, aut quae ipsi vitiosa esse crederent, corrigere pro captu suo conarentur, nimis saepe ex mediocri et sanabili vulnere ulcus fecerunt longe malignius, tantoque ad curandum difficilius, quanto tectius est falsamque sanitatis speciem prae se fert. Atque hae omnes corruptelarum causae non raro in uno eodemque loco concurrerunt, ut non unum atque simplex vitium extiterit, sed multa inter se coniuncta aliaque ex aliis nata, quorum nisi caput et fontem detexeris, medicinam frustra tentes. — Haec igitur corruptelarum genera in Aeschyli codicibus omnia, et creberrime quidem, deprehendi periti non ignorant, imperiti docendi sunt. Et poterunt doceri e superiorum criticorum commentariis, eo maxime, quem e Godofredi Hermanni schedis ante biennium M. Hauptius edidit, in quo et codicum scripturas omnes accurate consignatas, et genera vitiorum plerumque indicata, multa etiam egregie emendata videbunt. Ac licet ne Hermannus quidem omnia aut animadverterit aut recte tractaverit, nihilo minus tamen longe omnes superasse dicendus est, qui nostra memoria partim in Britannia partim in Germania Aeschylo emendando operam dederunt.

5 Sed nobis nunc in Aeschyleis locis tractandis hunc ordinem sequi placet, ut a facilioribus, quorum simplex corruptela certaque emendatio est, ad difficiliora graviusque corrupta progrediamur.

Promptissima emendatio est vers. 1203. ed. Herm., ubi chorus, postquam Cassandram audivit de coena Thyestae liberisque ad vescendum patri propositis vera praedicantem, haec ait:

τὴν μὲν Θυέστου δαῖτα παιδείων κρεῶν
ξυνῆκα καὶ πέφρικα, καὶ φόβος μ' ἔχει
κλύοντ' ἀληθῶς οὐδὲν ἐξῃκασμένα,

Quid autem significare dicemus haec *οὐδὲν ἐξῃκασμένα*? Stanleius quidem, quum vertit **non ex coniectura prolata**, *οὐδὲν* pro *οὐ* dictum esse statuit, verbo *ἐξεικάζειν* autem eam significationem tribuit, qua simplex quidem *εἰκάζειν* dicitur, ut sit **coniecturam capere ex notis quibusdam atque indiciis**, nunquam autem illud compositum. Nam *ἐξεικάζειν* semper est i. q. *ἐξομοιοῦν*, **assimilare, simile facere**, *ἐξῃκασμένος* i. q. *ὁμοῖος*, quemadmodum ab Aeschylo Sept. ctr. Theb. v. 426 fulmen Iovis dicitur *οὐδὲν ἐξῃκασμένον μεσημβρινοῖσι θάλπεσιν τοῖς ἡλίου*: **haudquaquam simile meridianis Solis caloribus.** — Schützius autem, qui locum sic convertit: **metus me occupat, vera te dicere, haud conie-**

cturas proferre audientem, de verbo ἐξεικάζειν in eodem quo Stanleius errore versatur, sed adverbium ἀληθῶς cum κλύοντα coniunctum sic accepisse videtur, quasi ἀληθῶς κλύειν idem sit atque ἀληθέα κλύειν. Hoc refutare non opus est. Diversam ab utroque, sed non meliorem viam Blomfieldius iniit: nam οὐδὲν ἐξῃκασμένα significare putat non modo levi similitudine expressa, ut subaudiri necesse sit sed prorsus assimilata atque congrua. Cuinam igitur? Nempe veritati rerum. Et fortasse hanc veritatis significationem invenire sibi visus est in adverbio ἀληθῶς, quasi ἀληθῶς ἐξῃκασμένα idem sit quod ἀληθέσιν ἐξῃκασμένα. Quid plura addam? Certum est Aeschylum scripsisse ἀληθῶς οὖσιν ἐξῃκασμένα, et οὐδὲν pro οὖσιν librariis deberi. Nam ἀληθῶς ὄντα sunt res vere gestae, vaticinia autem rebus vere gestis congrua easque, ut gestae erant, sic referentia, recte dicuntur ἀληθῶς οὖσιν ἐξῃκασμένα.

Non minus certa emendatio est v. 1211, ubi Cassandrae, vaticinia sua a choro non recte percepta videnti, haec verba in codicibus tribuuntur:

ἦ κάρτ' ἄρ' ἂν παρεσκόπεις χρησμῶν ἐμῶν.

Piget superiorum conamina referre, quorum nemo in constructione verbi παρασκοπεῖν cum genitivo casu offendisse videtur, licet nulla sit huius defendendae ratio. Unus Musgravius accusativum requiri intellexit, proposuitque ἦ κάρτ' (voluit κάρθ') ὅρον παρεσκ. Aeschylus autem scripsit

ἦ κάρτα νοῦν παρεσκόπεις χρησμῶν ἐμῶν,

unde postquam καρταναν factum est, correctores alterum ἂν in ἄρ' mutarunt. Quodsi qui forte sint, qui νοῦν v. mentem vaticiniorum sibi probari postulent, hi Fischerum adeant, ad Aristoph. Plut. v. 55, ubi legitur: πυθοίμεθ' ἂν τὸν χρησμὸν ἡμῖν (vulgo ἡμῶν) ὅ τι νοεῖ.

Versuum 1243 et 1244 ordinem in codicibus turbatum rectissime Hermannus restituit:

ὀμώμοται γὰρ ὅρκος ἐκ θεῶν μέγας,
ἄξειν νιν ὑπτίασμα κειμένου πατρός.

sed quae ab eodem interpretatio proposita est, Opusc. II. p. 81, vereor ut teneri possit: magnum enim ab diis dictum est iusiurandum, revocaturam eum esse necem prostrati patris. Immo

non hoc solum dii iurarunt, rediturum in patriam Oresten, sed perfecturum vindictam necis paternae: *πράξειν νιν ὑπτίασμα κειμένου πατρός.* Nam *πράττειν* pro *πράττεσθαι* etiam alibi Aeschylus dixit, Eum. v. 614: *φράζειν Ὀρέστῃ τῷδε τὸν πατρὸς φόνον πράξαντα μητρὸς μηδαμοῦ τιμὰς νέμειν.* — In proximo versu

τί δῆτ' ἐγὼ κάτοικος ὧδ' ἀναστένω;

Hermannus *μέτοικος* scripsit, quemadmodum iam ante H. L. Ahrens coniecerat. Respici enim ait ad v. 1234, ubi Cassandra se ab Apolline e patria deductam esse queritur ad mortem Argis obeundam, confirmarique emendationem etiam proximis versibus, ubi opponantur *τῇ μετοίκῳ* illi, qui in patria interempti sint. Atqui vix credo eam, quae captiva in peregrinam terram deducta sit, recte *μέτοικον* dici potuisse, quum praesertim non habitatura ibi, sed statim moritura sit[3]): neque rationem video, cur facillimam Scaligeri emendationem *κάτοικτος* spernamus. Nam id quidem nemo dubitabit, quin prorsus personae suae convenienter Cassandra dicere possit: quid ego sic lamentabilis conqueror? An forte hoc ipsum huic emendationi offecit, quod nimis facilis ideoque parum sagax visa est? Certe sagacius Auratus *πρόοικος* coniecisse dicitur. Nempe sic est nonnunquam vir summus, ad instar venatoris illius Callimachei, *τὰ μὲν φεύγοντα διώκειν οἶδε, τὰ δ' ἐν μέσσῳ κείμενα παρπέταται.* Nam hoc non credo eum movisse, quod *κάτοικτος* alibi non legitur. Ne *ἔποικτος* quidem alibi legi arbitror, quam uno Aeschyli loco, Ag. v. 1582; neque tamen propterea a quoquam in dubium vocatum est.

Versuum 1282 sqq. in codicibus haec forma est:

ἡλίῳ δ' ἐπεύχομαι
πρὸς ὕστατον φῶς, τοῖς ἐμοῖς τιμαόροις
ἐχθροῖς φονεῦσι τοῖς ἐμοῖς τίνειν ὁμοῦ
δούλης θανούσης εὐμαροῦς χειρώματος.

quae quum manifesto corrupta aliterque ab aliis tentata sint, Hermannus

3) *Μετοίκους* Reisigius, enarr. Oed. Col. p. CXXV, recte monet a poetis generatim dici eos, qui sedibus suis mutatis alieno in loco habitent; sed hoc ipsum, ut habitent ibi, non negligendum est. Quamobrem non recte puto ab eodem Reisigio et ab Hermanno in Ag. v. 57 *τῶν δὲ μετοίκων* de pullis vulturum accipi e nido abreptis, licet praeiverit hanc explicationem scholiastes. Intelligendi sunt ipsi vultures in altissimis locis nidulantes et in summo aethere volitantes, ideoque caelestium deorum quodammodo inquilini.

ingeniosissimam quidem, sed audaciorem tamen quam opus erat coniecturam proposuit. Nam Agamemnonis quoque mentionem fieri debuisse censuit, ne Cassandra suam a regis causa seiungeret ac futuros illos ultores non Agamemnonis sed ipsius poenas ab interfectoribus repetituros esse diceret. Igitur versum aliquem de Agamemnone excidisse statuit, quumque apud Hesychium *ἀσκεύοις* ex Aeschyli Agamemnone citetur, quod vocabulum in superstitibus fabulae partibus nusquam legitur, id in hac ipsa Cassandrae oratione commodissime usurpari potuisse ratus, verbis aliquot transpositis integroque versu addito sic locum refinxit:

ἡλίῳ δ' ἐπεύχομαι
πρὸς ὕστατον φῶς βασιλέως τιμαόρους
ἴσας δίκας φανέντας ἀσκεύοις ὁμοῦ
ἐχθροῖς φονεῦσι τοῖς ἐμοῖς τίνειν ἐμοῦ
δούλης θανούσης εὐμαροῦς χειρώματος.

Mihi autem vix videtur Aeschylus post possessivum *ἐμοῖς* statim otiosum illum et supervacaneum genitivum *ἐμοῦ* additurus fuisse: deinde, quum aliae multae magnaeque sint huius fabulae lacunae, Hesychianum illud *ἀσκεύοις* facile potuit in alia quapiam parte legi: denique Agamemnonis hoc loco mentionem necessariam fuisse non existimo. Nam de hoc quidem eiusque ultione Cassandra iam ante quantum satis fuit dixerat; nunc de semet ipsa loquens non vituperanda est, si ultores illos, licet ipsos quidem unius regis mors ad vindictam vocatura sit, tamen solum tanquam suae caedis vindices memorat. Immo videtur mihi hoc Aeschyleae arti magis consentaneum, quippe quem alias quoque semper de una quaque re separatim dicere videam, neque facile miscere, quae quamvis reapse coniuncta, efficacius tamen singulatim proponi intelligat. Itaque omni additamento abstinendum esse puto, locumque, paucis verbis leniter mutatis unoque versu transposito, sic scribendum:

ἡλίου δ' ἐπεύχομαι
πρὸς ὕστατον φῶς, τοὺς ἐμοὺς τιμαόρους,
δούλης θανούσης, εὐμαροῦς χειρώματος
ἐχθροῖς, φονεῦσι τοῖς ἐμοῖς τίνειν ὁμά.

Et *ὁμά* pro *ὁμοῦ* scribendum esse iam Stanleius vidit, quod vocabulum, licet alias apud epicos tantum lectum, alienum tamen a tragicorum sermone nemo dicet, praesertim Aeschyli, qui etiam alia quae-

dam epica ascivit, a ceteris tragicis, quantum quidem constet, non usurpata.

Hi loci, quorum facilis et, nisi me animus fallit, certa emendatio fuit, ex uno omnes episodio sunt, in quo Cassandrae persona inducitur; quo episodio nihil quidquam excellentius, nihil ad animos auditorum vel horrore vel admiratione vel misericordia permovendos efficacius a quoquam ullius aut gentis aut aetatis poeta factum est. Et prospera quadam fortuna accidit, ut haec pars tragoediae, sicut longe ceteris praestantior est, ita etiam corruptelis paucioribus et levioribus tantum afficeretur. Restant tamen nonnullae in eius parte priore, de quibus, antequam ad reliquam fabulam accedam, dicendum esse videtur. — Primum igitur v. 1009—1011 Clytaemnestra Cassandram ut regias aedes secum introeat hortata sic loquitur:

ἀλλ' εἴπερ ἐστὶ μὴ χελιδόνος δίκην
ἀγνῶτα φωνὴν βάρβαρον κεκτημένη,
ἔσω φρενῶν λέγουσα πείθω νιν λόγῳ.

Hoc *ἔσω φρενῶν* plerique cum *λέγουσα* coniungentes interpretantur: ita loquens ut intelligat ac mente percipiat. Sed nullum extat loquutionis hoc sensu usurpatae exemplum: nam quae ab Hermanno afferuntur, Soph. Phil. v. 1325, *γράφου φρενῶν ἔσω*, et Eurip. Med. v. 316, *ἔσω φρενῶν ὀρρωδιά μοι*, longe diversam significationem habere apertum est. Klausenius cum Bothio *ἔσω φρενῶν* i. q. *φρονίμως*, prudenter, esse voluit, Schützius denique verba sic construxit, *φωνὴν βάρβαρον ἔσω φρενῶν κεκτημένη*: quorum utrumvis pariter insolens et improbabile est. Mihi Aeschylus scripsisse videtur *εἰ σωφρονεῖ*, idque mutatum esse vel librariorum errore vel correctorum inscitia, quibus duplex illa protasis, *εἴπερ* et mox *εἰ*, offensioni fuerit. Sunt autem huius generis exempla non admodum rara, quum priori conditioni subiungitur altera, quo indicetur, quod prius positum est, ad id quod in apodosi dicitur efficiendum ita demum valere, si accedat etiam altera conditio, quemadmodum hoc loco non satis est intelligere Cassandram quae Clytaemnestra dicat, nisi etiam recte sapiat, ut id, quod intellexerit illam dicere, etiam faciendum sibi statuat neque contumaciter respuat, *κακῶν φρενῶν κλύουσα*, ut paullo post Clytaemnestra ait v. 1023. Exempla autem duplicis protaseos ex utriusque linguae scriptoribus suppeditabunt Heindorf. ad Plat. Phaed. p. 51 sq. Ellendt. Lex. Soph. 1 p. 493. Madvig. ad Cic. de fin. p. 332.

V. 1085 vaticinantis de regis caede Cassandrae verba haec leguntur:

> *ἆ ἆ ἰδοὺ, ἰδού· ἄπεχε τῆς βοὸς*
> *τὸν ταῦρον· ἐν πέπλοισιν*
> *μελαγκέρῳ λαβοῦσα μηχανήματι*
> *τύπτει.*

Pro *μελαγκέρῳ* alii *μελάγκερων* scripserunt, idque nonnullis placuit, Agamemnonem cum tauro comparari credentibus nigris cornibus praedito. Mihi hoc perineptum videtur: nec minus ineptum, quod in altera lectione epitheton illud ad *μηχανήματι* appositum ideo putant, quo indicetur ictibus ferri Agamemnonem quasi nigris cornibus peti. Repudiatur ista interpretatio vel hoc uno argumento, quod *μηχάνημα* non de ictibus ferri dici potuit, sed tantum de artificio, quo virum Clytaemnestra irretiverat, h. e. de *ἀπείρῳ* illo *ἀμφιβλήστρῳ*, ut alibi vocatur. Huic autem epitheton a cornibus ductum nullo modo convenire apparet, sed debetur illud librariis, quibus, quum antea vaccam et taurum nominari viderent, nunc quoque horum cornua obversabantur. 9 Aeschylum autem scripsisse credo *μελαγκότῳ μηχανήματι*. Nam ut atrocem iram *μέλανα κότον* dici potuisse nemo ambiget, sic illud atrocis irae artificium recte *μελάγκοτον μηχάνημα* dici potuisse manifestum est: neque dubitari de hoc adiectivo propterea debebit, quod aliud eius exemplum fortasse non extat. Pro *τύπτει* autem Hermannus *θένει* scriptum fuisse suspicatur propter strophicum versum 1076, qui ab iambo, *φόνου*, incipit; sed debuit potius *θενεῖ*, quoniam praesens *θένω* nullum est. Nam quod statim subiungitur *πίτνει*, praesens post futurum in prophetica oratione neminem offendet; *τύπτει* autem ex interpretatione illatum est, cuius generis sat multa sunt in Aeschyli codicibus exempla, unumque et alterum mox a nobis tractabuntur.

In proximis chori versibus 1092 sqq.

> *κακῶν γὰρ διαὶ*
> *πολυεπεῖς τέχναι θεσπιῳδοὶ*
> *φόβον φέρουσιν μαθεῖν,*

parum credibile est *φόβον μαθεῖν* dici potuisse pro eo quod est metus sensum percipere. Credibilius est Aeschylum scripsisse *φόβον φέρουσιν μάταν*: timorem afferunt, quo nihil tamen proficitur, quemadmodum *τὸ μάταν ἄχθος* supra v. 154 de sollicitudine

dicitur, qua quis incassum nulloque cum fructu angitur. Et talia futurorum malorum praesagia etiam v. 246 chorus recusavit.

V. 1096. Cassandra canit sortem suam conquerens:

ἰὼ ἰὼ ταλαίνας κακόποτμοι τύχαι.
τὸ γὰρ ἐμὸν θροῶ πάθος ἐπεγχέασα.

quorum versuum alter, quum antistrophico v. 1106 una syllaba longior sit, ab Hermanno mutatus est, prima persona θροῶ in secundam θροεῖς, participio autem ex feminino ἐπεγχέασα in masculinum ἐπεγχέας mutato. Id probari nullo modo potest. Nam chorus nihil nisi de vaticiniis Cassandrae dixerat infaustis sibique auditu ingratis, quod profecto non erat sortem illius conqueri. Immo recte se habet θροῶ: incipit enim ipsa nunc iam sua mala lamentari. Sed ἐπεγχέασα ex interpretatione irrepsit pro eo, quod Aeschylus scripserat, ἐπεγχυτόν: *meam calamitatem, inquit, Agamemnonis calamitati admixtam.* Scilicet quia in fatis fuit, ut una cum Agamemnone ipsa quoque periret, propterea huius sorti suam admixtam dicit. Sed interpretes, quasi diceret se, postquam Agamemnonis sortem questa sit, nunc adiecturam suae sortis querimoniam, ἐπεγχέασα adscripserunt. Similiter participium pro nomine verbali irrepsit v. 405, παραλλάξασα pro παραλλαγᾷ, et Choeph. v. 65 καθαίροντες pro καθαρσίοις, quod recte Hermannus restituit. — Neque erat, quod in proximo versu,

ποῖ δή με δεῦρο τὴν τάλαιναν ἤγαγες;

pro secunda persona tertia ἤγαγεν scriberetur. Vera est codicum scriptura: obversatur enim Cassandrae animo Apollo, quem appellaverat supra v. 1032 et 1036, ab eoque se huc deductam questa erat v. 1046; neque opus erat nunc quoque diserte eundem nominari, quandoquidem nemo facile tam tardus est, quin etiam sine nomine quis intelligendus sit perspiciat.

10 In chori verbis v. 1112:

τὰ δ' ἐπίφοβα δυσφάτῳ κλαγγᾷ
μελοτυπεῖς ὁμοῦ τ' ὀρθίοις ἐν νόμοις,

illud ὁμοῦ τ' falsum esse non potest dubitari; sed non minus falsa est Hermanni emendatio: μελοτυπεῖς ὁμοῦ στένουσ' ὀρθίοις ἐν νόμοις. Sic enim ille scripsit, integro pede ad versum addito, propterea quod etiam in stropha v. 1102 sic ab Aeschylo scriptum fuisse coniecit: ἀκόρετος βοᾶς *φιλοίκτοις ταλαίναις* φρεσίν. Et leguntur sane haec duo epitheta in cod. Ven. et Flor.; sed veram scripturam servavit cod. Farn., in quo solum φιλοίκτοις extat, omisso eius interpreta-

mento ταλαίναις. In Mediceo φεῦ ταλαίνας aut φεῦ ταλαίναις esse dicitur, ortum, ut arbitror, ex φιλταλαίναις, quum scriba a vero vocabulo ad eius interpretamentum aberraret et sic utrumque in unum conflaret. In antistrophico autem sine dubio scribendum est

μελοτυπεῖς ἄμουσ' ἐν ὀρθίοις νόμοις.

Nam ἄμουσα Cassandrae vaticinia dicuntur eadem ratione, qua Sphingis infausta aenigmata ἀμουσόταται ᾠδαὶ apud Euripidem, Phoen. v. 814. Ὀρθίοις disyllabum est per synizesin.

Mox Cassandra, postquam vetera Pelopidarum scelera commemoravit, chorum compellat interrogans: ἥμαρτον, ἢ θηρῶ τι τοξότης τις ὥς; ἢ ψευδόμαντίς εἰμι θυροκόπος φλέδων; h. e. quid ais? veraxne tibi esse videor, an mendax et vana? atque his deinde subiungit v. 1155:

ἐκμαρτύρησον προὐμόσας τό μ' εἰδέναι
λόγῳ παλαιὰς τῶνδ' ἁμαρτίας δόμων.

quae verba quin corrupta sint dubium esse non potest. Absurdum est enim postulare, ut chorus iuratus testimonium dicat, ipsam ea, quae cecinerat, fama accepisse, λόγῳ εἰδέναι: nam neque scire chorus potest, famane accepta an divinitus inspirata cecinerit, et si cecinit fama accepta, non iam vates, qualem se esse affirmat, sed nihil diversa a quovis relatore veteris memoriae videbitur. Atque etiam si cum Hermanno scribas τὸ μὴ εἰδέναι, partem quidem corruptelae, nondum tamen totam sustuleris. Nam προὐμόσας τὸ μὴ εἰδέναι non is dici potest, qui alterum, sed is tantum, qui semet ipsum nescire aliquid iurat: ut nihil dicam de mirifica talis iuris iurandi postulatione. Aeschylus scripsit ἐκμαρτύρησον πορὺμοσάσῃ μὴ εἰδέναι — h. e. tu mihi testis esto (scil. utrum vera an falsa sim), postquam tibi affirmavero, me nihil istarum rerum fama compertum habere. Scilicet haec affirmatio in his ipsis verbis inest. Ad loquutionem conferri potest v. 1143: καὶ μαρτυρεῖτε συνδρόμως ἴχνος κακῶν ῥινηλατούσῃ τῶν πάλαι πεπραγμένων. — Ἐκμαρτυρεῖν pro μαρτυρεῖν de praesentis, non, ut in forensi sermone, de absentis testimonio non solum Aeschylus dixit Eum. v. 453, sed etiam Aeschines in Timarch. p. 126 (§ 107), ubi recte scholiastes interpretatur ἐκφῆναι διὰ μαρτυρίας. — Respondet chorus: καὶ πῶς ἂν ὅρκου πῆγμα γενναίως παγὲν παιώνιον γένοιτο; h. e. non sibi opus esse significat Cassandrae affirmatione, quoniam nihil ex eo solatii percepturus sit, si de veritate eius praedictionum sibi persuasum fuerit.

Nam manifestum est, tanto maiorem eius sollicitudinem fieri debere, quanto minus de veritate praedictionum illarum dubitare liceat. *Παι-*
11 *ώνιον* de eo, quod sollicitudinem consolatur, eodem modo dictum est, atque supra v. 99: *παίων τε γενοῦ τῆσδε μερίμνης.* — Sequuntur deinceps haec:

> *θαυμάζω δέ σε*
> *πόντου πέραν τραφεῖσαν ἀλλόθρουν πόλιν*
> *κυρεῖν λέγουσαν, ὥσπερ εἰ παρεστάτεις.*

Sed *πόλιν* in versu secundo ineptum est: neque enim de civitate, sed tantum de regia domo Cassandra dixit. *Ἀλλόθρους* ipsa est, pro *πόλιν* autem scribendum *πάνυ*, coniungendumque cum verbis sequentibus. Librariis haec collocatio adverbii fraudem fecit. Neque ferendum fuit, quod codices in primo versu habent, *θαυμάζω δέ σου.* Huiusmodi constructionum deliciae grammaticorum acumini admodum placere solent; ab Aeschyli ingenio abhorrent.

V. 1166. Postquam Cassandra se ab Apolline amatam esse dixit, chorus interrogat:

> *ἦ καὶ τέκνων εἰς ἔργον ἤλθετον νόμῳ;*

fueruntque qui illud *νόμῳ* satis defendi posse crederent Homerico illo, *ἡ θέμις ἀνθρώπων πέλει, ἀνδρῶν ἠδὲ γυναικῶν*, aliisque similibus. Sed aliud est *νόμος*, aliud *θέμις* vel *δίκη*. Neque Butleri coniectura, *ἠλθέτην ὁμοῦ*, vera est, sed scribendum *γάμῳ*, quod vocabulum non solum de iustis nuptiis, sed de amatoria consuetudine saepissime a tragicis usurpari nemini ignotum esse debet.

In Cassandrae verbis v. 1187:

> *οὐκ οἶδεν οἷα γλῶσσα μισητῆς κυνὸς*
> *λέξασα κἀκτείνασα φαιδρόνους, δίκην*
> *Ἄτης λαθραίου, τεύξεται κακῇ τύχῃ.*

omnes, quod sciam, *φαιδρόνους* de simulata laetitia acceperunt, quemadmodum etiam in Eum. v. 622 *εὔφροσιν* non unus aut alter interpretum, sed plerique omnes de simulata benevolentia dictum esse opinantur. Scilicet licuisse poetae illud ipsum omittere, quod maxime ad rem pertineret, atque sic contrarium eius dicere, quod intelligi volebat. Quumque videam hodieque esse, qui in Eum. istam interpretationem tueantur, neque audiant verum docentes me ad h. l. et Bernhardium Syntax. p. 83, iisdem etiam illud *φαιδρόνους* numquam non satis placiturum esse certo scio. Qui autem saniore iudicio sunt, malent, opinor, mecum scribere *φαιόνους*, eadem significatione qua

μελανόφρων et *κελαινόφρων* (Eum. v. 451), quemadmodum etiam *φαιοχίτων* pro *μελαγχίτων* Aeschylus dixit Choeph. v. 1046.

Haec sunt quae in Cassandrae episodio non improbabiliter mihi emendasse videor: nunc de proxima parte fabulae videbimus, cuius item aliquot vulnera curanda erunt, sed nec nimis gravia illa, nec admodum sanatu difficilia. Ac primum quidem in Clytaemnestrae verbis, quae post perpetratam regis caedem in scenam prodiens loquitur, v. 1332 sq.:

πολλῶν πάροιθεν καιρίως εἰρημένων
τἀναντί' εἰπεῖν οὐκ ἐπαισχυνθήσομαι.
πῶς γάρ τις ἐχθροῖς ἐχθρὰ πορσύνων, φίλοις
δοκοῦσιν εἶναι, πημονὴν ἀρκύστατον
φράξειεν ὕψος κρεῖσσον ἐκπηδήματος;

scribendum utique cum Hermanno *πημονῆς ἀρκύστατ' ἄν*: sed quod 12
idem in versu tertio *πᾶς* pro *πῶς* scripsit, nollem factum [4]). Vulgatae lectionis sententia haec est: non me pudet nunc aliter loqui, atque olim tempori serviens (*καιρίως*) dissimulanter loquuta sum: quo enim modo possit aliquis insidias inimicis insuperabiles struere, scilicet nisi sic, ut ego, in tempore dissimulet? Reticetur autem haec conditio, utpote facile e contextu subintelligenda, usitato Graecorum more in huiusmodi enuntiationibus post *γάρ* et *ἐπεί*, quum superius dictorum ratio redditur, ubi noster sermo aliquod adverbium, ut ſonſt vel anders, usurpare solet ad omissam protasin significandam. Quodsi Aeschylo quoque scribere placuisset: *πῶς γάρ τις ἄλλως ἐχθρὰ μηχανώμενος ἐχθροῖς, φίλοις δοκοῦσιν εἶναι, πημονῆς ἀρκύστατ' ἂν φράξειεν*; nemo profecto haesisset. Sed de ista omissione res in vulgus nota est et iam in scholasticis libris tradita, ut a Krügero in gr. gr. § 54, 12, 9 p. 173 ed 1. et Naegelsbach. ad Il. 1, 223.

V. 1382 in oratione Clytaemnestrae, qua choro caedem regis haud inultam fore minanti respondet, haec leguntur:

λέγω δέ σοι
τοιαῦτ' ἀπειλεῖν ὡς παρεσκευασμένης

4) Olim in Opusc. 1 p. 98 vir summus *πῶς* retinuerat, scripserat autem *πημονῆς ἀρκυστάτων φράξει' ἂν ὕψος* —, quod cur postea repudiaverit periti sua sponte intelligent, minus periti cognoscere poterunt ex Elmsleii annotatione ad Eurip. Med. v. 416.

ἐκ τῶν ὁμοίων χειρὶ νικήσαντ' ἐμοῦ
ἄρχειν· ἐὰν δὲ τοὔμπαλιν κραίνῃ θεός,
γνώσει διδαχθεὶς ὀψὲ γοῦν τὸ σωφρονεῖν.

Qualem fere sententiam contextus postulet, non obscurum est: talem scilicet: suadeo tibi huiusmodi minis tum demum uti, si me superaveris imperiumque nactus fueris; quibus dein apte opponitur: sin contra deus fecerit, (nempe ut ego te superem,) sero sapere disces. Sed in codicum scriptura neque sententia neque constructio verborum iusta agnosci potest. Primum enim haec verba ὡς παρεσκευασμένης ἐμοῦ ἄρχειν, quae nihil aliud significare possunt, quam: ut quae parata sim imperare, hoc loco prorsus inepta esse apparet. Qui potuit enim Clytaemnestra chorum ad minandum provocans hac ratione uti, quod ipsa ad imperandum parata esset? Deinde, etiamsi aliquis ista ὡς παρεσκευασμένης ἐμοῦ ἄρχειν ferri posse censeat, tamen quid sibi velint haec, quae interposita sunt, χειρὶ νικήσαντ' nemo dixerit. Nam sive dativum, νικήσαντι, esse statuis, sive accusativum, νικήσαντα, pariter et collocatio verborum et sententia perversa est. Nam quod Hermannus hanc stribliginem ferendam tamen putat atque sic interpretandam: iubeo te talia minari, ut me parata imperare mihi, qui vicissim me vi vicerit, idque esse: minitare, si libet; ego parata sum, si, quemadmodum ego nunc potentior sum, sic tu me viceris, ferre imperium: equidem ista latina non minus quam graeca perverse dicta esse arbitror. Quis enim unquam dixit: parata sum mihi imperare aliquem pro eo quod est parata sum alicuius imperium ferre aut alicui parere:
13 παρεσκευασμένη εἰμὶ ἄρχειν τινὰ ἐμοῦ pro ἄρχεσθαι ὑπό τινος? — Aliorum conamina referre nolo. Emendationem locus poscit haudquaquam difficilem:

λέγω δέ σοι
τοιαῦτ' ἀπειλεῖν ὡς παρεσκευασμένῳ
ἐκ τῶν ὁμοίων χειρὶ νικήσαντ' ἐμοῦ
ἄρχειν —.

h. e. age vero, minare mihi, quippe quum te paratum esse videam in certamine aequis viribus suscipiendo me superare. Et apparet hoc „quippe quum“ cum acerba quadam irrisione dici: nequaquam enim senes illos tantum valere iudicat, ut certamen secum aequis viribus inire victoriamque sperare possint. Ἐκ τῶν ὁμοίων non est vicissim, quemadmodum Hermannus voluit, sed, ut

dixi, aequis viribus s. opibus, eadem vi praepositionis, quae est infra v. 1608: *ἐκ τῶν δὲ τούτου χρημάτων πειράσομαι ἄρχειν πολιτῶν.* Significatur enim id, quo quis adiuvatur tanquam instrumento rei alicuius efficiendae.

Paullo post, v. 1396, Clytaemnestra dicit:

οὔ μοι φόβου μέλαθρον ἐλπὶς ἐμπατεῖ.

Infinitivum *ἐμπατεῖν* restituendum esse dudum alii viderunt, sed ineptam hoc loco domum formidinis Hermannus demum removit, scripsitque *οὔ μοι φόβον μέλαθρ' ἂν ἐλπὶς ἐμπατεῖν.* Mihi tamen probabilius est ab Aeschylo scriptum esse *οὔ μοι φόβους μέλαθρον ἐλπὶς ἐμπατεῖν.* Pluralem illum habet etiam Sophocles, Oed. R. v. 917: *ἀλλ' ἔστι τοῦ λέγοντος, ἂν φόβους λέγῃ*: neque opus fuit *ἂν* particula, quae rem a conditione suspensam, hac autem impleta certo expectandam significaret. Cf. Thucyd. I, 127: *νομίζοντες ἐκπεσόντος αὐτοῦ ῥᾷον σφίσι προχωρεῖν τὰ ἀπὸ των Ἀθηναίων*, quo loco, quum commemorata sit conditio, *ἐκπεσόντος αὐτοῦ*, magis etiam *ἂν* in apodosi desiderari possit. Et similia exempla omissae huius particulae apud inf. praes. aor. et fut. post verba sperandi et expectandi sat multa sunt. Vid. Brem. ad Demosth. Olynth. 1 in Schaeferi appar. crit. I, p. 204 sq.

In eadem Clytaemnestrae oratione haec leguntur, de Cassandra una cum Agamemnone interfecta, v. 1409.

κεῖται φιλήτωρ τῷδ'· ἐμοὶ δ' ἐπήγαγεν
εὐνῆς παροψώνημα τῆς ἐμῆς χλιδῆς.

Parum probabiles priorum coniecturas merito Hermannus sprevit, sed ne ipse quidem probabiliorem attulit, *εὐχῆς* pro *εὐνῆς*, quod accipi voluit de voto Clytaemnestrae, cuius ea compos facta esset interfecto Agamemnone. Vellem autem addidisset etiam, in hac duorum genitivorum compositione utrum horum ab altero regi vellet, et quid esset aut *εὐχὴ τῆς ἐμῆς χλιδῆς* aut *ἐμὴ χλιδὴ εὐχῆς*: nam utrocunque modo haec construantur, non videtur apta huic loco sententia evadere. Retinendum puto vocabulum a codicibus traditum, casu tantum mutato, et in superiore versu pronomine possessivo pro personali posito: *ἐμῇ δ' ἐπήγαγεν εὐνῇ παροψώνημα τῆς ἐμῆς χλιδῆς*: hanc caram suam amasiam, inquit, adduxit Ag. lecto meo tanquam condimentum deliciarum mearum. Lecto meo, h. e. meis et Aegisthi nuptiis, quae quidem aptissime hoc loco commemorantur post commemoratos paullo ante Agamemnonis et Troianarum mulierum 14

amores, v. 1401, quos ipsa ulta erat Aegistho in lectum suum recepto, par scilicet pro pari referens Agamemnoni. Neque dubitari potest, quin Aeschylus Clytaemnestram, licet initio fortassis odio tantum mariti Aegistho se dederit, mox tamen etiam amore huius captam esse voluerit, quo pertinent in Choeph. v. 590 sqq. γυναικῶν ἔρωτες παντόλμοις ἄταισι σύννομοι, et θηλυκρατὴς ἀπέρωτος ἔρως: quin ipsa se, quod tamdiu viro carendum esset, caelibis vitae taedio ad adulterium illectam esse fatetur v. 908 [5]).

Mox in commaticis chori canticis 1449 sqq. haec leguntur:

ἦ μέγαν οἴκοις τοῖσδε
δαίμονα καὶ βαρύμηνιν αἰνεῖς.

quorum versuum priorem corruptum esse antistrophus arguit, penthemimeres dactylicum, ὡς μὲν ἀναίτιος εἶ, pro quo qui aut εἶ συ aut ἐσσί scripserunt, non tamen restituerunt legitimam apud Aeschylum aequabilitatem numerorum, quum in strophico spondeus sit pro dactylo antistrophi. Itaque Hermannus scribendum censuit

ἦ μέγα δώμασι τοῖσδ'
αἵμονα καὶ βαρύμηνιν αἰνεῖς,

in quibus μέγα pro μάλα accipi, δαίμονα autem ex ante dictis subaudiri vult: parum, ut mihi videtur, probabiliter. Duae se offerunt faciliores emendandi viae: altera, ut statuamus codicum lectionem ortam esse ex interpretamento alicuius adiectivi ab Aeschylo positi, velut ἦ μέγαν αὐτογενῆ δαίμονα h. e. συγγενῆ, quemadmodum συγγενὴς πότμος dicitur a Pindaro Nem. V, 40. Isthm. I, 40, aut ἦ μέγαν οἰκίδιον δ., quemadmodum κατοικίδιοι δαίμονες dici solent, aut etiam ἦ μέγαν ἐγγενέταν δ., ut apud Apollonium Rh. IV, 1549 δαίμονες ἐγγενέται dei indigenae sunt, potuitque haud dubie etiam alastor domesticus ἐγγενέτης dici. Altera via haec est, ut scribatur ἦ μέγαν ἐν μελάθροις δαίμονα, eamque, ut facillimam, equidem praetulerim. Potuit autem vulgata existere vel ex correctione, quum oblitterata praepositione ἐν turbatum metrum aliquis restituere quadamtenus saltem conaretur, vel etiam sic, ut vocabulum ab interprete adhibitum a librariis per errorem pro genuino poneretur. Tertiam quandam coniecturam, quae nescio cui in mentem venit, ἦ μέγαν Ἀτρείδαις, cur spernendam ducam, non opus est exponere.

---

5) Ab Homero quoque et Pindaro et Sophocle rem sic proponi monui in comm. ad Eum. p. 56. 57. Addi poterat etiam Eurip. Orest. 26. 27. et 568.

Paullo post, item in commaticis, v. 1479, codices haec habent:

βιάζεται δ' ὁμοσπόροις
ἐπιρροαῖσιν αἱμάτων
μέλας Ἄρης· ὅποι δὲ καὶ προσβαίνων
πάχνα κουροβόρῳ παρέξει.

Προβαίνων iam dudum Canterus reposuit, πάχνα Hermannus, *cruorem* hoc vocabulo significari credens, sententiamque sic interpretans: *et quoquo progrediens nativoro cruori eas exhibebit*, nempe ὁμοσπόρους ἐπιρροὰς αἱμάτων. „Ὅποι δὲ καὶ προβαίνων", inquit, „idem est atque ὅποι δ' ἂν καὶ προβῇ." Id mihi perquam incredibile videtur, et πάχνα de cruore inauditum certe ac sine exemplo. Aeschylum scripsisse suspicor:

— — ὅμοια δ' αὖ προβαίνων
ποινᾷ κουροβόρῳ παρέξει.

h. e. *et porro progrediens similia rursus exhibebit, persequendo poenam liberorum devoratorum*. Ποινὰ κουροβόρος est ποινὰ κούρων βρωθέντων, ut εὐάγων τιμά apud Pindarum Nem. X, 71 est τιμὰ ἀγῶνος καλοῦ, similiaque apud Matthiaeum, gr. gr. § 446 not 3. c. Ὅμοια postquam in ὅποι corruptum fuit, etiam δ' αὖ a correctoribus metri causa in δὲ καί mutatum est.

V. 1491. Clytaemnestra propter mactatam Iphigeniam iure occisum Agamemnonem arguit:

ἀλλ' ἐμὸν ἐκ τοῦδ' ἔρνος ἀερθὲν
τὴν πολύκλαυτόν τ' Ἰφιγένειαν
ἀνάξια δράσας ἄξια πάσχων
μηδὲν ἐν Ἅιδου μεγαλαυχείτω
ξιφοδηλήτῳ
θανάτῳ τίσας ἅπερ ἦρξεν.

Correxerunt τὴν πολυκλαύτην Ἰφιγένειαν Porsonus, τῆς πολυκλαύτης Ἰφιγενείας Hermannus, propterea scilicet, quia postremam huius nominis syllabam in accusativo produci non posse statuebant; neque id iniuria, quamquam Dindorfium, virum praestantissimum, aliter iudicare video. Sed mederi huic incommodo, simulque planiorem verborum constructionem et sententiam restituere licebit uno versu transposito et participio πάσχων in verbum finitum mutato:

ἀλλ' ἐμὸν ἐκ τοῦδ' ἔρνος ἀερθέν,
τὴν πολυκλαύτην Ἰφιγένειαν,
μηδὲν ἐν Ἅιδου μεγαλαυχείτω.

Cum acerbissima ironia haec dicta esse apparet: nolo eum gloriari apud inferos de filia mea, Iphigenia, a se mactata. Verbum μεγαλαυχεῖν sic cum accusativo participii constructum nihil offensionis habet. Sequitur

ἄξια δράσας ἄξια πάσχει
ξιφοδηλήτῳ
θανάτῳ τίσας ἅπερ ἦρξεν.

Nam ἄξια δρ. pro ἀνάξια δρ. scribendum omnes intellexerunt, estque hoc cum eadem ironiae acerbitate dictum; praesens autem tempus πάσχει propterea, quod nunc quoque apud inferos Agamemno poenam a se exactam, scelus non inultum esse aegre fert.

V. 1562 narrat Aegisthus, ut patri suo Thyestae ab Atreo liberorum mactatorum carnes in convivio pro epulis appositae fuerint, absconditis extremitatibus, ille autem sic deceptus execrabilem dapem voraverit:

τὰ μὲν ποδήρη καὶ χερῶν ἄκρους κτένας
ἔθρυπτ' ἄνωθεν ἀνδρακὰς καθήμενος,
16 ἄσημα δ' αὐτῶν αὐτίκ' ἀγνοίᾳ λαβὼν
ἔσθει βορὰν ἄσωτον, ὡς ὁρᾷς, γένει.

Duo manifestissima in hoc loco vitia dudum ab aliis correcta sunt, primum ἔθρυπτε, quod in ἔκρυπτε mutandum, deinde ἄσημα δ' αὐτῶν, pro quo, mutata simul interpunctione verborum, ἄσημ'· ὁ δ' αὐτῶν — scribendum fuit. Sed restant duo alia ἄνωθεν et καθήμενος. Nam hunc singularem vel ipsum adverbium ἀνδρακάς refutat, siquidem ἀνδρακὰς καθῆσθαι de uno graece non magis, quam viritim sedere latine dici potest[6]). Et Hermannus quidem καθημένοις scripsit, accusativum, καθημένους, propterea repudiandum autumans, quia non id egisset Atreus, ut convivas celaret, sed ut coram convivis Thyesten. Atqui arbitror tamen etiam convivas pariter omnes celandos fuisse, quorum profecto nemo, si vidisset abscissas puerorum extremitates, taciturus fuit. Itaque haec quidem repudiandi accusativi causa nulla fuit, neque vero dativus illo sensu, ut esset coram convivis dici potuit. Tamen dativum et ipse probo, sed construendum illum cum proximo adiectivo ἄσημα. Ἄνωθεν qui probarunt, de loco sedendi, acceperunt. Sed ad celanda, quae celari Atreus volebat, nihil intererat

6) Futilis est annotatio in cod. Farn.: ἀνδρακὰς ἀντὶ τοῦ καθ' ἑαυτόν.

superiore an inferiore loco, *ἄνωθεν* an *κάτωθεν* sederet, praesertim quum singulae separatim convivis mensae appositae essent. Hoc enim significat adverbium *ἀνδρακάς*, fuitque is mos aetatis heroicae, ut ex Homero constat. Cf. Plutarch. Quaestt. sympos. II, 10, 1 et Nitzsch. ad Od. tom. 1. p. 27. Itaque incredibile est, otiosam istam et supervacaneam loci designationem ab Aeschylo esse; debetur librariis veram lectionem corrumpentibus, quae fuit *ἄνευθεν*, quemadmodum iam Blomfieldius suspicatus est, citato loco Homerico ad rem comprobandam accomodatissimo. Il. XXII. 367: *ἦ ῥα καὶ ἐκ νεκροῖο ἐρύσσατο χάλκεον ἔγχος, καὶ τόγ' ἄνευθεν ἔθηκε.* Idem significat *χωρίς* in Herodoti narratione de simili quadam Astyagis atrocitate, I c. 119: *τοῖσι μὲν ἄλλοισι καὶ αὐτῷ Ἀστυάγεϊ παρετιθέατο τράπεζαι ἐπιπλέαι μηλείων κρεῶν· Ἁρπάγῳ δέ, τοῦ παιδὸς τοῦ ἑωυτοῦ, πλὴν κεφαλῆς τε καὶ ἄκρων χειρῶν τε καὶ ποδῶν· ταῦτα δὲ χωρὶς ἔκειτο ἐπὶ κανέῳ κατακεκαλυμμένα.*

In eadem Aegisthi oratione v. 1568 haec sunt de Thyeste, postquam rem cognoverit:

μόρον δ' ἄφερτον Πελοπίδαις ἐπεύχεται,
λάκτισμα δείπνου συνδίκως τιθεὶς ἀρᾷ.

Versum secundum Abreschius, Animadv. in Aeschyl. lib. II, c. 23 p. 399 sic convertit: despectum in convivio detestans ac diris devovens, additque deinceps: „poterat eodem, opinor, sensu scribi *τιθεὶς ἀράν.*“ Hoc Hermannus recepit, et mirum est non ab omnibus receptum esse, qui de sententia loci idem atque Abreschius sentirent. Nam *ἀρᾷ τιθέναι τι*, aliquid diris devovere, graece non dici certum est:[6a]) alterum illud, *ἀρὰν τιθέναι* h. e. *ἀρὰν ποιεῖσθαι*, potuit fortasse videri pro *ἀρᾶσθαι* dictum esse, et *ἀρὰν τιθέναι τι* pro *ἀρᾶσθαί τι* eodem modo, quo supra, v. 781, *ἀνδροθνῆτας Ἰλίου φθορὰς ψήφους ἔθεντο* pro *φθορὰς ἐψηφίσαντο.* Utque multa, alias incredibilia, in Aeschylo tamen credibilia visa sunt, sic potuerunt fortasse etiam *ἀρὰν τιθέναι τι* (v. *ἀρᾶσθαί τι*) ferendum putare pro eo quod est: 17
aliquid cum execratione exprobrare. Iam vero quid est *λάκτισμα δείπνου*? Impiam hospitalis mensae violationem, inquit Schützius, elegantius quam Abreschius, sed sensu non diverso, conferrique iubet locum iam ab hoc citatum, Lycophr. v. 137, ubi de

6a) Tamen fuit qui hoc crederet, comparans hanc locutionem cum ea, quae est apud Archilochum: *τοῖς θεοῖς τίθει τὰ πάντα.*

Paride dicitur: *ἔτλης θεῶν ἀλοιτὸς ἐκβῆναι δίκην, λάξας τράπεζαν κἀνακυπώσας θέμιν.* Itaque voluerunt illi *λάκτισμα δείπνου* idem esse quod *ἀτίμωσιν τραπέζας*, quemadmodum Aeschylus supra loquutus est v. 677; quodque de Paridis iniuria recte dicitur, idem etiam de Atrei facinore dici potuisse opinati sunt. Miror Schützium, elegantis alioquin ingenii virum, et hoc nomine ceteris interpretibus plerisque longe praestantiorem, non persensisse, quam hoc incredibile et poeta vel mediocri, nedum Aeschylo, indignum esset. Namque Paridis peccatum, quamvis vituperabile et iusta deorum animadversione dignum, tamen, si cum Atrei facinore comparatur, leve et humanum videri debet. Ille, alienae mulieris amore captus, hospitii ius violavit; Atreus, fratris odio inflammatus, sanctissima naturae iura conculcavit, innocenti puerorum sanguine se polluit, filiorum viscera patri comedenda dedit, denique id sceleris commisit, cuius atrocitatem nullo satis gravi verbo notare licet, quod omnem humanitatis captum excedit, adeo ut Sol ipse, qui tot hominum scelera quotidie intuetur, tamen hoc conspecto oculos obvolvisse dicatur. Et Thyesten, tam immani facinore laesum, nihil aliud conquestum esse, quam mensae hospitalis aut potius convivii violationem? idque non aliquem de trivio versificatorem, sed Aeschylum, omnium, quotquot fuerunt, poetarum longe principem sic fecisse? Absit ab illo dedecus hoc; absint interpretes talia ferentes! Satius profecto fuerat, illos audire, qui Thyesten comperto facinore exsilire de sede mensamque eversam pedibus conculcare fecerunt, quae sententia, quamvis manifesto falsa neque ullo modo ex Aeschyli verbis elicienda, tamen, si rem ipsam intuearis, minus inepta minusque hoc poeta indigna videri debet. Quid autem Aeschylus dixerit, statim patefiet. Nota sunt ex Homero *ἀναθήματα δαιτός, μολπὴ καὶ φόρμιγξ*, quum vel cantor aliquis epulantes cantu suo oblectat, vel ipsi quoque convivae per vices canunt: eaque coenae oblectamenta *ἀκροάματα* sunt vel *ἀκούσματα*, quod vocabulum apud Atticos magis quam illud alterum usitatum fuisse grammatici testantur. Nunc autem, in hoc infausto Atrei convivio, pro cantu hilari et delectabili dira Thyestae vox audita est, quum iustam domui perniciem imprecaretur,

ἄκουσμα δείπνου συνδίκως τιθεὶς ἀράν.

Nullo amplius verbo opus est. Tantum de adverbio *συνδίκως* addam, non videri id mihi, cum Hermanno, trahendum ad proximum versum, *οὕτως ὀλέσθαι πᾶν τὸ Πλεισθένους γένος*, et significare i. q. **communiter, communi iustitia**, sed esse potius i. q. *πρεπόντως*. Nam

σύνδικον, praeter vulgares significationes, etiam id esse puto, quod alicui recte et condecenter conveniat: neque enim diversae stirpis sunt *δίκη* et decet. Sic Pindarus, quum phormingem dicit Apollinis et Musarum *σύνδικον κτέανον*, non communem his sed aptam atque decentem dicit, atque sic Aeschylus, quum Thyesten pro acroamate convivii diras devotiones *συνδίκως* inclamasse dicit, id eum iuste reique atroci condecenter fecisse dicit, potuitque eodem sensu etiam *ἐνδίκως* dicere.

Perpetrato facinore ab Atreo sese adhuc parvulum cum patre terra expulsum esse Aegisthus memorat v. 1573: 18

τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἐπὶ δέκ' ἀθλίῳ πατρὶ
συνεξελαύνει τυτθὸν ὄντ' ἐν σπαργάνοις.

Tredecim Thyestae filios fuisse nemo memorat: tres tantum aut a nonnullis quattuor fuisse dicuntur. Neque ipsum per se credibile est, duodecim ab Atreo mactari potuisse. Recte igitur Emperius locum corruptum esse iudicavit; sed quae ab eo correctiones proponuntur, in Diurn. antiquar. ann. 1835, una p. 635, *τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἔλιπε κἀθλίῳ πατρὶ συνεξελαύνει*, altera p. 1000, *μ' ἐπὶ δύσ'* vel *ἐπὶ δύ' ἀθλ. πατρί*, harum neutram probabilem esse quilibet haud dubie Hermanno assentietur. Ipse Hermannus scripsit: *τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἐπίδεχ' ἀθλίῳ πατρί*, novum et inauditum vocabulum commentus *ἐπίδεξ*, idque passive dictum suspicatus „de eo, qui post alios acceptus sit, ut hic de Aegistho post mactatos fratres patri nato.“ Ad hoc genus coniecturae non facile confugiendum est, nisi quum ceterae viae aut emendandi aut interpretandi frustra tentatae sunt. Hoc autem loco permirum est nemini in mentem venisse *τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἔτι*, praeterquam uni G. C. W. Schneidero, qui anno 1839 Agamemnonem cum commentario edidit sane futilissimo et absurdissimis nugis referto, quae causa fuisse videtur, ut nemo eum inspicere aut quae ab homine tam imperito et insulso prolata essent repetere voluerit. Haec tamen coniectura nequaquam spernenda erat. Duobus pueris mactatis, tertius adhuc superstes erat: id et conveniebat dici et dicitur aptissime: *τρίτον γὰρ ὄντα μ' ἔτι*. *Δεκάθλιος* autem non est verendum ne quis cum eodem Schneidero itidem ut *τρισάθλιος* dictum esse credat. Scribendum erit *δυσαθλίῳ*. Nisi quis forte hoc propterea spernat, quod nimis facile inventu est. Nam sunt sane nonnulli tam inepte fastidiosi, et illius, cuius supra mentionem feci, venatoris similes, ut quae in medio

posita sunt arripere nolint, longius remota quaerant, scilicet sagacitatis laudem ex his maiorem fore rati.

Aliquanto plus negotii facessunt priores tragoediae partes inde a parodo chori usque ad quartum s. Cassandrae episodium, in quibus praeter leviores quasdam corruptelas non pauca tam graviter affecta sunt, in melicis praesertim, ut de certa atque indubitabili emendatione, nisi quando meliores codices reperti fuerint, desperandum esse videatur. Dicam nunc non quidem de omnibus, sed de praecipuis, versuum ordinem sequens. Itaque in anapaesticis v. 97 sqq. ubi chorus Clytaemnestram alloquitur:

τούτων λέξασ' ὅ τι καὶ δυνατὸν
καὶ θέμις αἰνεῖν
παίων τε γενοῦ τῆσδε μερίμνης,

non offendor equidem liberiore verborum structura, qua praeter necessitatem *τὲ* particula addita est[7]), sed infinitivum illum *αἰνεῖν* permu-
19 tandum esse aio cum verbo finito *αἰνεῖ*. Tulerunt infinitivum qui *αἰνεῖν* idem quod *λέγειν*, *δηλοῦν* aliaque indicandi verba significare posse crediderunt, quod mihi secus esse videtur, quaeque ad probandam istam sententiam afferunt, omnia diversi generis sunt. Velut quod a Klausenio citatur, Ag. v. 1449, *ἦ μέγαν — δαίμονα καὶ βαρύμηνιν αἰνεῖς*, licet potuisset etiam *λέγεις* dici, tamen *αἰνεῖς* fortiorem habet praedicandi notionem, quae in altero non inest. Choeph. v. 187, *ἐγὼ δ' ὅπως μὲν ἄντικρυς τάδ' αἰνέσω* — est i. q. approbem, de coniectura ante proposita. Ib. v. 276 Hermannus recte scripsit *τάς δ' αἰνῶν νόσους*, *αἰνῶν* autem non est simpliciter dicens, sed denuntians, praedicens. In incerta fabula fr. 305. *γένος μὲν αἰνεῖν ἐκμαθὼν ἐπίσταμαι Αἰθιοπίδος γῆς*, eodem sensu *αἰνεῖν* dictum est, quo *εὔχεσθαι* apud Homerum. Choeph. v. 549, *αἰνῶ δὲ κρύπτειν τάσδε συνθήκας ἐμάς*, est i. q. *παραινῶ*, iubeo, suadeo, quemadmodum Suppl. v. 165, *αἰνῶ φυλάξαι τἄμ' ἔπη δελτουμένας*· et Soph. Phil. 1380, *ὦ δεινὸν αἶνον αἰνέσας, τί φῄς ποτε;* Denique

7) De hac anacoluthia satis ab Hermanno dictum est, et video Doederlinum quoque, qui alia non pauca exempla interpretando removit, huic loco pepercisse, Lectt. Hom. spec. II, p. 9. Naekius ad Valer. Cat. p. 299 etiam latina quaedam huius generis exempla habet, in quibus Vergilianum illud Aen. IX, 401: Suspiciens altam lunam et sic voce precatur, ubi deletam ab Heynio copulam Wagnerus et nuper Paldamus noster restituerunt.

nullum locum inveniri arbitror, in quo non adiuncta huic verbo appareat aliqua aut praedicandi et laudandi, aut approbandi, aut suadendi, praecipiendi, admonendi significatio, vel, ut una definitione omnia complectar, *αἰνεῖν* non est dicere simpliciter vel indicare, sed semper habet aliquam iudicii ac voluntatis adsignificationem, quae eadem est etiam in substantivo *αἶνος*. Hinc fabulae *αἶνοι* dicuntur, quoniam hoc genus narrationum semper aliquid praecepti in se habet: et Ulixis quoque narratio, Od. XIV, quam manifestum est eo consilio narrari, ut admoneatur Eumaeus vestem algenti praebendam esse, propterea ab Eumaeo, mentem Ulixis perspiciente, *αἶνος* dicitur, v. 508. Quum autem *αἶνος* de threno dicitur, velut Ag. v. 1513 manifestum est, hic quoque significationem alicuius praedicationis obtinere. — Hinc igitur apparere puto, nostro loco *αἰνεῖν* ferri non posse, sed scribendum esse, *ὅ τι — Θέμις αἰνεῖ* h. e. quod Fas te dicere vel jubet vel approbat sive sinit.

Omnium vexatissimus locus est v. 105:

— — ἔτι γὰρ θεόθεν καταπνείει
πειθὼ μολπὰν ἀλκὰν σύμφυτος αἰών.

de quo si diversas interpretum sententias omnes percensere vellem, liber mihi conscribendus esset. Tenuerunt nonnulli codicum lectionem, quam Klausenius sic interpretatur: dii me ad canendum suscitaverunt iusti*que* temporis adventu fiduciam suppeditaverunt. De iusto tempore mox: nunc de iusta verborum constructione videndum erit. Unum habemus nominativum, *αἰών*, verbum item unum *καταπνείει*, accusativos autem ab hoc verbo pendentes tres *πειθώ*, *μολπάν*, *ἀλκάν*. Non poterunt igitur, qui rectae constructionis leges servare volent, aliter haec accipere, quam ut *αἰὼν* sive tempus inspirare dicatur fiduciam, cantum, robur. Additum adverbium *θεόθεν* significabit, hoc fieri divinitus. Quid igitur? deorumne numine hanc vim tempori tributam esse dicemus, ut illa tria inspiret? an *θεόθεν* ad unum accusativum *πειθώ* pertinere censebimus, ut significetur, fiduciam illam, quam tempus inspiret, divinitus inditam esse? Sic ergo dii potius quam tempus eam inspirare dicendi erant, idque Klausenius quoque sensisse quodammodo videtur, quum in interpretando deos tanquam subiectum enuntiationis ponat. Quamquam qua ratione reliqua verba construxerit, nullo modo perspici potest. Certissimum est au- 20
tem, rectam sanamque eorum constructionem nullam esse. Schützius in ed. minore ann. 1800 edita *πειθώ* nominativum esse statuit, lo-

cumque sic convertit: adhuc enim fiducia divinitus immissa cantum inspirat, potentiam *vero* aetas congenita, additque in parenthesi: quia illud, quod narraturus sum, ipse vivendo attigi. Omitto durissimum prorsusque incredibile asyndeton: nam debebat *ἀλκὰν δὲ σύμφ. αἰών* dici: omitto magis incredibilem obscuritatem dicendi, ut *σύμφυτος αἰών* sit vitae tempus rei gestae aequale; tantum de potentia illa quaeram, quae qualisque sit. Nempe eam Schützius intelligit, quam chorus ipse paullo ante significavit, quum dixit *κύριος εἶμι θροεῖν.* Atqui hoc significat potius fas est me dicere; aut si maxime potestatem significari dicas, interest tamen aliquid inter potestatem et potentiam, neque unquam quisquam, qui quidem graece sciat, eiusmodi canendi potestatem *ἀλκάν* dici potuisse concedat. Bothius, quemadmodum ex Dindorfii annotatione video, (nam ipsius Bothii editionem inspicere non potui,) scribi voluit: *ἔτι γὰρ θεόθεν καταπνείει πειθὼ μολπᾶν ἀλκᾷ σύμφυτος αἰών*, idque convertit: nam adhuc viribus coniuncta aetas divinitus inspirat fiduciam canticorum: neque aliter O. Müllerus in Script. minor. 1 p. 277, cuius haec est conversio: denn noch haucht mir durch Götterhülfe die Zuversicht der Lieder das der Kraft nicht gestorbene Alter ein. Atqui primum *ἀλκᾷ ξύμφυτος αἰών* nullo modo dici potuit aetas senilis adhuc vigens viribus, sed ea demum aetas, cui robur natura sua insitum est, qualis est virorum, non senum, ex quibus chorus constat. Deinde robusta aetas nullam potest inspirare fiduciam, nisi talium rerum, ad quas robore opus est. Num igitur robore opus est ad rerum memoriam cantu repetendam? Non est verendum, ne quis lateribus tamen robustis opus fuisse dicat ad laborem canendi perferendum. Porro quid sibi vult illud *θεόθεν*? An peculiari quodam divino auxilio opus fuit ad istam fiduciam, quam quilibet satis robustus ex ipso robore suo capere posset? Divinitus indita illa potius fiducia videbitur, si quis aliquid supra vires suas atque robur tamen fidenter suscipit. Denique *πειθὼ μολπᾶν* non potest significare fiduciam ad canendum: neque enim unquam *πειθὼ* cum genitivio rei de tali fiducia dicitur, qua quis ad suscipiendam rem impellitur. Neque igitur Franzii ratio probari potest, qui *πειθὼ μολπᾶν* eodem sensu dictum, *ἀλκὰν* autem de expeditione bellica accipit, ut *αἰὼν ἀλκᾷ σύμφυτος* sit tempus huic bello fatis praefinitum, quod quum nondum praeterierit, hinc fiduciam canendi senibus inspirari, quia sperent scilicet adhuc victoriam post certum tempus promissam.

Hermannus recte quidem intellexit, *πειθὼ μολπᾶν* isto sensu dici non potuisse, ideoque *πειθὼ* nominativum esse statuit et verbi *καταπνείει* subiectum, cui pro obiecto *μολπάν*, accusativo casu, adiungit, sed de reliquorum verborum sententia non magnopere a Franzio discrepat. Nam *ἀλκάν* et ipse de bello, *αἰῶνα ἀλκᾷ σύμφυτον* de tempore accipit quod bello fatis praefinitum sit, constructionem vero hanc esse putat, ut *ἀλκᾷ σύμφυτος αἰών* per appositionem adiectum sit ad *πειθώ*, quo significetur id quo nitatur ea fiducia. De huiusmodi appositione quid alii sensuri sint nescio: mihi quidem vix credibilis esse videtur. Deinde, ut possit *ἀλκά* de bello accipi, — quamquam locorum, ubi sic accipi potest, velut Sept. ad. Theb. v. 855 aliorumque ab aliis citatorum diversa tamen ab hoc nostro ratio est; sed hoc nunc disputare non vacat, — certe *ἀλκᾷ σύμφυτον αἰῶνα* „satis usitato genere 21
dicendi," ut Hermannus autumat, de tempore fatis ad bellum perficiendum destinato dici potuisse nunquam credam, neque quae ab Hermanno ad comprobandam hanc interpretationem exempla afferuntur quidquam similitudinis habere existimo. Horum alterum est Soph. Oed. Col. v. 7: *στέργειν γὰρ αἱ πάθαι με χὠ χρόνος ξυνὼν μακρὸς διδάσκει*: atqui aliud est *ξυνών*, aliud *σύμφυτος*, aliud est tempus cum re coniunctum, sive per quod ea res permansit, aliud autem tempus rei nondum peractae sed adhuc peragendae fatis praefinitum. Alterum exemplum est Oed. R. v. 1082: *οἱ δὲ συγγενεῖς μῆνές με μικρὸν καὶ μέγαν διώρισαν*, ubi *συγγενεῖς μῆνες* sunt menses vitae meae aequales, qui me nascente coeperunt, quasi mecum nati sunt, unaque mecum adoleverunt creveruntque, non autem menses vitae meae fatis praefiniti. *Σύμφυτον* autem, praeter propriam significationem, de eo dicitur, quod cum altero natura sua coniunctum est, vel quod alteri congruum atque consentaneum est, ut aut consequatur ex eo, ut ex causa effectus, aut gignat alterum, ut effectum causa [8]). Ita-

8) Sic infra, v. 141, Iphigeniae sacrificium Calchas dicit *νεικέων τέκτονα σύμφυτον*, ex quo Clytaemnestrae odium erga maritum quasi naturaliter ortum est. Magnopere enim falluntur, qui hoc per hypallagen dictum volunt pro *νεικέων συμφύτων*, idque de odiis inter cognatos interpretantur. Neque enim cognati (*σύμφυτοι*) inter se fuerunt Agamemno et Clytaemnestra. Rectius hypallagen esse dicemus in altero, quod ibi additur, epitheto *οὐ δεισήνορα*. Nam expectari potius debebat *νεικέων οὐ δεισηνόρων*. Sed haec hypallage neque dura neque insolens est, similiaque exempla complura tractata sunt ab Ellendtio, Lex.

que *ἀλκᾷ σύμφυτος αἰών*, si unquam aliquid, hoc quidem certe, quod viri doctissimi voluerunt, significare nunquam poterit. Manifestum est igitur aliquam corruptelam subesse, idque etiam Schützium, non quidem anno 1800 sed tamen anno 1784, quum priorem de maioribus, editionibus rursusque anno 1811, quum alteram publicaret, persensisse video. Scripsit enim in utraque *πειθὼ — ἀλκᾷ σύμφυτος αἰέν*. Neque tamen hoc *αἰέν* verum esse puto, sed scripsisse Aeschylum arbitror

ἔτι γὰρ θεόθεν καταπνείει
πειθὼ μολπὰν ἀλκᾷ σύμφυτον ᾄδειν.

h. e. adhuc enim divinitus fiducia inspirat mihi cantum fortitudini congruum (h. e. qualem fortes canunt)[8a]) canendum. Nam *μολπὰ ἀλκᾷ σύμφυτος* est i. q. *μολπὰ ἄλκιμος*. Corruptela nata est ex unius litterae *δ* omissione: quippe postquam *αἴειν* pro *αἴδειν* scriptum fuit, id a librariis aut a correctoribus in *αἰών* mutatum est.

In eodem cantico v. 115 haec sunt de duabus aquilis gravidam leporem devorantibus:

βοσκόμενοι λαγίναν ἐρικύματα φέρματι γένναν
βλαβέντα λοισθίων δρόμων.

Et *φέρματι* etiam in Mediceo legi Franzius et Hermannus aiunt, quum alii *φέρματα* ex eo codice enotarint, ut a Turnebo scriptum est. Debebat utique hoc reponi, itemque *ἐρικύμονα*, quod in Flor. et Farn.
22 extat, pro *ἐρικύματα*. Dativus correctoribus debetur, qui gravidam leporem non putabant *φέρματα* dici potuisse vel propter numerum pluralem, quum non plus una esset, vel propter ipsam formam vocabuli, quae id potius, quod gereretur in utero, quam matrem in utero gestantem significare videretur. Atqui huius formae vocabula non raro etiam activam significationem habent, velut *ὄμμα* est quod videt, non quod videtur, *ἔχμα* apud Hom. quod retinet, non quod retinetur, *μείλιγμα*, id quod placat aliquem, non quod placatur, *μνῆμα*, quod monet, non quod

---

Soph. II, p. 84, qui unus omnium subtilissime de hac figura exposuit. — Ceterum quoniam versus 141 mentionem feci, addam obiter, non videri mihi aliquid excidisse; sed si quid tamen exciderit, id neque *μῆνιν*, cum Lachmanno, neque *φωτός*, cum Hermanno, sed infinitivum potius *κρᾶναι* esse crediderim, pendentem illum a *σπευδομένα*.

8a) Hoc ne de robusta voce acciperetur non verebar: et tamen id censori cuidam accidisse video. Idem etiam ΑΙΔΕΙΝ in ΑΙΩΝ corrumpi nunquam potuisse tanquam de tripode pronuntiavit.

netur, *δορυφόρημα* dicuntur *οἱ δορυφοροῦντες*, quia *λάλημα* apud Soph. Ant. v. 320 est *ὁ λαλῶν*. Pluralem autem huiusmodi abstractorum saepenumero etiam de uno dici videmus, velut *Πιτθέως παιδεύματα* de Hippolyto apud Eurip. Hipp. v. 11. *συγκοιμήματα* de una uxore apud eundem Androm. v. 1274, *τεχνήματα* de uno poculo Soph. Phil. v. 36, aliaque apud Wakefield. Silv. crit. IV p. 48, Porson. append. ad Toup. p. 402 et ad Eur. Or. v. 1051, qui usus quum non una ubivis ratione explicandus sit, hoc quidem loco pluraliter *φέρματα* una lepus propterea dici potuisse videtur, quia plures in utero fetus gestabat, ideoque non simpliciter sed multipliciter *φέρμα* erat. Scribendum igitur: *λαγίνας ἐρικύμονα φέρματα γέννας*: idque iam Prienium voluisse video [9]).

Cantat deinde chorus, ut angantur improbi scelerum conscientia utque deorum castigatione etiam repugnantes ad sanam mentem revocentur, v. 166 sqq.: 23

στάζει δ' ἔν θ' ὕπνῳ πρὸ καρδίας
μνησιπήμων πόνος, καὶ παρ' ἄκοντας ἦλθε σωφρονεῖν.

Mirum est codicum scripturam *ἔν θ' ὕπνῳ* tamdiu ab editoribus tolerari potuisse, licet copula *τὲ* nullam aptam explicationem admittat: nam quod quis fortasse dicat, respondere ei proximum *καί*, ineptum est. Recipienda igitur est Emperii emendatio *ἀνθ' ὕπνου*, qua recepta etiam hoc intelligitur, qua ratione verbum *στάζει* ab Aeschylo usurpatum sit, quod Klausenius mirifice interpretatur de sanguine incitato, nuper autem nonnemo corrigendo removere conatus est. Nempe *στάζειν* eleganter de somno dicitur, quem solent poetae cum rore comparare fessis corporibus instillato eaque recreante. *Ὑγρὸς γάρ ἐστιν ὁ ὕπνος*, inquit Orus in Etymol. M. p. 80, 33, eoque refert Homericum illud *νήδυμος ἀμφιχυθείς*, cuius similia *ἐπὶ γλυκὺν ὕπνον ἔχευεν* aut *περὶ δ' ἀμβρόσιος κέχυθ' ὕπνος* Heynius ad Verg. Aen. III, 510, comparavit cum latini poetae dictione: fessos sopor irrigat artus. Et frequentatur maxime a latinis poetis haec imago, ut Verg. Aen. I, 692: Venus Ascanio placidam per membra quietem

9) De versibus 127 et 137 dixi Gottingae in conventu philologorum ann. 1852, quae, quoniam disputatio mea in Actis eius conventus edita est, repetere hoc loco nolo. Tantum dico, in altero versu *οἴκτῳ* mihi pro *οἴκῳ* scribendum videri, alterum autem locum sic refingendum: *τερπνὰ τούτων, αἰτῶ, ξύμβολα κρᾶναι, δεξιὰ μέν, κατάμομφα δὲ φάσματ' Ἀτρειδᾶν.*

irrigat. Sil. Ital. X, 355: oculisque quietem inrorat. Alia dabunt Barth. ad Stat. Theb. II, 144. Burm. ad Valer. Flacc. II, 16. VIII, 72. Drakenborch. ad Sil. Ital. VIII, 121. notavitque ad Stat. VI, 27 scholiastes: sic somnus a pictoribus simulatur, ut liquidum somnum ex cornu super dormientes videatur effundere. — Improbis autem, inquit Aeschylus, non somnus instillatur in praecordia, sed pro somno cura et sollicitudo. *Πρὸ καρδίας* enim est i. q. in praecordia, quorum etiam graecum nomen *τὸ προκάρδιον* est. — Sequitur deinceps

δαιμόνων δέ που χάρις βίαιος,
σέλμα σεμνὸν ἡμένων.

Sic enim, *βίαιος*, scribendum est, non *βιαίως* cum codicibus, neque *βίαια* cum Hermanno, qui hoc pro adverbio esse et cum secundo versu coniungi voluit, peioribus numeris et minus apta sententia. Nam *βιαίως ἧσθαι* de eo demum aliquis dicet, quem significare vult sedem per vim occupatam tenere, id quod etiamsi potuit de diis iunioribus dici, qui veteribus pulsis regnum obtinuerunt, tamen ut hoc loco commemoraretur nihil opus fuit. Contra aptissime *χάρις βίαιος* dicitur hoc genus beneficii divini, quum homines malis admoniti ad sanam mentem revocantur, ut *ἄκοντες σωφρονεῖν* discant habeantque, ut paullo ante dictum est, v. 164, *τῷ πάθει μάθος*. Et ut *χάρις βίαιος*, sic etiam *εὐμενὴς βία* dicitur Suppl. v. 1038. Quae una causa Hermanno obstitit, quominus verum agnosceret, metrica fuit. Nam quum in antistropho v. 178 *παλιρρόθοις* legatur, in strophico amphibrachyn necessarium esse credidit. Sed correxerunt illud Ahrensius et Franzius, alter *παλιρρόχθοις* scribens, alter, hoc non improbato, etiam *παλιρροίβδοις* proponens. Quidni autem *παλιρροίοις*? Nam omnes tres formae pariter et solitariae et ad analogiam recte factae sunt. Ceterum *βίαιος* etiam feminino genere dici nemo sibi probari postulabit. De numeris autem dubitare, qui aures habent, non poterunt, quin rectius prior versus in *βίαιος* finiatur, quam alter a *βίαια* incipiat.

Recte autem Hermannus scripsit v. 184:

24 *τρίβῳ κατέξαινον ἄνθος Ἄργους,*

pro eo, quod codices habent, *Ἀργείων*, quod ex interpretamento ortum est numerosque corrumpit. Nam corripi mediam syllabam, id quod nonnulli voluerunt, non licet. Sed in antistrophis v. 196. 7 minus probo quod ab Hermanno scriptum est

μιαίνων παρθενοσφάγοισιν
πέλας πατρῴους χέρας ῥεέθροις.

Codices habent μιαίνων παρθενοσφάγοισιν ῥεέθροις πατρῴους χέρας βωμοῦ πέλας. Non dubito autem, quin hoc βωμοῦ πέλας a correctore sit, qui quum excidisset praeposito πρό ante βωμοῦ, sarcire lacunam conaretur, inductus etiam fortasse corrupta strophici versus lectione Ἀργείων, si eodem quo recentiores quidam errore id pro cretico habuit. Sed etiam ῥεέθροις aliquo casu invectum est pro vera scriptura ῥοαῖς, quam reponendam esse strophicus versus demonstrat. Denique in stropha cur Aeschylum τρίβῳ, insolitam hoc sensu formam, praetulisse alteri τριβᾷ censeam, nullam causam video. Nam codicum nostrorum in huiusmodi re nulla auctoritas est.

In eadem antistropho, ubi Agamemnonis verba referuntur de postulato filiae sacrificio anxie deliberantis, haec leguntur v. 199 sqq.:

πῶς λιπόναυς γένωμαι ξυμμαχίας ἁμαρτών;
παυσανέμου γὰρ θυσίας παρθενίου θ᾽αἵματος ὀργᾷ
περιόργως ἐπιθυμεῖν θέμις· εὖ γὰρ εἴη.

de quorum lectione atque interpretatione multa a multis admodum inter se diversa prolata sunt, quae repetere et confutare longum est. Mihi quidem non dubium est, quin hoc a choro dicatur: Agamemnonem, posteaquam aliquamdiu incertus animi fluctuaverit, postremo concedendum esse sociorum voluntati filiamque immolari debere statuisse: neque enim nefas haberi posse, quod tam vehementer id ab exercitu flagitaretur, quandoquidem aliter placari Diana obstaculumque ab ea expeditioni obiectum removeri non posset. De sententia, quin aptissima sit, nemo facile ambiget. Immo necesse fuit hoc dici, non nefariam Agamemnoni visam esse sociorum flagitationem; nam sic demum intelligi potest, cur concedendum esse, quamvis aegre, tandem tamen animum induxerit. Ad infinitivum ἐπιθυμεῖν subaudiendam aliquis dixerit τὴν ξυμμαχίαν superius nominatam: nam significari τοὺς ξυμμάχους; ego tamen Aeschylum subiectum disertius significasse credo, sic: ὀργᾷ περιόργῳ σφ᾽ ἐπιθυμεῖν θέμις. Sed postrema tria verba haud dubie corrupta sunt. Hermannus quidem ea sic explicari posse autumat, ut subaudiatur sententia, ad quam causalis particula γάρ referatur, nempe: sic fiat. „Ita", inquit, „quod brevissime dixit poeta, accipiendum est hunc in modum: nam, quoniam evitari non potest, optandum ut bene vertat." Ergo, quamvis subaudias illud sic fiat, nondum tamen procedit interpretatio

nisi etiam amplius aliquid subaudiatur. Tale artificium interpretandi non vereor ne multis placiturum sit: mihi quidem perquam improbabile videtur. Suspicabar aliquando Aeschylum scripsisse: *εἰ δ' ἄρ', εἶεν*: quodsi ita est, age — esto — fiat! Nam *εἰ δ' ἄρα* sic elliptice usurpatur, ubi, quid subaudiendem sit, e superioribus obscurum esse non potest, ut hoc loco *εἰ δ' ἄρα θέμις ἐστί.* Sic Demosthenes loquitur, Mid. p. 559, 26: *ἐπεὶ περιαιρεθεὶς τὰ ὄντα ἴσως μὲν οὐκ ἂν ὑβρίζοι· εἰ δ' ἄρα, ἐλάττονος ἄξιος ἔσται.* Nunc autem nihil mutandum esse iudico praeter unam litteram: pro *γάρ* enim *τἄρ'* scribendum est. Nam *τἄρα* h. e. *τοὶ ἄρα* usurpatur, ubi aliquid consequens esse cum quadam asseveratione ponitur, ut hoc loco: quandoquidem fas est sacrificium ab exercitu flagitari, ergo optandum est certe, ut bene eveniat. Quam saepe *τἄρ* et *γάρ* permutentur a librariis nemo nescit. Cf. Ellendt. Lex. Soph. I p. 215.

In postremis huius cantici verbis, v. 240.

πέλοιτο δ' οὖν τἀπὶ τούτοισιν εὔπραξις, ὡς θέλει
τόδ' ἄγχιστον Ἀπίας γαίας μονόφρουρον ἕρκος,

quid sit illud *ἄγχιστον ἕρκος* non intelligo. Schützius quidem cum aliis Clytaemnestram designari putans, „chorus“ inquit „de regina loquitur, quam propius ad se accedere videt.“ At quis unquam alterum propius accedentem huiusmodi adiectivo, superlativo praesertim, designavit? Scholiastes *τὸ συγγενικὸν* interpretatur, videturque de senibus accepisse terrae ipsius, quam tuentur, utpote patriae suae quasi proximis cognatis. Blomfieldius contra eos designari credit, ad quos absente rege haec tutela proxime pertineat. In cassum laborant qui explicare inexplicabilia quovis modo conantur. Aeschylus scripsit *εὔπιστον*, unde *ἄπιστον*, hinc *ἄγγιστον* et *ἄγχιστον* ortum est. Designant autem his verbis senes semet ipsi, utpote absente regi soli ad terram tuendam una cum regina relicti. Et comparari aptissime possunt cum illis Persarum senibus, qui a Xerxe in Persia relicti curas suas et consilia cum Atossa communicant, ipsique de se dicunt *τάδε μὲν Περσῶν — πιστὰ καλεῖται.* Nam quod Hermannus his Argivis obiicit, stolidam et importunam esse iactationem, si *μονόφρουρον ἕρκος* se dicant, qui paullo ante (v. 82) ipsi se *ὄναρ ἡμερόφαντον ἀλαίνειν* dixerint: non reputavit scilicet vir summus, illo loco tantummodo de bellico robore sermonem fuisse: hoc sese carere dixerunt, ad arma gerenda invalidos, puerorum adeoquo umbrarum similes. Nihilo minus tamen iidem consilio satis valere possunt, et ut *πρόβου-*

λοι rei publicae praeesse. An vero, si Clytaemnestram cum Hermanno designari sumimus, plus bellici roboris in muliere quam in senibus fuisse dicemus?

In oratione Clytaemnestrae v. 271 sqq.:

ὑπερτελής τε, πόντον ὥστε νωτίσαι,
ἰσχὺς πορευτοῦ λαμπάδος πρὸς ἡδονὴν
πεύκης τὸ χρυσοφεγγές, ὥς τις ἥλιος,
σέλας παραγγείλασα Μακίστου σκοπαῖς.

probandum est quod Hermannus scripsit *σκοπῷ*: sed in explicanda totius loci structura frustra laboravit. Desideratur utique verbum finitum, idque intelligens Bambergerus sagacissima coniectura *παρηγγάρευσε* pro *παραγγείλασα* proposuit. Id quum explicatum esset adscripto verbo usitato *παρήγγειλε*, hoc ipsum a librariis illius loco scriptum, ac dein a correctoribus metri causa in *παραγγείλασα* mutatum esse perquam veri simile est. Nisi quis forte illud potius *πρὸς ἡδονὴν* in versu secundo vitiatum esse credat, permutandumque cum aliquo verbo finito, velut *προηλάθη*. Id mihi olim in mentem venit, ante quam Bambergeri emendationem nossem: nunc nescio an haec praeferenda sit. — In eadem Clytaemnestrae oratione v. 289, quod 26 codices habent *ὤτρυνε θεσμὸν μὴ χαρίζεσθαι πυρός*, Hermannus cum aliis compluribus mutavit in *μὴ χατίζεσθαι*, quod interpretatur: ne desideraretur h. e. ne destitueret exspectantes. Mihi probabilius videtur Aeschylum scripsisse *μὴ χρονίζεσθαι*, ne tardaretur. Cf. Sept. ad Theb. v. 54: *καὶ τῶνδε πύστις* (sive *πίστις*) *οὐκ ὄκνῳ χρονίζεται*, in quo versu item *χαρίζεται* pro *χρονίζεται* scriptum est in Stobaei codice A., Floril. VII, 86.

Sequitur chori stasimum, praestantissimum illud quidem, sed aliquot locis adeo a librariis corruptum, ut plane intelligi nequeat. Primum in stropha prima, postquam dictum est, impios esse qui res humanas a diis respici et male facta puniri negent, haec leguntur, v. 358:

πέφανται δ᾽ ἐγγόνους
ἀτολμήτων ἄρη
πνεόντων μεῖζον ἢ δικαίως.

Hermannus edidit: *πέφανται δ᾽ ἐκγόνοις ἀτολμήτως Ἄρη πνεόντων μ. ἢ. δ.* idque interpretatur: apparuit natis intolerabiliter maiorem quam fas erat Martem spirantium. Quid apparuerit, e superioribus intelligi vult, nempe divinam male factorum animadversionem. Atqui haec nunc quidem non natis sive posteris (*ἐκγόνοις*),

sed ipsis qui deliquerunt apparuit. Loquitur enim chorus de Paride et Troianis: hos Iovis vindictam expertos esse, horumque exemplo patefieri, non impunita esse hominum male facta. Itaque etiamsi verum est, maiorum delicta saepenumero a posteris demum lui, tamen in hoc contextu hanc sententiam non aptam esse apparet. Deinde haud scio quam recte illud *Ἄρη πνεόντων* de Paride atque Troianis dici potuerit. Nam Martem spirare dicuntur, qui ferocia aut odio instigati vim et arma spectant bellique et certaminum cupidi sunt et hostilia perpetrant, quemadmodum infra v. 1194 Clytaemnestram videmus *ἄσπονδον Ἄρη φίλοις πνέουσαν;* Paridis autem et Troianorum delictum non ex tali ferocia aut odio natum erat, sed ex illius libidine, horum nimia securitate, quam diuturna felicitas opumque affluentia pepererat, *φλεόντων δωμάτων ὑπέρφεν*, ut est v. 361. Itaque recte Emperius *Ἄρη* ab hoc loco alienum esse intellexit, scripsitque *ἀρά*, quo vocabulo recepto iam aptum habemus enuntiationis subiectum: *πέφανται ἀρά*, apparuit pernicies: quo sensu id vocabulum non solum ab epicis sed etiam ab Aeschylo usurpatur Suppl. v. 76. Merito hanc amici emendationem probavit doctissimus Bambergerus in programmate gymn. Brunovic. a. 1835 edito p. 14, idemque pro *ἐγγόνους* non *ἐκγόνοις*, quod propter eam quam exposui rationem improbandum est, sed *ἔκγονος* reponi voluit, ut dicatur pernicies male factorum (*ἀτολμήτων*) progenies. Neque sane vituperanda est haec coniectura, sed probabilius tamen et minus etiam a librorum lectione distans est *ἐγγὺς οὖσ'*, unde quam facile *ἐγγόνους* fieri potuerit ipse aspectus docet. Atque habemus sic etiam accuratiorem numerorum aequabilitatem: nam antistrophicus quoque versus 375, *μελαμπαγὴς πέλει*, in longam syllabam exit; eamque rem in Aeschylo haud parvi faciendam esse periti sciunt.

Longe corruptissima autem et plane pro desperata habenda est eiusdem stasimi stropha secunda v. 394. Sed de hac antequam disputo, de antistropha videndum est, quae, quamquam et ipsa non
27 incorrupta, paullo certiorem tamen medicinam admittere videtur. Leguntur ibi v. 410 in codicibus haec: *τὸ πᾶν δ' ἀφ' Ἑλλάδος αἴας συνορμένοις πένθεια τλησικάρδιος δόμων ἑκάστου πρέπει.* quae qui scripserunt, *συνορμένοις* haud dubie accipi voluerunt de iis, qui e Graecia in bellum profecti essent. Sic scholiastes: *τῶν συνηγμένων ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἁπάντων τοῖς οἴκοις ὀδυνηρὰ πένθησις διαπρέπει:* neque aliter recentiores, velut Klausenius, qui vertit: omnino

vero iis, qui e Graecia profecti sunt, domi uniuscuiusque ortus est luctus animum affligens, et Schützius: propter eos qui e Graecia profecti sunt etc. Atqui hos si designare Aeschylus voluit, articulum participio addi necesse fuit; ne de casu dativo dicam, cuius commode explicandi nullam rationem video. Nam quod Schützius ei causalem significationem tribuit, habeat sibi. Scholiastes legisse videri possit *συνορμένων* et mox *δόμοις*: sed huic non multum tribuendum est. Aeschylum autem scripsisse crediderim *συνορμένα*, quod quum in vetusto codice, nostrorum omnium fonte communi, per compendium scriptum esset, hinc error describentibus obiectus, ut *συνορμένοις* ponerent, idque de militibus in bellum profectis acceptum necessario etiam alteri corruptelae ansam dedit, ut *ἀφ' Ἑλλάδος αἴας* scriberetur pro eo, quod scribendum erat, *ἐφ' Ἑλλάδ' αἶαν*. Possit etiam *ἀν' Ἑλλάδ' αἶαν* coniici; sed illud praefero propter faciliorem mutationem. Itaque versus habebimus hosce:

τὸ πᾶν δ' ἐφ' Ἑλλάδ' αἶαν
συνορμένα πένθεια τλησικάρδιος
δόμων ἑκάστου πρέπει.

Omnino autem per Graecam terram coortus luctus corda mordens unius cuiusque domus conspicuus est. Numeri concinni, sententia apta. Nam *τὸ πᾶν*, adverbii instar, omnino, in universum, recte dicitur propterea, quod, quum antea de unius Menelai eiusque domus dolore dictum esset, nunc ad universae Graeciae dolorem transitur: *ἐφ' Ἑλλ. αἶαν* dictum, ut *ἐπὶ γαῖαν εἰσὶ δύο* ap. Hes. O. et C. v. 11. et *ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν* aliquoties apud Homerum.

Haec si non improbabiliter restituta sunt, etiam de strophicis coniecturam audere licebit. In codicibus scriptum est: *πάρεστι σιγᾶς ἄτιμος ἀλοίδορος ἄδιστος ἀφεμένων ἰδεῖν*, nullis numeris nullaque sana sententia. Iambicos versus restitui antistropha postulat, unde apparet non posse aut *σιγὰς* aut *σιγῶσ'* aut *σιγῶν* scribi, quae omnia ab uno aut altero critico proposita sunt, sed *σιγᾶς* librariorum errori deberi, nato illi ex geminatione duarum primarum litterarum vocabuli sequentis. Deinde in *ἀφεμένων* syllabam secundam *ει* esse debere iam alii intellexerunt. Quaenam autem probabilis verborum sententia fuisse videbitur? Cantat chorus, qualis dolor in domo Menelai excitatus fuerit propter Helenae fugam. Lamentabantur, inquit, domestici prophetae: *ἰώ, ἰὼ δῶμα, δῶμα καὶ πρόμοι, ἰὼ λέχος καὶ στίβοι φιλάνορες.* His, opinor, non incommode talis sententia

subiungi potuit: *πάρεστι σῖγ' ἀτίμως — δόμους — ἀφειμένους ἰδεῖν*: licet videre domum silentio (h. e. sine valedictione) contumeliose desertam. Sic *σῖγ' ἀτίμως* coniunguntur etiam in Choeph. v. 86, et omnis enuntiatio comparari potest cum Eum. v. 168: *πάρεστι γᾶς ὀμφαλὸν προσδρακεῖν αἱμάτων βλοσυρὸν ἀρόμενον ἄγος ἔχειν*. De duobus vocabulis, *ἀλοίδορος* et *ἄδιστος*, quid faciam nescio. Interim amplector Hermanni coniecturam, qui pro
28 *ἄδιστος* reposuit *αἴσχιστ'*, in *ἀλοίδορος* autem, quod miris modis alii interpretari conati sunt, duo vocabula latere arbitror, alterum illud quod supra scripsi *δόμους*, alterum *ἄλαι* h. e. *ἄλᾳ*,, quo nomine fortasse desertricis Helenae fuga invidiose designari potuit. Sic versus existunt hi

πάρεστι σῖγ' ἀτίμως
ἄλᾳ δόμους αἴσχιστ' ἀφειμένους ἰδεῖν.

strophicis, quos supra posui, duobus prioribus ad amussim exaequati.

Initium antistrophae secundae in codicibus hoc est, v. 402 sqq.:

ὀνειρόφαντοι δὲ πενθήμονες
πάρεισι δόξαι φέρουσαι χάριν ματαίαν.
μάταν γὰρ εὖτ' ἂν ἐσθλά τις δοκῶν ὁρᾶν,
παραλλάξασα διὰ χερῶν
βέβακεν ὄψις κτλ.

Hermannus in versu secundo *πάρεισιν δόκαι* reposuit, vere haud dubie, nisi quod *δοκαί* potius scribendum fuisse Dindorfius monet; in quarto *παραλλαγαῖσι*, si minus vere, haud procul tamen a vero. Sed in constructione versus tertii et sequentium expedienda falli videdetur. Nam quod ait *μάταν* coniungendum esse cum *βέβακεν*, reliqua autem brevius dicta esse pro *εὖτ' ἂν ἐσθλά τις δοκῶν ὁρᾶν ὁρᾷ*: haec brevitas inaudita atque incredibilis est, nec puto recte *μάταν* cum *βέβακεν* coniungi posse propter sententiam. Scripsisse Aeschylum suspicor:

μάταν γὰρ ηὖχτ' ἂν ἐσθλά τις δοκῶν ὁρᾶν,
παραλλαγᾷ δὲ διὰ χερῶν
βέβακεν ὄψις —.

In eiusdem cantici antistropha tertia v. 449, ubi in codicibus scriptum est,

βάλλεται γὰρ ὄσσοις Διόθεν κεραυνός.

ὄσσοις Hermannus in hanc sententiam interpretatur, ut lumine oculorum et vita privari dicantur quos Iovis fulmen feriat. Id non magis

credo, quam quod Klausenio placuit, fulmen oculis Iovis emissum dici. Scribendum erit ὀξύς.

Denique in epodo v. 454 codices habent:

πόλιν δίηκει θοὰ βάξις· εἰ δ' ἐτητύμως,
τίς οἶδεν; ἤ τοι θεῖόν ἐστι μὴ ψύθος;

Hermannus ἐτήτυμος scripsit, cum Aurato, et εἴ τι pro ἤ τοι. Est autem vel sic perquam inelegans oratio: verusne sit rumor, quis scit? nisi divina aliqua fraus est. Nam quum prius illud verusne sit rumor, quis scit? ostendat eum, qui sic interrogat, de veritate rumoris dubitare, non conveniebat huic dubitationi illud nisi —, h. e. conditionem negativam adiungi, quasi aliquid illi dubitationi opponeretur. Nam nisi sic demum recte diceretur, si superiora verba confidentiam, non dubitationem significarent. Accedit, quod etiam μή loco insolito positum iustam offensionem habet. Itaque scribendum est: οὐδ' ἐτητύμως τις οἶδεν, ἤ τι θεῖόν ἐστιν ἢ ψύθος. Nam ἐτητύμως εἰδέναι 29
proba loquutio est, qua utitur Aeschylus etiam infra v. 1255: ἤ — ἢ pro πότερον — ἢ non solum epici dicunt, de quibus nemo dubitat, sed etiam tragici, de quibus sine causa Hermannus controversiam movit ad Elmslei edit. Medeae, in Opusc. III p. 198. Aeschylo certe hunc usum etiam Doederlinus concedit ad Soph. Oed. Col. v. 80.

Sequitur alterum episodium, a. v. 480 ad v. 659, cum narratione nuntii, in qua pauca quaedam et leviora vitia emendanda nobis relicta sunt. Primum enim v. 615,

εὔφημον ἦμαρ οὐ πρέπει κακαγγέλῳ
γλώσσῃ μιαίνειν· χωρὶς ἡ τιμὴ θεῶν.

vereor ut probari possit Hermanni iudicium, qui postrema verba convertit praemium sine diis est, sententiamque hanc esse vult: „praemium accipit malorum in re laeta nuntius tale, cui non favent dii.“ Certe graviter vituperandus foret poeta, si talem sententiam, malis nuntiis mala praemia contingere, tam perplexe eloqui voluisset. Rectius Stanleius aliique sententiam hanc esse iudicarunt: honorem diis alias aliis habendum esse h. e. suo cuiusque tempore, nec propitiorum et infestorum numinum honores miscendos atque confundendos. Eam sententiam Aeschylum sic eloquutum esse credo: χωρὶς ἡ τιμὴ (vel quod verius puto, αἱ τιμαὶ) θεοῖς: diis sui cuique separatim honores habendi, alio tempore iis, qui propitii sunt, laeto animo grates agendae, alio tempore illis, qui mala immittunt, planctus et lamenta debentur. — Terminationum permutatio etiam v. 618 vitium

peperit. Neque enim dubito, quin, cum Blomfieldio, scribendum sit πόλει μὲν ἕλκος ἓν τὸ δήμιον τυχόν, non τυχεῖν, ut codices habent. Duo πήματα ἄπευκτα nuntius commemorat, alterum publicum, universae civitati grave, τὸ δήμιον τυχόν, alterum singulis familiis dolendum, πολλοὺς πολλῶν ἐξανυσθέντας δόμων. Nam ἐξανυσθέντας pro ἐξαγισθέντας, quod in codd. est, confidenter reponendum esse aio. Quodsi in superiore membro τυχεῖν dixisset, debuit etiam in altero membro infinitivum ἐξανυσθῆναι, non ἐξανυσθέντας dicere, nisi forte gratum facere grammaticis quibusdam, voluit, ut hoc quoque mutatae subito structurae exemplum aliis a se collectis adderent. Sed hi contenti esse poterunt eo, quod paullo infra v. 624—626 sibi oblatum vident. — Denique v. 623 παιᾶνα τόνδ' Ἐρινύων non potest verum esse. Neque enim ea, quae in superioribus versibus conditionaliter dicta sunt, ὅταν δ' ἄπευκτα πήματ' ἄγγελος φέρῃ, pro paeane Furiarum haberi possunt. Scribendum igitur παιᾶνα τῶν Ἐρινύων. Codicum scriptura hinc orta est, quod quum τόν pro τῶν scriptum esset, correctores fulciendi versus gratia illud δ' addiderunt. Articulus autem tanto minus offendere debet, quod Ἐρινύων nomen appellativum magis quam proprium est. Vid. quae dixi ad Eum. p. 63. Cf. Prom. v. 940: οἱ προσκυνοῦντες τὴν Ἀδράστειαν σοφοί.

31 In secundi stasimi stropha secunda v. 697 sqq. Aeschylum scripsisse suspicor:

πολέα δ' ἔσχ' ἐν ἀγκάλαις νεοτρόφου τέκνου δίκαν,
φαιδρωπὸν ποτὶ χεῖρα σαίνοντα γαστρὸς ἀνάγκαις.

Codices habent φαιδρωπός et σαίνων τε, quam lectionem qui tueri volent, his necesse erit aut ἔσκε scribere cum prioribus, aut ἔσχε cum Hermanno neutrali significatu dictum statuere, quod quam durum sit in hoc contextu neminem fallere potest. Accedit quod in codicum scriptura non recte separatim ponuntur quae res ipsa coniungi postulat. Nam non aliud est φαιδροπὸς ποτὶ χεῖρα, aliud autem σαίνων, sed catulus ille leonis ποτὶ χεῖρα σαίνει φαιδρωπός, ad manum domini hilariter adulans accedit. Vulgatae lectioni nihil praeter codicum auctoritatem patrocinatur, quae quanti facienda sit, in his praesertim fabulae partibus, ubi Mediceus deficit, peritis exponi non opus est. — Neque recte Hermannum v. 693 ὧδ' pro οὕτως scripsisse puto. Mutanda potius fuit antistropha, v. 700 sqq. in hunc modum: χρονισθεὶς δ' ἀπέδειξεν ἔ — θος τὸ πρὸς τοκέων· χάριν — γὰρ

τροφεῦσιν ἀμείβων —. Ad eundem modum etiam strophae versus dimetiendi erunt.

Quarta huius cantici stropha tam misere corrupta est, ut emendari, nisi quando integriores codices opem tulerint, vix posse videatur. Sed quemadmodum in desperatis aegrotis medici tentare tamen aliquam medicinam solent, sic in huiusmodi locis non invidendum est critico, si coniecturam, quamvis ancipitem, non tamen absurdam periclitetur. In primo quidem versu,

φιλεῖ δὲ τίκτειν ὕβρις μὲν παλαιὰ νεάζουσαν ἐν κακοῖς
βροτῶν ὕβριν,

nihil offensionis est; in proximis autem,

τότ' ἢ τόθ' ὅταν τὸ κύριον μόλῃ
νεαρὰ φάους κότον,

postrema tria verba plane sensu cassa esse apparet, neque priora satis sana esse videntur. Primum enim ipsa haec loquutio *ὅταν τὸ κύριον μόλῃ* certe insolens est et sine exemplo, neque id quod Hermannus posuit, *ἔστ' ἂν ἐπὶ τὸ κύριον μόλῃ*, multum probabilitatis habet. Quid est enim *ἐπὶ τὸ κύριον μολεῖν*, de insolentia dictum? Porro autem illud quoque vix credo ab Aeschylo dictum esse, insolentiam solere novam ex se insolentiam parere *τότ' ἢ τότε*, h. e. serius ocius, quemadmodum recte haec formula ab interpretibus accipitur. Nam insolentiae propriam hoc esse puto, ut nullo non tempore insolenter agat. Sed serius ocius exitium insolentes consequitur, ubi fatalis terminus advenerit. Itaque si scribamus *τότε δ' ἢ τότ', ἣν τὸ κύριον μόλῃ τέλος* —, et loquutionem habebimus usitatam, (*κύριον τέλος* est Eum. v. 534. *τέλος μολεῖν* dicitur Sept. Theb. v. 348), neque vero nimis audacter aut additum versui breve vocabulum, quod excidere facile potuit, aut *τότε δ' ἢ* pro *τότ' ἢ* repositum, aut *ἢν* pro *ὅταν* scriptum videbitur. Nam hoc quidem *ὅταν* facile ex interpretamento irrepere potuit, praesertim si statuas, in cod. *ἂν* scriptum fuisse, quod aliquoties pro illo altero etiam in tragicorum codicibus inveniri constat, potuitque interpretationem postulare videri, ne haberetur pro 32
particula potentiali. Versus autem est iambicus trimeter, ut antistrophus v. 744, quamquam non plane iisdem pedibus incedens. Sed hoc postea curabitur: nunc videamus tria illa inexplicabilia *νεαρὰ φάους κότον*. Hermanni sententia, qui *κότον* delevit, ut ex interpretamento illatum ad *δαίμονα*, v. 783, adscripto, haud facile cuiquam probabitur, siquidem neque opus fuit ulla huius vocabuli interpretatione, neque

apparet, qua ratione aliquis *δαίμονα* interpretari *κότον* potuerit. Non magis probabile est *νέᾳ ῥαφῇ*, quod ille pro *νεαρὰ φάους* posuit. Voluit nimirum novam insolentiae machinationem significari. Atqui *ῥαφή* de dolosis callidisque consiliis, maximeque de clandestinis dicitur, quae minus insolentiae, h. e. feroci et protervo animo, quam fraudulento ac malitioso convenire videntur. Sed ipsum illud, quod in codicibus scriptum est, *φάους* contrarii vocabuli, *σκότον*, iam superiores quosdam criticos admonuit, idque mihi quoque verum esse videtur. Pro *νεαρά* reponendum erit *νεαρόν* aut, quod mihi aptius esse videtur, *νέατον*. Iis igitur receptis versus habemus hosce:

τότε δ' ἦ τότ', ἦν τὸ κύριον μόλῃ τέλος,
νέατον φάους σκότον,

pendetque accusativus a verbo *τίκτειν* in versu primo. Reliqua sic restituenda erunt:

δαίμονά τιν' ἄμαχον ἀπόλεμόν τ',
ἀνίερον θράσος μελαίνας μελάθροισιν ἄτας,
εἰδομέναν τοκεῦσιν.

in quibus nihil a codicibus discessi, nisi quod in versu primo *δαίμονά τιν'* pro *δαίμονά τε τόν* scribendum, in fine versus autem *τ'* addendum fuit. Codicum scripturam vitiosam esse vel hinc intelligi potest, quod sic ille *δαίμων* distingui videtur a mentis occaecatione, quam insolentia ad extremum parere dicta est, quum dubitari non possit tribus his nominibus *σκότον*, *δαίμονα*, *θράσος ἄτας*, unam eandemque rem designari. Nam ipsa illa mentis occaecatio daemonis instar homines in perniciem abripit, ipsa nihil aliud est, quam Ates temeritas. Post *ἀπόλεμον* autem cur *τ'* addiderim, ex antistropha patebit, quam nunc adscribam sic ut debet emendatam.

Δίκα δὲ λάμπει μὲν ἐν δυσκάπνοις δώμασιν, τὸν δ' ἐναίσιμον τίει βίον·
τὰ δὲ χρυσόπαστ' ἔδεθλα σὺν πίνῳ χερῶν
παλιντρόποις λιποῦσ'
ὄμμασιν ὁσιότροπα προσέβα,
δύναμιν οὐ σέβουσα πλούτου παράσημον αἴνῳ·
πᾶν δ' ἐπὶ τέρμα νωμᾷ.

In versu secundo codices habent *τὰ χρυσόπαστα δ' ἐσθλά* aut *τὰ χρυσόπαστ' ἐσθλά*: *ἔδεθλα* autem scribendum esse iam Auratus coniecit, receperuntque Schützius et Hermannus, ut evidentissime verum. Particulam *δέ* transponi necesse fuit, quo versus strophico

exaequaretur, eaque transpositio tanto minus improbabilis videri debet, quod in codice Farn. particula post χρυσόπαστα plane non comparet. Porro codices habent παλιντρόποις ὄμμασι λιποῦσ', quae item 33
responsionis causa transponenda fuerunt [10]). Eandem ob causam pro ὅσια scripsi ὁσιότροπα, vocabulum licet alias fortasse non lectum, recte tamen formatum, ut ὁμοιότροπος, κακότροπος, αἰολότροπος et similia: quam facile autem duae syllabae postremae propter sequens προς — excidere potuerint, in aperto est. Denique quod in codicibus legitur τοῦ post προσέβα, articulum huc ex sequente versu venisse Hermannus censet, quum supra scriptus esset ad πλούτου: idque haud dubie verum est.

In anapaestis chori Agamemnonem advenientem salutantis quod legitur v. 769, θάρσος ἑκούσιον ἀνδράσι θνήσκουσι κομίζων, Hermannus interpretando tueri conatus est: dictum enim esse acerbe de mortifera expeditione, vexisse Agamemnonem (ad Troiam) spontaneam audaciam mori volentibus viris. Ego mihi haec non minus quam graeca obscura esse fateor, quum neque qui sint illi mori volentes viri intelligam, quibus Agamemno spontaneam audaciam ad Troiam vexerit, neque volentes mori propterea iam morientes dici potuisse credam. Verissime alii emendarunt θράσος ἀκούσιον: et θράσος quidem etiam in cod. Flor. scriptum est; reliquerunt autem ineptum illud θνήσκουσι, pariterque de morituris aut mori non recusantibus dici potuisse opinati sunt. Mihi persuasum est Aeschylum tam mirifice non loquutum esse, sed sic potius: θράσος ἀκούσιον ἀνδράσιν ἀποκνοῦσι κομίζων. h. e. audaciam involuntariam afferens (s. iniungens) viris detrectantibus, ut significetur cives etiam invitos a rege coactos esse ad expeditionem. Ex ἀποκνοῦσι quum ἀποθανοῦσι factum esset, hoc correctores propter metrum ferri non posse intelligentes in θνήσκουσι mutarunt. Coniiciat aliquis ἀνδράσιν ὀκνοῦσι, quum facilius etiam ὀκνοῦσι in θανοῦσι corrumpi potuerit, et sic θνήσκουσι a correctoribus poni; sed non credo tamen ab Aeschylo primam illius verbi syllabam in thesi productam esse.

In proximo diverbio Clytaemnestrae et Agamemnonis, quod illam

---

10) Ne sic quidem plane respondet strophico antistrophus, si νέατον v. νεαρόν pro anapaesto habetur. Sed licuit, opinor, Aeschylo hoc per synizesin pro iambo usurpare, quod genus synizeseos, quamvis rarum, non tamen inauditum esse Hermannus monet, Elem. doctr. metr. p. 53.

codices v. 851 dicentem faciunt, εἴ τε δημόθρους ἀναρχία βουλὴν καταρρίψειεν, non credo sic ab Aeschylo scriptum esse. Interpretes quidem βουλήν de senatu quodam accipiunt, cui regnum absente rege tuendum fuerit; sed id si intelligi Aeschylus voluisset, paullo disertius haud dubie eloquutus foret. Scripsisse eum suspicor βουλὴν κακὴν ῥάψειεν. — Neque incorrupta sunt Agamemnonis verba v. 899: γνώμην μὲν ἴσθι μὴ διαφθεροῦντ' ἐμέ. Quippe γνώμην διαφθείρειν vix recte dicitur, qui alteri concedens non perseverat in sententia, sed is potius qui alteri persuadet, ut deterius consulat. Itaque scribendum erit: γνώμην μὲν ἴσθι μὴ διαφθεροῦσ' ἐμήν. — Proxima verba Clytaemnestrae v. 900: ηὔξω θεοῖς δείσας ἂν ὧδ' ἔρδειν τάδε, plerique sic interpretati sunt: vovistine diis metuens sic facturum te ista? aut etiam, quoniam sic ἄν particula non conveniret sententiae, sublato signo interrogationis, in hunc modum: vovisses haec ita facere, si aliquid metuisses. Neutram interpretationem ferri posse recte Hermannus monuit. Immo ridicula est sententia, si ὧδ' ἔρδειν τάδε accipitur de recusatione Agamemnonis, quum se negat per stragula incessurum esse. Nam id se non
34 facturum vovere sic demum potuisset, si praevidisset fore ut stragula sibi redeunti substernerentur. Hermannus scripsit δείσασαν, restituto signo interrogationis, sed interpretatione nulla addita: neque ego exputare possum, quid hoc significare voluerit. Aeschylum autem scripsisse aio: εὖξαι θεοῖς δείσας· σὺ δ' ὧδ' ἔρδειν τάδε. h. e. precibus placa deos si eos (eorum animadversionem) metuis; sed fac quod te iubeo. Conformationem orationis, haud raram illam in huiusmodi adhortatione, quae ante dictis opponitur, comprobabunt aliquot exempla. Hom. Od. XXII, 431: μήπω τήνδ' ἀνέγειρε· σὺ δ' ἐνθάδε εἰπὲ γυναιξίν. Hesiod. O. et D. v. 402: χρῆμα μὲν οὐ πρήξεις· σὺ δ' ἐτώσια πόλλ' ἀγορεύσεις. Soph. El. v. 394: ταῦτα μὲν μέθες· σὺ δὲ τεμοῦσα κρατὸς βοστρύχων ἄκρας φόβας — δός. Eur. Tro. 420: ἕπου δέ μοι πρὸς ναῦς· σὺ δ' ἡνίκ' ἄν σε Λαρτίου χρήζῃ τόκος ἄγειν, ἕπεσθαι. Et in ipsa hac Agam. v. 1019: εἰ δ' ἀξυνήμων οὖσα μὴ δέχει λόγον, σὺ δ' ἀντὶ φωνῆς φράζε καρβάνῳ χερί. — Paullo post interroganti Agamemnoni: ἦ καί συ νίκην τήνδε δήριος τίεις; respondet Clytaemnestra v. 910: πιθοῦ· κράτος μέντοι πάρες γ' ἑκὼν ἐμοί. In interrogatione illa qui scribendum censuerunt ἦ οὐ καὶ σὺ —, sententiam non recte percepisse videntur. Hoc dicit Agamemno: Num vere tu hanc vi-

ctoriam contentione dignam aestimas? Itaque *ἦ οὐ* alienum est: *καί* autem non ad *σύ* pertinet, ut sit tu quoque, sed ad *δήριος τίεις*, estque sic dictum, ut in convertendo id quod supra posui „vere" usurpari debeat, de quo usu, quoniam obiter exponi non potest, consulendi erunt Doederlinus ad S. Oed. Col. 147 et Ellendt. Lex. Soph. I, p. 889. Hinc apparet etiam *σύ* non acuendum sed encliticum esse. De constructione verbi *τίω* cum genitivo, quem pretii vocare solent, non opus est dici. Iam vero quid ad hanc interrogationem Clytaemnestra? Respondetne quod interrogata est? Immo pergit instare: parere sibi Agamemnonem iubet. Atqui, dicat aliquis, eo ipso, quod hoc iubet, respondet etiam quodammodo ad illius interrogationem, quippe quum iterata hac compellatione satis appareat, eam victoriae cupidissimam esse. Est hoc pessimum genus corruptelarum, quae aliqua veri specie fallere indiligentes, ab iis autem, qui minus recto iudicio utuntur, etiam defendi possint. His itaque illud *πιθοῦ* non invidebimus. Qui autem Aeschylum recte norunt, ab eoque non id, quod aut tolerabile aut excusabile, sed quod ubique optimum reique convenientissimum sit, dici solere sciunt, hi, opinor, librariorum errorem agnoscent, Aeschylumque scripsisse credent *τί δ' οὔ*; Quidni? nempe: quidni victoriam contentione dignam aestimem? quod idem est ac si respondeat: sane dignam aestimo. Similiter *τί δ' οὐχί* in responsione a Clytaemnestra usurpatur etiam v. 262. Atque sic demum etiam illud adversativum *μέντοι* in proximo membro recte se habere intelligetur. Nam postquam victoriam vel contentione dignam sibi videri dixit, apte adiungit: verum tamen tu mihi eam volens, *ἑκών*, h. e. sine contentione concede.

Restat stasimum tertium; nam huius quoque aliquot vulnera graviora curam nostram postulant. Statim in prima stropha, v. 950 sqq., quae in codicibus extant: *χρόνος δ' ἐπεὶ* (*ἐπὶ* Farn.) *πρυμνησίων ξυνεμβόλοις ψαμμίας ἀκάτας* (*ἀκάτα* Flor.) *παρήβησεν* (*παρήβησ'* Farn.) *εὖθ' ὑπ' Ἴλιον ὦρτο ναυβάτας στρατός*. haec quid significare possint difficile dictu est. Nam etiamsi *χρόνος δ' ἐπεί* dictum videri possit pro *χρόνος δ' ἐστὶν ἐπεί* — diu est, ex quo —, deest tamen sic verbo *παρήβησε* suum subiectum. Sin quis verba construat in hunc modum: *ἐπεὶ δὲ χρόνος παρήβησεν, εὖθ' ὑπ' Ἴλιον ὦρτο στρατός* i. e. postquam tempus exolevit, quum exercitus adversus Ilium profectus est, non modo absonam habemus sententiam dictionemque mirificam, sed deest etiam huic

protasi apodosis sua. Nam sequitur nihil nisi hoc: πεύθομαι δ'ἀπ' ὀμμάτων νόστον αὐτόμαρτυς ὤν, quod pro apodosi illorum accipere nemo sanus volet. Recte igitur Hermannus illud χρόνος δ'ἐπεί corruptum esse intellexit, reposuitque χρόνος δέ τοι. Hoc, ut maxime probabile, accipimus: reliquorum emendatio, quae minus prospere viro summo successit, nobis sic perficienda esse videtur, ut scribamus

χρόνος δέ τοι πρυμνησίων ξυνεμβολαῖς
ψαμμιᾶν ἀκάτων παρήβησεν, αἶσθ' ὑπ' Ἴλιον
ὦρτο ναυβάτας στρατός.

Verbum παρηβᾶν licet insolentius non tamen incommode usurpatum est de tempore quasi exolescente atque consenescente. Nam quemadmodum et ζῶν χρόνος dicitur et γηράσκων, Soph. Trach. v. 1159. Aesch. Prom. v. 985. Eum. v. 283, quidni etiam ἀκμάζων, ἡβῶν, παρηβήσας? Bello Troiano tempus suum fuit fatis destinatum: itaque fuit hoc tempus bello quasi congenitum, ut συγγενεῖς μῆνες apud Sophoclem dicuntur, de quibus supra dictum est, et una cum bello tempus quoque tum viguit tum consenuit atque exolevit. Ad bellum eiusque aerumnas significandas percommode memorantur navium in littore stationes: has enim, ut maxime aerumnosas, etiam nuntius conquestus erat v. 533 sqq. Dicuntur autem hae stationes ξυνεμβολαὶ πρυμνησίων ψαμμιᾶν ἀκάτων, quoniam subductae in littoris arenam naves eiectis retinaculis religantur. Nam quemadmodum Pers. v. 391 κώπης ξυνεμβολή de remis dicitur, qui multi simul in aquam incidunt, sic etiam πρυμνησίων ξυνεμβολαί recte dici potuit de retinaculis multarum navium simul in littus coniectis ibique alligatis h. e. de multarum navium statione in littore: quamobrem J. G. Schneideri coniecturam in lex. gr. propositam recipere non dubitavi. Cum dativo casu, ξυνεμβολαῖς, construitur illud χρόνος παρήβησε eodem modo, quo apud Eurip. Ion. v. 353: χρόνος δὲ τίς τῷ παιδὶ διαπεπραγμένῳ; aut apud Herod. II, 124: χρόνον ἐγγενέσθαι τριβομένῳ τῷ λαῷ, aliaque similia ap. Valck. ad Herod. II, 2. — Ἀκάτας, quod codices habent, mutandum fuit in ἀκάτων, partim quod illa altera forma nominis parum auctoritatis habet, partim etiam quod pluralis numerus aptior hoc loco quam singularis est quum de ξυνεμβολαῖς, coniunctis multorum funium eiectionibus, multarum itaque navium stationibus sermo sit. Et apparet etiam, quomodo altera forma invecta sit. Nam si ab Aeschylo ψαμμιᾶν scriptum, id autem in ψαμμίας corruptum fuit, consentaneum fuit etiam ἀκάτας huic adiectivo

accommodari. Denique εἶθ' ἐπ' Ἴλιον ὦρτο ναυβάτας στρατός dubitari non potest quin falsum sit. Nam tum quidem, quum exercitus ad Ilium profectus est, non exolevit aerumnarum tempus, sed fuit hoc ipsum eius initium. Itaque scribendum fuit αἶσθ' ἐπ' Ἴλ. ὦ. ν. στρ., pronomine ad ψαμμιᾶν ἀκάτων relato.

Non levior est corruptela strophae secundae, v. 968 sqq., quamquam huius bonam partem iam superiores critici emendarunt: restat tantum ut perficiatur emendatio. In codicibus hi versus leguntur:

μάλα γάρ τοι τᾶς πολλᾶς ὑγιείας
ἀκόρεστον τέρμα. νόσος γὰρ γείτων ὁμότοιχος ἐρείδει.

quorum prior quas ob causas mutari debeat, quoniam neminem latere 36
potest, a nobis nunc exponi non opus est. Requiruntur autem duo dochmii, et quidem huius formae, alter ⏑⏑⏑⏑́⏑ –, alter ⏑́⏑⏑⏑⏑ –; nam in antistropho v. 981 dubitari non potest quin aut cum Porsono scribendum sit τὸ δ' ἐπὶ γᾶν ἅπαξ πεσὸν θανάσιμον, aut servato eo verborum ordine, qui in codicibus est, τὸ δ' ἐπὶ γᾶν πεσόν γ' ἅπαξ θανάσιμον, inserta particula post πεσόν, quod genus emendandi, licet paene infamatum nonnullorum criticorum abusu, hoc tamen loco nihil offensionis habet [11]). Itaque alter dochmius in stropha hic erit: μάλα γέ τοι τὸ τᾶς — de quo nemo dubitat: alterum ut efficiamus, pro adiectivo πολλᾶς aliud iustae mensurae vocabulum quaerendum erit, nec dubito quin Aeschylus ἄγαν scripserit, cuius interpretamentum πολλᾶς librariorum errore invectum est. In nomine ὑγιείας aut corripienda pronuntiando syllaba penultima, ut in δείλαιος, γεραιός aliisque nonnunquam fieri constat, aut scribendum cum Franzio ὑγιέας, aut cum Hermanno ὑγιΐας. — In versu secundo ἀκόρεστον τέρμα, etiamsi id cum Hermanno in malam partem interpretemur, tamen nihil aliud significare poterit quam cuius homines supra modum cupidi sint satiarique eo nunquam possint, quemadmodum infra v. 1304, τὸ γὰρ εὖ πράττειν ἀκόρεστον ἔφυ πᾶσι βροτοῖσιν. Sic autem non potuit causalis enuntiatio subiungi, νόσος γὰρ γείτων ὁμότοιχος ἐρείδει. Absurde enim hoc diceretur, homines valetudinis propterea supra modum cupidos esse, quod morbus ei vicinus esset, quae res restinguere potius cupiditatem deberet. Quamobrem probandum videri possit quod Schützius proposuit, ἀπά-

11) Multo minus aptam particulam esse post adiectivum in v. 968, qui ab Hermanno sic scriptum est: μάλα γέ τοι τὸ πολέος γ' ὑγιΐας — neminem fugiet.

ρεστον τέρμα: nimiae valetudinis et prosperitatis exitus ingratus: nam in propinquo sunt morbus et calamitas. Sed supersederi tamen hac coniectura potest, dummodo pro *γάρ* causali reponatur adversativum *δέ*, quod a librariis non semel cum illo permutatum esse constat. Nam sic et sententiae consulitur et numerorum aequabilitati, siquidem brevem post *νόσος* syllabum requiri antistrophi comparatio docet. — Iam sequuntur in codicibus haec:

καὶ πότμος εὐθυπορῶν ἀνδρὸς ἔπαισεν ἄφαντον ἕρμα.

ad quorum constructionem nihil desiderandum esse Hermanno concedimus: nam *παίειν* hoc sensu cum solo accusativo, licet rarius, non tamen inauditum est; sed deesse aliquid nobis videtur quum ad numerorum rotunditatem, tum vero ad sententiam. Quippe non quaevis prospera fortuna ad scopulum impingit, sed ea tantum, quae immodica est aut qua quis non recte utitur. Id ipse Aeschylus testatur v. 731: *οἴκων εὐθυδίκων καλλίπαις πότμος αἰεί*. et Eum. v. 521: *ἑκὼν δ' ἀνάγκας ἄτερ δίκαιος ὢν οὐκ ἄνολβος ἔσται.* Deinde credo equidem Aeschylum etiam *ἕρμα* illud, ad quod nimia aut improba felicitas impingat, quale sit paullo disertius indicasse. Postremo, si quis tamen haec potuisse saltem omitti contendat, utpote ex ante dictis intelligenda, etiam antistrophi, de quibus statim dicendum erit, fidem faciunt aliquid hoc loco excidisse. Commodissime et ad sententiam et ad numeros explendos scribi poterit:

37 *καὶ πότμος εὐθυπορῶν ἀνδρὸς ὑπὲρ τὸ μέτρον*
θᾶσσον ἔπαισε πρὸς ἄτας ἄφαντον ἕρμα.

Et hoc quidem *πρὸς ἄτας* etiam Prienius addi voluit, in Museo Rhen. vol. VII ann. 1850 p. 388.

In antistropha primi duo versus nihil difficultatis habent. Nam quod ambigi potest, utrum *πεσόν γ' ἅπαξ* an *ἅπαξ πεσόν* legendum sit, nullius momenti est, sed proxima statim verba, ut in codicibus scripta sunt, *τίς ἂν πάλιν ἀγκαλέσαιτ' ἐπαείδων*, duo non ambigua habent corruptelae indicia. Primum enim *πάλιν* abest a Farn., et recte abest: nam poetae nihil opus fuit hoc supervacaneo additamento: interpres id adscribere potuit, quo planiorem faceret vim verbi *ἀγκαλέσαιτο*. Deinde quod in eodem Farn. extat *τίς τ' ἀγκαλέσαιτ'*, demonstrat *ἂν* ab eo, qui hunc codicem scripsit, non lectum esse neque necessariam in tali interrogatione particulam esse evincunt exempla a Reisigio de *ἂν* part. p. 132, ab Hermanno Opusc. IV p. 140 et 157 et a Maetznero ad Antiph. p. 130 collecta: sed non mirum,

additam a correctoribus omissam aegre ferentibus. Aeschylum scripsisse arbitror τίς δ' ἀγκαλέσαιτ' ἐκαείδων, repetita coniunctione δέ, cuius repetitionis exempla non absimilia vid. ap. Buttmann. in excurs. XII ad Demosth. Mid. p. 152 et ap. Ellendt. in Lex. Soph. p. 392. Sic demum iusta existit huius versus cum strophico aequabilitas, quam neglexisse Hermannum miror, ex cuius descriptione strophicus v. 970 a spondeo γείτων, antistrophus autem ab anapaesto πάλιν ἀγκ. incipit. Sequuntur deinceps in codicibus haec: οὐδὲ τὸν ὀρθοδαῆ τῶν φθιμένων ἀνάγειν Ζεὺς αὖτ' ἔπαυσ' ἐπ' εὐλαβείᾳ: sic enim est in Flor., in Farn. autem αὖτ' et ἐπ' ἀβλαβείᾳ γε. — Fuerunt qui illud ἐπ' εὐλαβείᾳ sibi intelligere viderentur: scilicet — multi enim admirabiles Aeschylo contigerunt interpretes. Alii utrumvis, ἐπ' εὐλαβείᾳ vel ἐπ' ἀβλαβείᾳ γε, ex interpretamento irrepsisse credunt; quamquam quale hoc et quorum verborum interpretamentum fuerit difficile dictu est. Ceterum ne omissis quidem his verbis sana sententia evadit, etiamsi forte quis insuper corrigat οὐδὲ — — Ζεὺς ἂν αὖτ' ἔπαυσεν. Nam foret hoc: neque Iupiter rursus cohibuisset eum, qui defunctos ab inferis arte sua revocare potuit: cuius apodoseos si protasin quaeras, nihil invenias nisi hoc: si quis defunctos in vitam revocaret, aut ut, liberales simus, si liceret defunctos in vitam revocare. Non invidebimus si cui hoc placeat. Hermannus quidem, qui olim similem quandam coniecturam tentaverat, postea rectiore iudicio usus eam spernendam esse intellexit, expunctaque negatione οὐδέ, expuncto etiam adverbio αὖτε, expunctis denique verbis ἐπ' εὐλαβείᾳ v. ἐπ' ἀβλαβείᾳ γε, scripsit Ζεὺς δὲ τὸν ὀρθοδαῆ τῶν φθιμένων ἀνάγειν ἔπαυσεν. Et αὖτε quin recte expunctum sit non dubito: videtur enim αὐτέπαυσε ex ἀπέπαυσε ortum esse; οὐδέ autem non deleri sed mutari debuit cum εἴγε: nam οὐ et εἰ, δέ et γέ facillime inter se permutantur. In reliquis non recidendum aliquid sed addendum potius erat: nam ut in stropha, sic etiam in antistropha aliquot verba interciderunt. Scripsisse Aeschylus videtur:

εἴγε τὸν ὀρθοδαῆ τῶν φθιμένων ἀνάγειν
Ζεὺς ἀπέπαυσε τέχνας οὐκ ἐπ' ἀβλαβείᾳ.

Sic enim et numeros habemus strophico versui exaequatos, et aptam
sententiarum connexionem. „Quis“, inquit, „mortuum hominem 36
revocare in vitam possit? quandoquidem eum, qui unus
olim hac arte pollebat, ut ab inferis mortuos reduceret,

(apparet Aesculapium designari,) Iupiter artem suam exercere vetuit, non cum impunitate. h. e. non sine poena, *ὥστε μὴ ἀβλαβῆ εἶναι*. Cf. Theogn. v. 757: *Ζεὺς μὲν τῆσδε πόληος ὑπειρέχοι αἰθέρι ναίων αἰεὶ δεξιτέρην χεῖρ' ἐπ' ἀπημοσύνῃ*. — In reliqua parte antistrophae recte Hermannus cum Schützio scripsit: *προφθάσασα καρδίαν γλῶσσα πάντ' ἂν ἐξέχει*, pro eo quod codices habent, *καρδία γλῶσσαν ἂν τάδ' ἐξέχει*. sed quae praecedunt, *εἰ δὲ μὴ τεταγμένα μοῖρα μοῖραν ἐκ θεῶν εἶργε μὴ πλέον φέρειν*, non video qua ratione defendi possint. Schützius quidem, in editione anni 1811, priorem *μοῖραν* fatum, alteram autem Clytaemnestram esse vult, Parcae comparatam. Id mihi perabsurdum videtur. In editione minore ann. 1800 verterat: nisi Parca Parcam divinitus constitutam cohibuisset, quod quid sit non intelligo, neque si quis sortem pro Parca substituat, satis perspicio, qua ratione sors divinitus constituta sorte cohiberi dicatur. Non deerunt fortasse ingeniosiores, qui qualemcunque tamen sententiam aliquo modo extundant, laudentque etiam fortasse poetam propter argutum genus dicendi. Mihi huiusmodi argutiae longe abhorrere videtur ab Aeschyli grandiloquentia, proboque quod Blomfieldius et Boissonadius scripserunt *μοῖρα μοῖρά μ' ἐκ θεῶν*. Nam talis anadiplosis hoc loco non potest non perapta videri [12]).

Scrib. Gryphiswaldiae die S. Ioannis. MDCCCLIV.

---

12) Sero animadverti emendationem versus 203 (p. 24.), *ὀργᾷ περιόργῳ σφ' ἐπιθυμεῖν*, occupatam esse a Bambergero in progr. ann. 1835. Tanto magis eam veram esse confido. Nam formam adiectivi *περίοργος* defendi non opus erit, apud eos certe, qui adverbium *περιόργως*, non *περιοργῶς*, scripserunt. Et formantur eodem modo *εὔοργος* et *δύσοργος*. — De vers. 1241 sqq. (p. 6. 7.) itemque de v. 197 (p. 24.) admoneor ab amico, horum quoque emendationes occupatas esse ab Hartungo.

AD SOPHOCLIS AIACEM.

Quod apud Terentium legimus de hominibus sapientiae suae plus 3
justo confisis, facere eos intelligendo ut nihil intelligant, id nobis saepenumero in quosdam veterum scriptorum interpretes convenire visum est, quorum ut quisque et ab ingenio et a doctrina instructissimus videri vult, ita difficillime adducitur, ut aliquid etiam a se non satis intelligi confiteatur, quaeritque potius artificium aliquod, quo, quae non assecutus sit, videatur tamen explicuisse. Ex hoc genere exemplum, unum de multis, nunc Vobis, Commilitones, proponere decrevimus, quo, si nihil aliud, hoc certe discatis, non temere ubique magnis istis interpretandi artificibus fidem habendam esse.

Apud Sophoclem in Ajace Agamemnon Teucrum objurgans, quod nimis magnifice et cum ipsius Agamemnonis ceterorumque ducum contemptu Ajacis virtutem praedicaverit, haec ait vv. 1236. 1237. Br.

ποίου κέκραγας ἀνδρὸς ὧδ' ὑπέρφρονα; 4
ποῖ βάντος, ἢ ποῦ στάντος, οὗπερ οὐκ ἐγώ;

h. e. de quali viro crepas tam magnifica?
quo profectus ille est, aut ubi constitit, ubi non ego?

Quibus verbis nihil aliud dicit Agamemnon, quam non esse quod Ajacis virtus tanquam incomparabilis praedicetur, quippe qui nihil nisi secum una gesserit, nullum in proelium profectus sit, nusquam adversus hostes constiterit, nisi cum Agamemnone. Atque hanc esse horum versuum mentem neminem vestrum non statim intellecturum confidimus, neque quisquam adhuc aliter interpretatus est, praeter unum editorem, eumque omnium longe celebratissimum, qui alterius quidem versus explicationem proponit plane diversam. Pro *ποῖ* enim, quod a Brunckio et Erfurdtio duorum codicum testimonio receptum

est, *ποῦ* esse restituendum; *ποῦ* autem hic non proprie *ubi*, sed, ut solitum in indignatione, fere idem quod *πῶς* esse. Jam totum versum ita convertit: *quomodo profectus ille est aut constitit alicubi, ubi non ego steterim?* Ac ne quis putet non multum interesse inter utramque interpretationem, illud *ubi non ego steterim* eam vim habere monet, ac si dictum sit: *ubi ille ac non ego potius steterim.* Quodsi hoc in illius locum substituamus, haec erit sententia: *quomodo constitit ille alicubi, ubi ille steterit, ac non ego potius?* Id vero quum fieri nullo modo possit, ut consistat aliquis aliquo loco, ubi tamen non hic ipse, sed potius alius quispiam consistat, apparebit haud dubie nihil aliud dictum esse his verbis, nisi Ajacem nusquam constitisse. Confitebimur, arbitror, hoc omnes; nisi tamen mirabimur istam sane mirificam perplexitatem sermonis, quae quasi dedita opera sententiam loquentis obscuret audi-
5 toremque ludificet. Quotum enim quemque in ipso Atheniensium theatro fuisse putamus, qui, quum haec audiret, non ita potius acciperet, uti nos supra interpretati sumus, ut negaret Agamemnon Ajacem quidquam sine se gessisse, non autem, ut nihil eum gessisse contenderet. Quodsi quaerat aliquis, quid permoverit subtilissimum interpretem, ut tam miram rationem comminisceretur, permovit eum versus 1281, ubi Teucer ad Agamemnonis criminationem respondens,

οὐχ ὅδ' ἦν, ait, Ajacem designans, *ὁ δρῶν τάδε,*
ὃν οὐδαμοῦ φῂς οὐδὲ συμβῆναι ποδί;

His enim verbis quum manifesto ad illa, quae supra adscripsimus, responderi videatur, id quod etiam vetus scholiastes animadvertit; haeserunt in iis alii quoque interpretes; nimirum quod hic responderi videatur ad aliquid quod Agamemnon re vera non dixerit. Et Musgravium quidem ab emendatione auxilium satis infeliciter petentem nihil nunc moramur: Erfurdtius autem se plane assentiri Triclinio profitetur, cujus haec est ad hunc locum adnotatio: *φασὶν ἐνταῦθα, ὡς συκοφαντεῖ Τεῦκρος Ἀγαμέμνονα. οὐ γὰρ ἐν τοῖς πρόσθεν αὐτοῦ λόγοις πρὸς τοῦτον τοιοῦτόν τι εὕρηται, ἀλλ' ἔφη· ποῦ βάντος ἢ ποῦ στάντος, οὗπερ οὐκ ἐγώ; φαμὲν οὖν ὅτι, ὥσπερ κατὰ τὰς ἔριδας συμβαίνει προφέρειν ἔσθ' ὅτε τὸν ἀντίδικον ἀπολογούμενον τῷ προηγουμένῳ τῆς δίκης τοιαῦτα, ἃ οὐδέποτ' αὐτὸς ἐφθέγξατο, οὕτω κἀνταῦθα.* — Schneiderus denique hanc esse v. 1281 sententiam putat, ut Ajacis opera, quam in proeliis ediderit, nullius pretii fuisse dicatur. At enim ne hoc quidem responsum aptum foret Agamemnonis criminationi, qui nihil nisi negaverat Ajacem quidquam sine

se gessisse; quantum pretii Ajacis operae statuendum esset, non dixerat. Neque verum est, quod Schneiderus credit, *οὐδαμοῦ* cum quo- 6
libet verbo conjunctum aliquod vile ac sine pretio designare. Quem enim auctorem citat, Erfurdtium ad Antigon. v. 183, is quidem verba quae ibi exstant: *τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω*, infinitivum *εἶναι* supplendum esse monens, recte explicat: *in nullo honoris loco esse dico.* Est enim *οὐδαμοῦ εἶναι, φαίνεσθαι, νομίζεσθαι* idem atque Latinorum *nullo numero v. loco esse v. haberi*, quem usum, praeter eos, quos Erfurdtius laudat, illustravit Heindorfius ad Plat. Georg. p. 34; quis autem inde colligat *συμβαίνειν οὐδαμοῦ* esse: *operam dare quae nullius sit pretii?* — Nos quidem cum Erfurdtio Triclinii rationem probamus, ita tamen ut paullo accuratius explicandam putemus; quod prius quam faciamus, de ista altera explicatione pauca addenda esse videntur. Ait enim vir acutissimus esse hunc locum, si quidem sua sententia probanda sit, iis adnumerandum, in quibus ad primam speciem abundanter posita videatur particula *οὐ*. Ac sane potuit etiam ita dici: *ποῦ βάντος ἢ ποῦ στάντος, οὗπερ ἐγώ;* sed diversa tamen sententia. Negaret enim ita Agamemnon, Ajacem quoquam profectum esse et usquam constitisse, ubi ipse stetisset; nunc autem, e nostri quidem interpretis sententia, non esse contendit ubi Ajax constiterit, ac non potius ipse. Quamobrem abundare negationem nemo dixerit, qui hanc interpretationem probet, sed potius deesse adverbium *μᾶλλον*. Hoc vero omitti nullo modo potuit, quum omnis sententiae vis in eo posita sit, ut se potius Agamemnon quam Ajacem alicubi constitisse dicat. Nam quod monet interpres pronomen *ἐγώ* voce erigendum esse; quamvis erigamus, nihil tamen proficimus, nisi suppleatur illud *μᾶλλον*, quo omisso quid sibi velit *οὗπερ οὐκ ἐγώ* nemo recte perspicere potest. At doctissimus interpres non *μᾶλλον* suppleri, sed pleniorem hujuscemodi locutionem cogitari vult: *πῶς γὰρ ἔβη ἢ ἔστη, οὗπερ οὐκ ἐγὼ σταίην, ἀλλ' ἐκεῖνος;* Atqui hoc ipsum *ἀλλ' ἐκεῖνος*, sine quo 7
verba illa ad istum modum intelligi prorsus non possunt, eo minus supplendum poëta auditoribus relinquere debuit, quo minus quidquam inesset in ipso orationis tenore, quod tale supplementum flagitare videretur. Haec est enim bene loquendi lex, ut nihil reticeatur, nisi quod omissum esse ex ipsa orationis connexione pateat. Nostro autem loco ne hic quidem ipse vir sagacissimus de tali supplemento cogitaturus erat, nisi versu 1281, h. e. post interjectos versus quattuor et quadraginta, in ea verba incidisset, quae ut ad illa priora aliquo modo

adaptaret, hoc suum artificium commentus est, magnopere, ut arbitror, et a Sophoclis elegantia et a Graecae linguae consuetudine alienum. Nam quod confert Thucydidis locum III, 36: *μετάνοια ἦν αὐτοῖς καὶ ἀναλογισμός, ὠμὸν τὸ βούλευμα ἐγνῶσθαι, πόλιν ὅλην διαφθεῖραι μᾶλλον, ἢ οὐ τοὺς αἰτίους*, quod idem esse dicit atque: *οὐ τοὺς αἰτίους, ἀλλὰ μᾶλλον πόλιν ὅλην*: hic quoque ratio eum fefellisse videtur. Nolumus quidem illud nimis urgere, quod Reisigius monuit ad Sophocl. Oed. Col. comm. crit. p. 238, ne hoc quidem *ἀλλὰ μᾶλλον πόλιν ὅλην* sententiae satisfacere, nisi etiam *μόνον* ad *οὐ τοὺς αἰτίους* suppleatur; quippe tota urbe eversa necesse fuisse ut etiam sontes perirent; sed prudentissime nobis de hac formula *μᾶλλον ἢ οὐ* Buttmannus disseruisse videtur ad Demosthenis Midian. p. 144. 145. „Quippe," ait, „qui dicit, *τοῦτο μᾶλλον ποιήσω ἢ ἐκεῖνο*, affirmatione ad *τοῦτο* relata, mente negat idem respectu *ἐκείνου*: quod suffecit usui ad effingendam formulam *μᾶλλον ἢ οὐκ ἐκεῖνο*." Consentit cum Buttmanno etiam Aug. Matthiae gr. Gr. p. 805. ed. sec.; eademque etiam Schaeferi sententia esse videtur, qui in not. ad Demosth. orat. in Timoth. p. 1198, 15 apte comparavit Gallorum atque Italorum idioma, *ne* et *non* ponentium post *plus que* et *più che*. Aliam viam ingreditur Reisigius l. l., rursus aliam Eduar-
8 dus Haenisch ad Lysiae amatorium p. 46; sed de his nunc accuratius disputare non vacat. Restat enim ut videamus de vera ratione versuum Sophocleorum inter se conciliandorum, qua de re probari nobis Triclinii sententiam supra diximus, paullo tamen accuratius explicandam. Nempe dixerat Agamemnon Ajacem nusquam fuisse, nisi ubi ipse quoque fuisset. Hoc Teucer in eam sententiam detorquet, quasi Ajacem Agamemnon usquam fuisse negaverit. Scilicet Agamemnonem nusquam fuisse indicare vult. Quodsi Agamemnon nusquam fuerit, Ajax autem nusquam nisi ubi Agamemnon, efficitur Ajacem non magis usquam fuisse. Atque hoc ita planum atque facile videtur, ut verbum non amplius addendum sit.

Quod reliquum est, monendi nobis estis, Commilitones, ut feriarum, quas proxime instare nostis, otio bene ac salubriter h. e. in honesta animi atque corporis recreatione, non per desidiam atque ignaviam consumpto, ad hibernas scholas, quas Vobis indicimus, tempestive redeatis, oblatisque discendi opportunitatibus naviter atque industrie utamini. Valete.

Scr. Gryphiswaldiae m. Augusto a. MDCCCXXVIII.

AD EURIPIDIS MEDEAM.

Rem nobis facere videmur nec Vobis, Commilitones, ingratam, neque a nostro officio alienam, si, quemadmodum aliquoties iam fecimus, in prooemiis scholarum indici praemittendis argumenta tractamus ex ipso scholarum nostrarum orbe desumpta, quo aut quae coram Vobis proposita sunt, uberius et accuratius scripto explicata recognoscatis, aut ad ea, quae mox audituri estis, praeparatis auribus mentibusque veniatis. Hanc ob causam, quum nuper in Euripidis Medea nonnullis Vestrum interpretanda versati simus, hujus nunc fabulae locos aliquot difficiliores tractare placuit, de quibus aut ab Elmsleio, primario Medeae editore, aut ab iis, qui post Elmsleium in hac fabula operam collocarunt, dissentiendum nobis esse videtur. — Statim in prologo v. 10 sqq.

οὐδ' ἂν — κατῴκει τήνδε γῆν Κορινθίαν
ξὺν ἀνδρὶ καὶ τέκνοισιν, ἁνδάνουσα μὲν
φυγὴ πολιτῶν ὧν ἀφίκετο χθόνα κτλ.

hanc scripturam ab Elmsleio receptam non quidem praeferimus vulgatae *φυγῇ*, probabilem tamen et ipsam, rationibusque non satis validis a Matthiaeo damnatam esse censemus. Nam quum Elmsleius vestigium huius scripturae apud scholiastam sibi deprehendere visus esset, id vestigium Matthiaeus nullum esse contendit, si modo verba scholiastae recte accipiantur. Quod enim is dicat *τὸ δὲ ἁνδάνουσα, ὀρθὴ ἀντὶ δοτικῆς, ἀντὶ τοῦ ἁνδανούσῃ*, hoc tantum sibi velle, quum proprie *exilium* Medeae, non haec ipsa, placere Corinthiis dici debuisset (*ἁνδανούσῃ φυγῇ*,) poetam inversa dictione non exilium, quod debebat, sed Medeam propter exilium placuisse dicere. Tale iudicium qua ratione scholiastae tribui possit fatemur nos non intelligere. Est enim illud ipsum quod ex vulgata scriptura Euripides dicit, Medeam Corin-

thiis placuisse, adeo proprie ac rei convenienter dictum, ut pro eo alterum istud, ut exilium ejus, non ipsa, Corinthiis placuisse dicatur, nemo facile requirat nisi qui sensu communi careat. Quamobrem grammatici observationem, nominativum pro dativo positum esse, equidem non ad hanc quam codices habent lectionem pertinere credo, sed cum Elmsleio statuo eum *ἀνδάνουσα φυγή* legisse, eaque verba in hunc modum accepisse, quasi pro *ἀνδανούσῃ φυγῇ* dicta essent, nominativo absolute
4 aut per quandam *ἀντίπτωσιν* posito. Ac ne quis obiiciat eum, ut nunc quidem verba eius scripta extant, solius participii, non etiam, ut deberet, substantivi mentionem facere: dubitari non potest quin hoc scholium cum aliis non paucis e vetustioribus commentariis excerptum sit ab homine satis indocto, qui quum lectionem hodie vulgatam in suo exemplo inveniret, ideoque *φυγῇ* non *φυγή* scriptum videret, huius vocabuli mentionem in describendo scholio omittendam duceret. — Quodsi de antiquitate illius lectionis non videtur dubitari posse, iam de interpretatione videndum est: quam quidem Elmsleio minus bene cessisse indicamus. Per appositionem enim haec verba *ἀνδάνουσα φυγή* dici existimat eadem ratione, qua infra v. 1217: *κεῖνται δὲ νεκροὶ παῖς τε καὶ γέρων πατὴρ πέλας, ποθεινὴ δακρύοισι συμφορά*, et Heraclid. v. 70: *ἱκέται δ' ὄντες ἀγοραίου Διὸς βιαζόμεσθα καὶ στέφη μιαίνεται, πόλει τ' ὄνειδος καὶ θεῶν ἀτιμία*: quorum locorum hanc rationem esse apparet, ut quae per appositionem adiecta sunt, de toto enuntiato priore praedicentur. Scilicet illud ipsum, quod pater cum filia exanimatus iacet, casus dicitur lacrimabilis, huiusque praedicati causa ac ratio in eo ipso quod enuntiatum erat posita est: itemque quod supplices violantur ac serta polluuntur, hoc ipsum eiusmodi est, ut urbis dedecus ac deorum iniuria dici possit. At vero in eo, quod Medea Corinthum concesserat, nihil est cur hoc exilium Corinthiis placere dici possit; quamobrem tali appositioni, qualem Elmsleius statuit, locum non fuisse arbitror. Et tamen, quum neque ad *ἀντίπτωσιν* neque ad absolutos nominativos confugere liceat, per appositionem illa verba dicta esse opportet, verum ita ut haec appositio non ad totum enuntiatum, sed ad subiectum tantummodo pertineat. Subiectum autem grammatice quidem Medea est: sententiam si spectes, non haec sola est, sed simul etiam maritus ac liberi. Nam *Μήδεια ξὺν ἀνδρὶ καὶ τέκνοισι* quid est aliud quam *Μήδεια καὶ ὁ ἀνὴρ καὶ τὰ τέκνα*? Quod quum ita sit, potuit etiam apponi nomen collectivum, ad Medeam simul cum

marito ac liberis pertinens, quale est hoc ipsum *φυγή*, quod saepenumero sensu collectivo dicitur, ut *φυγάδας* significet, e. c. Thucyd. VIII, 64: *καὶ γὰρ καὶ φυγὴ αὐτῶν ἔξω ἦν — καὶ αὕτη μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ἐπιτηδείων ἔπρασσε κτλ.* Xen. Hell. V. c. 2, 9: *καὶ γὰρ συγγενεῖς πολλοὶ ἔνδον ἦσαν τῶν φευγόντων καὶ — — κατάγειν ἐβούλοντο τὴν φυγήν.* Isocr. de Big. p. 351: *στρατηγήσαντες τῆς φυγῆς.* Plura vid. ap. Sturz. Lex. Xen. h. v. Schaefer. ap. Ast. addend. ad Plat. Legg. p. 115, 11, eundemque ad Plutarch. tom. V. p. 286. — Hac igitur ratione illud *ἀνδάνουσα φυγῇ* probabiliter explicari posse videtur; quamquam, ut iam ante dixi, non eo haec nunc a me disputata sunt, quo commendarem hanc lectionem prae ea quam codices nostri omnes offerunt, sed ut tolerari tamen et ipsam posse ostenderem. — Qui sequitur genitivus *πολιτῶν*, pro quo dativum dederunt Barnesius, Brunckius, Porsonus, etiamsi plane similibus exemplis muniri non potest, non tamen videtur contra rationem attractionis positus esse, quamobrem assentiendum est Matthiaeo, nihil mutandum pronuntianti. Erunt quidem fortasse, qui plane similem dicant locum Sophoclis Electr.. v. 652: *φίλοισί τε ξυνοῦσαν οἷς ξύνειμι νῦν, εὐημεροῦσαν, καὶ τέκνων ὅσων ἐμοὶ δύσνοια μὴ πρόσεστιν*, quandoquidem Hermannus „haec", inquit „proprie ita dici debebant, *καὶ τέκνοις (ξυνοῦσαν), ὅσων ἐμοὶ δύσνοια μὴ πρόσεστι*, sed per attractionem *τέκνων ὅσων* iuncta sunt". Nobis tamen hic genitivus non tam per attractionem quam partitiva significatione positus esse 5 videtur, ut plena loquutio subsit haecce: *καὶ τέκνων τούτοις, iis ex liberis meis*, potuissetque genitivus poni etiam si non *ὅσων* sed *ὅσοις* aut *ὅσα* sequeretur, velut in tali sententiae conformatione: *καὶ τέκνων ὅσοις ἐμοῦ δύσνοια μὴ πρόσεστι* — aut *ὅσ' εἰς ἐμὲ μὴ μῖσος ὤπλισε.*

Paullo infra, v. 16, haec verba *καὶ νοσεῖ τὰ φίλτατα* novissimus editor, Pflugkius, interpretatur: *et discrimen adest carissimi pignoris.* „*Τὰ φίλτατα*", addit, „alibi eximie dicuntur parentibus liberi, cf. Hemsterhus. ad Lucian. T. 1 p. 177. Valck. ad Phoen. 437; sed et maritus uxori, ut Herc. F. 514; denique proximus quisque et maxime dilectus." ex quibus verbis non satis perspici potest quo sensu id vocabulum hoc loco accipi velit: nam discrimen quidem adest et liberis et marito et ipsi quoque Medeae. Vereor autem ut *νοσεῖν* de discrimine et periculo recte acceperit: nam quum *νοσεῖν* dici soleat quidquid deteriore ac non eo quo debebat statu est, hoc quidem loco *τὰ φίλτατα νοσεῖ* commodissime accipiemus de uxore et marito, qui

quum deberent inter se amici esse, alienato et infesto animo erant. Erit igitur *νοσεῖν* hic quoque idem fere quod *στασιάζειν* vel *διχοστατεῖν* v. 15; quemadmodum frequentissime hoc verbum usurpari satis constat. Vid. quae laudantur a Baehrio ad Plutarch. Philopoem. p. 6. *Τὰ φίλτατα* autem de iis, qui se invicem amare debebant, etiamsi quam maxime infesti sint, eodem modo dicitur ut Androm. v. 176: *διὰ φόνου δ' οἱ φίλτατοι χωροῦσιν.* Aesch. Cho. 228: *τοὺς φιλτάτους γὰρ οἶδα νῷν ὄντας πικρούς.*

V. 44 speciosissimam Mureti coniecturam

οὔτοι ῥᾳδίως γε συμβαλὼν
ἔχθραν τις αὐτῇ καλλίνικον ᾄσεται

pro codicum scriptura *οἴσεται* Porsoni exemplo a ceteris editoribus receptam unus quod sciam Pflugkuis repudiavit: et recte, meo iudicio. Quamquam quod hic exemplum affert ad probandam loquutionem *καλλίνικον φέρεσθαι*, Pindar. Nem. III, 27: *καματωδέων δὲ πλαγᾶν ἄκος ὑγιηρὸν ἔν γε βαθυπέδῳ Νεμέᾳ τὸ καλλίνικον φέρει*, possit, qui pertinacius obniti velit, interpretando removere. Licebit enim coniungere *ἄκος τὸ καλλίνικον*, *medelam illam praeclarae victoriae* h. e. quae constat praeclara victoria, qua ratione admissa non iam *τὸ καλλίνικον* sed *ἄκος* a verbo *φέρει* pendet, neque illud substantivi instar est, sed adiectivum substantivo iunctum. Sed est tamen illa loquutio eiusmodi, quae ipsa se etiam sine exemplis facile tueatur: me autem ut *οἴσεται* servandum iudicem, non solum codicum consensus permovet, sed haec quoque ratio, quod *καλλίνικον ᾄδειν* non ipsius victoris esse arbitror, sed eorum qui victoriam ei gratulantur, concelebrant, laudant. Ita Herc. F. v. 689: *τὰν Ἡρακλέους καλλίνικον ἀείσω μολπάν* chorus dicit Herculis victorias celebraturus, et Electr. v. 866: *ἀλλ' ἐπάειδε καλλίνικον ᾠδὰν ἐμῷ χορῷ*, exhortatio est chori ad celebrandam Orestis de Aegistho victoriam. Neque quod Herc. F. v. 180 de Hercule dictum est *τὸν καλλίνικον μετὰ θεῶν ἐκώμασε*, quidquam facere potest ad contrariam sententiam probandam. Quippe aliud *ᾠδή* est, aliud *κῶμος καλλίνικος*, pompa propter victoriam ducta, in qua etiamsi cantantur haud dubie *ᾠδαὶ καλλίνικοι*, cantantur tamen non ab ipso victore, sed a comitantibus cantoribus ac choreutis. Non magis huc pertinet locus ab Elmsleio laudatus Phoen. v. 1719: *μοῦσαν ἐπὶ καλλίνικον ἔβαν*: significat enim non *cecini* sed *adeptus sum*, *merui* laudatorem victoriae cantum.

V. 139: *οὐδὲ συνήδομαι, ὦ γύναι, ἄλγεσι δώματος,* 6
ἐπεί μοι φιλία κέκρανται.

Miror Matthiarum *ἐπεὶ μὴ* scripsisse, quum *μὴ* in tali orationis tenore neque rationem habeat et classicorum certe scriptorum usu respuatur: nam Plutarchi, Luciani ac similium, quorum exempla ab Hartungio subministrata nuperus grammaticae graecae compositur attulit, nullam in tali re auctoritatem esse apparet. Proximum *φιλία* pro *φίλια* etiam contra codices a Porsono et Elmsleio receptum laudo propterea quod *φίλια*, etsi ipsum per se satis bonum, hoc tamen loco aliquam ambiguitatem haberet propter praegressum substantivum *ἄλγεσι*. Et versum quoque aptiorem esse puto glyconicum, quam compositum ex iambo et ithyphallico, qualis hic foret, altera arsi soluta. Nam quod Hermannus commendat *ἐπεί μοι φίλον κέκρανται*, quamquam et codicum numero et scholiastae quoque testimonio probatum, vix credo graece dici *δῶμα κέκρανται φίλον*, *domus amica facta est.* Habet enim *κραίνω* hanc vim ut significet aut *efficere ut existat* quod antea non fuit, aut *perficere, ad exitum et eventum perducere,* nunquam autem ad qualitatem tantum rei pertinet, ut sit *aliquid tale vel tale reddere.* Itaque et *εὐχὰς, ἀρὰς, ἐέλδωρ κραίνειν* dicitur et *ἔριν, ἔχθραν, φιλίαν κραίνειν*: sed *ἄνδρα ἀνδρὶ ἐχθρόν, δῶμά τινι φίλον κραίνειν* non dicitur.

Vers. 210: *οἶδα γὰρ πολλοὺς βροτῶν σεμνοὺς γεγῶτας.* Non debebat Elmsleius scholiastae obloqui, idem hoc significare docenti quod *σεμνοὺς νομιζομένους*: quin illud ipsum, quod Elmsleius ponit, *σεμνοὺς ὄντας*, si poeta scripsisset, eodem sensu accipiendum foret. Nam non de moribus, quos quis vere habeat, sed de iis, quos hominibus habere videatur, Medeam loqui ea quae sequuntur manifestum faciunt *οἱ δὲ — δύσκλειαν ἐκτήσαντο καὶ ῥᾳθυμίαν*, h. e. *δύσκλειαν ῥᾳθυμίας*, et v. 214 *δίκη γὰρ οὐκ ἔνεστ' ἐν ὀφθαλμοῖς βροτῶν, ὅστις πρὶν ἀνδρὸς σπλάγχνον ἐκμαθεῖν σαφῶς, στυγεῖ δεδορκώς.* Et *σεμνὸν γενέσθαι* de eo, qui non quidem reapse superbus sit, sed ab hominibus tamen pro superbo habeatur, non magis mire dictum videri potest, quam *σεμνότητα λαβεῖν* v. *κεκτῆσθαι* eodem sensu dictum, quemodmodum v. c. *κακίαν ἀντιλαβεῖν* apud Thucydidem III, 58 non is dicitur, qui reapse malitiam in se suscipit, sed qui malitiae infamiam contrahit, aut *ὅστις τὰ μὴ προσόντα κέκτηται κακά* apud Eur. Hel. 281, qui vitia, quae non habet, habere tamen creditur, aut *τὴν δυσσέβειαν εὐσεβοῦσ' ἐκτησάμην* ap. Soph. Antig. 924: *quum pia*

essem impietatem nacta sum, h. e. impietatis crimen in me coniectum est. — Matthiaeus autem, qui σεμνοὺς γεγῶτας convertit: *magnam de se existimationem concitarunt*, loci rationem non satis perspectam habuisse videtur. Non enim de magna existimatione, sed de vitii suspicione Medea loquitur, omnisque sententiae tenor hic est, ut causam exponat, cur foras progressa sit, contra scilicet quam ipsius animus et patrius mos, quippe Asianae mulieris, ferebat. Egressa sum, inquit, ne vos me vituperetis: scio enim quam prompti homines ad vituperandum esse soleant quamque facile vitia alteri affingant. Duo autem potissimum genera vitiorum commemorat, ea scilicet, quorum crimen sibi, si non egressa foret, maxime timendum fuisse videbat, superbiae aut ignaviae. Σεμνός autem saepenumero *superbum* significat aut eum qui affectata quadam gravitate et dignitatis ostentatione conspicuus est. Conf. Hippolyt. v. 92, quem locum iam Elmsleius contulit, μισεῖν τὸ σεμνὸν καὶ τὸ μὴ πᾶσιν φίλον, cui mox v. 94 τὸ εὐπροσ-
7 ήγορον opponitur. Add. Muret. Var. Lectt. p. 234 Wolf. et Spanhem. ad. Aristoph. Nub. v. 48.

Vers. 279: ξυμβάλλεται δὲ πολλὰ τοῦδε δείματος. Matthiaeus genitivum propterea positum esse credit, quia poeta, quum ξυμβάλλεται scriberet, cogitarit de συνάρασθαι, συλλαμβάνεσθαί τινος πράγματος, *adiuvare*, cuius vis in συμβάλλεσθαι, *conferre ad aliquid*, quodammodo insit. Quod comparat haec inter se, non potest reprehendi: modo ne genitivum ad συμβάλλεσθαι positum ex quadam permutatione notionis explicandum putasset. Est enim eadem utrobique structurae ratio, ut genitivus partitivus sit, pendeatque a subaudienda partis notione, quemadmodum ipse in grammatica p. 633 et 624 rectius quam in comment. ad h. l. exponit. Mirifice rem perturbat Pflugkius, confundens primum Musgravii rationem a Matthiaeo in prima grammaticae editione p. 434 adoptatam cum altera, quam δεύτεραι φροντίδες σοφώτεραι suppeditarunt, (nam Musgravius quidem hunc genitivum comparat cum eiusmodi exemplis quale est προφέρειν ὁδοῦ — ἔργου ap. Hesiod. O. et D. v. 179. τοῦ πολέμου καλῶς καθίστασθαι ap. Thuc. III, 92 et similibus, in quibus vis genitivi haec est, ut notionem eius cui additur vocabuli quodammodo definiat commemorata re ad quam illa pertineat, quae vis a partitiva significatione sane diversa est.) dein ipse genitivum a πολλά pendere statuens, ut πολλὰ τοῦδε δείματος συμβάλλεται significet: *multae huius timoris causae conveniunt*: quasi συμβάλλεσθαι sit i. q. συνέρ-

χεσθαι. Veram rationem praeter Lysiae locum iam a Matthiaeo grammat. p. 634 commemoratum aperient duo alii, alter Isocratis, in quo, pariter ut apud Lysiam, plena est loquutio, de permutat. p. 75 Orell. *μέρος τι συμβεβλημένος τοῦ μὴ κατὰ τρόπον γνωσθῆναι περὶ αὐτῶν*, alter Aristotelis, in quo, sicut apud Euripidem, partis notio non verbis expressa sed tacite subaudienda est, de generat. animal. V c. 7. p. 164. Bekk. *τοῦ δὲ φύσει τὰ τοιαῦτα συνίστασθαι ξυμβάλλεται καὶ ἡ θερμότης τοῦ τόπου*, quod pleuius dictum foret *τὶ* v. *μέρος τι συμβάλλεται*, quemadmodum nostro loco *πολλὰ ξυμβάλλεται μέρος τι τοῦδε τοῦ δείματος*: *multa sunt, quae partem (suam quidque) huius timoris mihi conferant.*

Vers. 480. *οὐδ' ἔχω μαθεῖν,*
ἢ θεοὺς νομίζεις τοὺς τότ' οὐκ ἄρχειν ἔτι,
ἢ καινὰ κεῖσθαι θέσμ' ἐν ἀνθρώποις τὰ νῦν.

Ita libri omnes, nisi quod in Puteano *εἰ θεοὺς* scriptum est. Hoc Reiskius, Musgravius, Porsonus dederunt, ac praeter hos etiam Bothius et Pflugkius; alteram scripturam Elmsleius revocavit, probatque etiam Matth. in commentario, licet in ipso fabulae contextu *εἰ* ediderit. Hermannus ad Soph. Oed. Colon. v. 80. vehementer se dubitare ait de veritate huius usus *ἢ* particulae, idque cur faciat in censura Medeae Elmsleianae aperuisse. Sed haec ipsa censura nihil nisi argumenta ab Elmsleio prolata non satis esse ad probandum idonea demonstrat, atque quum nihil neque facilius neque frequentius sit commutatione particularum *εἰ* et *ἢ*, eiusmodi exempla postulat, in quibus aut certo non esse *εἰ* positum credi possit, aut neutra particula in priore membro inveniatur: rationes vero, cur *ἢ* in priore membro pro *εἰ* poni non putuerit, atque, si utraque particula in codicibus extet, *εἰ* utique praeferri, si *ἢ* tantummodo scriptum sit, hoc corrigi debeat, nullas exponit. Quod ad exempla attinet, sunt quaedam Homerica, qualia Hermannus requirit, in quibus certo non esse *εἰ* positum credi possit, quippe quum non *ἢ* monosyllabum, quod potuisset pro *εἰ* per errorem substitui, sed *ἠέ* disyllabum habeant, velut Iliad. X, 308: *ἔκ τε πυθέσθαι ἠέ φυλάσσονται νῆες θοαὶ ὡς τὸ πάρος περ, ἦ ἤδη χείρεσσιν ὑφ' ἡμετέρῃσι δαμέντες φύξιν βουλεύουσι μετὰ σφίσιν.* XIII, 327: *ὄφρα τάχιστα εἴδομεν ἠέ τῳ εὖχος ὀρέξομεν ἠέ τις ἡμῖν.* XVII, 180: *καὶ ἴδε ἔργον, ἠὲ πανημέριος κακὸς ἔσσομαι, ὡς ἀγορεύεις, ἤ τινα καὶ Δαναῶν — σχήσω ἀμυνέμεναι.* Od. I, 175: *καί μοι τοῦτ' ἀγόρευσον ἐτήτυμον, ὄφρ' εὖ εἰδῶ, ἠὲ νέον*

μεθέπεις ἢ καὶ πατρώϊός ἐσσι ξεῖνος. His exemplis accedit grammaticorum auctoritas, velut Odyss. IV, 712 ubi vulgo scribitur: οὐκ οἶδ' εἴ τίς μιν θεὸς ὤρορεν ἠὲ καὶ αὐτοῦ θυμὸς ἐφορμήθη, ἴμεν ἐς Πύλον, Aristarchum ἤ τις scripsisse scholia cod. Ambr. Pal. Harl. docent, eademque ἤ pro εἰ positum in huiusmodi enuntiatis indirectam interrogationem aut dubitationem habentibus diserte agnoscunt ad I, 175. III, 72. 172. Neque rationem obstare arbitror, siquidem ἤ primitiva significatione non διαζευκτικὸν est sed ἐρωτηματικόν, et mutato tantum accentu ex ἤ ortum, id quod ipse Hermannus agnoscit diss. de ellipsi et pleonasm. Opusc. I p. 209. Quod si ita est, etiam in priore bimembris enuntiationis membro non minus recte quam in posteriore ponetur, ac ne a simplici quidem interrogatione indirecta arcendum erit, quemadmodum Odyss. XVI, 138 ἀλλ' ἄγε μοι τόδε εἰπὲ καὶ ἀτρεκέως κατάλεξον, ἢ καὶ Λαέρτῃ αὐτὴν ὁδὸν ἄγγελος ἔλθω; ubi tamen olim et εἰ et ἢ quoque scriptum fuisse schol. Harl. ostendunt: et Iliad. VIII, 111. ὄφρα καὶ Ἕκτωρ εἴσεται ἢ καὶ ἐμὸν δόρυ μαίνεται ἐν παλάμῃσιν, quemadmodum pro vulg. εἰ καὶ scholiorum auctoritate Spitznerus scripsit. Tragicis vero poetis, ut in aliis rebus multis, ita in hoc quoque ἤ particulae usu interrogativo, licebat haud dubie a vulgari suae aetatis consuetudine recedere et ad epicorum exemplum orationem conformare: librariis autem pronior profecto lapsus ab ἤ ad εἰ quam contra fuit. Quamobrem etiam in hoc Medeae versu et ubicunque in similibus tragicorum locis ἤ pro εἰ libri aut omnes aut meliores offerunt, mutatione abstinendum erit.

Vers 487: ἄγ' ὡς φίλῳ γὰρ ὄντι σοι κοινώσομαι,
δοκοῦσα μὲν τί πρός γε σοῦ πράξειν καλῶς;
ὅμως δ', ἐρωτηθεὶς γὰρ αἰσχίων φανεῖ.

Ita Elmsleius scribendum intellexit e codicum fere omnium lectione μέν τι, quam scholiastam quoque in exemplo suo habuisse verba eius ostendunt, quum altera μή τι, quam Musgr., Pors., Matth., Pflugk., receperunt, admodum exiguae sit auctoritatis. Quamquam quod hanc Elmsleius ne graecam quidem esse contendit, facile erat ad refutandum, refutatumque est ab Hermanno. Sed Elmsleii lectionem commendat primum ὅμως δέ versu proximo, quippe quod concessivam particulam μέν in priori membro flagitare quodammodo videatur: deinde aliquanto fortior et vividior existit oratio figurata, quum interrogatio pro negatione ponitur: exempla autem huius usus, si quae ab Elmsleio

proferuntur, minus apta videbuntur, accomodatiora ad tuendam huius loci scripturam subministrare poterit Matth. ad Phoeniss. v. 878.

Vers. 718 sqq. *τούτοις δ', ὁρκίοισι μὲν ζυγείς,*
ἄγουσιν οὐ μεθεῖ' ἂν ἐκ γαίας ἐμέ·
λόγοις δὲ συμβὰς καὶ θεῶν ἀνώμοτος,
φίλος γένοι' ἂν κἀπικηρυκεύμασιν
τάχ' ἂν πίθοιο.

Consenserunt fere editores post Musgravium omnes in constituenda huius loci lectione ea quam proposui; et duo certe primi versus, si codicibus aliquid tribuendum est, vix videntur aliter scribi posse: nam *μέν* versu primo, et *οὐ* versu secundo omnes tenent. Tertio autem versu *ἀνώμοτος* non extat nisi in tribus Parisinis supra scriptum: ceteri omnes *ἐνώμοτος* habent: quamquam illud et sententia postulare videtur et scholiastae quoque prioris auctoritas comprobat: ait enim: *μὴ ὀμόσας δὲ φίλος γένοιο αὐτοῖς διὰ τοῦ ἐπικηρυκεύματος.* Versu quarto *κἀπικηρυκεύμασι* in codicibus extat omnibus: olim tamen etiam *κἀπικηρυκεύματα* lectum esse, scholia demonstrant. Denique versu quinto pro *τάχ' ἄν*, quae Wyttenbachii coniectura est, codices omnes *οὐκ ἂν* habent, quod quidem cum hoc qui nunc est loci contextu non magis quam *ἐνώμοτος* conciliari posse videtur. Nam quum satis manifesta sit duorum membrorum haec oppositio, ut altero dicatur, quid Aegeus facturus sit, si iure iurando Medeae se obstrinxerit, altero, quid, si se non obstrinxerit, apparet, postquam iuratus eam non traditurus esse dictus est, nunc hoc sequi debere, iniuratum eum facilius adversariorum postulatis cessurum h. e. Medeam ipsis traditurum esse. Tamen codicum lectioni *ἐνώμοτος* et *οὐκ ἂν πίθοιο* accedit etiam alterius scholiastae auctoritas, hos versus in hunc modum interpretantis: *εἰ δὲ ἔλθοις εἰς τὴν σύμβασιν τῶν ἐμῶν λόγων καὶ συνθήκας ἐνωμότους ποιήσαιο πρὸς ἐμέ, εὖ οἶδα ὅτι μοι φίλος γένοιο καὶ ἐπίκουρος ἀσφαλής, καὶ οὐκ ἂν τὴν πρὸς ἐκείνους φιλίαν προκρίναις. ἐπικηρυκεύματα γάρ εἰσι τὰ διὰ τῶν κηρυγμάτων γιγνόμενα πρὸς φιλίαν. κεῖται οὖν ἡ λέξις ἀντὶ τῆς φιλίας. τῇ δὲ εὐθείᾳ ἀντὶ δοτικῆς κέχρηται. ἔδει γὰρ εἰπεῖν· καὶ τοῖς ἐπικηρυκεύμασιν οὐκ ἂν πίθοιο.* Hac scholiastae explicatione tanquam certissimo fundamento nisus Hermannus posteriorum trium versuum lectionem eam quam vel codices offerunt vel scholiasta probat servandam, priores autem duos in contrariam eius quae nunc inest sententiam refingendos statuit. Nam

quum opposita inter se haec duo membra esse agnoscat, non sint autem inter se opposita *ὁρκίοισι μὲν ζυγείς* et *θεῶν ἐνώμοτος*, neque *ἄγουσιν οὐ μεθεῖ' ἂν ἐκ γαίας ἐμέ* et *ἐπικηρυκεύμασιν οὐκ ἂν πίθοιο*, alteram enuntiationem ex affirmativa negativam facit, *μέν* in *μή* mutato, alteram ex negativa affirmativam, pro *οὐ μεθεῖ' ἂν* scribens *ἂν μεθεῖ' ἄν*. — Nobis, ut verum fateamur, neque illud satis caute factum videtur, quod e scholiastae interpretatione hanc quam ipse reponi vult lectionem, non autem eam, quae in codicibus extat, illi obversatam fuisse concludit; neque, si maxime scholiastam ita legisse constaret, meliorem hanc lectionem iudicamus ea, quae ab editoribus probata est. Nam quae statim subiunguntur verba Medeae *τἀμὰ μὲν γὰρ ἀσθενῆ*, quum causam indicent, cur timendum sibi sit, ne ab Aegeo deseratur, necesse est hunc eam timorem
10 in eo, quod proxime praecessit membro, eloquutam esse. Quodsi Hermanni emendationem probes, perversa erit sententiarum consequutio: primo loco timorem eloquetur, secundo loco spem ac fiduciam, tertio loco causam timoris. Atque hoc iam Schaeferus animadvertit: „nam", inquit, „quod continuo sequitur *τἀμὰ μὲν γὰρ ἀσθενῆ* clarissime ostendit in Medeae responsione meliorem feminae conditionem debere praecedere, sequi deteriorem." Deinde non recte Medea diceret Aegeum sibi amicum fore iure iurando dato: nam amicus quidem iam erat, atque id modo illa verebatur, ut satis firmus foret et hanc amicitiam pluris faceret quam adversariorum interpellationes. — Sed ne hoc quidem constat, scholiastam ita legisse: potuit illud ipsum legere, quod in codicibus scriptum est, et nihilo tamen minus locum ita ut fecit interpretari. Nam quod Hermannus incredibile dicit, grammaticos qui hanc interpretationem in medium attulere — novimus tamen nos quidem unum tantummodo — adeo caecos fuisse, ut non modo oppositionem membrorum corruere in codicum scriptura non animadverterent, sed ne illud quidem viderent, ineptissime idem eidem opponi, *ὁρκίοισι μὲν ζυγεὶς* et *λόγοις δὲ συμβὰς καὶ θεῶν ἐνώμοτος*, eodemque modo etiam utramque apodosin idem continere: scio ego sane ut quisque ipse est acutissimus, ita difficillime alios hebetes credere, sed tamen causam nullam video, cur grammaticum istum acutiorem fuisse sumat, quam aut olim Josuam Barnesium, aut nostra memoria Fridericum Henricum Bothium, quorum alter, codicum lectionem sequens et versionem loci adscribens hancce: *his enim, si iure iurando mihi devinctus fueris, abducere volentibus me ex agro non permittes nec trades:*

verbis vero compositione facta et dis iure iurando obstrictus, amicus mihi eris et inimicorum meorum legationibus non parebis, sensum loci hac versione satis expeditum esse autumat; Bothius autem etiam disertius „nihil omnino“, inquit, „hic mutandum est, modo ne quaeras oppositionem verborum *τούτοις* — *ἐμέ* et sequentium *λόγοις-πίθοιο*, quae nihil aliud sunt quam *ἐπεξήγησις*, affirmato quippe eo, cuius contrarium Medea negavit in praegressis, qua figura nihil usitatius in rebus quae nostra interest ut recte constituantur stabilianturque.“ His itaque duumviris si scholiastam tertium adiungas, nullum in eius interpretatione indicium inesse videbis lectionis ab ea quam codices offerunt diversae. Non magis autem illud probo, quod Hermannus e scholiastae verbis *καὶ οὐκ ἂν τὴν ἐκείνων φιλίαν προκρίναις*, eum non *οὐκ ἂν πίθοιο*, sed *οὐκ ἂν προθεῖο* scriptum invenisse concludit. Nam si ita legisset, non potuisset *ἐπικηρυκεύματα* pro *ἐπικηρυκεύμασι*, *εὐθεῖαν* (voluit, opinor, *αἰτιατικήν*) *ἀντὶ δοτικῆς* positam dicere, neque accusativum per omissionem praepositionis *διά* explicare. Utraque enim explicatio ostendit verbum ab eo lectum esse eiusmodi, cui accusativus non recte adiungeretur, quale verbum non *προθεῖο* sed *πίθοιο* est. Hoc unum igitur ambigi poterit, utrum quod ille legit ab Euripide scriptum an vitiatum fuerit. Atque *πιθέσθαι ἐπικηρυκεύματα* non opinor scribi potuisse, licet *πάντα, ταῦτα, πολλὰ πιθέσθαι* recte dicatur: restat igitur ut aut *ἐπικηρυκεύματα* aut *πίθοιο* vitiatum sit: si *πίθοιο*, potuit hoc ex *πίθοι σε* mutatum esse eo fortasse facilius, quo rarior est activae formae *ἔπιθον* usus; si *ἐπικηρυκεύματα*, non potest hoc nisi ex *ἐπικηρυκεύμασι* depravatum esse: idque ego, quum codices consentiant, verum esse arbitror. Item *ἀνώμοτος*, non *ἐνώμοτος*, scribi cum tribus codd. Paris. oppositionis ratio flagitat, eademque *οὐκ ἂν* tolerari non posse demonstrat. Praestat tamen fortasse *κείνων* quam *τάχ᾽ ἂν* 11
reponere: nam *ἂν* quidem semel positum sufficiebat (vid. ad Isae. p. 371. Herm. ad S. Electr. v. 790 et de partic. *ἂν* p. 192 sqq.) pronomen vero, ad *φίλος γένοι᾽ ἂν* non minus quam ad *ἐπικηρυκεύμασι* pertinens, paene necessarium videtur. — Quae autem Hermannus huic lectioni obiicit, facile videntur removeri posse. Primum haec verba *λόγοις δὲ συμβὰς καὶ θεῶν ἀνώμοτος* negat sic intelligi posse, ut sententiarum in hac lectione connexio postulat, *si nudis tantum sermonibus mecum conveneris neque deos testes adhibueris*, ac *συμβῆναι λόγοις* significare vix aliud quam *dictis alterius accedere* h. e. *facere quod*

alter postulet. Scilicet ita Hermanno visum est quum censuram Elmsleii scriberet; ad Vigerum autem p. 759 λόγοις συμβῆναι convertit *colloqui cum aliquo.* Nobis neutrum verum esse videtur; sed quum συμβαίνειν sit i. q. σύμβασιν ποιεῖσθαι, h. e. *compositionem facere, pacisci,* (vid. Abresch. Diluc. Thucyd. p. 244.) λόγοις autem dubitari nequeat dici posse pro διὰ λόγων, nihil obstare arbitramur quominus h. l. interpretemur: *si nudis verbis pepigeris.* At, inquit, λόγοις sic nude positum non potest hanc vim habere ut *nuda verba* significet. Sane quidem in ipso vocabulo per se spectato non inest haec vis, et sunt λόγοι verba etiam iurati: sed nostro loco, quum opponantur inter se ὁρκίοισι μὲν ζυγείς et λόγοις δὲ συμβάς, manifestum fit non alios λόγους cogitari debere quam qui non sint cum iure iurando coniuncti h. e. nuda verba, quod quo minus dubium esse possit ipse Euripides cavit additis verbis καὶ θεῶν ἀνώμοτος: nam qui λόγοις καὶ ἀνώμοτος συμβῆναι dicitur, hunc apparet dici verbis tantummodo et sine iure iurando pactum esse.

Vers. 831: πῶς δ' ὄμματα προσβαλοῦσα
τέκνοις ἄδακρυν μοῖραν
σχήσεις φόνου;

Rectissime cum Hermanno haec verba ita interpretabimur: πῶς σχήσεις μοῖραν τὴν σὴν ὥστε ἄδακρυν φόνου εἶναι; Alii μοῖραν φόνου pro φόνον dici putant eadem circumloquutione qua μοῖρα θανάτου v. 957 aliaque similia dicuntur: quo sensu autem φόνον ἄδακρυν σχήσεις accipi velint, non exponunt. Nobis haec loquutio aut id significare videtur, quod Hermannus merito absurdum dicit, *caedem s. caedis sortem inhibebis sine lacrimis* h. e. *sine lacrimis temperatura es a caede:* aut nihil omnino significare. Nam quod illi fortasse crediderunt φόνον ἔχειν de eo dici posse, qui caedem perpetrare sustineat, id manifesto falsum est. Sed Hermannus etiam φόνου cum φόνον permutari iubet, quod extat sane in aliquot codicibus, ipsique vel propterea praeferendum videtur, quia, si φόνου legatur, statim sequentibus verbis οὐ δυνάσει, rudis existat hiatus, quem ab Euripide admissum credi non posse. Esse autem ἄδακρυν μοῖραν σχήσεις φόνον idem quod οὐ δακρύσεις φόνον, figura dicendi tragicis satis usitata, de qua videndi sint Porson. ad Eur. Phoen. v. 300. Seidler. ad Iph. Taur. 1061. ipse ad Viger. p. 899. Aptissime comparari posse Aeschylum in Agam. v. 822: δίκας γὰρ οὐκ ἀπὸ γλώσσης θεοὶ κλύοντες, ἀνδροθνῆτας Ἰλίου φθορὰς ἐς αἱματηρὸν τεῦχος οὐ διχοῤῥόπως

ψήφους ἔθεντο, i. e. φθορὰς ἐψηφίσαντο. Ita hic ἄδακρυν μοῖ-
ραν σχήσεις φόνον idem esse ac ἀνέξει μὴ δακρύουσα τὸν φό- 12
νον vel πῶς σχήσεις μοῖραν τὴν σὴν ὥστε μὴ δακρύουσαν εἶναι τὸν φόνον. Nam ἄδακρυν μοῖραν poetam dicere ut effectum complectatur, quum satis fuisset dicere σχήσεις δάκρυα. Simillime Sophoclem in Electra v. 241 γονέων ἐκτίμους ἴσχουσα πτέρυγας ὀξυτάτων γόων. Ut Euripides φόνον scripserit, ita Sophoclem potuisse etiam γονέας scribere. — Haec ille: quae ego me nec satis omnia intelligere et quae intelligam qua ratione probari possint non perspicere fateor. Figura illa dicendi, quam significat, ea est, quum loquutio aliqua ex verbo et verbi obiecto composita ita usurpatur, quasi sit ipsa unius verbi transitivi instar, ideoque aliud etiam praeter illud quod in ipsa loquutione iam inest obiectum, et quidem accusativo casu, adiungitur. Fit autem hoc duobus modis, quorum utriusque rationem atque indolem probe perspectam habere oportet, ut quam late pateat quibusve finibus inclusa sit illa figura cognoscamus neque dici posse opinemur quae rectae rationi adversantur. Et primum quidem genus hoc est, quum verbi eius, quod est in illa loquutione, significatio, sive haec transitiva est seu intransitiva, addito aliquo nomine substantivo ita quasi temperatur, ut existat nova quaedam actionis transitivae notio, cui obiectum aliquod accusativo casu adiungi possit; velut in illo quod Hermannus usurpavit Aeschyli exemplo verbum τίθεσθαι quum actionem significet ponendi, haec significatio addito substantivo ψῆφον ita temperatur et cum substantivi notione coalescit, ut existat nova notio actionis transitivae ψηφίζεσθαι, cui iam recte accusativus φθορὰς adiungi potest. Simili ratione γόους θησόμεθ' ἃ πάσχομεν Euripides dixit Orest. v. 1119, quia θέσθαι verbum cum substantivo γόους coalescit in unam notionem verbi γοᾶσθαι: et ἐξάρχειν quum solum *exordiri* significet, addito autem substantivo μολπὴν actio significetur cuius exordium fiat, utrumque coalescit in notionem actionis transitivae exordiendae, ut sit *exordientem canere*, quam ob causam Aeschylus dicere potuit μολπὴν ἐξάρχειν θεούς, similiterque Euripides Orest. v. 949: κατάρχομαι στεναγμὸν ἄταν, et Androm. 1201: δεσπόταν γόοις κατάρχειν h. e. δεσπόταν κατάρχοντα γοᾶσθαι. Porro verbum τεθνάναι adiuncto substantivo τῷ δέει temperatur ita, ut existat notio timendi paene ad mortem, quamobrem dici potest τεθνάναι τῷ δέει τοὺς πολεμίους, cuiusmodi exempla sunt ap. Demosth. Phil. I p. 53, 10. de fals. leg. p. 366, 25. Schaef. App. crit.

p. 603. Eadem ratione Sophocles Oed. Col. v. 223 dicit *δέος ἴσχετε μηδὲν ὅσ' αὐδῶ*, quia *ἔχειν* et *δέος* coalescunt in notionem verbi *δεδιέναι*, et paullo audacius, Euripides in Bacch. v. 1281: *λέγ' ὡς τὸ μέλλον καρδία πήδημ' ἔχει*, pro *δέος πήδημα* ponens, ut effectum timoris, quemadmodum *τρόμος* saepenumero dicitur. Est igitur *ἡ καρδία πήδημα ἔχει* i. q. *ἡ καρδία πηδᾷ*, quemadmodum *ἡ καρδία τρόμον ἔχει* i. q. *ἡ καρδία τρομεῖ*: quod quum *πήδημα* ut *τρόμος* pro eo, cuius effectus est, h. e. pro timore dicatur, consequitur etiam *πήδημα ἔχειν* ut *τρόμον ἔχειν* eodem sensu quo *δέος ἔχειν* usurpari et cum accusativo eius rei quam quis timet construi posse. Porro quum *μοχθεῖν* sit *laborare*, haec significatio addito substantivo *θεραπεύμασι* ita temperatur, ut alia existat haece: *μοχθηρῶς θεραπεύειν*, quamobrem Euripides dicere potuit Phoeniss. 1590: *ἃ πόδα σὸν τυφλόπουν θεραπεύμασιν αἰὲν ἐμόχθουν*. Atque passivorum quoque verborum significatio ita potest addito substantivo temperari, ut existat actionis transitivae notio, velut ad *τήκεσθαι*, *consumi*, si addas dativum *γόοις*,
13 ut sit *lamentis consumi*, hinc notio evadit *lamentandi adeo ut consumaris*, ac proinde accusativus addi poterit eius rei, quam quis lamentatur, quemadmodum Euripides dixit Orest. 850: *τὸ μέλλον ἐξετηκόμην γόοις*. Haec omnia exempla hoc inter se commune habent, quod accusativus adiungitur non a verbo ipso ac solo per se spectato pendens, sed ab ea actionis notione, quae existit e verbi cum substantivo coniunctione; differunt autem inter se eo, quod in aliis substantivum illud actionem transitivam indicat, quae ipsa sua vi accusativum regere videri possit, ut *θεράπευμα* aliaque verbalia, in aliis non est eiusmodi substantivum, sed accusativus manifesto non nisi ab ea notione pendet, quae e coniunctione verbi et substantivi enascitur, velut in *ψῆφον θέσθαι Ἰλίου φθοράς*. Sunt etiam pauci aliquot loci, in quibus ne haec quidem verbi cum substantivo coniunctio sufficit ad efficiendam notionem actionis transitivae quae accusativum regat, sed adiectivum etiam adiungi necesse est, veluti in Soph. Electr. 1370: *ἤ σε λιπαρεῖ προὔστην χερί*: neque enim licuit dicere *ἤ σε προὔστην χερί*, nisi adiungeretur adiectivum *λιπαρεῖ*, quo adiuncto enascitur transitiva huius loquutionis notio et constructio eadem quae verbi *λιπαρεῖν*. — Sequitur secundum huius figurae genus, de quo pauca monere satis erit. Pertinent enim huc eae loquutiones, qualis est ap. Sophoclem Trachin. v. 59: *πολλὰ μέν σ' ἐγὼ κατεῖδον ἤδη πανδάκρυτ' ὀδύρ-*

ματα τὴν Ἡράκλειον ἔξοδον γοωμένην, in qua uterque accusativus ὀδύρματα et ἔξοδον a verbo γοωμένην sed dispari ratione pendet. Nimirum cuilibet verbo transitivo duo accusativi adiungi possunt, quorum alter ipsam actionem, cuius iam in ipso verbo inest significatio, disertius eloquatur, quale est γοᾶσθαι γόον, — quod genus obiectum internum brevitatis causa appellare licebit — alter autem rem aliquam externam designet, ad quam illa actio pertingat, quale est γοᾶσθαι τὸν ἄνδρα: utroque autem obiecto adiuncto talis quaedam loquutio existet πολλοὺς γόους τὸν ἄνδρα σου γοωμένη. Jam vero potest fieri, et fit non raro, ut interni obiecti loco non id nomen ponatur, quod eiusdem ac verbum ipsum stirpis sit, sed aliud, eiusdem tamen aut similis significationis, et quod possit cum illo salva sententia permutari, veluti quum pro γόους γοᾶσθαι dicatur ὀδύρματα γοᾶσθαι, quemadmodum a Sophocle factum est. Ex hoc genere apparet esse παιᾶνα ὑμνοῦσα τὸν Λάτους γόνον ap. Eurip. Hercul. F. 683. ἐπευφημήσατε παιᾶνα Διὸς κόραν Iph. Aul. 1468. λιγυρὰ δ' ἄχεα βοᾷ τὸν προδόταν Med. 208, aliaque multa quorum ratio non obscura est. — Jam ut ad nostrum Medeae locum revertamur, loquutionem istam μοῖραν ἴσχειν ἄδακρυν φόνον ad hoc secundum genus nullo modo pertinere manifestum est; videndum igitur erit, num forte ad primum genus pertineat. Ex hoc autem genere illum quidem Aeschyli locum, quem Hermannus aptissime comparari posse dicit, prorsus alienum esse iudico. Apud Aeschylum enim e verbis ψῆφον θέσθαι emergit notio verbi ψηφίζεσθαι: sed ex μοῖραν ἴσχειν qualis tandem actionis transitivae notio emergere possit, cui accusativus φόνον recte adiungatur? Nempe non solum μοῖραν ἴσχειν sed μοῖραν ἄδακρυν ἴσχειν considerandum est, ut apud Soph. Electr. non solum προὔστην χερί sed λιπαρεῖ προὔστην χερί. At plurimum tamen inter utriusque loquutionis rationem interesse arbitror: nam quum dativi illi λιπαρεῖ χειρὶ quodammodo adverbii vice fungantur verbique notionem ita temperent, ut abeat in transitivi λιπαρεῖν significationem, contra in ἴσχειν μοῖραν ἄδακρυν, *cohibere sortem expertem lacrimarum* hoc inest: *cohibere sortem ut sit lacrimarum expers*, vel quemadmodum Hermannus ipse 14 explicat ἴσχειν τὴν μοῖραν ὥστε ἄδακρυν εἶναι, indicaturque effectus verbi ἴσχειν, h. e. indicatur qualis fiat sors per eam actionem, quam ἴσχειν verbum indicat. Quodsi in hac qualitate inest notio actionis transitivae, cui obiectum accusativo casu adiungi possit, apparet tamen hunc accusativum, si adiungatur, nullo modo pendere a verbi notione sub-

stantivo et adiectivo adiuncto temperata, sed tantummodo ab adiectivo qualitatem illam indicante, ut plane diversum sit hoc genus ab ea figura de qua supra exposuimus. Veluti si dictum foret ab Euripide *πῶς βιώσει ἄδακρυς τὸν φόνον*, nemo, opinor, dixerit accusativum propterea positum esse, quia *βιώσει ἄδακρυς* idem significet quod *οὐ δακρύσεις*, sed verbum et adiectivum seiungenda esse videbit, et accusativum tantummodo ab adiectivo pendere propterea quia hoc ipsum idem significet quod *οὐ δακρύουσα*. Hanc ob causam si quis vel hanc structuram *βιώσει ἄδακρυς φόνον* vel illam *σχήσεις μοῖραν ἄδακρυν φόνον* probare velit, ei nihil nisi hoc probandum erit, adiectivum *ἄδακρυς* cum accusativo construi. Id ego etiamsi potuisse fieri non nego — quemadmodum *ἀνήκοος* nonnunquam cum accusativo construi notum est — tamen ut factum a Graecis esse credam, certa exempla expecto, qualia donec proferantur, nolim in ambigua loci Euripidei scriptura accusativum genitivo praeferre. Neque hiatum aegrius toleraverim quam structuram inauditam: qui tamen si sit adeo intolerabilis, leniri poterit si cum Musgravio et Elmsleio *ἤ* pro *οὐ* scribatur.

Vers 1052.

ἀλλὰ γάρ ἐστιν
μοῦσα καὶ ἡμῖν ἣ προσομιλεῖ
σοφίας ἕνεκεν· πάσαισι μὲν οὔ.
παῦρον γὰρ δὴ γένος ἐν πολλαῖς
εὕροις ἂν ἴσως
κοὐκ ἀπόμουσον τὸ γυναικῶν.

Ita hunc locum Hermannus scribi iubet ex Porsoni coniectura, nisi quod *κοὐκ*, a Porsono in *οὐκ* mutatum, servandum ipsi videtur: certissime enim, inquit, eadem ratione *παῦρον κοὐκ ἀπόμουσον* dictum est, qua usitatissimum illud *πολλὰ καὶ μεγάλα*. At nobis haec ratio, qua *πολλὰ καὶ μεγάλα* dici solet, ab ea, quam noster locus postulat, prorsus diversa esse videtur. Nam *πολλὰ καὶ μεγάλα* dicuntur quae simul et multa et magna vel multa eaque magna sunt, ad quod exemplum si de mulierum genere Euripides dixisset *παῦρον κοὐκ ἀπόμουσον τὸ γυναικῶν*, paucas easque sapientes mulieres esse dixisset. Non autem hoc aut voluit aut potuit, sed ex mulieribus quamvis multis paucas tantummodo sapientes esse. Itaque non coordinata inter se sunt illa adiectiva, quemadmodum ea quae copula iunguntur, sed subordinatum alterum alteri, quum *παῦρον* ex universa mulierum multitudine partem aliquam exiguam eximat, quae *οὐκ ἀπό-*

μουσος sit; in quali subordinatione copulativae particulae locum non esse apparet. Ita si velis aliquem dicere non multorum verborum esse, sed pauca eaque vera dicere, in qua sententia coordinata haec adiectiva erunt, hunc recte *οὐ πολλῶν λόγων εἶναι* dices, *ἀλλ' ὀλίγα καὶ ἀληθῆ λέγειν*: contra si quem multa quidem, sed in his pauca tantummodo vera proferre dicas, dices cum Euripide Iph. Aul. 957: *ὃς ὀλίγ' ἀληθῆ, πολλὰ δὲ ψευδῆ λέγει*, ubi manifestum est non potuisse *ὀλίγα καὶ ἀληθῆ* dici, non magis quam nostro loco *παῦρον κοὐκ ἀπόμουσον* ea qua Hermannus voluit ratione. Sed non magis etiam si cum Porsono *οὐκ* non *κοὐκ* legas sententia loci constabit, quae non potuit nisi ita fere efferri: *ἐν πολλαῖς παῦρον ἂν εὕροις τὸ οὐκ ἀπόμουσον* vel *παῦρον ἂν εὕροις γένος οὐκ ἀπόμουσον*. Nunc autem quum *τὸ γυναικῶν* dictum sit, apparet non de parte tantummodo sed de universo genere aliquid praedicari. Itaque retinendum quidem censeo *κοὐκ ἀπόμουσον*, hoc tamen non coniungendum cum *παῦρον δὲ γένος*, sed cum superioribus *πάρεστι μοῦσα καὶ ἡμῖν*, ut eadem haec sententia in fine periodi repetatur, illa autem verba *πάσαισι μὲν οὔ· παῦρον — εὕροις ἂν ἴσως* pro parenthesi interposita sint. Idem etiam Pflugkium sensisse eius interpunctio ostendit. Sed versu quarto *παῦρον δέ τι δὴ* legendum videtur, quod supra scriptum est in cod. Rom. A. Ceteri pronomen omittunt: *γάρ* ex coniectura Porsonus scripsit.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. VII. Id. Mart. MDCCCXXXVI.

OBSERVATIONES IN THEOPHRASTI OECONOMICUM ET PHILODEMI LIB. IX DE VIRTUTIBUS ET VITIIS.

Non immerito Socrates apud Ciceronem [1]) dicitur primus devocasse philosophiam de caelo et in urbibus collocasse, et in domos quoque introduxisse et coëgisse de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere. Quamvis enim multi etiam ante Socratem enumerari possint,

qui quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non,

vel praeceptis vel exemplis propositis docuerint, idque Homerum adeo *planius ac melius Chrysippo et Crantore* fecisse Horatius iudicet [2]), tamen qui subtiliorem docendi rationem artemque disserendi his rebus adhibuerit e veteribus illis vix quemquam invenimus. Nam ne de poetis loquar illoque genere praeceptorum, quod per Hesiodi imprimis et gnomicorum carmina sparsum est, etiam septem illos qui dicuntur sapientes non tam philosophos quam viros prudentes fuisse comperimus, qui absque subtiliori arte ac disciplina breviter ac simpliciter praeceperint, quae multiplex rerum usus et experientia non vulgaris suppeditasset [3]): quae autem Pythagoras eiusque discipuli [4]), aut Eleaticorum

1) Tusculan. V, 4. Cf. Acad. poster. 1, 4.

2) Epist. 1, 2 v. 3. 4.

3) *Καταμάθοι ἄν τις αὐτῶν τὴν σοφίαν τοιαύτην οὖσαν, ῥήματα βραχέα ἀξιομνημόνευτα ἑκάστῳ εἰρημένα.* Plat. Protag. p. 343 B. Ex his quae ad domesticam administrationem pertinent Plutarchus proposuit Sept. Sap. conv. c. 12 et hinc desumpta Stobaeus Flor. 85, 14 tom. III p. 176 Gaisf. Chilonem imprimis Diog. Laert. tom. I p. 46 Huebn. praecepisse memorat: *μανθάνειν τῆς αὐτοῦ οἰκίας καλῶς προστατεῖν.*

4) De veterum Pythagoreorum disciplina ethica, imprimis politica, praeter eos

principes Parmenides et Zeno [5]) de vita et moribus paullo subtilius philosophati sunt, haec et pauca fuerunt nec magni ad eam quae postea 6
extitit morum doctrinam momenti, et uberioribus Socratis et Socraticorum disputationibus mox plane obscurata. Socratem vero ipsum de omni hominum vita civili ac domestica omnique genere officiorum subtiliter et accurate disputantem Platonis nobis et Xenophontis libri repraesentant, quamquam admodum plerumque dissimili ratione, in qua dissimilitudine uter illorum ad magistri sententiam propius accesserit vix satis certo ubique dignosci potest [6]). Sed unum est harum disputationum genus, quod apud Platonem obiter tantummodo et carptim, multo autem copiosius et accuratius apud Xenophontem tractatur, de administratione domestica, estque Xenophontis de ea libellus, qui Oeconomicus inscribitur, sane praestantissimus et Socratis sapientia, meo quidem iudicio, aliquanto dignior, quam plerique eorum sermonum, qui in Memorabilium libris referuntur. Post Xenophontem primus Aristoteles [7]) paullo accuratius hanc moralis philosophiae partem tractasse, et quae ab illo fusius ac liberius disputata erant, subtiliore quadam et severiori disserendi ratione usus, ad iustae artis formulam et descriptionem revocasse videtur: sed de duobus, qui hodie Aristotelis nomen praeferunt, oeconomicis libellis alterum subditicium et ab illius ingenio non minus quam aetate alienum esse nunc quidem satis inter omnes constat [8]); alter utrum ab ipso Aristotele an ab eius auditore

---

quos citavimus in Antiquitt. i. p. Gr. p. 92, 4 cf. H. Ritter, *Geschichte der Pythag. Philosophie* p. 38 sqq. et p. 52. Ipsum Pythagoram Jamblichus cap. 30 dicit *οὐδὲν ἧσσον θαυμασθῆναι διὰ τὴν οἰκονομίαν ἢ τὴν φιλοσοφίαν*, idemque cap. 17 in classibus discipulorum etiam *πολιτικοὺς* et *οἰκονομικούς* fuisse perhibet. De recentiorum Pythagoreorum scriptis oeconomicis cf. not. 9.

5) Utrumque Eleatis leges scripsisse memorant Strab. VI p. 252. Plutarch. cfr. Colot. c. 32 et Diog. Laert. IX, 23 (tom. II p. 348) e Speusippo. — E sophistis praecipue Protagoras commemorandus est, quem Plato Protag. p. 319 A. docuisse testatur *εὐβουλίαν περί τε τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν τις ἄριστα τὴν αὑτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν.*

6) Tractavit hanc quaestionem C. A. Brandis, *Grundlinien der Lehre des Sokrates*, in Museo Rhenano ann. 1827. Vid. impr. p. 122 sqq. et p. 129.

7) Aequalis Xenophontis fuit Antisthenes, cuius *Οἰκονομικὸς* commemoratur a Diogene Laertio VI, 16 (tom. II p. 11.); Aristotelis aequalis Xenocrates, cuius item *Οἰκονομικὸς* nominatur ab eodem IV, 12 (tom. I p. 268).

8) Conf. Niebuhr. opusc. philol. 1 p. 412 sqq. Ceterum ne pertinet quidem

Theophrasto scriptus sit, controversum est. Reliquorum autem philosophorum oeconomica scripta, praeter pauca recentiorum imprimis Pythagoreorum fragmenta [9]), plane perierunt, ac nuper demum unam quasi ex magno naufragio tabellam fortuna nobis retulit, Philodemi Epicurei, Ciceronis aequalis, de administratione rei familiaris disputa-
7 tionem, maioris operis de virtutibus oppositisque vitiis particulam, in Herculani ruderibus repertam, non admodum illam quidem vel disserendi subtilitate vel orationis elegantia commendabilem, verumtamen in tanta aliorum de hoc argumento scriptorum iactura haudquaquam sane contemnendam. Ediderunt hanc Franciscus Iavaronius et Carolus Maria Rosinius in voluminum Herculanensium tomo tertio, Neapoli ann. MDCCCXXVII, et post hos Carolus Goettlingius, una cum Aristotelio et anonymi oeconomico, Ienae ann. MDCCCXXX. Et de Neapolitanis quidem editoribus nunc dicere nolo, nec satis tuto possum, quum ipsam eorum editionem nunquam viderim: popularis autem noster quum praeclare de tribus illis opusculis vel illustrandis vel emendandis meruerit, permulta tamen aliis facienda reliquisse iudicandus est: neque id mirum, in Philodemo praesertim, plurimis et maximis in papyro lacunis aliisque mendorum generibus misere foedato, quae lectionem in nulla non pagina plus semel impediant sententiamque scriptoris obscurent. Hanc ob causam quum nos et olim nonnihil curae his libellis impenderimus, et hoc ipso tempore ad lectionem eorum revocati simus, non ab re visum est aliquot emendationis nostrae et interpretationis specimina publice proponere. Sed Philodemi quum tripertita sit disputatio, verseturque primum in Xenophontis, deinde in Aristotelis, vel, ut ipse ait, Theophrasti oeconomico iudicando, postremo autem

hic libellus ad eam quae vere dicitur oeconomiam, quum nihil de domestica administratione praecipiat, sed tantummodo varia artificiorum exempla proponat, quibus civitates earumque principes usi sint ad angustias aerariorum sublevandas.

9) Pleraque horum apud Ioannem Stobaeum servata sunt, e Brysonis, personati haud dubie, *Οἰκονομικῷ* (Floril. tit. 85, 15) Callicratidae libro *περὶ οἴκου εὐδαιμονίας* (ib. 70, 11. 85, 16. 17. 18), Hieroclis *οἰκονομικῷ* (ib. 85, 21), non diverso, ut arbitror, a libro *περὶ οἰκιῶν* s. *π. οἴκων*, quem ipse citat in fr. libri *περὶ γάμου* ib. 67, 22. — Aliquot loci a Stobaeo etiam e Dionis oeconomico excerpti sunt (tit. 42, 12. 62, 46. 74, 59. 60. 85, 12. 13), qui quin Chrysostomus sit, non dubium videtur. Plurimi autem non de omni administratione domestica, sed de una alterave parte scripserunt, veluti de coniugio, de liberorum educatione, de servorum tractatione, de divitiis rectoque earum usu, de apparatu domestico (*περὶ σκευῶν*), quos percensere longum est.

loco propria Epicureorum oeconomiae praecepta edat, nos nunc in ea potissimum parte continebimur, quae ad Theophrasti oeconomicum pertinet, simulque Philodemi de auctore libelli testimonium contra Goettlingium tueri conabimur; quae contra Xenophontem disputantur, nunc quidem plane praetermittemus; de propriis Philodemi praeceptis pauca quaedam delibabimus.

Exorditur Theophrastus a discrimine civilis et domesticae administrationis, easque non eatenus solum inter se differre ait, quatenus quae subiecta utrique sunt, civitas et domus, inter se distent, sed etiam eo, quod in altera plurium, in altera unius sit imperium: ἡ μὲν πολιτικὴ ἐκ πολλῶν ἀρχόντων ἐστίν, ἡ οἰκονομικὴ δὲ μοναρχία. Conspirare haec cum iis quae Aristoteles docet Polit. I, 2 p. 11, 21 et III, 10 p. 103, 2, iam Goettlingius monuit. A Philodemo autem p. 45, 13 Goettl. totum hoc exordium reprehenditur, primum quia supervacaneum fuerit de politicae et oeconomicae discrimine exponere: οὐδὲν γὰρ εἰς οἰκονομικὴν τὸ διαφέρειν τῆς πολιτικῆς: deinde quod ne verum quidem sit politicam neutiquam, oeconomicam vero utique unius administrationem esse, neque unquam esse in utraque, quae ad alterius similitudinem accedant: καὶ ἔτι ψεῦδός ἐστι τὸ τὴν πολιτικὴν πάντως μὴ μοναρχίαν εἶναι, καὶ τὸ τὴν οἰκονομικὴν πάντως μοναρχίαν, καὶ μήποτε ἀναλογοῦντ' εἶναι περὶ ἑκατέραν. Pro καὶ ἔτι in editionibus legitur κἂν εἰ, quod ferri non posse mihi quidem 8
certissimum videtur. Nam quod Goettlingius nos ad notulam suam in Arist. Polit. p. 285. remittit, ubi κἂν εἰ apud Aristotelem saepius pro καὶ εἰ inveniri docet: ego ne hoc ipsum quidem καὶ εἰ huic loco convenire arbitror, quum nulla sit inter hanc periodum eamque quae praecessit, quae paullo ante a me adscripta est, conditionalis vel concessiva connexio, sed hoc unum aptum, ut postquam prius Theophrasti propositio tanquam supervacanea reprehensa est, nunc altera reprehensio per continuativas particulas adiungatur. Quodsi tamen illud κἂν εἰ in papyro plane ac certo scriptum extat, necesse erit negativam particulam addi: κἂν εἰ μὴ ψεῦδός ἐστι, ut haec sit Philodemi sententia: supervacaneam utique esse istam de discrimine politicae et oeconomicae disputationem, etiamsi non falsum sit quod dicatur. Sed vix tamen credo, hoc a Philodemo concessum esse, quum praesertim sit haud dubie in illo placito, quod reprehendi posse videatur, ipsaque illa verba καὶ μήποτε ἀναλογοῦντα εἶναι περὶ ἑκατέραν vix possint alio consilio addita videri, quam quo facilius Theophrasteae sententiae falsitas

patesceret. Nam si simpliciter assentiebatur Philodemus Theophrasto, quid opus erat ad sententiam eius hoc etiam addere, nunquam esse in politica administratione, quod ad domesticae, neque in domestica, quod ad politicae administrationis similitudinem accederet? Hanc enim eius verborum sententiam esse non dubito. Contra si reprehendere Theophrasti placitum voluit, non inepte haec addidisse videri debet, quum saepenumero accidat et in civitatum administratione ut imperium unus, sicut in domo pater familias, exerceat, et in domestica, ut haec non unius domini, sed multorum, qui parere domino deberent, voluntate et arbitrio regatur. Ceterum nihilo minus Theophrastum facile defendi posse apparet. Non enim respicienda philosopho nisi ea vel civitas vel domus erat, quae recte et rationi convenienter constituta est. Domum autem ab aliis praeter unum patrem familias gubernari non minus contra rationem est, quam civilem administrationem omnem unius imperio regi. Scilicet civilem administrationem cum Aristotele et Theophrasto non dicimus nisi eam, quae est liberae civitatis, in qua necesse est imperium inter plures partitum esse: quodsi contra est, non iam est libera civitas dicenda, neque administratio civilis s. *πολιτική*, sed *μοναρχική*, h. e. aut *βασιλική* aut *δεσποτική* aut *τυραννική*. — Atque etiam alteram Philodemi reprehensionem, quod supervacaneum fuisse dicit illa exponi, removeri posse iudicamus. Tetigit enim illa Theophrastus propterea, quod arctissima sane intercedit inter politicam et oeconomicam coniunctio, pertinetque haud dubie aliquid ad utriusque vim et naturam rectius perspiciendam, ut quid commune inter se habeant, quid sibi quaeque proprium, intelligatur.

9 Ait porro Theophrastus, quum politicae artis sit et constituere initio civitatem et constitutam recte administrare, hinc apparere, oeconomicae quoque utrumque esse, et ut paret domum, et ut paratam administret. Hoc qua ratione consequatur ex illo altero non accuratius demonstrat: neque id opus fuisse Philodemus censet. — Sequitur deinde definitio civitatis: esse eam multitudinem domuum cum agris rebusque ad usum necessariis talem, quae sibi ipsa ad bene vivendum sufficere possit: hinc consequi ut domestica administratio prior sit civili, siquidem domus ipsa prior sit civitate, utpote e domibus exorta: *δῆλον ὅτι πρότερον γενέσει ἡ οἰκονομικὴ πολιτικῆς ἐστι· καὶ γὰρ τὸ ἔργον· μόριον γὰρ οἰκία πόλεώς ἐστιν.* In his quod domus eiusque administratio *γενέσει* prior esse dicitur civitate et administratione civili, pugnare Goettlingio videbatur cum Arist. Polit. I, 2 p. 4,

22 et 29, ubi civitas *φύσει* prior esse dicitur singulis hominibus, quemadmodum totum prius sit partibus suis; unde consequi intelligebat etiam domo civitatem priorem habendam esse. Sed mutavit postea vir doctissimus iudicium, et recte quidem. Nam aliud est *φύσει πρότερον εἶναι*, aliud *γενέσει*. Ac *φύσει πρότερον* totum partibus suis qua ratione dicatur non obscurum est, breviterque etiam a nobis expositum in Antiquitt. iur. publ. Gr. p. 57, 4; *γενέσει* autem prius esse dicitur, non quod ipsa natura ac notione, sed quod existentia prius est priusque in conspectum venit: quamobrem in civitatem ac domum illud ipsum cadit, quod de alio rerum genere Aristoteles profitetur Phys. VIII, 7, *τὸ τῇ γενέσει ὕστερον τῇ φύσει πρότερον εἶναι.*

Iam ad ipsam oeconomicam eiusque opus scriptor accedens, primum quae sint partes domus exponit: *μέρη δὲ οἰκίας ἄνθρωπός τε καὶ κτῆσίς ἐστιν.* — *Ἄνθρωπον* Philodemus de domino s. patre familias accepisse videtur, unde nata est speciosa huius loci reprehensio, de qua mox dicemus. Sed Theophrastus haud dubie singulari numero usus est ad genus universe designandum; intelligi autem voluit quicunque in domo homines sub patris familias administratione et potestate vivunt. Quamquam dubitarit forsan aliquis, utrum servos quoque *ἀνθρώπου* nomine comprehenderit, an, quum opponat *ἄνθρωπον* et *κτῆσιν*, servos huic potius accensuerit: siquidem servi sunt *κτήματα*, et *κτῆσις* nihil aliud est quam *κτημάτων* universitas. Cf. Arist. Polit. I, 2 p. 6, 17 ed. Goettl.: *τὸ κτῆμα ὄργανον πρὸς ζωήν ἐστι, καὶ ἡ κτῆσις πλῆθος ὀργάνων ἐστί, καὶ ὁ δοῦλος κτῆμά τι ἔμψυχον.* Attamen nostro quidem loco servos a reliqua *κτήσει* seiunctos et *ἀνθρώπου* appellatione comprehensos credo, primum propterea, quod etiam postea, cap. 5 init., a reliquis *κτήμασιν* distinguit *τὸ βέλτιστον καὶ ἡγεμωνικώτατον· τοῦτο δὲ ἦν ἄνθρωπος* h. e. *δοῦλος*: deinde quia hoc ipso capite, paucis post versibus, ubi de hominibus in domo loquitur, uxorem dicit *πρῶτον τῶν ἐλευθέρων*, non *τῶν* 10
ἀνθρώπων, quod fecisset, opinor, nisi tacite *ἄνθρωπον* in duas species, alteram *τῶν ἐλευθέρων*, alteram *τῶν δούλων*, divisisset. Quamquam hanc divisionem quod tam obscure significavit non iniuria reprehendas. Ceterum conferenda cum hoc loco sunt quae Aristoteles disputat Polit. I, 2 in. et Callicratidas *περὶ οἴκων εὐδαιμονίας* apud Stobaeum Floril. tit. 85, 16 tom. III p. 170. Gaisf.: *τῶν δὲ μερέων*

αὐτοῦ (scil. *τοῦ οἴκου*)[10]) *δύο πρᾶτα καὶ μέγιστα, ἄνθρωπος καὶ κτᾶσις, τὸ κυβερνώμενον καὶ τὰν χρᾶσιν ἐμπαρεχόμενον·* et paullo post: *τῶν δὲ συμπλαρούντων τὸν οἶκον ἀνθρώπων τοὶ μὲν συγγενέες τοὶ δὲ οἰκῆοι.*

Sequuntur deinceps apud Theophrastum haece: *ἐπεὶ δὲ πρῶτον ἐν τοῖς ἐλαχίστοις ἡ φύσις ἑκάστου θεωρεῖται, καὶ περὶ τῆς οἰκίας ἂν ὁμοίως ἔχοι· ὥστε καθ' Ἡσίοδον δέοι ἂν ὑπάρχειν*

οἶκον μὲν πρώτιστα γυναῖκά τε βοῦν τ' ἀροτῆρα.

τὸ μὲν γὰρ τῆς τροφῆς πρῶτον, τὸ δὲ τῶν ἐλευθέρων. — Quod ait unius cuiusque rei naturam primo in minimis eius partibus cognoscendam esse, conspirat cum iis, quae Aristoteles aliquoties praecepit (vid. Goettling. annot. p. 69.); quod autem adiungit *ὥστε — δέοι ἂν ὑπάρχειν*, sane obscurius dictum est propter nimiam brevitatem. Voluit autem hoc haud dubie: *itaque, quia domus quoque natura in minimis eius partibus cognoscenda est, ponamus has, quas Hesiodus commemorat, tanquam minimas.* Sed quum tria Hesiodus nominet, *οἶκον, γυναῖκα, βοῦν ἀροτῆρα*, Theophrastum nunc ita loqui videmus, quasi duo tantum sint: *τὸ μὲν γὰρ τῆς τροφῆς πρῶτον, τὸ δὲ τῶν ἐλευθέρων*: id quod iam e veteribus nonnullos permovit, ut priorem tantum versiculi partem a Theophrasto positam fuisse crederent, omissis verbis *βοῦν τ' ἀροτῆρα*, quae quidem etiam a Philodemi exemplo abfuisse statim videbimus. Verum poterat, opinor, Hesiodus Theophrasto tribus illis nominibus duas tantum res significasse videri, siquidem *οἶκον* intellexit res ad victum necessarias, quo pertinent habitatio cum agro quem colas cuiusque proventu alaris, cui rei quum *βοῦν ἀροτῆρα* adhiberi necesse sit, licebat sane utrumque *τροφῆς* nomine comprehendi. Itaque ego integrum versiculum retinendum esse censeo.

Nunc Philodemi censuram audiemus. Probat is primum quod de partibus domus, itemque quod de cognitione rerum in minimis partibus dictum est: *τῶν δ' ὑπὲρ τῆς οἰκονομικῆς*, ait, *ἴδιον τὸ μέρη λέγειν τῆς οἰκίας ἄνθρωπον καὶ κτῆσιν, ἴδιον δὲ καὶ τὸ τὴν ἑκάστου φύσιν ἐν τοῖς ἐλαχίστοις θεωρεῖσθαι, διὸ καὶ τῆς οἰκονομι-*
11 *κῆς, καὶ ἄξιον ἐπιζητεῖν.* Hoc igitur et proprium oeconomicae dicit, et dignum quod quaeratur. In proximis vero offendit: [*πῶ*]*ς*

10) Vulg. ante Gaisf. *αὐτῆς*, quod ferri non posse manifestum est, quum nullum aliud quo referatur nomen praecesserit quam *συγγενικὰ κοινωνία*. *Αὐτῶν* autem, quod Gaisf. e duobus codd. dedit, plane non habet quo referatur.

[δ' ἐπέ]ζευκται τούτο[ις]· ὥστε καθ' Ἡσίοδον δέοι ἂν ὑπάρ[χει]ν „οἶκον μὲν πρ[ώτ]ιστα [γυν]αῖκά τε.“ τὸ μὲν γὰρ τῆς τροφῆς πρῶτον, τὸ δὲ τῶν ἐ[λευ]θέρων; εἰ μὴ κτῆσις, ὥς γ[ε κα]ὶ τροφή, γαμετή, καὶ ταῦ[τα συ]νοικονομοῦσα. Apparet verba illa, βοῦν τ' ἀροτῆρα, a Philodemo non lecta esse apud Theophrastum: nam casu aut etiam consulto haec eum omisisse nemo credet. Ceterum in scribendo et interpungendo hoc loco a prioribus editoribus discedendum iudicavi. Hi enim verba illa καὶ ἄξιον ἐπιζητεῖν a superioribus divulsa cum sequentibus coniunxerunt: καὶ ἄξιον ἐπιζητεῖν πῶς ἐπέζευκται —, quod non debuisse fieri sententiarum nexus demonstrat. Nimirum Philodemus, postquam probavit nonnulla, nunc his alia opponit, quae improbanda ipsi videntur: quamobrem non recte oratio procederet per καί, particulam copulativam, sed requiritur necessario adversativa, ἀλλ' ἄξιον ἐπιζητεῖν aut ἄξιον δ' ἐπιζητεῖν, non autem καὶ ἄξιον ἐπιζητεῖν. Quam autem nos post πῶς inseruimus litteram δ', eadem quae primas proximi verbi litteras lacuna papyri hausit. Interrogativam orationis conformationem in huiusmodi reprehensionibus aptissimam esse nemo non sentit; et utitur eadem Philodemus continuo in proximis, καὶ πῶς p. 46, 5. 7. 11. 15. 19. 20, καὶ τί v. 10, καὶ διὰ τί v. 13, 18. 24. Praeterea ex τοῦτο, quod in papyro comparet, cur τοῦτόγε potius quam τούτοις Neapolitani editores et Goettlingius facerent, nulla causa erat: in extrema autem periodo quum dederint καὶ ταῦ[τα μὲ]ν οἰκονομοῦσα, quid hoc μέν significare voluerint prorsus non intelligo. Sententia Philodemi satis plana est. Reprehendit primum illud ὥστε — δέοι ἂν ὑπάρχειν, ut cuius cum superioribus connexio non appareat: neque id iniuria, siquidem paullo propter brevitatem obscurius Theophrastum loquutum esse negari non potest, quemadmodum iam supra diximus. Deinde quum duas partes domus poni videret, ἄνθρωπον et κτῆσιν, ἄνθρωπον autem de patre familias acciperet, non poterat non in eam sententiam induci, ut quidquid praeter patrem familias in domo est, γαμετὴν non minus quam τροφήν, in κτήσει numerari putaret, id quod merito absurdum esse censebat. Atque hoc est quod dicit, εἰ μὴ κτῆσις, ὥς γε τροφή, καὶ γαμετή: *nisi forte in possessione, sicut victus, ita etiam uxor est:* quod ironice dictum apparet pro eo, quod proprie dici poterat: *siquidem in possessione sane uxor non est numeranda.* Addit autem καὶ ταῦτα συνοικονομοῦσα: *quum praesertim socia sit mariti in domo administranda:* quo magis scilicet rei absurditas manifesta fiat. Apparet autem

hanc omnem reprehensionem niti falsa illa vocabuli *ἄνθρωπος* interpretatione, mirorque hoc a Goettlingio non perspectum, qui quum et ipse *ἄνθρωπον* patrem familias dici credat, et tamen contra Philo-
12 demum disputet, pugnat profecto secum ipse, et ad defendendum Theophrastum ea profert, quae nihil pertineant ad rem. Sed haec nunc accuratius exagitare longum est.

Proxima Theophrasti verba in hunc modum refingenda sunt: *ὥστε δέοι ἂν τὰ περὶ τὴν τῆς γυναικὸς ὁμιλίαν οἰκονομήσασθαι καλῶς· τοῦτο δέ ἐστιν, ὁποίαν τινὰ δεῖ ταύτην εἶναι παρασκευάσαι: necesse est consuetudinem cum muliere recte instituere, h. e. talem, qualem eam esse oportet, efficere.* Vulgo scribitur *τὸ ποίαν τινὰ δεῖ*: sed interrogativum pronomen *ποίαν* in tali contextu poni non potuit, in quo nulla est neque directa neque indirecta interrogatio, sed relatio tantummodo ad subaudiendum pronomen qualitatis demonstrativum, quasi dicas *τοιαύτην τινά, οἵαν δεῖ.*

Sequitur locus de *κτήσει*: cuius quidem praestantissimum genus esse dicitur ex agri cultura; huic proximum quodcunque ex terrae proventu victum praebet, veluti *ἡ μεταλλευτική*. Vituperantur artes sellulariae, ut quae corpus animumque corrumpant, laudatur agri cultura tanquam roboris et fortitudinis procreatrix. Huic similes sententias quum apud alios multos, tum apud Aristotelem invenias: sed nostro scriptori maxime Xenophontis oeconomicum obversatum esse credo, cap. 4, 2. 5, 1—17. 6, 5. 8—10; et quod hic 6, 10 *ἔξω τῶν ἐρυμάτων τὰ ἐπιτήδεια* agricolis esse dicit, iisdem fere verbis apud Theophrastum legimus, *μόνων γὰρ τούτων τὰ κτήματα ἔξω τῶν ἐρυμάτων ἐστίν.*

Exponitur deinde paullo accuratius, quomodo hominibus in domo agendum sit, ac primum quidem cum uxore. Huius quoque de coniugio disputationis bona pars e Xenophontis oeconomico ducta est, imprimis quae p. 5, 26 et deinceps leguntur, e Xenoph. c. 7, 19—30. Alia ex Aristotele sunt, de naturali studio similium sui procreandorum, p. 5. 5 sq., e Polit. I, 1 p. 2, 14; de diversa ratione coniungendi maris et feminae inter homines quam apud bestias, p. 5, 10 sq., ex Ethic. Nicom. VIII, 14 p. 148, 3 sq.; denique de perpetuitate animalium *οὐ κατ' ἀριθμόν, ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος*, p. 5, 22, e libro de gener. animal. II, 1 p. 731 extr. Bekk. — In his omnibus Philodemus nihil notavit, nisi quod initio dicitur *τῶν περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἡ κατὰ γυναῖκα πρώτη ἐπιμέλεια*: neque enim opus esse ad bene beateque

vivendum, ut quis matrimonium contrahat, neque omnino coniugalia praecepta ad oeconomiam, quae vulgo dici soleat, pertinere. Atque hoc quidem quale sit alibi videbimus: illud alterum autem ex Epicuri sententia dictum est, quippe qui, ut est apud Diog. Laert. X, 119 tom. II p. 571, in *διαπορειῶν* libro *μὴ γαμήσειν μηδὲ τεκνοποιήσειν τὸν σοφὸν* statuerit, in libro de natura autem, *κατὰ περίστασίν ποτε βίου γαμήσειν καὶ διατραπήσεσθαι.*

Sequuntur apud Theophrastum praecepta coniugalia haec: *πρῶτον μὲν οὖν νόμοι πρὸς γυναῖκα καὶ τὸ μὴ ἀδικεῖν.* Coniiciebat aliquis scribendum esse: *πρῶτος μὲν οὖν νόμος πρὸς γυναῖκα κείσθω,* [aut *κεῖται*] *μὴ ἀδικεῖν.* Ego vulgatam lectionem servari posse puto. *Νόμοι πρὸς γυναῖκα* eodem sensu dicuntur, quo *τὰ πρὸς τὴν γυναῖκα δίκαια* in personatae Theanus epistola p. 228 (in I. C. Wolf. mull. graec. fragm. Lond. 1739.). Ait igitur certas quasdam conversandi cum uxore normas ac leges esse debere, earumque unam et praecipuam hancce, *μὴ ἀδικεῖν*, *ne iniuria afficiatur:* quemadmodum non raro generis alicuius universi commemorationi una quaedam et praecipua species per solam copulam adiungi solet. Vid. quae diximus ad Plut. Ag. p. 75. — Ex iniuriis deinde unam nominatim commemorat: *ἀδικία δὲ ἀνδρὸς αἱ θύραζε συνουσίαι γινόμεναι.* Hanc enim lectionem nemo non praeferet alteri, quae in aliquot codicibus extat, *αἱ θύραζε συνιοῦσαι γυναῖκες.* Goettlingius eandem utrique sententiam subesse credit, ut significentur mulieris conversationes extraneae, quibus maritus iniuria afficiatur, comparatque cum Theophrasti praecepto hoc Hesiodi, *μηδὲ γυνή σε νόον πυγοστόλος ἐξαπατάτω αἱμύλα κωτίλλουσα, τεὴν διφῶσα καλιήν,* quod mihi prorsus ab hoc loco alienum esse videtur. Non enim de mulieris erga virum, sed de viri erga mulierem iniuriis Theophrastum loqui omnis loci contextus manifestum facit. Sunt igitur *αἱ θύραζε συνουσίαι γινόμεναι* adulteria viri et amatoria consuetudo cum extraneis mulieribus, quemadmodum etiam Iavaronius intellexit p. 166 ed. Goettl.; neque *θύραζε συνουσίαι* pro *θύρασι* dictum peritos offendere potest. *Συνουσίαν* autem ut *συνεῖναι* de amatoria consuetudine dici notum est, utiturque hoc verbo de Alcibiadis adulteriis Plutarchus vit. Alcib. c. 8: (*ἡ Ἱππαρέτη*) *λυπουμένη ὑπ' αὐτοῦ περὶ τὸν γάμον ἑταίραις ξέναις καὶ ἀσταῖς συνόντος.* — Proximorum Theophrasti verborum scriptura apud Goettlingium haud dubie corrupta est: *περὶ δὲ ὁμιλίας μήθ' ὥστε δεῖσθαι ἴσως παρόντος,*

μήθ' ὡς ἀπόντος ἀδυνατεῖν ἡσυχάζειν. Nam quem Goettlingius sensum esse dicit, ὥστε δεῖσθαι ἴσως καὶ ἄλλης ὁμιλίας παρόντος ἀνδρός, neque ipsum, qualis sit, satis intelligo, et quonam interpretandi artificio inventus sit, nolo quaerere. Bekkerus ita scripsit: μήθ' ὥστε δεῖσθαι, μήθ' ὡς ἀπόντων ἀδυνατεῖν ἡσυχάζειν, quae nihilo magis intelligere possum. Illud tamen recte factum, quod verba ἴσως παρόντος, ex uno codice a Goettlingio recepta, rursus eiecit. Manifestum enim vel ipsum illud ἴσως facit, esse hanc coniecturam alicuius, qui corrupto loco subvenire conaretur. Ἀπόντος contra, quod in duobus codicibus pro ἀπόντων legitur, non erat spernendum. Persanatum locum habebimus negativo pronomine μηδέν vel potius
14 μηθέν [11]) ante alterum μήθ' inserto, quod quam facile excidere potuerit apertum est. Hoc igitur inserto, ut sit μήθ' ὥστε δεῖσθαι μηθέν, μήθ' ὡς ἀπόντος ἀδυνατεῖν ἡσυχάζειν, sententia haec est: *oportere uxorem nec plane non requirere maritum, neque absentiam eius non posse aequo animo ferre.* Atque hoc ipsum voluisse philosophum proxima statim verba liquido demonstrant: ἀλλ' οὕτως ἐθίζειν, ὥστε ἱκανῶς ἔχειν καὶ παρόντος καὶ μὴ παρόντος. De loquutione μηδὲν δεῖσθαι, *non requirere, non desiderare* vid. quae congessi ad Plutarch. Ag. c. 4 extr. Pro ὡς ἀπόντος poterat sane concinnius scribi ὥστ' ἀπόντος, et foret hoc utique reponendum, si in vetere scriptore Attico versaremur, a quorum consuetudine ὡς pro ὥστε dictum abhorrere videtur (cf. Saupp. ad Lycurg. p. 94.); nunc autem neque hic usus particulae offendere potest, cuius etiam alia duo in hoc libello exempla extant, p. 7, 8 et p. 9, 13, et concinnitatem in tali qualis haec est scriptiuncula neglectam esse non mirabimur. — Quae deinceps adduntur de *ornatu mulierum* rursus e Xenophonte ducta videntur, Oecon. 10, 1 sqq.

Hinc pergit ad κτημάτων curam, quorum quum praestantissima et maxime necessaria pars homines, i. e. servi sint, de horum tractatione diligentius praecipit. Esse horum duo genera, villicos (ἐπιτρόπους) et operarios (ἐργάτας): illos, quorum opera liberaliora sint, statim puerulos apta disciplina ab hero instituendos esse: in quo consentit cum Xenophonte, apud quem Oecon. 12, 3. 4 Ischomachus interrogatus a Socrate, πότερον, ὅταν δεηθῇς ἐπιτρόπου, καταμαθὼν ἐάν που ᾖ ἐπιτροπικὸς ἀνήρ, τοῦτον πειρᾷ ὠνεῖσθαι — ἢ αὐτὸς παιδεύεις

11) Vid. Lobeck. ad Phryn. p. 182.

τοὺς ἐπιτρόπους; respondet: *αὐτός, νὴ Δία, ὦ Σώκρατες, πειρῶμαι παιδεύειν*, atque deinceps rationes, cur ita faciat, prudenter exponit, quas si Philodemus reputasset, non reprehendisset fortasse Theophrastum, ut facit p. 46: *καὶ διὰ τί παῖδας κελεύει παρασκευασάμενον τρέφειν καὶ παιδεύειν, οἷς τὰ ἐλευθέρια τῶν ἔργων προστακτέον, μᾶλλον ἢ πεπαιδευμένους ὑπ' ἄλλων ἠγορασμένους;* Ita enim scribendum censeo pro eo quod editum est *ἠγμένους*, ex male intellecto scripturae compendio. Iustior videri potest altera reprehensio, quod non recte servos primam et maxime necessariam partem possessionis Theophrastus dixerit, contra quam Hesiodus: nam hic primum posuit *βοῦν ἀροτῆρα*. Neque enim negari potest, esse domum etiam sine servis posse, quemadmodum Aristoteles ipse Polit. I, 1 p. 3, 5 significat: *ὁ γὰρ βοῦς ἀντ' οἰκέτου τοῖς πένησίν ἐστιν.* At enim nunc de *οἰκίᾳ τελείᾳ* h. e. de domo bene et commode instructa agitur, quae servis carere non posse videbatur, quo plus hero ad negotia liberaliora otii suppeteret. Cf. Arist. Pol. 1, 2 in.: *οἰκία δὲ τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων.* — Tractationem servorum porro hanc esse debere praecipit, *ὡς μήτε ὑβρίζειν ἐᾶν, μήτε ἀνιέναι, καὶ τοῖς μὲν ἐλευθεριωτέροις τιμῆς μεταδοτέον, τοῖς δ' ἐργάταις τροφῆς πλῆθος.* Merito in his Bekkerus offendit: nam *ἀνιέναι* non recte ita per disiunctivas particulas *τῷ ὑβρίζειν ἐᾶν* tanquam diversum opponi videtur, quum alterum alteri coniunctissimum sit, et servos suos qui *ἀνίησιν*, i. e. nimis laxe habet, hoc ipso lascivos fieri patiatur: *ἀνιέμενοι γὰρ ὑβρίζουσιν καὶ τῶν ἴσων ἀξιοῦσιν ἑαυτοὺς τοῖς κυρίοις*, ut ait Aristoteles Polit. II, 6 p. 53, 28. Maluit igitur Bekkerus *μηδὲ ἀνιέναι*, ut copula *τέ*, quae est in *μήτε* ante *ὑβρίζειν* posito, referatur ad proximam demum enuntiationem *καὶ — μεταδιδόναι.* Sed alio ducere videtur Philodemus, qui p. 47 in. de nostro loco iudicium profert, *τὸ δὲ μήθ' ὑβρίζειν ἐᾶν τοὺς δούλους, μήτε - - ἔζειν — ἀνέκτως εἴρηται.* Integrum verbum, cuius priorem partem lacuna subtraxit, Neapolitani editores *πιέζειν* fuisse suspicati sunt, Goettlingius *μαλακίζειν*, cui similem atque verbo *ἀνιέναι* sententiam tribuisse videtur. Sed interest haud dubie aliquantum: a Philodemo autem neque *μαλακίζειν* neque *πιέζειν*, sed potius *ἀνιάζειν* scriptum esse crediderim, et a Theophrasto *ἀνιᾶν*, quod facile in *ἀνιέναι* depravari potuit, quum praesertim statim sequatur *καί.* — Legitur praeterea apud Philodemum: *καὶ τοῖ[ς μὲν ἀ]ληθινωτέροις τιμῆς μεταδοτέον, τοῖς δ' ἐργάταις τροφῆς πλείονος*, in quibus illud

[ἀ]ληθινωτέροις, etiamsi vere hae ipsae duodecim litterae in papyro extant, neque evanidae formae Neapolitanos fefellerunt, tamen dubitari non potest quin commutandum sit cum ἐλευθεριωτέροις. Nam quod Goettlingius ait: οἱ ἀληθινοὶ sunt ii, qui περὶ τὴν ἀλήθειαν sunt occupati i. e. philosophiae vel perspicientiae veri operam suam navantes: hoc neque verum est, neque, si maxime verum esset, quidquam ad rem pertineret. Nam foret haec philosophi laus, non servi, qui quidem si ἀληθινὸς dicitur, vereor ut alius intelligi possit, quam qui *vere servus* sit, quemadmodum in eo, quod Goettlingius refert, Stilponis dicto, qui dicenti cuidam, *admirantur te ut belluam*, οὐμενοῦν, respondit, ἀλλ ὡς ἄνθρωπον ἀληθινόν, hoc nequaquam *hominem veri studiosum*, ut Goettlingio visum est, sed *vere hominem s. hominem veri nominis* significat. Ita τὸ ἀληθινὸν κάλλος, *pulchritudo quae vere dici debet*, ἀληθινὸς πλοῦτος, *verae divitiae*, ἀληθινὸς φίλος, *amicus hoc nomine dignus*. Servus autem ἀληθινὸς et nomine suo dignus is est profecto, qui minime est ἐλευθέριος, ideoque plane ab hoc loco alienus.

Praeceptorum quae sequuntur summa haec est: vini potionem servis aut nunquam aut raro concedendam: labores, castigationes et alimenta recte et ex cuiusque merito dispensanda, ut melius sit melioribus, neu pari se cum deterioribus conditione haberi videntes et ipsi depraventur, (quod idem a Xenophonte praecipitur Oecon. 13, 10): porro genera servorum eligenda esse, quae ad opus faciendum optima, et neque ignava neque nimis animosa sint: praemium autem omnibus libertatem proponendam, quo libentius serviant, finem fore et mercedem sibi datum iri sperantes: porro contubernia quoque permittenda
16 et liberorum procreationem, quo magis his quasi pignoribus obstringantur: cavendum ne multi eiusdem gentis servi in eadem domo sint, (quod etiam Aristoteles caveri iubet Polit. VII, 9, 9; item Plato Legg. VI p. 777 et Varro R. R. 1, 17 ubi cf. interpp.): denique ferias et festivorum temporum recreationes servorum magis quam liberorum causa comparandas esse. Et huius quidem rei his verbis ratio affertur: πλείονα γὰρ ἔχουσιν οὗτοι (sc. οἱ δοῦλοι), οὗπερ ἕνεκα τὰ τοιαῦτα ἐνομίσθη: quorum Goettlingius hunc sensum esse ait: πλείονα γὰρ ἔχουσιν οὗτοι τοῦ πάθους, οὗπερ ἕνεκα τὰ τοιαῦτα ἐνομίσθη, — πάθος autem illud nihil aliud esse vult, quam *nimium comissationum amorem*. Mihi vero non dubium est, quin labores a Theophrasto et aerumnae significentur, quorum levandorum causa eiusmodi

festivitates et recreationes institutas esse pervulgata est et sane verissima veterum scriptorum sententia. Vid. Plat. Legg. II, 1 p. 50 c. Astii comm. p. 92. Horat. Ep. II, 1, 140 ibiq. intt. In structura autem horum verborum, quod *οὗπερ ἕνεκα* ait, quum tamen *πλείονα* praecesserit, non est quod offendamur, etiamsi a Philodemo p. 47, 2 *πλέον*, non *πλέονα*, scriptum esse videatur: nam pro certo nihil affirmari potest, quum post *πλέον* statim lacuna sit. Est enim haec non inusitata brevitas dicendi, ut relativum pronomen accommodetur non ipsi, quod praecessit, nomini, sed potius universi generis notioni, cuius hoc nomine pars indicatur, et quod ipsum subaudiendum lectori relinquitur. Itaque hoc loco *πλείονα οὗπερ ἕνεκα* — significat *plura eius generis, propter quod* —; idque genus, ut dixi, labores et aerumnae sunt. Cf. etiam Priscian. XVII, 20, 156 p. 81 Kr. — Ceterum in Philodemi censura horum praeceptorum sunt quidem aliquot satis graves corruptelae: sed has, quoniam probabilis emendatio in praesens non suppetit, praetermittemus.

Pergit deinde Theophrastus ad bonorum (*χρημάτων*) curam, quam contineri dicit his quattuor generibus, ut oeconomus et parare bona, et custodire, et apte disponere, et recte iis uti sciat; quae omnia etiam Xenophon requirit, quamquam alio docendi ordine usus, nec tam diserte singula enumerans et inter se componens. Atque hunc Theophrasto etiam in hac parte obversatum esse, vel ex uno loco probabile fit p. 8, 17, ubi eadem utitur perforati dolii similitudine, quae est apud Xenophontem cap. 7, 40. — Philodemus autem tralaticia haec omnia et pervulgata esse iudicat, nec satis recte inter se composita. Verba eius plurimis lacunis mutilata sunt, quarum nunc eas tantum significabo, de quarum supplementis mihi cum prioribus editoribus non convenit, eaque statim proponam, quae mihi probabiliora esse videntur. *Καὶ μὲν τὸ τέτταρα δεῖν εἶναι τοῦ συνήθως οἰκο[νόμου προσαγ]ορευομένου π[ερὶ τὰ χ]ρήματα, τό τε κτητικὸν καὶ τὸ φυλακτικὸν καὶ τὸ κοσμητικὸν καὶ τ[ὸ χρηστικόν, οὔτε] παρ[ὰ τοῖς] πολλ[οῖς ἀγ]νοού[μενον, ἀλλὰ] καταδ[ηλότατ]ον — — — [ο]ὔτ' ὀ[ρ]θῶς [ταῦτ'] ἔχοντ[α] σ[υγχωρήσο]μεν, οὐδὲ κατὰ τὴν τέχνην, τοῦ γε κοσμη-* 17
τικοῦ παρὰ τὸ κτητικὸν καὶ φυλακτικὸν οὐκ ὄντος. Priores editores haec ita restituere conati sunt: *καὶ μὴν τὸ τέτταρα δεῖν εἶναι τοῦ συνήθως οἰκο[νόμου εἴδη πορ]ευομένου π[ρὸς τὰ χ]ρήματα, τό τε κτητικὸν κτλ. παρ[ὰ] πολλ[ῶν] νοού[μενον, οὐ] κατὰ δ[έον].* Et *εἴδη* quidem posuerunt propterea, quod a Theophrasto hoc vocabulum

usurpatum est p. 8, 13: *εἴδη δὲ τοῦ οἰκονόμου τέτταρα, ἃ δεῖ ἔχειν περὶ τὰ χρήματα*: quasi necesse fuerit Philodemo, aut factum ab eo in aliis locis, ut ipsa Theophrasti verba repeteret: *πορεύεσθαι πρὸς τὰ χρήματα* autem quem sensum habeat, huic quidem loco convenientem, neque ipsi explicaverunt, neque ego exputare possum. Nostrum autem supplementum, quod totidem habet cum isto altero litteras, ut spatio quidem lacunae non minus certe accomodatum esse appareat, comprobatur quodammodo etiam altero loco p. 46, 17, ubi legimus *τὴν συνήθως νοουμένην οἰκονομίαν*. Minus confido proximo supplemento, *οὔτε παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀγνοούμενον ἀλλὰ καταδηλότατον*: aptius tamen credo quam quod a prioribus repositum est. Quae sequuntur in papyro adeo lacunosa sunt, ut tuto suppleri non possint: postrema tantum verba in eum quem proposui modum non improbabiliter restitui posse videbantur, probabilius quidem certe quam a prioribus factum est, qui totum locum, inde a verbis [*οὐ*] *κατὰ δ*[*έον*], ita continuarunt: *ὃ τὰ π*[*εριτ*]*τὰ τέ*[*μνει, τοῦ σχ*]*ολά*[*ζε*]*ιν αὐτο*[*μα*]*θῶς* [*τοῦτ*] *ἔχοντ*[*ο*]*ς*, [*εἶναι νομίζο*]*μεν, οὐδὲ κατὰ τὴν τέχνην κτλ.*, quorum nihil ego quidem intelligo. Nostrae lectionis sententia planissima, iisque, quae adduntur statim a Philodemo, convenientissima. Vituperat enim quod *τὸ κοσμητικόν*, h. e. apta dispositio, eodem cum paratione bonorum et custodia loco haberi videatur, quum tamen longe minoris momenti sit et cum iis comparari non possit: si quidem, addit, *τὸ κοσμητικὸν* hoc sensu accipitur, ut sit *recte omnia et suo loco disponere*: *εἴγε τὸ τάττειν ὡς δεῖ καὶ ἔνθα δεῖ τοῦτο λαμβάνεται, καθάπερ ἔοικεν*. Nam hoc etiamsi iucunditatem aliquam et utilitatem quoque habeat, reprehendi tamen Theophrastum debere, qui id *ἀντιδιαιρεῖν ἠξίου τοῖς ἀναγκαιοτάτοις*, h. e. in ista divisione cum ceteris, quae plane necessaria sint, non iucunda solum et utilia, componere voluerit.

Parandorum bonorum praecepta nulla dantur praeter hoc unum, ut certa quadam ratione omnia *κτήματα* descripta sint, pluraque fructuosa quam infructuosa, et opera ita divisa, ne omnis res familiaris in uno periclitetur: *διῃρῆσθαι δὲ δεῖ τῶν κτημάτων ἕκαστον, καὶ πλείω τὰ κάρπιμα εἶναι τῶν ἀκάρπων, καὶ τὰς ἐργασίας οὕτω νενεμῆσθαι, ὅπως μὴ ἅμα κινδυνεύσωσιν ἅπασιν*. Sunt sane haec paullo obscurius dicta: manifestum tamen est agrorum potissimum culturam et rustica opera respici, quorum non unum aliquod genus ita tractandum, ut omnis lucri spes in eo solo sit, sed ita potius opera

describenda, ut, si unum male cesserit, hoc damnum reliquorum fructu 18 sustentari possit. Philodemi de hoc praecepto iudicium apud Goettlingium ita scriptum extat: *φιλοχρηματου δὲ τὸ παραινεῖν τῶν ὑπαρχόντων πλείω τὰ κάρπιμα τῶν ἀκάρπων, εἴ γε τὰ προσοδικὰ καὶ ἀπρόσοδα ταῦτ' ἔλεγεν·* (quod fecit haud dubie: sed quam levis haec reprehensio sit, nemo non videt.) *εἰ γὰρ τὰ χρήσιμα, καὶ ἄχρηστα κοινῶς· πάν[τα γὰρ] δεῖ χρήσιμα κελεύειν, καὶ μηδὲν ἄχρηστον.* Alterius membri, *εἰ γὰρ — κοινῶς*, hunc sensum Goettlingius esse vult: *sin vero* *χρήσιμα* *intelligit* *τὰ καρπίμα*, *inutilia sunt omnino quae dixit*: in quo verborum contextu adverbium *omnino* non potest non pro eo accipi, quod est *plane* vel *utique*; quo sensu *κοινῶς* non dicitur. Neque vero *ἄχρηστα* plurali numero recte positum videri potest, quum quod antea dictum est, *τὸ παραινεῖν*, singularem potius requirat. Equidem non dubito quin ita hic locus scribendus et interpungendus sit: *εἰ γὰρ τὰ χρήσιμα καὶ ἄχρηστα, κοινῶς πάν[τα ἔ]δει χρήσιμα κελεύειν καὶ μηδὲν ἄχρηστον*, h. e. *nam si* *τὰ κάρπιμα* *et* *τὰ ἄκαρπα* *non, ut supra sumptum est, fructuosa et infructuosa, sed simpliciter utilia et inutilia dixit (s. intellegi voluit), debebat potius hoc praecipi, ut omnia in universum utilia essent et nihil inutile.* Quod Goettlingius in interpretando *sin vero* posuit pro eo quod Philodemus dixit *εἰ γάρ*, etiamsi reprehendere nolo, minus tamen accurate sententiarum connexionem expressit, quae non adversativa sed causalis est. Nimirum alteram verborum *κάρπιμα* et *ἄκαρπα* interpretationem, quam priore loco posuit, Philodemus veriorem sibi videri significat eam ob causam, quod si altera illa, quam posteriore loco ponit, accipiatur, Theophrasti praeceptum plane absurdum sit; apparere enim non hoc praecipi debuisse, ut plura sint utilia quam inutilia, sed ut omnia utilia, nihil autem inutile sit. Ceterum quod a me positum est *πάν[τα ἔ]δει*, etiam ad spatium lacunae melius convenit, quam Goettlingii *πάν[τα γὰρ] δεῖ*: nam quum Neapolitani editores *πάν[τες] δεῖ* scripserint, trium, non quinque litterarum spatium vacuum invenisse videntur.

Reliqua Theophrasti praecepta ad custodiam bonorum et inspectionem pertinent, in quibus simul etiam aptae dispositionis mentionem facit; de recto usu autem dicere plane praetermisit. In custodia *τοῖς τε Περσικοῖς*, ait, *συμφέρει χρῆσθαι καὶ τοῖς Λακωνικοῖς.* Persica quae dicat mox ipse exponit: *Περσικὰ δὲ ἦν τὸ πάντα ἐπιτάττειν καὶ πάντ' ἐφορᾶν αὐτόν*, quod de rege Persarum Xenophon

commemorat Oecon. c. 4, 6—8. Apud eundem c. 12, 20 illud etiam relatum est, quod Theophrastus paullo infra laudat p. 9, 4, Persae cuiusdam dictum, qui interrogatus, *τί μάλιστα ἵππον πιαίνει, ὁ τοῦ δεσπότου ὀφθαλμός*, respondit: cuius plura similia apud alios extant.
19 Vid. Burmann. et Schwab. ad Phaedr. II fab. 9, 28. Gesner. ad Cat. R. R. 4, 2. *Τὰ Λακωνικὰ* autem quid sint obscurius est. Nam quod Goettlingius affert Catonis praeceptum R. R. c. 2, 7, *patrem familias vendacem, non emacem esse oportere*, itemque aliud ex Plinio H. N. XVIII, 5 s. 6, *agro, ut homini, quamvis quaestuosus sit, si tamen et sumptuosus, non multum superesse*, idque sibi ait videri vere Laconicum esse praeceptum: quamvis sit Laconicum — nolo enim nunc contra dicere — tamen nihil profecto ad custodienda bona atque inspicienda, sed ad comparanda potius et augenda pertinere fatebimur. Neque plus proficimus ex iis quae Muellerus, item a Goettlingio citatus, de Laconum oeconomia docet Dor. tom. II p. 204: patres familias agri sui proventum, h. e. fruges et fructus ab Helotibus colonis acceptos, in forum apportare ibique cum aliis rebus necessariis permutare solitos fuisse. Nam ne hoc quidem proprie ad custodiam pertinet, et mox hoc ipsum Theophrastus de Atheniensibus dicit: *ἀποδιδόμενοι ὠνοῦνται*, neque opus est in parvis oeconomiis, (quales scilicet erant fere Atheniensium), *ἡ τοῦ ταμιείου θέσις* h. e. horrei s. conditorii ad asservandos custodiendosque fructus comparati. Manifestum est enim *ἀποδιδόμενον ὠνεῖσθαι* nihil aliud significare posse, quam venditarum rerum pretio statim alias quibus opus sit coemere, id quod nihil magnopere discrepat ab eo more, quem Laconum fuisse Muellerus docuit: et hos quoque probabile est fructus suos non ipsis semper mercibus, sed saepe etiam nummis permutasse, unde post quae vellent compararent. Itaque illum quidem Laconicum morem, quem Theophrastus cum Persico componit, ab hoc, quem ipse Atticum vocat, diversum esse apparet. Atque hunc quidem parvis possessionibus aptum esse quum hoc loco significat, tum etiam paullo infra p. 9, 21 profitetur: *ἐν μὲν οὖν ταῖς μικραῖς κτήσεσιν ὁ Ἀττικὸς τρόπος τῆς διαθέσεως τῶν ἐπικαρπιῶν χρήσιμος*. Nam non aliam hoc loco *διάθεσιν* significari arbitror, quam quae supra indicata est, *ἀποδιδόμενον ὠνεῖσθαι*, ut supersederi possit magnis horreis et operosa quadam custodia et dispositione. Contra in magna et locuplete domo aliud *διαθέσεως* genus esse iubet, *διαμερισθέντων καὶ τῶν πρὸς ἐνιαυτὸν καὶ τῶν κατὰ μῆνα δαπανωμένων*, quod etiam

Xenophon praecipit Oecon. 9, 8. Item utensilia dispescenda, quae eorum quotidie et quae rarius usurpentur, et haec quidem procuratoribus (τοῖς ἐφεστῶσι) demandanda esse, ipsi autem domino identidem omnia inspicienda, ne ignoret quid supersit et quid deficiat: porro aedes et ad rerum custodiam et conservationem et ad hominum commoditatem et salubritatem aptas esse oportere, cellis et conclavibus cuique rerum hominumque generi convenientibus instructas, situque ad valetudinem salubri collocatas; quae omnia pariter a Xenophonte praecipiuntur cap. 9, 2 sqq.: denique ianitorem quoque (θυρωρόν) constituendum πρὸς τὴν 20
σωτηρίαν τῶν εἰσφερομένων καὶ ἐκφερομένων, h. e. ne fraudes committantur a familia circa res quae vel reponuntur in aedibus vel expromuntur: quae omnia praecepta ad magnas multo magis quam ad parvas oeconomias spectare et sua sponte apparet et ipse Theophrastus admonet. His deinde statim subiungit: πρὸς εὐχρηστίαν δὲ σκευῶν τὸ Λακωνικὸν (scil. χρήσιμόν ἐστι)· χρὴ γὰρ ἓν ἕκαστον ἐν τῇ αὑτοῦ χώρᾳ κεῖσθαι· οὕτω γὰρ ἂν ἕτοιμον ὂν οὐ ζητοῖτο: quibus gemina sunt quae Ischomachus uxori praecepit apud Xenophontem cap. 8, 2. 3. 20. Manifestum est autem hoc quoque ad copiosas potius et locupletes domos quam ad parvam et angustam rem familiarem pertinere, ad easdem igitur, ad quas etiam Persica administratio pertinuit, cui in superioribus adiunctam vidimus Laconicam (πρὸς δὲ φυλακὴν τοῖς τε Περσικοῖς συμφέρει χρῆσθαι καὶ τοῖς Λακωνικοῖς), oppositam vero Atticam administrationem, parvarum illam domuum, et in quibus vix opus sit ταμιείῳ et accuratiore custodia et dispositione. Et sane Athenis, Theophrasti praesertim aetate, perpaucos vixisse divites et opulentos, plerosque pauperes et in tenui re familiari, nemo dubitabit, non magis quam apud Persas ingentes fuisse multorum divitias. Sed Lacedaemonios pauperes fuisse accepimus et in universum a diligentiore quadam rei familiaris cura legibus et moribus alienos, ut mireris apud hos custodiam et dispositionem rerum magnis copiis accommodatam, quae tanquam notum et illustre exemplum ad imitandum proponi, et cum Persica administratione coniungi potuerit. Huius rei explicandae duas vias esse video: alteram, ut dicamus non privatarum domuum administrationem a Theophrasto respici, sed publicam, quippe quum, ut Schneideri verbis utar, praef. ad Anonymi Oecon. p. XVI, „quaecunque ad civium omnium convictum publicum erant necessaria, ad annuum usum et diurnum promenda, servarentur reposita in horreis et —thecis magnis, quorum custodia erat penes servos, cura et inspe-

ctione dominis relicta"; atque hoc esse illud Laconicum, quod imitandum commendetur: alteram autem viam hanc, ut reputemus antiquos Spartanorum mores ac paupertatem, cum aequabili fere omnium possessionum modo, dudum Theophrasti aetate exolevisse. Quem enim non multis post huius mortem annis statum civitatis fuisse legimus, ut universus Spartanorum numerus non esset supra septingentos, ex quibus centum fere, qui agros possiderent, huius initia dubitari non potest quin longe priora fuerint, et Aristoteles iam sua aetate cives Spartanos haud amplius mille numerat, summamque inter hos bonorum inaequalitatem fuisse testatur. Ponamus itaque horum ducentos, qui agros haberent: magna in his latifundia fuisse necesse est, quum ad ducentos pervenissent, quae olim novem millibus, aut, si hunc numerum non
21 ante occupatam Messeniam factum esse statuimus [12]), quattuor certe millibus et quingentis suffecerant. In tantis igitur copiis diligenti custodia et accurata dispositione opus fuisse nemo mirabitur, et credibile est hac in re Spartanos prae ceteris excelluisse, translata nunc in privatorum oeconomiam ea ratione, quam olim in publica tenuerunt.

Percensuimus quaecunque in hoc libello de administratione domestica praecipiuntur: in quibus quamvis multa sint plane Aristotelia, omnis tamen ista scriptiuncula, sive rerum tractatarum ambitum, sive ipsam tractandi rationem, sive formam et compositionem totius opusculi intuemur, talis nobis esse videtur, qualem ab ipso Aristotele scriptam esse vix credibile sit. Primum enim consentaneum est Aristotelem in oeconomica tradenda eundem doctrinae ambitum complexurum fuisse, qui ab ipso Polit. lib. I cap. 2 descriptus est his verbis: *ἐπεὶ δ'ἐν τοῖς ἐλαχίστοις πρῶτον ἕκαστον ζητητέον, πρῶτα δὲ καὶ ἐλάχιστα μέρη οἰκίας δεσπότης καὶ δοῦλος, καὶ πόσις καὶ ἄλοχος, καὶ πατὴρ καὶ τέκνα, περὶ τριῶν ἂν τούτων σκεπτέον εἴη, τί ἕκαστον καὶ ποῖον δεῖ εἶναι. Ταῦτα δ'ἐστὶ δεσποτικὴ καὶ γαμική (ἀνώνυμον γὰρ ἡ γυναικὸς καὶ ἀνδρὸς σύζευξις), καὶ τρίτον ἡ τεκνοποιητική· καὶ αὕτη γὰρ οὐκ ὠνόμασται ἰδίῳ ὀνόματι.* Tres hic poni videmus oeconomicae partes, de servis, quae *δεσποτική*, de coniugio, quae *γαμική*, de liberis, quae *τεκνοποιητική*, vel aptiore vocabulo *πατρικὴ* dicitur cap. 5 p. 22, 17. His deinceps quarta adiungitur, *ἡ κτητική*. Nam quum multis et variis vitae instrumentis opus sit, quae bona, *κτήματα*, vocantur: de his quoque

12) Vid. antiquit. i. p. Gr. p. 116 sq.

vel comparandis vel administrandis et utendis in oeconomica praecipi
necesse est. Ex his autem quattuor partibus noster oeconomicus pri-
mam quidem et secundam attigit, nonnulla etiam ad quartam pertinen-
tia praecepit; tertiam vero, in qua de liberis eorumque tractatione
agendum erat, plane silentio praetermisit: quam quo minus ipsum
Aristotelem praetermissurum fuisse credamus, vel illa vetant quae Po-
lit. I, 5 p. 23, 8 profitetur: *φανερὸν τοίνυν ὅτι πλείων ἡ σπουδὴ
τῆς οἰκονομίας περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἢ περὶ τὴν τῶν ἀψύχων
κτῆσιν, καὶ περὶ τὴν ἀρετὴν τούτων ἢ περὶ τῆς κτήσεως, ὃν
καλοῦμεν πλοῦτον, καὶ τῶν ἐλευθέρων μᾶλλον ἢ δούλων.* Neque
suspicari licet hanc partem aliquo casu interceptam esse: nam ubi
verus erat eius tractandae locus, post praecepta coniugalia, nullum est
in codicibus lacunae vestigium: neque Philodemum quidquam de libe-
rorum tractatione in hoc libello legisse ex eius silentio manifestum
est. Quodsi quis forte opponat praetermissam hanc partem esse eam
ob causam, quod de liberorum educatione satis iam in Politicis dictum
esset: alia haud dubie est civilis, alia domesticae educationis ratio, ne-
que propterea qui alteram in Politicis tractaverat, alteram in oecono- 22
mica tradenda praetermittere debuit. — Iam vero in iis ipsis rebus,
quae noster oeconomicus complexus est, non modo summam ubique
exilitatem et plane mirificam brevitatem, sed magnam quoque tracta-
tionis inaequalitatem animadvertimus. Nam ubi de viri et mulieris con-
iunctione loquitur, etiam in causas huius coniunctionis sibi inquiren-
dum putavit, easque positas esse ostendit partim in communi omnium
animantium natura, qua impellantur ad sui similium procreationem,
partim in propria hominum indole, quae talis sit in utroque sexu, ut
alter alterius auxilio ad bene vivendum indigeat, sintque ad alia vitae
officia viri, ad alia mulieres natura sua aptiores: et ad subolem quo-
que procreandam homines non eo solum instinctu moveri, quo cetera
animalia, ut naturae serviant generis propagatione, sed etiam mutui
auxilii et utilitatis e liberis percipiendae causa. Contra ubi ad servo-
rum tractationem accedit, nihil de servitutis natura et origine, iustane
an iniusta, et quanam utrumque conditione, necessaria an supervaca-
nea videri debeat, exponit, sed uno verbo servos *κτημάτων πρῶτον
καὶ ἀναγκαιότατον* ait, quod ita simpliciter et absque demonstratione
positum non immerito Philodemus reprehendit. Ac si quis hanc quo-
que disputationem propterea omissam esse dicat, quod in Politicis 1,
2 p. 7—12 accurate pertractata fuerit: etiam illa, quae de viri et mu-

lieris coniunctione legimus, iam alibi tractata erant, et repetuntur tamen nihilo minus in oeconomico, scilicet quia ad rem pertinere visa sunt, quemadmodum non minus certe ad rem pertinuit, ubi de servorum tractatione praecipiendum erat, servitutem ipsam eiusque vim et naturam explicare: quamobrem qui de altero diligenter exposuit, alterum ne verbo quidem tetigit, non poterit non inaequabili quodam et inconstanti docendi genere usus esse videri. — Brevitas autem quum ubivis summa, tum in ea potissimum parte, quae de quattuor oeconomici circa bona virtutibus agit, tanta est, ut pleraque praecepta perobscura, omnis autem hic locus prorsus mancus atque imperfectus dici debeat, praesertim si quis eum comparet cum illis, quae in Politicis lib. 1 cap. 3. 4 multo copiosius et accuratius disseruntur. Nihil enim in hoc libello de κτητικῆς ambitu et a quaestuaria (χρηματιστικῇ) discrimine, quam multi temere oeconomicae partem, et praecipuam quidem, fecisse in Politicis dicuntur: nihil de variis bonorum generibus, praeter ea quae cap. 2 p. 4, 15—5, 2 quasi in transcursu attinguntur, quum multus de his sit Aristoteles in Politicis: nihil denique de recto bonorum usu, quum tamen Aristoteli τὸ χρήσασθαι multo magis ad oeconomiam pertinere visum sit quam τὸ πορίσασθαι, Polit. I, 3 p. 12, 28. Nolo alia enumerare in ceteris partibus, de quibus quum in oeconomica dicendum fuisse et res ipsa et eorum quae in Politicis delibantur
23 tur comparatio doceat, nulla tamen in nostro libello ne verbo quidem tenus mentio fit. Nam vel illa, quae commemoravi, eiusmodi esse arbitror, quae si quis omnia reputaverit, omnemque libelli formam et compositionem consideraverit, facile iis accedat, qui ab Aristotele hunc abiudicandum esse censuerunt. Atque ego quidem, quum primum hunc oeconomicum perlegerem, in eam statim coniecturam incidi, ut discipuli alicuius scriptiunculam mihi legere viderer, qui quae magistrum docentem audiverat pro captu suo summatim in chartam coniecisset, aliis breviter significatis, aliis praetermissis, aliis paullo accuratius repetitis, prout quidque aut percepisset aut meminisset. Et nunc etiam, libello identidem relecto, aut huiusmodi scriptiunculam scholasticam esse credo, aut, si a magistro scriptam, certe nihil aliud quam brevem quendam et subitarium ὑπομνηματισμόν, praecipua rerum capita leviter adumbrantem, de quibus vel in schola vel iusta scriptione accuratius disserendum esset; quales ὑπομνηματισμοὺς quum ab Aristotele tum ab aliis relictos esse constat. Cf. A. Stahr, Aristotelia II p. 243. Utrumcunque autem est, ne ita quidem Aristotelis, sed alterutro

modo Theophrasti hunc libellum esse credo propter Philodemi testimonium, cui maior haud dubie fides haberi debet, quam veteribus illis nescio quibus Aristoteliorum operum collectoribus, iisdem qui etiam alterum istum oeconomicum Aristoteli tribuerunt, quem hodie omnes subditicium esse consentiunt. Quamquam testimonium illud Goettlingius nobis eripere conatur, locumque admodum in papyro mancum et corruptum, pessime autem a Neapolitanis editoribus suppletum, in eam sententiam interpretatur, ut Philodemus dissentiri quidem ab aliis de auctore libri, et a plerisque eum Theophrasto vindicari, sibi tamen ipsi contra videri dicat. Verba Philodemi cum editorum supplementis haec sunt: [Δ]ῆλον δὴ διότι καὶ πρὸς [τὰ πλεῖσ]τα τῶν Θεοφράστου [διαλεγό]μεθα, ταῖς δυνάμε[σιν] ἐκεῖθεν κεκεφαλαι[ω]μέ[νοι, μ]ᾶλλον δὲ καὶ τὰ τῶν ἄλ[λων]· ἅπαντες γὰρ ὡς ὑπὲρ [τούτου] μετηλλεύκασιν, ὁπότε [καὶ] Θεόφραστος ἀποψομέ[νοις αὐτ]οῖς διαλλάττει· quorum Goettlingius praef. p. XIII hanc interpretationem proponit: *Apertum est cur disputandum nobis sit etiam adversus Theophrasti placita, secundum artes philosophicas ad res primarias ea redigentibus, vel potius non Theophrasti sed aliorum. Omnes enim de hoc libro quasi is esset Theophrasti disputarunt, etiam in iis locis, ubi facile intelligere poterant, si comparare res voluissent, Theophrastum ipsum dissentire cum doctrina huius libri.* Deinde addit: „Vides statim ipsum Philodemum dubitare de auctore libri, quem dicit plerosque pro Theophrasti fetu habere, quum appareat longe diversum abire Theophrastum a sententiis illius.“ Invitus facio ut a viro doctissimo et veri studiosissimo dissentiam; sed istam tamen loci restitutionem atque interpretationem non possum non prorsus improbabilem dicere.
Nolo nunc quaerere, qua ratione permotus *διότι* maluerit *cur* conver- 24
tere, quam pro *ὅτι* accipere, qui usus huius particulae et frequentissimus est apud huius aetatis scriptores et huic loco aptissimus [13]); neque cur *διαλεγόμεθα* potius scripserit, quam id quod in promptu erat, et nunquam non de huiusmodi dissensione usurpari solet, *διαφερόμεθα*; sed *ταῖς δυνάμεσιν* pro iure convertat „*secundum artes philosophicas*“, et quasnam has artes esse credat — nisi forte regulas,

13) Fortasse hoc ipsum *διότι* plane non a Philodemo scriptum est, sed locus ita restituendus: *δῆλον δ' ἤδη ὅτι*. — Nam *δ' ἤδη* certe paullo aptius videtur quam *δή*. Sed hoc quum non magnopere ad rem nostram pertineat, non opus est accuratius nunc a me demonstrari.

quibus in referenda summatim sententia alterius utendum sit —, et qua ratione perfectae actionis participium a Philodemo positum credat, si is de relatione nondum a se facta, sed nunc ipsum facienda loqueretur, quum linguae lex aut infectae actionis participium, *κεφαλαιούμενοι*, aut etiam aoristi, *κεφαλαιωσάμενοι* h. e. *ἐὰν κεφαλαιωσώμεθα*, posceret, — qua ratione denique medium genus verbi pro activo usurpatum defendi et explicari possit, plane non intelligo. Neque illud recte fecit, quod *τὰ τῶν ἄλλων* interpretatur *aliorum* placita, quum significentur placita *ceterorum*: aut quod *τῶν ἄλλων* dici potuisse credit, si Philodemus illa placita *alius cuiuspiam* quam Theophrasti dicere voluit, quum dicendum haud dubie fuisset *ἄλλου τινός*: prorsus autem absonum, quod *μεταλλεύειν ὑπέρ τινος* eos dici potuisse opinatur, qui aliquem controversi operis auctorem esse contendant, quum *μεταλλεύειν*, si translate usurpatur, nihil significare possit nisi *abdita scrutari et pervestigare,* et hoc ipso sensu ab eo, quo Philodemus utitur, dicendi genere alienum sit: postremo omnium maxime mirum, quod *ὁπότε καί* non *quandoquidem etiam* e constanti usu loquendi, sed i. q. *καὶ ὁπότε*, hoc ipsum autem i. q. *καὶ ἐν* (*τούτοις, ἐν*) *οἷς* significare voluit, et *ἀποψομένοις* interpretatus est *si comparare res voluissent*, quum neque *ἀφορᾶν* sit *comparare,* (ac ne *inspicere* quidem et *diligenter contemplari*, si quis hoc fortasse pro illo altero maluerit), neque participium futuri dici possit de ea actione, quam quis, quum debuisset facere, praetermisisse arguitur. Itaque falsam esse istam interpretationem, et nequaquam ita demonstrari illud posse, quod Goettlingius voluit, manifestum est. Nobis vero, dum probabilem loci corruptissimi restitutionem et intellectum quaerimus, illud maximopere dolendum est, quod Neapolitanam editionem oculis usurpare non licuit. Ita enim neque de lacunarum spatiis, neque de iis verbis, quae extra lacunas sunt, satis compertum habemus, indubiaene omnia et perspicuae lectionis, an, quod veri similius est, nonnulla eorum, litteris in adusto papyro plus minus evanidis et ad cognoscendum difficilibus, ex coniectura potius editorum quam e certa lectione posita sint. Interim videtur nobis Philodemi oratio in hunc fere modum restitui posse: [δ]ῆλον δ' ἤδη ὅτι (aut etiam *δῆλον δὴ διότι*) *καὶ πρὸς* [τὰ πλεῖσ]*τα τῶν Θεοφράστου* [διαφερό]*μεθα, ταῖς δυνάμε*[σιν] *ἐκεῖθεν κεκεφαλαι*[ω]*μέ*[να, μ]*ᾶλλον δὲ καὶ τὰ τῶν ἄλ*[λων]· *ἅπαντες γὰρ ὥσπερ* [οὐδὲν] *μετηλλ*[άχ]*ασιν, ὁπότε καὶ Θεόφραστος ἀπ'* [αὐτοῦ]*ὀ*[ν *ὀλίγ*]*οις διαλλάττει.* h. e. *apparet autem nos etiam a plerisque Theo-*

phrasti placitis dissentire, quae, quod ad ipsas sententias attinet, summatim inde (h. e. e Xenophontis oeconomico) *repetita sunt, ac magis etiam a ceterorum* (sc. oeconomicae scriptorum). *Omnes enim quasi nihil immutarunt, quandoquidem etiam Theophrastus ab eo* (h. e. a Xenophonte) *in paucis discrepat. Ταῖς δυνάμεσιν*, si quidem haec lectio certa est, nihil aliud significare poterit, quam quod a me expressum est. Non absimilis vocabuli potestas est apud Sextum Empiricum adv. Mathem. VII, 16, ubi Plato dicitur eorum, qui philosophiam in physicam, ethicam et logicam diviserunt, *δυνάμει ἀρχηγός*, quum *ῥητότατα* Xenocrates, Peripatetici et Stoici hanc divisionem proposuerint. Scilicet quod Plato praeiverat, si quis rem ipsam ac sententiam spectet, id illi disertius verbis eloquuti sunt. Item apud Eusebium Praep. euang. XIV, 18, *Ἀρίστιππος οὐδὲν ἐν τῷ φανερῷ περὶ τέλους διελέξατο, δυνάμει δὲ τῆς εὐδαιμονίας τὴν ὑπόστασιν ἔλεγεν ἐν ἡδοναῖς.* Aristippus quum nihil de fine bonorum apertis verbis doceret, tamen, si quis vim et sententiam eorum, quae docuit, consideret, beatam vitam voluptatibus constare dixit. — *Ἐκεῖθεν* apud Philodemum ad Xenophontis oeconomicum pertinere manifestum est: de hoc enim in superiore periodo dixerat: *οὐδὲν ἔτι δεῖ προσδιατρίβειν τοῖς Ξενοφῶντος οἰκονομικοῖς.* Quam vere autem Theophrasti pleraque, si quis *τὰς δυνάμεις* spectet, e Xenophontis oeconomico summatim translata (*κεκεφαλαιωμένα*) dicantur, vel ex iis quae passim supra a nobis commemorata sunt satis apparet[14]). Idemque etiam a ceteris oeconomicae scriptoribus factum esse non improbabile est: quamobrem hi dici potuerunt *quasi nihil* immutasse. Quod *ὥσπερ* posuimus pro *ὡς ὑπέρ*, violentiam certe mutationis accusari non posse confidimus: et *ὥσπερ οὐδέν*, licet exempla plane gemina, quibus haec ipsa utriusque vocis consociatio probetur, non in promptu sint, potuisse tamen dici nemo facile negabit, qui non raro *ὥσπερ* pro *quasi* vel *propemodum* usurpari meminerit. Cf. Heindorf. ad Plat. Cratyl. § 3. 26
Neque *μετηλλάχασιν* pro *μετηλλεύκασιν* repositum offendere quemquam poterit, quum nihil sit in codicibus litterarum *α* et *ευ*, *χ* et *κ*

---

14) Maximam libelli huius partem e Xenophonte ductam esse animadvertit etiam C. H. Rau, *Ansichten der Volkswirthschaft* (Lips. 1821.) p. 7, ubi hanc de eo sententiam dicit: *Man könnte dies Buch für einen Auszug aus Xenophon, mit Stellen aus der Aristotelischen Politik* verbrämt, *halten, wozu bloss im sechsten Kapitel etwas Eigenthümliches ohne besonderen Werth gekommen ist.*

permutatione frequentius. Vid. Bast. comment. palaeogr. p. 765 et Schaef. ind. ad Gregor. p. 1042. *Ἀποψομένοις* tam manifesto falsum est, ut etiam audaciori medicinae locus concedendus sit: quamquam omnis mea audacia in eo consistit, ut ab editoribus Neapolitanis evanidas quinque litteras pronominis *αὐτοῦ* pro quattuor hisce *οψομ* falso habitas esse credam. Apte denique nectitur oratio per coniunctionem *ὁπότε*, *quandoquidem*. Nam quod ab ipso Theophrasto factum erat, id ab aliis scriptoribus Theophrasto inferioribus factum esse minus profecto mirandum fuit.

Hactenus de Philodemi testimonio: nunc reliquas Goettlingii rationes examinabimus, quibus confisus Aristoteli potius quam Theophrasto hunc libellum tribuendum esse contendit. Primum enim quae in hoc libello de bonis matrimonii et liberorum procreationis proponuntur p. 5, 17 sqq.: *καὶ ἡ τῶν τέκνων κτῆσις οὐ λειτουργίας ἕνεκεν τῇ φύσει μόνον οὖσα τυγχάνει, ἀλλὰ καὶ ὠφελείας. ἃ μὲν γὰρ ἂν δυνάμενοι εἰς ἀδυνάτους πονήσωσι, πάλιν κομίζονται παρὰ δυναμένων, ἀδυνατοῦντες ἐν τῷ γήρᾳ· ἅμα δὲ καὶ ἡ φύσις ἀναπληροῖ ταύτῃ τῇ περιόδῳ τὸ ἀεὶ εἶναι, ἐπεὶ κατ' ἀριθμὸν οὐ δύναται, ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος.*, haec prorsus pugnare ait cum iis quae Theophrastum in libro de coniugio scripsisse Hieronymus refert adv. Iovinian. I, 47 p. 315 Mass.: *porro liberorum causa uxorem ducere, ut vel nomen nostrum non intereat, vel habeamus senectutis praesidia et certis utamur heredibus, stolidissimum est. Quid enim ad nos pertinet recedentes e mundo, si nomine nostro alius nominetur: quum et filius non statim patris vocabulum referat, et innumerabiles sint, qui eodem appellentur nomine? Aut quae senectutis auxilia sunt, enutrire domi qui aut prior te forte moriatur, aut perversissimis sit moribus? aut certe quum ad maturam aetatem venerit, tarde ei videaris mori?* Etiam alia eodem libro a Theophrasto disputata esse de matrimonio, quae prorsus abhorreant a doctrina Aristotelis, qui sapienti et amore frui et liberis operam dare et matrimonium inire non permiserit modo sed suaserit etiam: quae omnia secus Theophrastum; cuius rei testem citat Diog. Laert. V, 51. — Atqui hic quidem testis nullus est: nihil enim neque hoc loco neque in omni illa vita Theophrasti relatum legimus, ex quo quid hic de matrimonio statuerit cognoscatur: nisi forte ex eius testamento, cuius ibi exemplum a Diogene affertur, Goettlingius cum nec liberos reliquisse et fortasse etiam coelibem vixisse collegit. Hoc autem quam leve sit non opus est de-

monstrare. Sed ne ex iis quidem, quae ab Hieronymo relata sunt,
veram Theophrasti sententiam satis tuto perspici posse arbitror. Po-
suit enim haec Hieronymus in libro adversus Jovinianum, virum egre- 27
gie cordatum et vanae superstitionis adversarium, qui quum alios per-
versae cuiusdam religiositatis errores, tum illud praecipue impugnave-
rat, quod multi opinabantur, gratiorem Deo et pietati convenientiorem
coelibatum esse quam matrimonium. Adversus hunc Hieronymus ar-
gumenta undecunque corradens etiam illum protulit Theophrasti locum
ex aureolo, ut ait, libro de nuptiis, in quo quaeratur, an vir sapiens du-
cat uxorem. Scilicet dubitari non potest, factum a Theophrasto esse id
quod consentaneum erat in tali quaestione, ut et quae pro matrimonio
et quae contra disputari possent, omnia congereret: neque ex illis,
quae Hieronymus, consilio suo serviens, ex altera huius disputationis
parte excerpsit, quae contra matrimonium scripta erat, consequitur,
non etiam in diversam sententiam, hoc est pro matrimonio, multa a
Theophrasto disputata fuisse, quibus illa aut confutarentur aut circum-
scriberentur. Quid? quod illa ipsa, quae excerpsit Hieronymus, non de
matrimonio in universum, sed de matrimonio sapientis dicta erant,
h. e. eius, qui philosophiae et litteris studeret. His igitur studiis
Theophrastus matrimonium officere iudicavit: non posse simul libris
et uxori operam dari: multos esse magnosque in uxorem et liberos
sumptus faciendos, plurimas quotidie molestias exhauriendas, quae ae-
quitatem animi perturbarent et a litteris avocarent: denique plura om-
nino esse, quae dissuaderent sapientibus matrimonium liberorumque
procreationem, quam quae commendarent, et ex iis ipsis, quae com-
mendationis causa afferrentur, plurima in contrariam potius partem
converti posse. Sed quid, quaeso, pertinent haec ad maiorem partem
hominum? qui istius, quam Theophrastus dixit, sapientiae parum cu-
riosi, naturae potius vocem sensumque communem sequuntur, neque
otiosa vita in umbra et inter libros frui, sed omni viri boni ac civis of-
ficio naviter fungi volunt. Nam hi sunt, opinor, quibus oeconomiae
praecepta dari convenit. An credemus ipsum Hieronymum, quamvis
sanctiorem coelibatum matrimonio crederet, si forte ad oeconomicam
docendam accessisset, non fuisse tamen matrimonium commendatu-
rum, ut et naturae conveniens et ad rem domesticam recte admini-
strandam plane necessarium? Ita ergo etiam Theophrastus matrimo-
nium, etiamsi sapienti suo dissuaserit, oeconomo certe non potuit non
commendare. Et in domestica administratione illum pariter atque Xe-

nophontem et Aristotelem praecipuas partes uxori assignasse vel ex eo colligi potest, quod Stobaeus tit. 85, 7 tom. III p. 175 eum dixisse refert, *οὐ χρὴ τὴν γυναῖκα δεινὴν ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἀλλ' ἐν τοῖς οἰκονομικοῖς εἶναι.*

Firmissimum porro causae suae praesidium Goettlingius inde repetit, quod pleraque in hoc oeconomico libello cum Aristotelis placitis adeo conspirent, ut non possint non ad hunc ipsum auctorem referri,
28 et uno etiam loco, qui est cap. 3 in., Aristotelis dictum, Polit. 1, 1 p. 2, 14, citari videatur his verbis: *ὑπόκειται γὰρ ἡμῖν ἐν ἄλλοις.* — Sed satis constat Theophrastum, sicut alios Aristotelis auditores, in iis, quae de iisdem cum magistro argumentis disseruerunt, huius vestigia premere solitos, tantamque multorum ex his cum Aristotele similitudinem fuisse, ut non modo ad illustrandos obscuros, sed etiam ad emendandos corruptos Aristoteliorum librorum locos horum imitatorum scripta adhiberi potuerint. Vid. Brandis in Mus. Rhen. 1 p. 283 et Stahr. Aristotel. II. p. 80—84. Id igitur a Theophrasto etiam in Politicis factum esse, quum per se credibile sit, tum vel ex eo colligas, quod Dionysius Halicarn. A. R. V, 73 *aesymnetas* a Theophrasto *αἱρετοὺς τυράννους* dictos esse refert, plane ut ab Aristotele Polit. III, 9 p. 101, 21 horum principatus *αἱρετὴ τυραννίς* vocatur: ex quo ipse Goettlingius praef. ad Oecon. p. XVI Theophrasti Politica nihil nisi Aristoteliorum epitomam fuisse paullo fortasse calidius coniecit; alii autem hos ipsos quos habemus Aristotelis Politicorum libros non ab hoc sed a Theophrasto scriptos esse opinati sunt. Itaque nemo mirabitur etiam illam de naturali ad similium procreationem instinctu sententiam — quae ne propria quidem Aristotelis fuit — in aliquo Theophrasti libro, sive Politico sive alio, propositam fuisse, eoque pertinere illud *ὑπόκειται ἡμῖν*, sive hoc ipse Theophrastus, sive ex eius scholis aliquis discipulus scripsisse statuitur. Neque magis mira videri potest ceterorum in oeconomico nostro placitorum cum Aristoteliis convenientia. Quod autem Goettlingius, ut aliquid tamen iis quoque concedatur, qui olim, quemadmodum ipse Philodemum dicentem fecit, libellum nostrum Theophrasto vindicare studuerunt, epitomam hanc esse vult ex uberiore Aristotelis libro a Theophrasto confectam: hoc mihi quidem, universam eius indolem et conformationem intuenti, longe minus veri simile videtur, quam id quod supra posui, aut discipuli scriptionem hanc esse e scholis Theophrasti summatim et minus accurate repetitis, aut, si ipsius Theophrasti, nihil nisi subitarium com-

mentariolum iustae rerum tractationi quasi praeludentem. Nam epitomas vere Goettlingius p. XV eo maxime consilio confici solitas esse dicit, ut aut discentibus facilior ad ipsa maiora opera aditus pararetur, aut qui haec legere non possent, aliqua saltem praecipuarum rerum cognitione instruerentur, cui consilio libellus tam mancus, tam obscurus, tam tumultuarie scriptus inservire nullo modo potuit. Ut autem inter Aristotelis opera hic libellus reciperetur, factum haud dubie propter magnam cum Aristotelis placitis convenientiam: eaque ipsa causa, meo iudicio, etiam maiorem Philodemi testimonio auctoritatem conciliat, qui sane tam Aristotelium libellum Aristoteli tribuere non dubitasset, nisi eum ad Theophrastum potius pertinere compertum habuisset.

Reliquum est, ut, quemadmodum pollicitus sum, etiam de ipsius 29
Philodemi praeceptis oeconomicis pauca delibem. Is igitur primum p. 49, 13 de ambitu huius disciplinae non convenire sibi cum Aristotele et Theophrasto ostendit: neque enim hoc sibi propositum habere, ut doceat, qua ratione domestica vita instituenda sit, ut bene in domo vivi possit, sed quomodo agendum sit circa bonorum comparationem et conservationem: eamque esse veram ac propriam oeconomiae notionem. *Διαλεξόμεθα τοίνυν*, inquit, *οὐχ ὡς ἐν οἴκῳ καλῶς ἔστιν βιοῦν, ἀλλ᾽ ὡς ἵστασθαι δεῖ περὶ χρημάτων κτήσεως τε καὶ φυλακῆς, περὶ ἃ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸν οἰκονομικὸν ἰδίως νοεῖσθαι συμβέβηκεν*: quemadmodum etiam in superioribus, p. 41, 6, oeconomiae opus hoc esse dixit, *τὸ πορίζειν πολλὰ χρήματα καὶ φυλάττειν, πῶς* (scr. *ὅπως*) *διαμενεῖ τὰ πορισθέντα καὶ προϋπάρχοντα.* Neque aliter vulgo ab hominibus oeconomiae notionem acceptam esse vel ex eo patet, quod ipse Aristoteles, ubi ex vulgari consuetudine, non e sua sententia loquitur, Ethic. Nicom. 1, 1 *τέλος οἰκονομίας πλοῦτον* dicit, et Polit. I, 2 p. 5, 27 oeconomiam nonnullis eandem quam *χρηματιστικήν* videri profitetur. Et Xenophontem quoque, si quis eius librum accuratius examinaverit, non abhorrere ab vulgari usu animadvertet. Quamquam enim initio cap. 1, 2 boni oeconomi hoc esse dicit, *εὖ οἰκεῖν τὸν ἑαυτοῦ οἶκον*, quod sane latius patet, mox tamen §. 8 *οἶκον* idem quod *κτῆσιν* esse statuit; et quaecunque deinceps de oeconomi officiis praecipiuntur, in ea tantum parte versantur, quam *κτητικήν* Aristoteles dixit, et ad bona vel comparanda, vel tuenda, conservanda, disponenda pertinent. Ampliorem autem oeconomiae ambitum et honestius officium Plato assignavit. Artem enim esse voluit domus

ac familiae recte regendae, neque quidquam esse inter *οἰκονομικὸν* et *βασιλικὸν* aut *πολιτικὸν* discriminis, nisi quod in maiore quodam hominum ac rerum orbe horum quam illius administratio versetur. Vid. Polit. p. 259 A. B. Amat. p. 138 C. Hinc etiam Legg. III. p. 694 C. Cyrus propterea, quod liberorum suorum educationem neglexerit eosque mulieribus permiserit, *oeconomiam* parum curasse dicitur, *οἰκονομίᾳ οὐδὲν τὸν νοῦν προσεσχηκέναι*: ex quo apparet, Platoni non minus quam Aristoteli ad oeconomiam pertinere visum esse id omne genus officiorum, quod ab hoc *τεκνοποιητικῆς* s. *πατρικῆς* nomine comprehenditur, Polit. 1, 2 p. 5, 25 et c. 5 p. 22, 17. Itaque de ambitu quidem oeconomiae hi inter se consentiunt, licet de discrimine eius et politicae non immerito dissentiat a Platone Aristoteles. Cf. supr. p. 7. Neque posteriores ex Academia et Lyceo philosophos, si quid de oeconomica disseruerunt, alios disciplinae terminos fecisse consentaneum est; quamquam de horum nullo, praeterquam de Theophrasto, aliquid ad notitiam nostram perduravit: et recentiores quoque illos, qui se Pythagoreos haberi voluerunt, eundem oeconomicae ambitum tenuisse fragmenta a Stobaeo tit. 85 servata demonstrant. Aliter autem statuerunt non solum Epicurei, quorum sententiam modo e Philodemo cognovimus, sed etiam Stoici (vid. Stobae. Eclog. II, 7 part. II p. 188 Heer.), qui quum oeconomicam definirent *θεωρητικὴν ἕξιν καὶ πρακτικὴν τῶν οἴκῳ συμφερόντων*, *οἶκον* tamen non alio sensu accepisse videntur, quam quo a Xenophonte accipitur, ut sit i. q. *κτῆσις*: nam *οἰκονομίαν* dixerunt esse *διάταξιν περὶ ἀναλωμάτων καὶ ἔργων, καὶ κτήσεως ἐπιμέλειαν καὶ τῶν κατ' ἀγρὸν ἐργαζομένων* [15]): quippe hunc unum quaestum, qui ex agri cultura percipitur, praeter ceteros probandum rati, quemadmodum fere etiam a Xenophonte et Aristotele factum est. Et sicut Aristoteles a *κτητικῇ*, quae est quarta oeconomiae pars, constatque in quaestu laudabili et necessario, seiungit eorum quaestum, qui nihil nisi pecuniam quovis modo et supra neces-

15) Hoc loco aliquis uti possit ad excusandum hodiernum nominis abusum, quum oeconomia dicitur quasi proprie de rei rusticae tractatione, quod merito Baumstarckius noster improbat in libro egregio, *Kameralistische Encyclopaedie* (Heidelb. 1835.), p. 58. Idem vir doctissimus et, quod equidem longe pluris facio, integerrimus eam quam Plato et Aristoteles dixerunt oeconomiam, h. e. universam administrationem domesticam, ab hac, quam ceteri dicunt, rei familiaris et bonorum administratione aptissimis nominibus distinguit, alteram *Haushaltung* appellans, alteram *Wirthschaft*.

sitatem coacervare student, quales sunt mercatores aliique id genus homines, quorum ars *χρηματιστική* est, nihilque ad oeconomiam pertinet: eodem modo etiam Stoici hanc *χρηματιστικὴν* ab oeconomia seiunxerunt, dixeruntque *ἐμπειρίαν περιποιήσεως χρημάτων ἀφειδῶς, καὶ ἕξιν ὁμολογουμένως ἀναστρέφεσθαι ποιοῦσαν ἐν συναγωγῇ χρημάτων, καὶ τηρήσει καὶ ἀναλώσει πρὸς εὐπορίαν.* Epicurei quoque, licet divitiarum studium haudquaquam a sapiente alienum iudicarent, neque possessionis modum sola necessitate finirent, certa tamen quaestus genera non minus quam ceteri improbarunt, et Philodemus tria tantum sapiente digna esse pronuntiat, de quibus mox dicendum erit. Sed de divitiarum studio et hinc definiendo oeconomicae doctrinae consilio Philodemi locus pravo editorum supplemento in alienam sententiam detortus est, p. 49, 20: *φιλοσόφῳ δ' ἐστὶ πλούτου μ[ικρ]όν, ὃ παρεδώκαμεν [εὐκαίρ]ως τοῖς καθηγε[μόσιν] ἐν τοῖς περὶ π[λού]του [λόγ]οις· ὥστε τὴν οἰκο[νομία]ν τῆς τε τούτου κτήσεως καὶ τῆς τούτου φυλακῆς παραδίδοσθαι.* Prima verba si forte hoc significare editores crediderunt, sapienti parvas opes sufficere, et linguae vim intulerunt, et mentem Philodemi se non assequutos esse ostendunt, cuius proxima omnis disputatio in eo occupatur, ut divitias optabiles esse doceat. Sin vero eam sententiam esse voluerunt, quam quidem lingua solam admittit, ut philosopho exiguae opes esse dicantur, hanc res ipsa falsam esse demonstrat: nam non paucos philosophos perdivites omni tempore fuisse quis nescit? Scribendum est: 31
φιλοσόφῳ δ' ἐστὶ πλούτου μ[εʌητέ]ον: atque ita demum etiam illud consectarium, *ὥστε τὴν οἰκο[νομία]ν κτλ.*, recte adiunctum esse apparet. Intermedia vero enuntiatio in hunc modum restituenda videtur: *ὃ παρεδώκαμεν [ἀκολούθ]ως τοῖς καθηγε[μόσιν] ἐν τοῖς περὶ πλούτου λόγοις: quod proposuimus consentanee cum magistris in iis quae de divitiis disputarunt,* aut etiam *disputavimus.* Nam hoc quidem non satis discerni potest, utrum suam de divitiis disputationem significet, an aliorum, ex veteribus sectae suae principibus, quos *καθηγεμόνας* dicit, velut Metrodori, cuius librum *περὶ πλούτου* et Diogenes L. commemorat X, 24 tom. II p. 461, et mox ipse Philodemus citat. vers. 24. Quodsi hoc sumimus, quod sane probabilius est, illud *ὃ παρεδώκαμεν* pertinere dicemus ad superiorem aliquem locum huius ipsius operis de virtutibus et vitiis. Neapolitanum supplementum *εὐκαίρως* pro *ἀκολούθως* non est verendum ne quis praeferre velit: neque quod Goettlingius scripsit, *ὃ παρεδώκαμεν [πάντα καθ]ὼς τοῖς καθηγε[μόσι δο-*

κεῖ, quidquam probabilitatis habet, quum nec tantum sit lacunae spatium inter *καθηγε* — et *ἐν τοῖς περὶ πλούτου*, ut verbum *δοκεῖ* excidisse videri possit, et mirifica prorsus ratione illud *πάντα* positum, quum praecesserit *ὃ παρεδώκαμεν*, non *ἃ παρεδώκαμεν*. — Metrodorum autem Philodemus disputasse ait contra eos, quibus Cynicorum vivendi genus facillimum et maxime curis vacuum videretur: *πρὸς τοὺς ἐροῦντας ἴσως, ὅτι πολὺ κουφοτάτην καὶ ῥάστην οἱ κυνικοὶ διαγωγὴν ποιοῦνται, πᾶν αὐτῶν περι[αιροῦν]τες εἰς τὸ δυνατόν*. Ita enim apparet scribendum esse pro eo quod editores posuerunt, *πᾶν αὐτῶν περι[φέρον]τες*. Cf. p. 55, 12: *εἰ περιῄρηκέ τις ἑαυτοῦ τὸ πρὸς μηδὲν ἄλογον κακοπαθεῖν*. et p. 61, 1: *ἂν ζῆλον ἀζήλων καὶ φόβον ἀφόβων περιαιρῇ τις αὐτοῦ*.

Sequitur deinceps locus de divitiarum commodis et incommodis, illaque his longe plura et maiora esse demonstratur, ex quo conficitur, divitias sapienti nequaquam contemnendas esse. Sed hunc locum, quoniam longior est, itemque proximum, de recto sapientis erga divitias habitu, nunc quidem praetermittemus, eaque statim percensebimus, quae de optima ratione opum parandarum proponuntur p. 59, 6: *Ἡμεῖς δὲ λέγωμεν ἀκολουθοῦντε[ς δεῖν] μὲν [ν]ο[μίζεσ]θαι πορισμὸν ἀ[ρείω]ν εἶναι τὸν δορίκτητον, κα[ὶ χρῆσ]ιν, οἵαν ἐποιήσατο [Γε]λλίας ὁ Σικελιώτης καὶ Σκόπας ὁ Θετταλὸς καὶ Κίμων καὶ Νικίας οἱ Ἀθηναῖοι, δοξοκόπων ἀνθρώπων εἶναι, κατὰ σοφίαν [δ'] οὐδετέραν, ὡς κἂν [αὐ]τοὶ μαρτυρήσαιεν οἱ βίοι τῶν τὰ τοιαῦτα γραφόντων*. Horum primam partem non recte ab editoribus expletam esse quilibet, opinor, animadvertit. Primum enim illud *ἀκολουθοῦντες* quid significet quove pertineat non potest intelligi. Quodsi hoc pro eo dictum esse crediderunt, quod est *ἐφεξῆς*, errarunt haud dubie magnopere; neque omnino potest *ἀκολουθεῖν* aliter usurpari, nisi
32 ut aut adiunctus sit dativus eius rei, quam quis sequitur, aut adsit certe in propinquo, unde adsciscatur: cuiusmodi nihil est in omni hoc verborum contextu. Deinde *ἀρείων*, quo vocabulo bellicosos homines significari voluerunt, poetarum est, et a Philodemi oratione prorsus alienum; ipsa autem sententia *„nos dicamus quaestum bellicum bellicosorum hominum iudicari debere“* sane quam putida. Melius igitur locum supplebimus in hunc modum: *ἡμεῖς δὲ λέγωμεν ἀκολουθοῦντε[ς οἷς ἔφα]μεν ο[ὐ φαίνεσ]θαι πορισμὸν ἀ[γαθὸ]ν εἶναι τὸν δορίκτητον. Nos dicamus, convenienter iis quae proposuimus, non bonum videri quaestum bellicum.* In reliquis Goettlingius rem bene admini-

stravit, verissimeque pro *Callia*, quem Neapolitani adsciverant, *Gellium* reposuit, laudatis Diodor. XIII, 83. Athen. I, 5 p. 4. Valer. Max. IV, 8, ext. 2, ex quibus locis cognoscimus hominem, ut Valerii verbis utar, opibus excellentem, sed multo etiam animo quam divitiis locupletiorem, semperque in eroganda potius quam in contrahenda pecunia occupatum, adeo ut domus eius quasi quaedam munificentiae officina crederetur. Cimonis liberalitatem Plutarchus commemorat vit. Cim. c. 10 et Corn. Nep. c. 4; neque Niciae aut Scopae divitiae et magnificentia obscurae sunt [16]). Adversativam particulam post *κατὰ σοφίαν* editiones non habent, videlicet aut deletam in papyro aut describentium errore praetermissam: nam carere ea oratio non posse videtur. *Οὐδετέραν* ad *κτῆσιν* et *χρῆσιν* pertinere apparet. De postremae partis sententia in Goettlingii explicatione acquiesco, Theophrastum praecipue eiusque *βίους* s. libros *περὶ βίων* respici credentis, quum praesertim ab hoc eiusmodi liberalitatem, quali Cimon aliique usi sunt, in libro de divitiis laudatum esse Cicero testetur, de Offic. II, 16.

Percensentur porro a Philodemo alia quaestus genera, quae non sint probanda: *γελοιότατον δὲ καὶ τὸ πορίζειν ἀφ' ἱππικῆς καλὸν οἴεσθαι.* Scilicet huiusmodi quaestum, a Xenophonte oecon. 3, 8 obiter commemoratum, alii fortasse post hunc magis etiam commendaverant. Proxima verba corrupta sunt: *τὸ διὰ πο — — ικῆς, δούλων ἐρ[γα]ζομένων, οὐκ [ε]ὔκληρον· τὸ δ' ἐξ ἀμφοτέρων, αὐτὸν ἐνεργοῦντα, μανικόν.* Iavaronii supplementum *ποριστικῆς* merito Goettlingius respuit; ipse *πωλητικῆς* proposuit, aliquanto certe probabilius. Sed offendit me tamen nonnihil asyndeton, quod mihi perincommodum et a Philodemi usu, quantum quidem ex his fragmentis cognosci potest, alienum esse videtur. Hanc ob causam non *τὸ διὰ πο —*, sed *τὸ δὲ* 33
ἀπὸ legendum esse arbitror; de nomine autem supplendo quominus tuto coniici possit, obstat corruptela in praedicato *οὐκ-υκληρον*. Priores editores, quum *εὔκληρον* scriberent, hoc quid significare vellent non docuerunt, nisi forte Goettlingii sententiam ex appositis ab eo Catonis verbis colligere licet, de R. R. cap. 1: *est interdum praestare*

16) De Nicia cf. Plutarch. in ei. vit. c. 3 et 11, et comp. Nic. c. Crass. c. 1. Scopae ut divitis et magnifici non raro mentio fit: sed incertum plerumque, utrum antiquior intelligendus sit, Simonidis aequalis, an minor, qui circ. 400 a Chr. vixit. Cf. Perizon. ad Ael. V. H. XII, 1 p. 111 ed. Kühn. Spald. ad Quintil. XI, 2, 15. Boeckh. ad Pind. Pyth. expl. p. 344.

mercaturis rem quaerere, ni tam periculosum siet; et paullo post: *mercatorem autem strenuum studiosumque rei quaerendae existimo; verum, ut supra dixi, periculosum et calamitosum.* Crediditne igitur talem quandam sententiam etiam in verbis *οὐκ εὔκληρον* inesse? Mihi quidem non alia huius adiectivi significatio comperta est, nisi ut sit i. q. *fortunatus, prospera fortuna florens:* mercaturam autem, eamque per servos factitatam, cur improbandam Philodemus hoc potissimum nomine iudicaverit, quod infortunata esset, plane non perspicio, quum ab inhonestate potius eius vituperatio repetenda fuisse videatur. Ab hac enim si recesseris, quid in hoc est infortunati, si quis aut tabernario et cauponario servorum suorum quaestu, aut mercaturis eorum et negotiationibus alatur? Beatorum potius hominum et locupletium hoc esse dixeris, ex quibus non paucos olim talem quaestum per servos exercuisse constat. Vid. Demosth. pro Phorm. p. 957 et librum nost. de ord. iudic. Att. p. 559. Itaque si teneamus *πωλητικήν*, equidem pro *οὐκ εὔκληρον* scribendum suaserim *οὐκ εὔσχημον*: nam mercatura, etiam per servos factitata, quin Epicureis sicut ceteris philosophis omnibus parum honesta visa sit, nemo dubitabit. Et fieri facile potuit, ut litterae *σχ* et *μ* in semiusto papyro delitescentes cum *κλ* et *ϱ* permutarentur. Ceterum quum ipsum illud *πωλητικῆς* prorsus incertum sit, etiam hanc emendationem incertissimam esse non opus est monere. Fuit enim fortasse a Philodemo longe aliud quaestus genus commemoratum, cui aliud etiam praedicatum conveniret; sed illud quale fuerit, in tam infinita coniectandi materia, aliis quaerendum relinquere malo. — Sequuntur deinceps haecce: *ταλαίπωρον δὲ καὶ τὸ γεωργοῦντ' αὐτὸν οὕτως ὥστε αὐτουργεῖν· τὸ δ' ἄλλων ἔχοντα γῆν, κατὰ σπουδαῖον.* quorum haec postrema absurda sunt. Sed hanc absurditatem iam Goettlingius animadvertit, scribendumque intellexit: *τὸ δὲ δι' ἄλλων* (scil. *γεωργοῦντα ποϱίζειν*), *ἔχοντα γῆν, κατὰ σπουδαῖον: ex agricultura per alios quaestum facere, si quis fundum possideat, sapientem decet.* Afferuntur deinde rationes huius sententiae: quod paucissimas habeat talis vita cum extraneis implicationes (*ἐπιπλοκάς*), unde multae saepe molestiae enascantur, iucundissimae autem oblectationis et secessus atque conversationis cum amicis facultatem praebeat, lucrum denique proborum virorum iudicio honestissimum: *παϱὰ τοῖς* [*ἐπιεικέσι*]*ν εὐσχημονεστάτην πϱόσοδον.* Hoc enim *ἐπιεικέσιν* malo reponere, quam quod Goettlingius scripsit [*εὐσχήμοσι*]*ν*, quum hoc vo-
34 cabulum eo, quem hic locus postulat, significatu de hominibus usur-

pari non credam. Antea conieceram *παρὰ τοῖς* [σοφοῖς πασῶ]ν *εὐσχημονεστάτην πρόσοδον*, totidem supplementi litteris; verum *omnium honestissimum* hoc lucrum Philodemo non videri ea quae mox sequuntur demonstrant. Proximum locum, quamvis lacunosum, certa propemodum ratione mihi videor supplere posse. In editionibns haec leguntur: *ο*[ἱ γὰρ εὐ]*σχ*[ή]*μον*[ες ο]*ὐδὲ ἀπὸ συνοικίας καὶ δοι .....ν* [*δούλων* ponit Iav.] *ἐμπειρίας ἢ καὶ τέχνας ἐχόντων μηδαμῶ*[ς] *ἀπρεπεῖς*: sententia, si Iavaronium audias, haec: *decentia enim neque a magno comitatu neque a servorum peritia et doctrina pendet.* Prudentius Goettlingius se quid dixerit Philodemus non tuto assequi fatetur, divinasse autem aliquando locum ita restitui posse: *οἱ γὰρ εὐσχήμονες οὐδὲ ἀπὸ συνοικίας, καὶ δόντων ἐμπειρίας ἢ καὶ τέχνας ἐχόντων, μηδαμῶς ἀπρεπεῖς*, ut significaret: *nam si vel practicam utilitatem spectas, magnopere placet contubernium honestorum virorum propter mutuum commercium experientiae et artium, quibus pollent.* Haec, quoniam ab ipso auctore spreta sunt, a me nunc refutari nihil opus est. Necesse est autem a Philodemo post agri culturam, de qua modo dixit, aliud quaestus genus commemoratum esse, quod et ipsum non inhonestum iudicaret. Ait enim paucis post versibus, *ἀλλὰ ταῦτα μὲν δεύτερα καὶ τρίτα*, ponitque dein eum quaestum, quem praestantissimum habet, et prae quo illos duos, de quibus antea dixerit, agri culturam illudque alterum, quod lacuna subtraxit, secundo tantum et tertio loco censeri vult. Hanc ob causam ita locum suppleo: *ο*[ὐ μὴν ἀ]*σχ*[ή]*μον*[ες ο]*ὐδ' αἱ ἀπὸ συνοικίας καὶ δι' οἰ*[κετῶ]*ν, ἐμπειρίας ἢ καὶ τέχνας ἐχόντων μηδαμῶς ἀπρεπεῖς*: *non autem inhonesti sunt ne ii quidem reditus, qui ex elocatis aedibus percipiuntur et a servis peritiam aut artem aliquam habentibus nequaquam turpem.* Servavi accurate lacunarum spatia, et litteras quoque omnes, nisi quod *οὐδ' αἱ* posui pro *οὐδὲ* et *δι' οἱ* pro *δοι*—, lenissima utrumque mutatione. Repetitam post *οὐ μήν* negationem *οὐδὲ* ut comprobem nemo requiret. *Συνοικίας* notum est *insulas* dici seu aedes ampliores, quae pluribus habitandae elocabantur. Harum e locariis proventum in urbibus celebrioribus, velut Athenis, quo magna peregrinorum multitudo confluebat aut inquilini erant frequentes, quibus proprias aedes habere non licebat, satis plerumque magnum fuisse in aperto est. Vid. comm. in Isae. or. de Menecl. her. §. 27 p. 213. Praeponebant autem his aedibus domini ut plurimum servum aliquem aut etiam libertum, qui eas custodiret ac tueretur, locariaque ab inhabitantibus colligeret: isque apud Athenienses

dicebatur *ναυκληρεῖν τὴν συνοικίαν*. Vid. Isae. de Nicostr. her. §. 19 cum comm. p. 333. Et hanc ob causam huic quaestui Philodemus statim adiunxit eum, qui servorum pensionibus constat. Nam qui servos habebant artem aliquam aut opificium callentes, hi eos aut in fabricis (*ἐργαστηρίοις*) sub magistro (*ἡγεμόνι, ἐπιτρόπῳ*) coniunctos, aut etiam singulos separatim opus facere iubebant et de mercede quam meruissent certas ipsis pensiones (*φορὰς* s. *ἀποφοράς*) persolvere. Cf. Antiquitt. i. p. Gr. p. 186 sq. Hunc igitur quaestum e servorum operibus, modo non turpibus, Philodemus sapientem decere pronuntiat. — Iam vero quale genus quaestus primarium ei et honestissimum videatur, non sine voluptate cognoscent quicunque docendis bonis artibus aluntur, ii praesertim, quibus lauta discentium honoraria publici stipendii tenuitatem compensant. *Πρῶτον δέ*, inquit, *καὶ κάλλιστον ἀπὸ λόγων φιλοσόφων ἀνδράσιν δεκτικοῖς μεταδιδόμενον ἀντιμεταλαμβάνειν εὐχαριστό*[τατα, οἷ]*α μετὰ σεβασμοῦ παντελῶς ἐγένετ' Ἐπικούρῳ· λόγων δὲ ἀληθινῶν καὶ ἀφιλονείκων καὶ συλλήβδην εἰπεῖν ἀταράχων·* [ἐπεὶ] *τό γε διὰ σοφιστικῶν καὶ ἀγωνιστικῶν οὐδέν ἐστι βέλτιον τοῦ διὰ δημοκοπικῶν καὶ συκοφαντικῶν.* Lectio totius loci certa, quamobrem lacunas non significavi praeter duas, aliter a me quam a prioribus expletas. Nam Iavoronius *εὐχάριστο*[ν, καθ']*ἅ* scripsit, Goettlingius *εὐχάριστο*[ν]....*ἅ*, sed verius sibi videri ait *ὅσα*. Ego quod reposui lacunae spatio et sententiae pariter accommodatum est. Deinde verius esse *ἐπεί*, quam vel *ὡς*, quod Iavaronio, vel *ὅτι*, quod Goettlingio placuit, nemo facile negabit. Est enim in huiusmodi contextu harum particularum *ἐπεί — γε* usus paene legitimus. Cf. exempla a Schneidero ad Xenoph. Hier. 7, 3 p. 250 et a nobis ad Plut. Ag. 10, 3 p. 128 citata. Ceterum *ἀληθινοὺς λόγους καὶ ἀφιλονείκους* non alios Philodemo videri manifestum est, quam Epicureorum, quos quum *ἀταράχους* dicit, idem haud dubie significat, quod Lucretius quum eos V, 11

fluctibus e tantis vitam tantisque tenebris
in tam tranquillo et tam clara luce locasse

praedicat. Etiam *σεβασμὸς* ille et veneratio magistri prope divina propria fere Epicureorum fuit, quibus exprobrat Plutarchus adv. Colot. c. 17 *τοὺς βρόμους καὶ κροτοθορύβους καὶ σεβάσεις καὶ ἐπιθειάσεις* Epicuri, plane ut hodie Hegelianis nimiam divini sui praeceptoris adorationem ab adversariis exprobrari videmus. *Σοφιστικοὺς* autem *λόγους* et *ἀγωνιστικοὺς* Academicorum potissimum recentiorum et Stoicorum

intelligi debere arbitror, *δημοκοπικοὺς* vero et *συκοφαντικοὺς* rhetorum, ad publicas et forenses actiones discipulos instituentium, a quibus quanto opere Epicurus abhorruerit notum est.

Sequuntur deinceps praecepta conservandae rei familiaris, cuius loci nunc initium saltem, pessime corruptum, quantum fieri potest perpurgare conabor. Est hoc a Neapolitanis ita refictum: *ὧν δ' ἐπιτηδευτέον εἰς πρόσοδον καὶ τήρησιν ταύτης καὶ τῶν προϋπαρχόντων, τὸ μὲν συν[ετ]ὸν ἡγητέον ἐν τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν εὐσταλείᾳ καὶ τῶν [φ]ό[β]ων. οὐδὲν γὰρ ἐκχεῖν [κ]α[ὶ ἀ]νατρέ[π]ειν ἐ[νδείκνυσ]ι λαμπρό-* 36
τατ[ον, οὐδὲ] οὐσ[ία, οὐδὲ πολλά]κις πολυτέλ[εια τῆς] δι[αί]της κα[ὶ] λαγν[εία, οὐδὲ πε]ριβλέψε[ια] κα[τὰ δι]ακόσμους καὶ τὰ τούτοις ὁμοιότροπα: sententiamque secundae periodi Iavaronius hanc esse credidit: *qui pecuniam non profundat neque in pravum usum invertat, eum adprime splendidum esse: non enim luxuriosam vitam et intemperantem, nec magnificos vasorum apparatus reddere hominem illustrem.* His refellendis supersederi posse arbitror. In popularis autem nostri editione locus ita scriptus est: *ὧν δ' ἐπιτηδευτέον εἰς πρόσοδον καὶ τήρησιν ταύτης καὶ τῶν προϋπαρχόντων, τὸ μὲν συνε[τ]ὸν ἡγητέον ἐν τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν εὐσταλείᾳ καὶ τῶν ὀ[ργ]ῶν· οὐδὲν γὰρ ἐκχεῖν [κ]α[ὶ ἀ]νατρέ[π]ειν εἰ......ι λαμπροτατ.........ουσ.......κις [π]ολυτέλ[εια τῆς] δι[αί]της κα[ὶ] λαγν[εία ..... ἡ πε]ριβλέψε[ια] κα.......α..σμοῖς καὶ τὰ τούτοις ὁμοιότροπα*: intentatis plerisque vulneribus relictis, quod sane melius erat, quam Neapolitanorum temeritatem imitari. Interim tamen, quum quid fere dixerit Philodemus ex iis quae servata sunt satis certo perspici possit, hanc nos loci restitutionem neque ineptam neque temerariam visum iri speramus: *ὧν δ' ἐπιτηδευτέον εἰς πρόσοδον καὶ τήρησιν ταύτης καὶ τῶν προϋπαρχόντων, τὸ μὲν σύν[ολ]ον ἡγητέον ἐν τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν εὐσταλείᾳ καὶ τῶν [δ]ο[ξ]ῶν· οὐδὲν γὰρ ἐκχεῖν [κ]α[ὶ ἀ]νατρέ[π]ειν εἰ[κός, ὡς α]ἱ λαμπρότατ[αι κακίαι ποι]οῦσ[ι πολλά]κις, [π]ολυτέλ[εια τῆς] δι[αί]της κα[ὶ] λαγν[εία, ἔτι δὲ πε]ριβλέψε[ια] κα[ὶ τῦφ·ος] ἄ[κο]σμος καὶ τὰ τούτοις ὁμοιότροπα*: *quibus autem studendum est et ad acquirenda bona et ad ea quae adsunt conservanda, horum summam existimare oportet inesse in cupiditatum atque opinionum recto habitu: nihil enim effundere nec perdere convenit, ut vitia maxime insignia saepenumero faciunt, magnificentia victus et lascivia, praetereaque fastus et elatio immodesta, et quae sunt horum similia.* *Τὸ μὲν σύνολον* plane certum esse arbitror, etiamsi in papyro, quantum e Goettlingii editione

cognosci potest, *σινε.ον* non *σιν..ον* aut *συνο.ον* esse visum sit: nam quam facile fuerit legentibus in hoc loco, h. e. prope ipsam lacunam, falli, quilibet intelligit. Nec minus certum videtur *δοξῶν* pro *ὀργῶν*, quod Goettlingius, aut *φόβων*, quod Neapolitani posuerunt: qui quidem hoc ipso, quod scripserunt [φ]ό[β]ων, vestigium unius ante *ο.ων* in papyro litterae deletae indicare videntur, quod indicium Goettlingius neglexit. Quam apte autem coniungantur *ἐπιθυμίαι καὶ δόξαι*, non opus est monere: neque quidquam hac coniunctione frequentius est. Porro ante singula, quae deinceps nominantur, vitia necesse est cum adiectivo [α]ἱ *λαμπρόταт*[αι] nomen generale positum fuisse, quale nullum aptius inveniri poterit quam *κακίαι*. *Λαμπρὸς* etiam in malam partem dici vel lexica docent, verbumque *ποιεῖν*, superiorum verborum *ἐκχεῖν καὶ ἀνατρέπειν* notioni revocandae inserviens, frequentissimi usus est. Cf. ad Isae. p. 372. Krueger ad
37 Dionyn. p. 36. *Περιβλέψειαν* alibi me legere non memini: videtur tamen hoc vocabulum certum esse, et apte dici de iis, qui se conspici ab hominibus et admirabiles videri volunt; quamobrem ad explendam proximam lacunam cognatum vitium *τῦφον* advocavi, cui deinceps accommodandum fuit adiectivum ἄ[κο]σμος, deleta litterula *ι*, quam Goettlingius habet in *α..μοις*, aut *υ*, quae in Neapolitanorum supplemento [δι]α[κό]σμους comparet. Neutram liquido in papyro lectam esse coniicio, sed aliquem fortuitum ductum legentes fefellisse. Ceterum quo melius universa Philodemi sententia perspiciatur, adscribam etiam quae porro ab eo vitia enumerantur, quorum omnium lectio plane certa est: *καὶ πάλιν ἐκστατικὴ φρίκη θεῶν καὶ θανάτου καὶ ἀλγηδόνων καὶ τῶν ταύτας παρασκευάζειν δοξαζομένων, ὥστε, ἂν ζῆλον ἀζήλων καὶ φόβον ἀφόβων ἐφ' ὃν* (scr. *ὅσον*) *ἐνδέχεται περιαιρῇ τις αὐτοῦ, καὶ ποριστικὸς ἔσται καὶ φυλακτικὸς ὡς προσήκει.*

Finem faciam, si unum adhuc de parsimonia praeceptum proposuero, quod etiam ipsius Philodemi postremum est. *Φίλων μὲν τοίνυν ὑπαρχόντων, φειστέον μᾶλλον, ἵν'* [εὐπορῶσι]ν *καὶ τελευτήσαντος* [φίλ]ο[υ], *κα*[ὶ] *οἷα τ*[έ]*κνα θετέον· οὐχ* [ὑ]*παρχόντων δέ, καὶ τῆ*[ς ἀ]κ[ρ]*ιβεστέρας οἰκονομίας* [ἀμ]ε[λητέ]*ον, οὐχ ὅτι τ*[ῆ]*ς φειδοῦς*: *qui amicos habet, hunc magis parcum esse convenit, ut supersit illis aliquid etiam mortuo amico, suntque hi quasi pro liberis adoptandi; qui autem nullos habet, hunc etiam diligentiore rei familiaris cura supersedere decet, non modo (s. nedum) parsimonia.* Utrum *ἔχωσιν*, quod in editionibus legitur, an *εὐπορῶσιν*, quod ego reposui, verius sit, non potest

